

Л. П. Скорина

Л. П. Чуракова

Lingua
ЛАТИНСЬКА

Latina
МОВА

iuridicialis
для юристів

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Л. П. Скорина Л. П. Чуракова

ЛАТИНСЬКА **МОВА**

для юристів

Підручник
для вищих навчальних закладів

Київ • Атіка • 2006

ББК ШІ
С444

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів юридичних факультетів*

Рецензенти:

Волощук В. М. – професор, доктор філологічних наук Гродненського державного університету;

Корже Н. Г. – доктор філологічних наук (Харківський національний університет);

Сенів М. Г. – доктор філологічних наук (Донецький державний університет).

Скорина Л. П., Чуракова Л. П.

С444 Латинська мова для юристів: Підручник. 2-ге вид.,
виправлене і доповнене.– К.: Атіка, 2006.– 416 с.

ISBN 966-7714-09-8

Мета підручника – підготовка до читання юридичних текстів і розуміння міжнародної наукової та правової термінології. Складається з граматичного курсу, лексико-граматичних вправ, юридичних текстів, хрестоматії та латинсько-українського словника. Навчальний матеріал пропорційно розміщений у 19 заняттях. Граматичні положення ілюструються лексичним матеріалом юридичного профілю. До кожного заняття подаються юридичні фразеологізми і терміни римського цивільного права. Хрестоматія містить оригінальні тексти античних авторів (Катона, Варрона, Цицерона), уривки із «Законів дванадцяти таблиць», «Інституцій», «Дигест», а також латиномовних пам'яток з історії України (листи Богдана Хмельницького, конституція Пилипа Орлика).

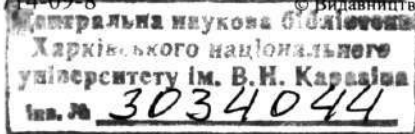
Для студентів юридичних факультетів, а також для викладачів і спеціалістів з історії римського цивільного права та правознавців.

ББК ШІ

ISBN 966-7714-09-8

© Л. П. Скорина, Л. П. Чуракова, 2004

© Видавництво «Атіка», 2006

ПЕРЕДМОВА

Пропонований підручник укладений відповідно до програми з латинської мови і розрахований на 80 годин практичних занять. Мета його – підготовка майбутніх юристів на основі знання латинської мови до сприйняття спеціальних юридичних курсів, читання юридичних джерел і розуміння міжнародної наукової та правової термінології. Здійсненню цієї мети підпорядковано вибір усього навчального матеріалу.

Підручник складається з основного курсу, хрестоматії з першоджерел римського права та латинсько-українського словника.

Основний курс поділяється на 19 занять, кожне з яких містить теоретичну частину (елементарний курс граматики) і практичну, що складається з лексико-граматичних вправ, навчальних текстів і списку юридичних термінів. Курс граматики латинської мови охоплює фонетику, морфологію та основні положення синтаксису. Аналізуються іменники, прикметники, займенники і числівники, а також відмінювання дієслів в усіх часах системи інфекта і перфекта, вживання часів кон'юнктива, застосування в юридичній термінології наказової форми теперішнього та майбутнього часів, відкладних дієслів, дієприкметникових форм, герундія та герундіва.

Виходячи із специфіки вивчення латинської мови як писемної мови джерел римського цивільного права, значну увагу приділено вивченню латинської лексики, найуживанішої в юридичних текстах, як невід'ємної частини інтернаціонального словникового фонду. Підкреслюється продуктивність латинських афіксів у словотворенні як у латинській, так і в сучасних іноземних та слов'янських мовах.

Враховуючи значення перекладу як основного засобу семантизації, в кожному занятті подано як окремі фрази, так і зв'язні тексти для перекладу. Окремі фрази складаються переважно з висловлювань античних діячів, філософів, ораторів, цитат із творів римських юристів, а також латинських афоризмів і крилатих висловів, що стали надбанням світової культури. Зв'язні тексти висвітлюють різні положення римського права.

Читання навчальних текстів і виконання лексичних вправ передбачають закріплення нормативних граматичних правил, засвоєння синтаксису латинської фрази, аналіз і розуміння юридичного тексту, вироблення практичних навичок роботи студента зі словником.

Читання хрестоматійних текстів дає можливість ознайомитись із зразками юридичних першоджерел різних епох. Це архаїчні пам'ятки римського законодавства (*Закони дванадцяти таблиць*), твори класичних авторів (Катона, Цицерона), середньовічні латинські юридичні пам'ятки (*Дігести*) і актова писемність XVII–XVIII ст.

Оволодівши основами латинської граматики, навичками перекладу, потрібним лексичним мінімумом (300 одиниць), студент-юрист матиме змогу читати зі словником юридичні тексти, правові документи та акти, застосовувати в практичній діяльності юридичну термінологію.

Вивчення латинської мови на юридичному факультеті має бути пов'язане із спеціальними дисциплінами, без яких неможлива фактична підготовка майбутніх спеціалістів-правознавців, зокрема з вивченням основ римського цивільного права.

На ґрунті римського права склалися численні поняття цивільного права, з якими має справу сучасний юрист. Юридичні терміни й поняття, що набули поширення в усіх країнах (*арбітраж, veto, віндикація, криміналістика, делікт, компенсація, трибунал, прокуратура, реституція, сервітут, аліменти, експертиза, колегія, конституція, плебісцит, прерогатива, ратифікація, юстиція тощо*), найкраще засвоюються під час вивчення римського права.

Юристи вивчають також судову медицину. У своїй діяльності їм доводиться мати справу з рецептами, написаними латинською мовою, знайомитися з історією хвороби, висновками судових лікарів і медичних експертів.

Багато латинських запозичень у пам'ятках Акткової писемності України (епоха пізнього феодалізму) (*реляція, універсал, респонс, декрет, копія, елекція, бурса, реєстр, екзакуція, інструкція, хроніки, юрисдикція, хартія, магістрат, трактати, протестація тощо*); в сучасній українській мові з різних галузей науки й культури (*акція, клас, нація, революція, республіка, субстанція, імперія, соціальний, фракція, капітал, ревізіонізм, волюнтаризм, сепаратизм, пролетар, пропозиція, ратифікація, президент, студент, університет, факультет, лекція, аудиторія, професор, доктор, доктрина, культура*).

Активне засвоєння інтернаціональної латинської лексики та фразеології – це важливе завдання юриста, який вивчає латинську мову.

Таким чином, знайомство з латинською мовою допомагає студенту-юристу при вивченні спеціальних курсів, розвиває логічне мислення, підвищує мовну культуру і сприяє розширенню загального світогляду.

У словнику, вміщеному в кінці книжки, латинські слова подано лише з тими значеннями, з якими вони вживаються в текстах підручника. Крім того, в дужках при окремих словах подаються терміни сучасної української мови, що походять безпосередньо з латинської чи за посередництвом романських мов від відповідних латинських коренів.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

<i>AG.</i> – Aulus Gellius	<i>Pers.</i> – Persius
<i>Cal.</i> – Caligūla	<i>Petr.</i> – Petronius
<i>Carth.</i> – Carthesius	<i>Ph.</i> – Phaedrus
<i>Cat.</i> – Catullus	<i>Plaut.</i> – Plautus
<i>Chr.</i> – Chrysippus	<i>Plin.</i> – Plinius Maior
<i>Cl.</i> – Celsus Iuuentius	<i>Plut.</i> – Plutarchus
<i>Cic.</i> – Cicēro	<i>Quint.</i> – Quintiliānus
<i>Claud.</i> – Claudiānus	<i>Sall.</i> – Sallustius
<i>Cs.</i> – Caesar	<i>Sen.</i> – Senēca
<i>Dig.</i> – Digesta	<i>Socr.</i> – Socrātes
<i>G.</i> – Gaius	<i>Soph.</i> – Sophocles
<i>Her.</i> – Heraclītus	<i>Spin.</i> – Spinōza
<i>Herm.</i> – Hermageniānus	<i>Suet.</i> – Suetonius
<i>Hip.</i> – Hippias	<i>Syr.</i> – Publius Syrus
<i>Hor.</i> – Horatius	<i>Th.</i> – Thales
<i>Iust.</i> – Iustiniānus	<i>Tac.</i> – Tacītus
<i>Liv.</i> – Livius	<i>Ter.</i> – Terentius
<i>LXIII</i> – Leges duodēcim tabulārum	<i>Ulp.</i> – Ulpiānus
<i>Mart.</i> – Martiālis	<i>Veg.</i> – Vegetius
<i>Nep.</i> – Nepos	<i>Verg.</i> – Vergilius
<i>Ov.</i> – Ovidius	<i>Vesp.</i> – Vespasiānus
<i>Pap.</i> – Papiniānus	<i>Vr.</i> – Varro
<i>Paul.</i> – Paulus	<i>Vlg.</i> – Vulgāta

ВСТУП

Non enim tam praeclārum est scire
Latīne, quam turpe nescire.

Cicēro

Латинська мова (*lingua Latīna*) – це мова племені латинян, які населяли невелику область Лацій, розташовану в центральній частині Апеннінського півострова. За римською історіографією тут у 753 р. до н. е. було засновано місто Рим (*Roma*).

З утворенням Римської імперії латинська мова поширюється на території Апеннінського півострова, сучасної Західної Європи і стає офіційною мовою держави. Мови підкорених племен і народностей протягом багатьох століть (до падіння Римської імперії в 476 р.) зазнавали значного впливу латинської мови. Водночас і латинська мова збагачувалася за рахунок зворотного впливу мов підкорених народів, зокрема етрусської та грецької. Реальна мовна ситуація Римської імперії була такою, що поруч із латинською літературною мовою існувала розмовна народна мова (*sermo vulgāris*), яка пізніше шляхом схрещення з мовами підкорених племен і народностей утворила різні діалекти, що стали основою формування романських мов – італійської, французької, іспанської, португальської, румунської та ін.

Літературна латинська мова пройшла тривалий шлях у своєму розвитку.

Долітературний період представлений написами і фрагментами так званих «царських законів», які датуються VII ст. до н. е. У 451–450 рр. до н. е. в Римі за зразком грецьких законів Солоні були укладені *Закони дванадцяти таблиць* – найдавніша пам'ятка римського законодавства.

Від архаїчного періоду (III–II ст. до н. е.) збереглися літературні твори – комедії Плавта і Теренція, трактати Катона й Варрона. В цей період закладаються основи римської юриспруденції. Відомі фрагменти творів багатьох римських юристів, таких як Цек, Гней Флавій, Сципій Назика, Юній Брут, Тіберій і Гай Гракхи, Манілій, Сцевола.

У класичний період (I ст. до н. е.– I ст. н. е.) спостерігається надзвичайний розквіт римської літератури, мистецтва й науки. Латинська літературна мова сягає досконалості в творах поетів Лукреція Кара, Вергілія Марона, Горация Флакка, прозаїків та ораторів Гая Юлія Цезаря, Марка Тулія Цицерона, Плінія Секунда, історика Тіта Лівія. Розвивається й удосконалюється політичне й судове красномовство, що виникло ще в доклатонівський період, а сформувалося за часів Цицерона, який підняв його на най-

вищий шабель. Відомі промови Цицерона проти Катіліни *Catilinarii* (*Катілінарії*), Верреса *In Verrem* (*Веррину*) залишаються неперевершеним зразком римського ораторського мистецтва.

Епоха ранньої імперії виявилася дуже плідною для римської юриспруденції. Відбувається формування юридичних шкіл (Прокул, Сабін). Відома ціла плеяда славетних юристів: Цельс, Гай, Лабен, Капітон, Юліан, Помпоній, та ін. Повністю дійшов до нас відомий твір римського юриста II ст. Гая *Institutiones* (*Інституції*), в якому закладено основні поняття римського цивільного права.

Післякласичний період розвитку представлено творами філософського та історичного характеру. Відомі імена поетів-сатириків Марціала та Ювенала, письменників Таціта, Авла Гелія, Сенеки. Видатними юристами III ст. були Павл, Папініан, Ульпіан, Модестін, твори яких дійшли у фрагментах. Період пізньої імперії або абсолютної монархії (III–V ст.) характеризується загальним занепадом економіки і культури. З цієї епохи до нас дійшли різні кодекси (Грегоріана, Гермогеніана, Феодосія), а також *П'ятикнижжик Мойсея і римських законів*. Відомі законодавчою творчістю імператори Діоклетіан і Костянтин. В V ст. святий Ієронім переклав на латинську мову текст Біблії, яка отримала назву *Вульгата*, тобто народна.

Підсумком багатовікового історичного розвитку юриспруденції стала знаменита кодифікація римського права візантійським імператором Юстиніаном, під керівництвом Трибоніана, яка отримала загальну назву *Corpus iuris civilis*. Цей збірник законів став основою законодавства для європейських народів.

У 528–534 рр., враховуючи умови Східної імперії, Юстиніан видає збірку римських законів та імператорських конституцій під назвою *Codex Iustinianus* (*Кодекс Юстиніана*), яка в XVI ст. була перейменована у *Corpus iuris civilis* (CIC) (*Збірник цивільного права*) і стала основою законодавства для європейських народів. Вона складається з чотирьох частин: 1) імператорські укази (*Codex Iustinianus* в 12 книгах); 2) витяги з творів правознавців (*Digesta* в 50 книгах); 3) керівництво законодавства (*Institutiones* в 4 книгах); 4) новели *Novellae*.

Джерелом Інституцій стали *Institutiones* римського юриста Гая. *Digesta* містять уривки з творів 38 класичних юристів і складаються з 50 книжок. *Codex Iustinianus* – це збірка постанов від Адріана до імператора Юстиніана, яка містить 12 книжок. До *Novellae* увійшли всі додаткові накази, видані після 534 р.

Після падіння західної Римської імперії починається середньовічний період розвитку латинської мови, яка стає в країнах Європи мовою міждержавного спілкування (дипломатії), судочинства, школи й католицької церкви (VI–XIV ст.).

У середні віки латинською мовою було укладено багато юридичних документів і трактатів, що становлять основу історії права цього періоду. Це, наприклад, *Lex Salica* (Салічна правда) (V – VI ст.), трактат Т. Брактонна *De legibus et consuetudinibus Angliæ* (Про закони й звичаї Англії) (XIII ст.), *Maiestas Carolina* (Каролінська величність) (1355 р., Чехія), *Tripartitum opus iuris consuetudinarii regni Hungariae* (Тричастинний твір звичаєвого права королівства Угорщини) (1517 р., Угорщина), *Formūla processus iudicarii* (Формуляр судової процедури) (1523 р., Польща) та багато інших.

З середньовіччя до нас дійшли історичні хроніки, художні романи, поеми, збірки пісень, філософські та богословські твори, написані латинською мовою.

В епоху Відродження і до XVIII ст. у багатьох країнах Європи латинська мова вживається як міжнародна мова науки й філософії. Нею пишуть свої твори Еразм Роттердамський (Голландія), Томас Мор (Англія), Джордано Бруно і Томазо Кампанелла (Італія). У XVII–XVIII ст. написано твори філософів і вчених: Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, І. Ньютона, Г. Лейбніца, К. Ліннея.

Гуманістична література справила значний вплив і на слов'янські мови. Латинською мовою писали деякі свої твори вчені й письменники: Франціск Скорина, Станіслав Оріховський, Іван Домбровський, Феофан Прокопович, Михайло Ломоносов, Григорій Сковорода.

Епоха Просвітництва в Україні, Росії та Білорусії ознаменувалася розвитком класичної освіти. Виникають братські школи, інші навчальні заклади (Києво-Могилянський колегіум, Слов'яно-греко-латинська академія). Вчений-просвітитель, засновник першого вищого навчального закладу в Україні і в Східній Європі Петро Могила є автором *Великого требника* (Зведення звичаїв та обрядів). З початку XV ст. і до 1835 р. Київ користувався Магдебурзьким правом і був самоврядним (вільним від управління й суду феодалів) містом Київської Русі. Чимало своїх листів до іноземних послів та урядів написав латинською мовою Богдан Хмельницький. До нас дійшов текст першої конституції Війська Запорозького 1710 р., надрукований латинською мовою.

І донині за латинською мовою зберігається статус міжнародної мови в медицині, біології, філології, юриспруденції.

У середні віки римське право панувало в різних країнах Європи, оскільки воно вважало право приватної власності абсолютним і відстоювало рівність приватних власників перед законом. Велику роль при цьому відігравала абстрактність римського права, яке в перші століття нашої ери втратило риси національно обмеженого, місцевого права і стало придатним для регулювання приватно-власницьких і договірних відносин різних народів.

ОСНОВНИЙ КУРС

ЗАНЯТТЯ 1

ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Бук- ва	Назва	Вимова	Приклади	Українська транс- крипція
Aa	a	[a]	acta	[áкта]
Bb	be	[b]	bona	[бóна]
Cc	ce	[k], [ts]	corpus, centum	[кóрпус], [цéнтум]
Dd	de	[d]	dominus	[дóминус]
Ee	e	[e]	decem	[дéцем]
Ff	ef	[f]	familia	[фаміліа]
Gg	ge	укр. [r], нім. [g]	genus	[гéнус]
Hh	ha	укр. [r], нім. [h]	heres	[гéрес]
Ii	i	[i], [j]	iter, ius	[íтер], [йус (юс)]
Kk	ka	[k]	Kalendae	[Калéнде]
Ll	el	[l]	culpa	[кúльпа]
Mm	em	[m]	magnus	[ма́гнус]
Nn	en	[n]	nomen	[но́мен]
Oo	o	[o]	ordo	[о́рдо]
Pp	pe	[p]	populus	[по́пулюс]
Qq	ku	[k]	quorum	[кво́рум]
Rr	er	[r]	error	[éроp]
Ss	es	[s], [z]	census, usus	[цéнсус], [у́зус]
Tt	te	[t]	testis	[тéстис]
Uu	u	[u]	unus	[у́нус]
Vv	ve	[v]	veto	[вéто]
Xx	ix	[ks], [kz]	lex, examen	[лéкс], [екза́мен]
Yy	upsilon	[i]	tyrannus	[тіра́нус]
Zz	zeta	[z]	Zeno, zona	[Зéно], [зо́на]

ПРАВИЛА ВИМОВИ

ГОЛОСНИ

У латинській мові 6 голосних: **a, e, i, o, u, y**.

Звуки **a, e, o, u** вимовляються відповідно українським *a, e, o, y*;

i та **y** відповідають українському *i*;

i – вимовляється як українське *i*: *imperator* (імператор), перед голосним – як нескладове *й*: *Gaius* (Гайус), *maiestas* (майєстас), *Ianus* (Йанус);

u вживається в словах грецького походження в середині слова. На початку слова не вживається: *syndicus* (синдікус) – повірений.

У XVI ст. для позначення нескладового *й* було введено літеру *j* (йота). В юридичних термінах класичної епохи ця літера не вживалася, тому в цьому підручнику вона не використовується.

Крім простих голосних у латинській мові є дифтонги (сполучення двох голосних, що становлять один склад):

au – вимовляється як українське *au*: *augur* (аўрум) – золото, *causa* (каўза) – причина;

eu – вимовляється як українське *eū*: *neuter* (неўтер) – ні той, ні інший;

ae, oe – відповідають вимові українського *e*: *saepe* (сєпе) – часто; *praemium* (преміум) – нагорода; *poena* (пєна) – покарання; *aetas* (етас) – вік.

Якщо в сполученнях **ae, oe** кожний звук вимовляється окремо, над другим компонентом стоїть горизонтальна риска або дві крапки: *aer* (аєр) – повітря; *coemptio* (коемпціо) – коемпція (форма шлюбу).

ПРИГОЛОСНИ

У латинській мові 18 приголосних: **b, c, d, f, g, h, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, z**.

Більшість приголосних вимовляється як в українській мові:

c – у класичну епоху завжди вимовлялась як *к*. У IV–V ст. н. е. помічені випадки переходу звука *к* в африкату (*ts*) перед **e, i**. Пізніше це явище поширюється і стає традицією. У вітчизняній навчальній практиці встановилася дwoяка вимова цієї літери. Перед голосними **e, i, u** та дифтонгами **ae, oe, eu** літера *c* вимовляється як *ц*: *cito*

(ціто) – швидко, соена (це́на) – обід, Cicerō (Ці́церо) – Цицерон, Caesar (Це́зар) – Цезар, seu (сеу) – подібно.

В усіх інших випадках, тобто перед голосними **a, o, u**, дифтонгом **au**, а також перед приголосними та в кінці слів **c** вимовляється як **k**: credo (крéдо) – я вірю, fac (фак) – роби, caput (ка́пут) – голова, cognomen (когнóмен) – родинне ім'я, Caracalla (Карака́ля) – Каракала;

h – вимовляється з придиханням як українське **г** (гай) або як придихове **h** у німецькій мові (haben): homo (го́мо) – людина, honor (го́нор) – почесьть, hora (го́ра) – час, hasta (га́ста) – спис, humus (гу́мус) – ґрунт, cohors (ко́горс) – когорта, coheres (ко́герес) – співспадкоємець, honorarius (гонора́ріус) – поважний;

k – у більшості випадків була витіснена літерою **c** і збереглася лише в деяких словах: Kalendae (календе) – перше число місяця, Kaeso (ке́зо) – Кезон (власне ім'я);

l – вимовляється м'яко **ль**: tabellarius (табеля́ріус) – пошланець, labor (лябор) – праця, animal (а́німаль) – тварина, classis (клясіс) – клас, флот;

s – у класичну епоху вимовлялась як **c**, пізніше в позиції між голосними стала вимовлятися як **з**: res (рес) – річ, casa (ка́за) – хата, cassus (ка́сус) – порожній, але в словах грецького походження зберігається вимова **c**: philosophus (фільо́софус) – філософ;

q – живається лише в сполученні з **u**. Сполучення **qu** вимовляється як **кв**: aqua (а́ква) – вода, quintus (кві́нтус) – п'ятий;

x – означає подвійний звук і вимовляється як **кс**: pax (пакс) – мир, codex (ко́декс) – кодекс, crux (крукс) – хрест. У позиції між голосними в середині слова вимовляється як **кз**: exemplar (екзéмпляр) – екземпляр, але poxa (но́кса) – шкода, maximus (максі́мус) – найбільший;

ngu – перед голосною вимовляється як **нгв**: lingua (лі́нгва) – мова;

su – перед голосною вимовляється як **св**: consuetudo (консве́тудо) – звичка, але suus (су́ус) – свій;

ti – перед голосною вимовляється як **ці**: actio (а́кціо) – дія. В сполученнях **sti, xti, tti** вимовляється як **мі**: bestia (бе́стія) – тварина, Attius (а́тіус) – Аттій (власне ім'я).

Сполучення з придиховим **h** зустрічаються в словах грецького походження:

ch – завжди вимовляється як **х**: charta (ха́рта) – папір, christiānus (хрістіа́нус) – християнин;

ph – вимовляється як *φ*: triumphātor (тріумфатор) – тріумфатор, emphyteusis (емфітєвзіс) – оренда, parapherna (параферна) – майно жінки;

th – вимовляється як *т*: hypothēsa (гіпотєка) – іпотека, застава, catholicus (католікус) – католик;

rh – вимовляється як *р*: arrha (ара) – завдаток, rhetor (рєтор) – ретор (вчитель риторики);

sch – вимовляється як *сх*: schola (схолья) – школа, scholasticus (схолястікус) – радник.

СКЛАДОПОДІЛ

У слові стільки складів, скільки голосних звуків. Поділ на склади здійснюється:

між двома голосними: ge-us (рє-ус) – відповідач;

між голосним (або дифтонгом) і приголосним: cu-ra (кў-ра) – турбота, lo-cus (льо-кус) – місце, cau-po (каў-по) – шинкар;

перед сполученням німого **b, p, c, g, d, t** з плавними **l, r** (muta cum liquida): fa-bri (фа-брі) – ремісники, tem-plum (тєм-плюм) – храм;

між двома приголосними: fur-tum (фўр-тум) – крадіжка, in-cō-la (ін-ко-ля) – житель;

у групі з трьох приголосних – перед останнім (крім сполучень німого з плавним): sanc-tus (сánk-тус) – священний, але: doc-trī-na (док-трї-на) – наука;

префікси завжди відокремлюються: ab-surdus (аб-сўрдус) – безглуздий, de-posītum (де-позїтум) – зберігання, re-septum (ре-цєптум) – прийняте зобов'язання.

ДОВГОТА ТА КОРОТКІСТЬ СКЛАДУ ПРАВИЛА НАГОЛОШЕННЯ

Число складів у слові відповідає кількості голосних. Склади в латинській мові бувають довгі і короткі. Довгота чи короткість складу буває за природою і за положенням. На письмі довгота за природою позначається знаком $\bar{\quad}$, короткість за природою – знаком $\check{\quad}$: tabūla (табуля) – дошка, natūra (нату́ра) – природа.

Позиційна довгота складів буває у випадку, коли склади містять у собі дифтонги (**ae, oe, eu, au**) або коли стоять перед двома і більше приголосними та перед **x, z**: emphyteuta (емфітєвта) – орендар, instrumentum (інструментум) – знаряддя, согтєхі (корєксі) – я виправив.

Позиційна короткість складів буває, якщо вони стоять перед іншою голосною або перед літерою **h**: *contrāho* (контраго) – я стягую, *potentia* (потенція) – сила, *dominium* (домініум) – власність. Коротким є також склад, який стоїть перед сполученням **bl – br, cl – cr, dl – dr, gl – gr, pl – pr, tl – tr**: *tenebrae* (тенебре) – сутінки, *integrum* (інтегрум) – недоторкане, *centimetrum* (сентиметрум).

Головне правило наголошення. Наголос у латинській мові залежить від довготи або короткості другого складу від кінця слова. Якщо другий склад від кінця довгий за природою або за положенням, він наголошений: *persō* на – особа. Якщо другий склад від кінця короткий за природою або за положенням, наголос переноситься на третій склад від кінця: *tí-tŭ-lus* – титул. На першому складі від кінця наголос ніколи не ставиться: *grāeda* (прéда) – здобич, *dānnum* (дámнум) – збиток.

ВПРАВИ

1. Прочитайте слова, визначте дифтонги:

saecŭlum, Graecia, foedus, cautio, praetor, caeci, Croesus, aediles, auris, heu, praedium, Augustus, nuptiae, caelibes, Paulus, neuter, aera, auditorium, praerogativa, oeconŏmus, Pandectae, ludaei.

2. Прочитайте слова, поясніть правила вимови приголосної *c*:

successor, crimen, calendarium, socius, copia, civis, clientes, censor, cura, clam, circum, consul, clepta, Scaevola, Celsus, Cato, receptum, curia, acceptus, factum, cloāca, merces, cognōmen, carcer, lucrum.

3. Прочитайте слова, поясніть вимову сполучень *qu i ngu*:

quinque, quod, sanguis, quasi, quota, bilinguis, aquaeductus, sequester.

4. Прочитайте слова, поясніть вимову приголосних *s i x*:

mos, extra, usus, ipse, noxālis, esse, basilica, sors, sensus, senex, bis, plebs, gens, glossa, exequatūra, merx, sacer, ecclesia, exilium, praesidium, sine, vexillum, magister, plus, exercitus, felix, pensio, fascis, Borysthenes, exemplum, consors.

5. Прочитайте слова, поясніть вимову голосних *i та u*:

iter, diu, aio, Cyprus, iit, ibi, cuius, disiunctim, eius, maior, clepsydra, synallagma, Gaius, iniuria, stylus, spurii.

6. Прочитайте слова, поясніть вимову приголосних *f i v*:

fel, vel, fas, vas, nefas, fur, vir, fere, ver, far, fides, vale, forum, falsus, voluntas, dividē, feriae, vivus, favor, defensio, facinus, privātus, Flavius, Nerva, offerta, eventus, vindicta, fortūna, vulgus, iuvēnis, vigor, vigīlans, vidua, frumentum.

7. Прочитайте слова, поясніть вимову сполучення *ti*:

actio, accusatio, etiam, obligatio, petitio, prudentia, quaestio, spatium, negotium, legitimatio, vindicatio, natio, lectio, agnatio, cognatio, donatio, emptio, gratia, venditio, iurisdictio, Diocletianus, Cantium, sanctio, Latium, Latīni, inspectio, exceptio, praedium, malitia, particeps, vitium.

8. Прочитайте слова, поясніть вимову сполучень *rh, th, ch, ph, sch*:

authenticum, schola, philosophia, Bacchanalia, chirographum, syngrapha, emphyteusis, schema, theologia, thermae, pulcher, Gracchus, machīnor, thesis, apōcha.

9. Прочитайте слова, поясніть вживання наголосу:

humānus, tribūnal, anīmus, effīcax, tribūtum, iuridīci, femīna, vectīgal, sociētas, collēga, arbīter, coherēdes, credītor, debītor, Romāni, littērae, tutēla, decemvīri, testamentum, propriētas, quaesītor, respondēre, debītōres, creditōres, vincūlum, illicītus, codicillus, impubēres, uncia, servītus, caupo, forensis, annōna, gladius.

10. Прочитайте словосполучення, дотримуючись правил вимови:

ius Romānum, ius privātum, ius publicum, ius gentium, praetor urbānus, praetor peregrīnus, edictum praetorium, senātus consultum, ordo iudicōrum, legis actiōnes, extra ordinem, mores maiōrum, tribūnus plebis, comitia centuriāta, centuria praerogativa, suum cuique, mea culpa, ultra vires, in iure cessio, comitas gentium, album iudicum, in manum conventio, pater familias, corpus delicti, praesumptio iuris, error iuris, lex specialis, ius consuetudinīs, tacītus consensus, rei vindicatio, tabella quaestiōnis, actio quiescit, libellus conventiōnis, vis maior, onus probandi, gestor negotiōrum, ultima ratio, advocātus diabōli, leges duodēcim tabulārum, capite censi, arbor infelix, ius Quirītium, agentes in rebus, quasi ex contractū, fictio iuris, alma mater, aetas legitīma, contrahentes.

11. Прочитайте імена римських юристів і діячів права, назви їхніх творів:

Vetēres:

Numa Pompilius. Leges regiae.

Decemvīri. Leges duodēcim tabulārum.

Appius Claudius Caecus. Fasti. Legis actiōnes.
Lucius Atilius Sapiens. Ad Leges duodēcim tabulārum.
Publius Mucius Scaevōla. Digesta. Notae.
Quintus Mucius Scaevōla. Ius civīle. Quaestiōnes. Regūlae.
Responsa.

Auctōres:

Manius Manilius. Actiōnes. Manilii Monumenta.
Iunius Brutus. De iurē civīli.
Tiberius et Gaius Sempronius Gracchus. Lex Sempronia.
Cornelius Sulla. Lex Cornelia. Proscriptio.
Marcus Porcius Cato. De agricultūra.
Marcus Terentius Varro. De iurē civīli. De linguā Latīnā.
De rē rusticā.
Marcus Tullius Cicēro. De legībus. De officiis. De oratōrē.
In Catilīnam. In Verrem.

Sabiniāni:

Gaius Ateius Capīto. De officiō senatoriō. De iurē pontificiō. Epistūlae.

Massurius Sabīnus. Ius civīle. Ad edictum. De furtis.
Fasti. Responsa.

Cassius Longīnus. Ius civīle.

Titius Aristo. Notae. Digesta.

Salvius Iulīanus. Edictum perpetuum. Digesta.

Proculiāni:

Antistius Labeo. Ad legem duodēcim tabulārum.

Ad edictum. De iurē pontificiō. Epistūlae. Responsa.

Gneus Procūlus. Epistūlae.

Nerva Cocceus. De usucapionibus.

Publius Iuventius Celsus. Digesta.

Iurisprudentes imperiāles (classīci):

Gaius. Institutiōnes. Ad legem duodēcim tabulārum. Regūlae. Ad edictum praetōris urbāni.

Sextus Pomponius. Ex Sabīno. Ad edictum. Epistūlae. Senātus consulta. Fideicommissa. Regūlae. De stipulationibus. Enchiridium.

Aemilius Papiniānus. Quaestiōnes. Responsa. Definitiōnes. De adulteriis.

Julius Paulus. Ad edictum. Ad Sabīnum. Quaestiōnes. Responsa. Decrēta. Imperiāles sententiae. Institutiōnes. Regūlae. Notae.

Domitius Ulpīanus. Ad edictum. Ad Sabīnum. De appellationibus. De fideicommissis. De officiō consulārum. De officiō praefecti urbi. Responsa. Regūlae. Institutiōnes.

Herennius Modestinus. Differentiae. Pandecta. Regulae. Responsa. De excusationibus. De praescriptionibus. De heurematicis.

Imperatores:

Gaius Iulius *Caesar*. Lex Iulia 2–18.

Gaius Iulius *Caesar Augustus*. Crimen maiestatis. Ius respondendi.

Claudius *Caesar Augustus Germanicus Nero*. Senatus consultum Neronianum. Edictum.

Caesar Augustus Titus Flavius Vespasianus. Lex de imperio.

Caesar Traianus Augustus Hadrianus. Epistula. Oratio Hadriani. Rescriptum. Lex.

Caesar Antoninus Augustus Marcus Aurelius. Semestria. Oratio 1–8. Rescriptum divi M.

Caesar Pertinax Augustus Septimius Severus. Oratio Severi.

Antoninus Caracalla. Constitutio Antonina.

Caesar Gaius Aurelius Valerius Augustus Diocletianus. Edictum Diocletiani.

Caesar Gaius Fulvius Valerius Augustus Constantinus. Edictum Constantini.

Caesar Flavius Thodosius Augustus. Codex Theodosianus.

Iustinianus. (Codex Iustinianus. Institutiones. Digesta. Novellae) = Corpus Iuris civilis (CIC).

ЗАНЯТТЯ 2

ГРАМАТИКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Латинська мова за своєю будовою належить до індоєвропейських мов синтетичного (флексивного) типу, в яких відношення між словами визначаються за допомогою відмінкових закінчень.

У латинській мові існує 10 частин мови.

Іменник (nomen substantivum): homo – людина, iustitia – справедливість, civitas – держава.

Прикметник (nomen adiectivum): proprius – власний, prudens – розсудливий, puber – повнолітній.

Дієслово (verbum): esse – бути, iudicāre – судитися, debēre – бути повинним.

Займенник (pronomen): ego – я, noster – наш, is – той, alīquis – хто-небудь.

Числівник (nomen numerāle): unus – один, primus – перший, bis – двічі.

Прислівник (adverbium): bene – добре, male – погано, itāque – таким чином, ubi – де, ibi – там.

Прийменник (praepositio): in – в, на, e (ex) – із, pro – за.

Сполучник (coniunctio): et – і, aut – або, sed – але, ut – щоб, cum – коли.

Частка (particūla): ne – чи, etiam – же, навіть.

Вигук (interiectio): heu – ой, на жаль, eia – ану ж.

ДІЄСЛОВО (VERBUM)

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

ЧАС (TEMPUS)

Теперішній	praesens
Минулий недоконаного виду	imperfectum
Минулий доконаного виду	perfectum
Давноминулий	plusquamperfectum
Майбутній перший	futūrum primum (I)
Майбутній другий	futūrum secundum (II)

СПОСІБ (MODUS)

Дійсний	indicatīvus
Наказовий	imperatīvus
Умовний	coniunctīvus

СТАН (GENUS)

Активний	actīvum
Пасивний	passīvum

ОСОБА (PERSŌNA)

Перша	prima
Друга	secunda
Третя	tertia

ЧИСЛО (NUMĒRUS)

Однина	singulāris
Множина	plurālis

НЕОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Неозначена форма	infinitīvus
Дієприкметник	participium
Віддієслівний іменник	gerundium
Віддієслівний прикметник	gerundivum
Віддієслівний іменник із значенням мети при дієсловах руху	supīnum

ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

У словнику подаються звичайно чотири основні форми дієслова:

accūso, accusāvī, accusātum, accusāre	звинувачувати
censeo, censui, censum, censēre	оцінювати
absolvo, absolvi, absolūtum, absolvēre	виправдовувати
punio, punīvi, punītum, punīre	карати

Перша форма – це перша особа однини теперішнього часу дійсного способу із закінченням **-o**.

Друга – це перша особа однини минулого часу доконаного виду із закінченням **-i**.

Третя – супін (віддієслівний іменник середнього роду) із закінченням **-um**.

Четверта – інфінітив теперішнього часу із закінченням **-re**.

Словникову форму дієслова слід запам'ятовувати, тому що в ній знаходяться основи, необхідні для утворення особових і неособових форм дієслова.

ОСНОВИ

Латинське дієслово має три основи, які містяться в трьох основних формах:

1) основа інфекта (або презентна), яку знаходять, відкинувши від інфінітива закінчення **-re/-ĕre**:

<i>Інфінітив</i>	<i>Основа інфекта</i>
accusāre	accusā-
censēre	censē-
absolvĕre	absolv-
punīre	punī-

2) основа перфекта, яку знаходять, відкинувши від другої форми дієслова закінчення **-i**:

<i>Перфект</i>	<i>Основа перфекта</i>
accusāvī	accusav-
censui	censu-
absolvī	absolv-
punīvī	puniv-

3) основа супіна, яку знаходять, відкинувши від третьої форми закінчення **-um**:

<i>Супін</i>	<i>Основа супіна</i>
accusātum	accusat-
censum	cens-
absolutum	absolut-
punitum	punit-

ФОРМИ, УТВОРЕНІ ВІД РІЗНИХ ОСНОВ ДІЄСЛОВА

Від основи інфекта утворюються часи системи інфекта обох станів, дієприкметник теперішнього часу, наказова форма, герундій і герундив.

Від основи перфекта утворюються часи системи перфекта активного стану, а також інфінітив минулого часу активного стану.

Від основи супіна утворюються дієприкметники минулого і майбутнього часу, іменники IV відміни, часи системи перфекта пасивного стану.

ДІЄВІДМІНИ

Усі правильні дієслова в латинській мові розподіляються на чотири дієвідміни за кінцевим голосним основи інфекта. Основа дієслів I дієвідміни закінчується на **-ā**: *vetāre* – забороняти, II дієвідміни – на **-ē**: *habēre* – мати, III дієвідміни – на приголосний: *defendēre* – захищати, IV дієвідміни – на **-ī**: *audīre* – слухати.

До III дієвідміни належать також дієслова, основа яких закінчується на **-u** або **-ī**:

<i>constituere</i>	постановляти (основа <i>constitu-</i>)
<i>statuere</i>	ставити (основа <i>statu-</i>)
<i>facere</i>	робити (основа <i>faci-</i>)
<i>capere</i>	брати (основа <i>capī-</i>)

Дієвідміна латинських дієслів зазначається в словнику:

<i>accūso, āvi, ātum, 1</i>	звинувачувати
<i>censeo, ui, um, 2</i>	оцінювати
<i>absolvo, vi, ūtum, 3</i>	виправдовувати
<i>facio, fēci, factum, 3</i>	робити
<i>punio, īvi, ĭtum, 4</i>	карати

Інфінітив теперішнього часу дійсного способу утворюється шляхом додавання до основи інфекта для дієслів I, II, IV дієвідмін закінчення **-re**, для дієслів III дієвідміни – **-ere**. Якщо основа дієслів III дієвідміни закінчується на **-ī**, при утворенні інфінітива голосна **-ī** відпадає.

Інфінітив теперішнього часу активного стану за типами дієвідмін

Дієвідміна	Закінчення	Приклади
I	-āre	<i>accusāre</i>
II	-ēre	<i>censēre</i>
III	-ere	<i>absolvēre, facere</i>
IV	-īre	<i>punīre</i>

Інфінітив теперішнього часу пасивного стану, утворюється шляхом додавання до основи інфекта для дієслів I, II, IV дієвідмін закінчення **-rī**, для дієслів III дієвідміни – **-ī**.

**Інфінітив теперішнього часу пасивного стану
за типами дієвідмін**

Дієвідміна	Закінчення	Приклади
I	-āri	accusāri
II	-ēri	censēri
III	-ī	absolvi
IV	-īri	punīri

ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА (НЕДОКОНАНОГО ВИДУ)

Часи системи інфекта – praesens indicatīvi actīvi (теперішній час дійсного способу), imperfectum (минулий), futūrum primum (майбутній перший) – утворюються шляхом додавання до основи інфекта особових закінчень активного та пасивного станів:

Persōna	Activum		Passivum	
	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1	-o(m) ¹	-mus	-or (-r) ¹	-mur
2	-s	-tis	-ris	-mīni
3	-t	-nt	-tur	-ntur

У теперішньому часі дійсного способу дієслів I, II, IV дієвідмін особові закінчення активного і пасивного станів приєднуються безпосередньо до основи. У дієслів IV дієвідміни в третій особі множини між основою та особовим закінченням вставляється з'єднувальна голосна **u**. У дієслів третьої дієвідміни з основою на приголосний, починаючи з другої особи однини і закінчуючи другою особою множини між основою та закінченням вставляється голосна **i**, а в третій особі множини – **u**. У дієслів III дієвідміни з основою на **-u** особові закінчення приєднуються до цієї основи (constituo, constituis, constituit і т. д.).

У дієслів III дієвідміни з основою на **-ī** особові закінчення приєднуються безпосередньо до цієї основи, крім

¹ У дієслів I дієвідміни кінцевий голосний основи **a** в Praesens зливається з **o** (**a + o = o**).

третьої особи множини, де між основою та закінченням з'являється голосний **u** (facio, facis, facit, faciūmus, faciūtis, faciunt).

У пасивному стані в другій особі однини у дієслів III дієвіднини перед закінченням **-ris** зберігається голосний **e**, як в інфінітиві: absolvēris, constituēris.

У минулому часі недоконаного виду дійсного способу, що позначає незавершений минулий час (imperfectum indicatīvi) між основою та особовим закінченням вставляється суфікс **-bā-** для дієслів I та II дієвідмін, суфікс **-ēba-** для дієслів III та IV дієвідмін.

Майбутній перший дійсного способу (futūrum primum indicatīvi) дієслів I та II дієвідмін утворюється шляхом приєднання до основи інфекта суфікса **-b-** і особових закінчень активного і пасивного станів, а для дієслів III та IV дієвідмін – суфікса **-a-** для першої особи однини та суфікса **-ē-** для решти осіб активного і пасивного станів і особових закінчень.

Таким чином, закінчення **-o/-or** у першій особі однини мають praesens indicatīvi всіх дієвідмін, futūrum primum першої та другої дієвідмін. В інших часах перша особа однини закінчується на **-m/-r**.

Особові займенники при відмінюванні латинського дієслова необов'язкові: сама по собі форма дієслова, що має певне особове закінчення, відповідає за значенням українському дієслову із займенниками *я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони*. Вживаються відповідні займенники при перекладі українською мовою.

Зразок відмінювання дієслів *accusāre, censēre, absolvēre, punīre* у часах системи інфекта

Praesens indicatīvi actīvi

Теперішній час дійсного способу активного стану

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accūso (я звинувачую)	censeo (я оцінюю)	absolvo (я виправдовую)	punio (я караю)
2	accūsas	censes	absolvīs	punīs
3	accūsāt	censet	absolvīt	punīt
	<i>Plurālis</i>			
1	accusāmus	censēmus	absolvīmus	punīmus
2	accusātīs	censētīs	absolvītīs	punītīs
3	accūsant	censent	absolvunt	puniunt

Praesens indicatīvi passīvi
Теперішній час дієсного способу пасивного стану

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accūsor <i>(мене звинувачують)</i>	censeor <i>(мене оцінюють)</i>	absolvor <i>(мене виправдовують)</i>	punior <i>(мене карають)</i>
2	accusāris	censēris	absolvēris	punīris
3	accusātur	censētur	absolvītur	punītur
	<i>Plurālis</i>			
1	accusāmur	censēmur	absolvīmur	punīmur
2	accusamīni	censemīni	absolvimīni	punimīni
3	accusantur	censentur	absolvuntur	puniuntur

Imperfectum indicatīvi actīvi
Минулий час недоконаного виду активного стану

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accusābam <i>(я звинувачував)</i>	censēbam <i>(я оцінював)</i>	absolvēbam <i>(я виправдовував)</i>	puniēbam <i>(я карав)</i>
2	accusābas	censēbas	absolvēbas	puniēbas
3	accusābat	censēbat	absolvēbat	puniēbat
	<i>Plurālis</i>			
1	accusabāmus	censebāmus	absolvebāmus	puniebāmus
2	accusabātis	censebātis	absolvebātis	puniebātis
3	accusābant	censēbant	absolvēbant	puniebant

Imperfectum indicatīvi passīvi
Минулий час недоконаного виду пасивного стану

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accusābar <i>(мене звинувачували)</i>	censēbar <i>(мене оцінювали)</i>	absolvēbar <i>(мене виправдовували)</i>	puniēbar <i>(мене карали)</i>
2	accusabāris	censebāris	absolvebāris	puniebāris
3	accusabātur	censebātur	absolvebātur	puniebātur
	<i>Plurālis</i>			
1	accusabāmur	censebāmur	absolvebāmur	puniebāmur
2	accusabamīni	censebamīni	absolvebamīni	puniebamīni
3	accusabantur	censebantur	absolvebantur	puniebantur

Futūrum primum indicatīvi actīvi

*Майбутній перший дієсного способу активного стану
(відповідає українському майбутньому часу як недоконаного,
так і доконаного виду)*

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accusābo (я звинувачуватиму, звинувачу)	censēbo (я оцінюватиму, оціню)	absolvam (я виправдовуватиму, виправдаю)	puniam (я каратиму, покараю)
2	accusābis	censēbis	absolves	punies
3	accusābit	censēbit	absolvet	puniet
	<i>Plurālis</i>			
1	accusābīmus	censēbīmus	absolvēmus	puniēmus
2	accusābītis	censēbītis	absolvētis	puniētis
3	accusābunt	censēbunt	absolvent	punient

Futūrum primum indicatīvi passīvi

Майбутній перший дієсного способу пасивного стану

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>			
1	accusābor (мене звинувачуватимуть, звинуватять)	censēbor (мене оцінюватимуть, оцінять)	absolvar (мене виправдовуватимуть, виправдають)	puniar (мене каратимуть, покарають)
2	accusābēris	censēbēris	absolvēris	puniēris
3	accusābitur	censēbitur	absolvētur	puniētur
	<i>Plurālis</i>			
1	accusābīmur	censēbīmur	absolvēmur	puniēmur
2	accusābimīni	censēbimīni	absolvemīni	puniemīni
3	accusābuntur	censēbuntur	absolventur	punientur

Часи інфекта дієслова *sum, fui, esse* (бути)

Praesens

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	sum (я є)	sumus
2	es	estis
3	est	sunt

Imperfectum

<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	eram (я був)	erāmus
2	eras	erātis
3	erat	erant

Futūrum primum

Persōna	Singulāris	Plurālis
1	ero (<i>я буду</i>)	erīmus
2	eris	erītis
3	erit	erunt

НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

Наказовий спосіб теперішнього часу має форми другої особи однини і множини. Другу особу однини утворюють, відкидаючи від неозначеної форми закінчення **-re**, а другу особу множини – додаючи до основи закінчення **-te**.

Від дієслів III дієвідміни другу особу множини наказового способу утворюють додаванням до основи інфекта з'єднувальної голосної **-i-** та закінчення **-te**.

Imperatīvus praesentis

Infinitīvus	Singulāris	Plurālis
accusāre	accūsa!	accusāte!
punīre	puni!	punīte!
defendēre	defende!	defendīte!
esse	es!	este!
capēre	cape!	capīte!

Дієслова III дієвідміни dicēre (говорити), ducēre (вести), facēre (робити) мають у другій особі однини чисту основу: dic! (говори!), duc! (веди!), fac! (роби!).

Друга особа множини утворюється за загальним правилом: dicīte! (говоріть!), ducīte! (ведіть!), facīte! (робіть!).

Заперечна форма наказового способу утворюється за допомогою неозначеної форми дієслова в сполученні з наказовою формою дієслова polo (не бажаю): noli – друга особа однини, nolīte – друга особа множини:

S.	noli vetāre!	не забороняй!
Pl.	nolīte vetāre!	не забороняйте!

Наказовий спосіб майбутнього часу має форми другої і третьої особи однини і множини.

Друга і третя особи однини утворюються додаванням до основи закінчення **-to**, друга особа множини – **-tōte**, третя особа множини – **-nto** (у IV дієвідміні – **-unto**); у III дієвідміні ці закінчення приєднуються за допомогою голосних **-i-** або **-u-**:

accusāre, 1 – звинувачувати		
Persōna	Singulāris	
2	accusāto!	ти повинен звинувачувати
3	accusāto!	він повинен звинувачувати
Persōna	Plurālis	
2	accusatōte!	ви повинні звинувачувати
3	accusanto!	вони повинні звинувачувати
defendēre, 3 – захищати		
Persōna	Singulāris	
2	defendīto!	ти повинен захищати
3	defendīto!	він повинен захищати
Persōna	Plurālis	
2	defendītōte!	ви повинні захищати
3	defendunto!	вони повинні захищати
audīre, 4 – слухати		
Persōna	Singulāris	
2	Audīto!	ти повинен слухати
3	Audīto!	він повинен слухати
Persōna	Plurālis	
2	Auditōte!	ви повинні слухати
3	audiunto!	вони повинні слухати
esse – бути		
Persōna	Singulāris	
2	esto!	нехай ти будеш!
3	esto!	нехай він буде!
Persōna	Plurālis	
2	estōte!	будьте!
3	sunto!	нехай вони будуть!

Наказова форма часто вживається в джерелах римського права:

Testes estōte! Будьте свідками!
 Testamentum fac! Склади заповіт!

ВПРАВИ

1. Визначте дієвідміну дієслова за формою інфінітива:

domāre (підкоряти), possidēre (володіти), sedēre (сидіти), citāre (викликати свідків), convenīre (подавати позов), notāre (відмічати, зазначати), tradēre (передавати), sentīre (відчувати), litigāre (позиватися, судитися), cavēre (бути обачним), dāre (давати), debēre (бути повинним), garēre (захопити), demonstrāre (доводити), emēre (купувати), delinquēre (порушувати).

2. Визначте дієвідміну, знайдіть у словнику значення таких дієслів. Запам'ятайте їх:

accusāre, condemnāre, vetāre, habēre, vidēre, respondēre, debēre, cavēre, absolvēre, vendēre, emēre, agēre, constituēre, facēre, punīre, finīre, audīre.

3. Визначте час, особу та число таких дієслів. Перекладіть їх українською мовою:

veto, accūsas, condemnat, habēmus, vidētis, respondent, debeo, caves, absolvīmus, vendēbat, emebāmus, agīmus, constituam, facies, puniētis, finiēbant, finīmus, audiunt, erant, sunt, erīmus.

4. Провідмініайте такі дієслова в *Praesens indicatīvi actīvi*. Утворіть форми наказового способу теперішнього і майбутнього часів:

occupāre (займати), dāre (давати), legēre (читати, збирати), ducēre (вести), dicēre (говорити), facēre (робити), delēre (руйнувати), sentīre (відчувати).

5. Провідмініайте дієслова *occupāre, dāre, legēre* в *Praesens indicatīvi passīvi*. Перекладіть форми українською мовою.

6. Випишіть із словника інфінітиви дієслів III дієвідміни.

7. Випишіть із словника до заняття 2 дієслова II дієвідміни. Замість цифр напишіть повну форму інфінітива.

8. Випишіть із словника до заняття 2 всі дієслова I дієвідміни. Напишіть повну форму інфінітива, підкресліть основу інфекта.

9. Провідмініайте дієслова *respondēre, agēre, finīre* в *Imperfectum indicatīvi actīvi* та в *Imperfectum indicatīvi passīvi*. Зробіть переклад дієслів в третій особі однини і множини українською мовою.

10. Провідмініайте такі дієслова: *emēre, vendēre, vetāre* в *Futūrum primum indicatīvi actīvi* та в *Futūrum primum indicatīvi passīvi*. Перекладіть українською мовою форми першої особи множини.

11. Провідмініяйте в *Praesens, Imperfectum, Futūrum primum indicatīvi actīvi* та в *Praesens, Imperfectum, Futūrum primum indicatīvi passīvi* такі дієслова:

condemno, 1 (засуджувати), invenio, 4 (знаходити), ago, 3 (робити, чинити).

12. Визначте латинську основу таких слів:

нота, дата, кредо, вето, консул, делікт, колони, петіторний, посесорний, асесор, спонсор, сервіс, дебітор, кредитор, акція, цензор, муніципальний, цитаційний (закон), акредитив, кондемнація.

13. Перекладіть українською мовою:

1. Veto. 2. Credo. 3. Cogito, ergo sum. (*Carth.*) 4. Dum spiro, spero. (*Cic.*) 5. Qui tacet, consentit. 6. Qui quaerit, reperit. 7. Cum tacent, clamant. (*Cic.*) 8. Vivere est cogitare. (*Cic.*) 9. Vivere est militare. (*Sen.*) 10. Dicere non est facere. 11. Condemnat. 12. Accusato! 13. Es! 14. Este! 15. Erit et esto! 16. Sentis, video. 17. Finio. 18. Finimus. 19. Servio. 20. Servi! 21. Hora fugit. 22. Nota bene! (N. b.!) 23. Qui scribit, bis legit. 24. Do, ut des. 25. Hoc age! 26. Non olet! 27. Dicere pro et contra. 28. Nemo debet. 29. Defendere et vindicare. 30. Vide supra! 31. Divide et impera! 32. Senatus habetur. 33. Vendere et emere. 34. Vendi et emi. 35. Iubere aut vetare. 36. Defendere et defendi. 37. Ego respondeo, tu interrogas. 38. Ut feceris, ita metes. 39. Fide, sed cui vide. 40. Destruam et aedificabo. (*Nero*) 41. Tollere aut derogare. 42. Ut salutas, ita salutaberis. 43. Ait praetor: «Si non habebunt advocatum, ego dabo». 44. Spondes centum dare? – Spondeo. 45. Noli nocere! (*Hipp.*) 46. Mucius Scaevola erat duumvir et praetor. 47. Hospes, solve! – Hospes, salve! 48. Agricola agrum colit. 49. Noli errare!

Юридична фразеологія

1. Convenire. Подавати позов. 2. Condemno. (C.) Я засуджую. 3. Absolvo. (A.) Я виправдовую. 4. Libero. (L.) Я звільняю. 5. Scribere. Писати (відповіді на запитання). 6. Quaeritur. Сумнівно. 7. Approbatur. Задоволено, добре. 8. Ponere (leges). Видавати (закони). 9. Qui consuluntur. Законознавці-консультанти. 10. Uti possidetis... Як ви володієте (так і володійте далі). 11. Dare, facere, praestare. Давати, робити, виконувати. 12. Respondere, cavere, agere. Давати відповіді, оформляти документи, виступати в суді (три види діяльності юриста). 13. Dic, duc, fac, fer! Говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (чотири заповіді юриста).

СЛОВНИК

advocātus, i m захисник, адвокат

aedificō, āvi, ātum, 1 будувати, зводити

ager, agri m поле, земля

agricōla, ae m землероб

ago, egi, actum, 3 вести; діяти; виступати в суді

aio я стверджую, кажу, роблю заяву

apprōbo, āvi, ātum, 1 схвалювати

aut або

bene добре

caveo, cavi, cautum, 2 стерегтися, забезпечувати, піклуватися, передбачати; оформляти документи

centum сто

cito, āvi, ātum, 1 квапити, викликати до суду

clamo, āvi, ātum, 1 кричати

cogīto, āvi, ātum, 1 мислити

colo, colui, cultum, 3 обробляти (землю); шанувати; заселяти, населяти

consentio, sensi, sensum, 4 погоджуватися, бути згодним

consūlo, sului, sultum, 3 радити, радитися

contra (з *acc.*) проти

convenio, vēni, ventum, 4 погоджуватися; подавати позов

credo, dīdi, dītum, 3 вірити

cum коли

cui (*Dat. vid* qui) кому

debeo, debuī, debītum, 2 бути боржником, бути зобов'язаним

deleo, ēvi, ētum, 2 руйнувати

defendo, ndi, nsum, 3 захищати

derōgo, āvi, ātum, 1 відміняти

destruo, xi, ctum, 3 руйнувати

dico, dixi, dictum, 4 говорити, називати; призначати

divīdo, vīsi, visum, 3 розділяти

do, dedi, datum, 1 давати, передавати (у володіння)

dum доки

duumvir, i m дуумвір (член колегії двох), слідчий

ego я

emo, emi, emptum, 3 купувати

ergo отже, таким чином

erro, āvi, ātum, 1 помилятися

et i

fero, tuli, latum, ferre носити; переносити; терпіти

fido, fisis sum, 3 вірити, довіряти

fugio, fugi, fugitūrus, 3 бігти, проходити

finio, īvi, ītum, 4 закінчувати, увінчувати

habeo, ui, ītum, 2 мати; *pass.* засідати

hora, ae f година, час

hic, haec, hoc цей, ця, це

hospes, ītis m гість, відвідувач

impēro, āvi, ātum, 1 наказувати; панувати

interrōgo, āvi, ātum, 1 питати

īta так, таким чином

iubeo, iussi, iussum, 2 наказувати

lego, lēgi, lectum, 3 читати; збирати, робити вибір

libēro, āvi, ātum, 1 звільняти

meto, messui, messum, 3 жати, збирати (врожай)

milīto, āvi, ātum, 1 боротися

nemo ніхто

noceo, cui, ītum, 2 шкодити

non не
noto, āvi, ātum, 1 помічати
oleo, ui, —, 2 пахнути
orno, āvi, ātum, 1 прикрашати
pono, posui, posītum, 3 класти,
засновувати; видавати (за-
кон)
possideo, sēdi, sessum, ēre во-
лодіти; займати
praesto, stīti, stītum, 1 надава-
ти; виконувати
praetor, ōris m претор, суддя
pro (з *abl.*) за; на користь; за-
мість; попереду
quaero, quaesīvi, quaesītum, 3
шукати, розшукувати
qui, quae, quod який, -а, -е,
котрий, -а, -е, хто
reperio, repēri, repertum, 4
знаходити, відшукувати
respondeo, ndi, nsum, 2 відпо-
відати
salūto, āvi, ātum, 1 вітати
salvo, āvi, ātum, 1 рятувати,
позбавляти
scribo, scripsi, scriptum, 3 пи-
сати (відповіді)
sed але
senātus, ūs m сенат
sentio, sensi, sensum, 4 відчу-
вати, розуміти
servio, ūvi, ūtum, 4 служити;
підкорятися

si якщо
solvo, solvi, solūtum, 3 роз-
в'язувати, звільняти; пла-
тити
spero, āvi, ātum, 1 сподіватися,
очікувати
spiro, āvi, ātum, 1 дихати, жи-
ти
spondeo, sponendi, sponsum, 2
урочисто обіцяти
supra понад, вище
taceo, ui, ūtum, 2 мовчати, не
заперечувати
testamentum, i n заповіт, остан-
ня воля
testis, is m свідок
tollo, sustūli, sublātum, 3 усу-
вати, відміняти
tu ти
ut щоб; так що; як
uti як
vendo, vendīdi, vendītum, 3
продавати
verbum, i n слово, дієслово
veto, vetui, vetītum, 1 заборон-
яти
video, vidi, visum, 2 дивитися,
бачити
vindīco, āvi, ātum, 1 висувати
претензію, вимагати за су-
довим рішенням
vivo, vixi, victum, 3 жити

ЗАНЯТТЯ 3

ГРАМАТИКА

ІМЕННИК NOMEN SUBSTANTIVUM

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

РІД (GENUS)

Чоловічий	masculinum (<i>m</i>)
Жіночий	femininum (<i>f</i>)
Середній	neutrum (<i>n</i>)

ЧИСЛО (NUMERUS)

Однина	singularis (<i>s.</i>)
Множина	pluralis (<i>pl.</i>)

ВІДМІНОК (CASUS)

Називний	nominativus (<i>N.</i>)	хто? що?
Родовий	genetivus (<i>G.</i>)	кого? чого? чий?
Давальний	dativus (<i>D.</i>)	кому? чому? для кого, чого?
Знахідний	accusativus (<i>Acc.</i>)	кого? що?
Відкладний (<i>поєд- нує орудний, місце- вий, віддільний</i>)	ablativus (<i>Abl.</i>)	ким? чим? де? коли? від кого? від чого?
Кличний (<i>при звертанні</i>)	vocativus (<i>V.</i>)	

ВІДМІНА (DECLINATIO)

Перша	prima (I)
Друга	secunda (II)
Третя	tertia (III)
Четверта	quarta (IV)
П'ята	quinta (V)

Відмінкова форма іменника складається з практичної основи і відмінкового закінчення. Словникова форма містить форму називного відмінка іменника, закінчення родо-

вого відмінка однини і скорочене позначення роду: *collēga*, ає *m* – колега. Відміну визначають за закінченням родового відмінка однини:

Відміна	Закінчення родового відмінка	Рід	Словникова форма
I	-ae	f	<i>vita</i> , ає <i>f</i> життя <i>fiducia</i> , ає <i>f</i> фідуція, довіра, застава <i>persōna</i> , ає <i>f</i> особа <i>controversia</i> , ає <i>f</i> контроверсія, суперечка
II	-i	m, n	<i>popūlus</i> , і <i>m</i> народ <i>ager</i> , <i>agri</i> <i>m</i> поле, земля <i>bellum</i> , і <i>n</i> війна
III	-is	m, f, n	<i>heres</i> , <i>ēdis</i> <i>m</i> спадкоємець <i>lex</i> , <i>legis</i> <i>f</i> закон <i>caput</i> , <i>ītis</i> <i>n</i> голова, правоздатність
IV	-us	m, n	<i>usus</i> , <i>ūs</i> <i>m</i> користування <i>cornu</i> , <i>ūs</i> <i>n</i> ріг, фланг війська
V	-ei	f	<i>species</i> , <i>ēi</i> <i>f</i> вид, поняття

Словникову форму іменників слід запам'ятовувати.

ПЕРША ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO PRIMA)

До першої відміни належать іменники жіночого роду на **-a**, які в *gen. sing.* мають закінчення **-ae**. Як виняток сюди належать іменники чоловічого роду на **-a**, які здебільшого означають назву народностей або професій:

<i>terra</i> , ає <i>f</i> земля	<i>scriba</i> , ає <i>m</i> писар
<i>victoria</i> , ає <i>f</i> перемога	<i>agricōla</i> , ає <i>m</i> землероб
<i>via</i> , ає <i>f</i> дорога	<i>nauta</i> , ає <i>m</i> моряк
<i>libra</i> , ає <i>f</i> ваги, фунт	<i>Persa</i> , ає <i>m</i> перс
<i>garīna</i> , ає <i>f</i> захоплення, пограбування	<i>Scytha</i> , ає <i>m</i> скіф

Зразок відмінювання:

<i>Casus</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
<i>N. V.</i>	<i>causa publicā</i> (кримінальна справа)	<i>causae publicae</i> (кримінальні справи)
<i>G.</i>	<i>causae publicae</i>	<i>causārum publicārum</i>
<i>D.</i>	<i>causae publicae</i>	<i>causis publicis</i>
<i>Acc.</i>	<i>causam publicam</i>	<i>causas publicas</i>
<i>Abl.</i>	<i>causā publicā</i>	<i>causis publicis</i>

Прикметники здебільшого ставляться після іменників і узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку:

causa iusta – законна правооснова, persōna grata – дипломат, provincia Romāna – римська провінція.

Власні імена першої відміни: Catilīna, ae *m* – Катіліна, Iulia, ae *f* – Юлія, Gaia, ae *f* – Гайя.

Іменники Pluralia tantum: Kalendae, ārum *f. pl.* – Календи; nuptiae, ārum *f. pl.* – шлюб.

ДРУГА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO SECUNDA)

До другої відміни належать іменники чоловічого роду із закінченням **-us**, **-er**, **-ir** і середнього роду із закінченням **-um**, які в gen. sing. мають закінчення **-i**:

vir, і *m* – муж, мужчина, dominus, і *m* – хазяїн, argumentum, і *n* – доказ, servus, і *m* – раб, pactum, і *n* – договір.

Як виняток сюди належать іменники жіночого роду на **-us** (назви дерев, міст та островів):

rōrūlus, і *f* – тополя, Corinthus, і *f* – Коринф, Cretē, ēs *f* – Крит, а також humus, і *f* – земля, ґрунт. Слово vulgus, і *n* – народ, натовп середнього роду.

Приклади узгоджень прикметників з іменниками:

ager publicus – державна земля, libellus bonus – хороша заява, exemplum malum – поганий приклад.

Зразок відмінювання:

Causus	Singularis		
	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>n</i>
<i>N.</i>	servus miser (нещасний раб)	arbiter bonus (хороший суддя)	edictum praetorium (преторський едикт)
<i>V.</i>	serve miser	arbiter bone	edictum praetorium
<i>G.</i>	servi miserī	arbitri boni	edicti praetorii
<i>D.</i>	servo miserō	arbitro bono	edicto praetorio
<i>Acc.</i>	servum miserum	arbitrum bonum	edictum praetorium
<i>Abl.</i>	servō miserō	arbitrō bonō	edictō praetoriō
Causus	Pluralis		
	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	servi miserī	arbitri boni	edicta praetoria
<i>G.</i>	servōrum miserōrum	arbitrōrum bonōrum	edictōrum praetoriōrum
<i>D.</i>	servis miserīs	arbitris bonis	edictis praetoriis
<i>Acc.</i>	servos miserōs	arbitros bonos	edicta praetoria
<i>Abl.</i>	servis miserīs	arbitris bonis	edictis praetoriis

Від імен на **-ius** (також іменника *filius*, і *m* – син) форма *voc. sing.* закінчується на **-i**:

Gai, fili.

Власні імена чоловічого роду (*praenomen*), що відносяться до другої відміни:

<i>Aulus (A.)</i>	Авл	<i>Quintus (Q.)</i>	Квінт
<i>Appius (Ap.)</i>	Аппій	<i>Servius (Ser.)</i>	Сервій
<i>Gaius (G.)</i>	Гай	<i>Decimus (D.)</i>	Децим
<i>Gnaeus (Gn.)</i>	Гней	<i>Lucius (L.)</i>	Луцій
<i>Marcus (M.)</i>	Марк	<i>Sextus (Sex.)</i>	Секст
<i>Mamercus (Mam.)</i>	Мамерк	<i>Spurius (Sp.)</i>	Спурій
<i>Manius (Man.)</i>	Маній	<i>Tiberius (Tib.)</i>	Тіберій
<i>Numerius (N.)</i>	Нумерій	<i>Titus (T.)</i>	Тит
<i>Postumus (Post.)</i>	Постум	<i>Vibius (V.)</i>	Вібій
<i>Publius (P.)</i>	Публій	<i>Vopiscus (Vop.)</i>	Вопіск

Іменники *pluralia tantum*: *bona, bonorum n, pl.* – майно; *comitia, forum n, pl.* – народні збори; *liberi, forum m, pl.* – діти; *arma, forum n, pl.* – зброя; *acta, actorum n, pl.* – акти, документи, постанови, розпорядження; дії.

ПРИЙМЕННИК (PRAEPOSITIO)

У латинській мові прийменники вживаються з двома відмінками: *accusativus* і *ablativus*. Лише два прийменники **in** (в, на) і **sub** (під) вживаються з обома відмінками:

З accusativus (куди?)

ad – до
ante – перед
apud – біля
contra – проти
circa – навколо, біля
in – в, на
inter – між
extra – поза, крім, за винятком
per – через, посеред
post – після
propter – з-за, через
sub – під
trans – через

З ablativus (де?)

a (ab) – від
coram – перед
cum – з
in – в, на
de – про, згідно
e (ex) – із, від
pro – за, заради, замість
prae – перед, попереду
sub – під
sine – без
 Виняток (*з gen.*):
causa – для, заради
gratia – для, заради

Наприклад:

ad acta – до діла
ad iudicium – до суду

extra commercium – поза торговельним обігом

ad notam – до відома
ab initiō – спочатку
coram popūlō – перед народом
exempli gratia – наприклад
pro et contra – за і проти

ex mandātō – за дорученням
in tabellas – у протокол
in futūrum – у майбутньому
honōris causa – заради пошани

СИНТАКСИС ПАСИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

При вживанні активної граматичної конструкції присудок ставиться в активному стані та вказує на дію, яка виконується носієм дії (підметом) і поширюється на об'єкт дії (прямий додаток):

Amicitia vitam ornat. – Дружба прикрашає життя.

Advocātus reum defendit. – Адвокат захищає обвинуваченого.

При заміні активної конструкції на пасивну прямий додаток стає підметом, а підмет – непрямым додатком в *ablatīvus*. Якщо непрямий додаток (носій дії) виражений іменником, що означає неживий предмет, то він називається *ablatīvus instrumenti* (аблятив знаряддя). Якщо непрямий додаток виражений іменником, що називає діючу особу, то він ставиться в *ablatīvus* з прийменником *ā* або (перед приголосним) *ab* і називається: *ablatīvus auctōris* (аблятив діючої особи).

Vita amicitia ornat. – Життя прикрашається дружбою (чим?) – *abl. instrumenti*.

Reus ab advocātō defenditur. – Обвинувачений захищається адвокатом (ким?) – *abl. auctōris*.

ВПРАВИ

1. Визначте відміну іменників за словниковою формою:

sequester, tri *m* – секвестр (посередник)
iustitia, ae *f* – юстиція
iudicium, i *n* – суд, процес; рішення
collēga, ae *m* – колега, товариш (за професією)
decrētum, i *n* – постанова, декрет
domīnus, i *m* – хазяїн

anīmus, i *m* – намір
liber, libri *m* – книга
officium, i *n* – обов'язок
vindicta, ae *f* – віндикта (жезл); помста
beneficium, i *n* – добродійність
dolus, i *m* – намір; хитрість
cura, ae *f* – турбота
patrōnus, i *m* – патрон
subsidiūm, i *n* – допомога

2. Провідмініяйте словосполучення:

femīna Romāna – римська жінка; dolus malus – злий намір; iudicium publicum – народний суд.

3. Визначте дієвідміну дієслів за допомогою інфінітива:

poscēre – шкодити

dīcēre – говорити, називати

vidēre – бачити

curāre – піклуватися

fidēre – довіряти

emēre – купувати

cognoscēre – пізнавати

domināre – господарювати

scire – знати, вміти

sedēre – сидіти

quaerēre – шукати, питати

latēre – бути прихованим, ховатися

munīre – закріплювати, захищати

vendēre – продавати

imperāre – наказувати, панувати

4. Замініть активну конструкцію пасивною:

Arbiter querēlam capit. Суддя одержує скаргу.

Domīnus praedium vendit. Хазяїн продає ділянку.

5. Визначте латинську основу слів:

контра, секвестр, віза, місія, колегія, сервілізм, армія, пегрїни, інститут, карта, хартія, міліція, легат, філіал, аліменти, арбітр, екслібріс, постулат, вїндікація, офіційний, компроміс, фіск, конкубінат, коміцій, декрет, імперія, каузальний (договір), субсидіарій, фїдуціарний, предіальний.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Ex offiīo. 2. Officium vocat. 3. Sine curā. 4. Testamentum fac! 5. Tabūla rasa. 6. Terra incognīta. 7. Post factum (P. f.). 8. Post scriptum (P. s.). 9. Sine morā. 10. Circūlus vitiōsus. 11. Et cetēra (Etc.). 12. Mandātum et mutuū. 13. Aulus Agerius et Numerius Negidius adversarii sunt. 14. Arbiter causam audit. 15. Actuarius instrumentum scribit. 16. In dubiō abstīne! 17. Charta (epistūla) non erubescit. 18. Rubrica. 19. Pecunia non olet. (*Vesp.*) 20. Agricōla villam possidet. 21. Privāta publicis postpōne! 22. Divitiae bonum non sunt. (*Sen.*) 23. Ira initium insaniae est. (*Sen.*) 24. Miserium est alteriō arbitriō vivēre. 25. Fama volat. (*Verg.*) 26. Haud semper errat fama. (*Tac.*) 27. Non scholae, sed vitae discimus. 28. Roma est in Italiā. 29. Italia est patria iurisprudentiae. 30. Patria nostra est Ukraina. 31. Ab ovō usque ad mala. 32. Quod nocet, docet. 33. Dum vivimus, laborāre debēmus. 34. Sine causā nihil gignit. 35. Exercēte memoriam. 36. Per aspēra ad astra. 37. Femīna in tutelā erat. 38. Sub hastā. 39. Clavus clavō pellitur. 40. Victoria concordia gignitur. 41. Ut salūtas, ita salutabēris. 42. Quid agitur? 43. Deus ex machina.

Юридична фразеологія

1. Pro formā. Проформа. Заради форми. 2. De factō. Дефакто. 3. Cum privilegiō. З привілеєм. 4. Honorarium. Гонопар. 5. Removēre officio. Увільнити від посади. 6. In tabellis referre. Занести до протоколу. 7. Concipere libellum. Скласти заяву. 8. Exemplum docet. Приклад вчить. 9. Curriculum vitae. Автобіографія. 10. Locus sigilli. (L. S.) Місце для печатки. 11. Dolus malus. Злий намір. 12. Matrimonium iustum. Дійсний шлюб. 13. Convenire in matrimonium. Виходити заміж. 14. Furtum manifestum. Крадіжка з речовим доказом. 15. Furtum nec manifestum. Нерозкрита крадіжка. 16. Otium post negotium. Відпочинок після справи. 17. Periculum est in morā. Небезпека в затримці. 18. Contra factum non est argumentum. Проти факту немає доказу. 19. Ignorantia non est argumentum. (Spin.) Незнання (законів) – не доказ. 20. Locus legit actum. Форма угоди визначається (законом) місцем її укладання.

Apud arbītrum

Arbiter noster Marcus Tullius est vir laboriosus et iustus. Hodie apud arbiterum multae causae privatae sunt: de debitis pecuniariis; de testamentis et de mandatis. Primus reus iam in iudicio est, ceteri rei etiam in iudicio sunt. In numero causarum prima est causa de mandato et debito pecuniario. Adversarius meus est Gaius Sempronius.

СЛОВНИК

abstineo, ui, entum, 2 стримувати

actuarius, *i m* секретар

adversarius, *i m* супротивник

amicitia, *ae f* дружба

arbiter, tri m суддя

asper, a, um важкий

astrum, *i n* зірка

bonus, a, um хороший

capio, cepi, captum, 3 брати, одержувати

ceterus, a, um частіше *pl.* інший, решта

ceteri, ae, a інші

charta, ae f gr. папір

circulus, i m коло

clavus, i m цвях

commercium, i n торгівля

concipio, cepi, ceptum, 3 прагну-

ти; охоплювати; збирати; приймати

concordia, ae f згода

convenio, veni, ventum, 4 приходити, сходитися, погоджуватися; **convenire in matrimonium** одружуватися

cura, ae f турбота

curriculum, i n плин (життя), шлях

debitum, i n повинність

deus, i m бог

disco, didici, -, 3 вчитися

doceo, cui, ctum, 2 вчити, навчати

dubium, i n сумнів

edictum, i n едикт

erubescio, bui, -, 3 червоніти

etiam також

exemplum, i n приклад

exerceo, cui, cĭtum, 2 тренувати, використовувати
factum, i n зроблене, факт
fama, ae f чутка
femĭna, ae f жінка
filia, ae f донька
furtum, i n крадіжка
futŭrum, i n майбутнє
gigno, genui, genĭtum, 3 породжувати
hasta, ae f спис **sub ~ vendĕre** продавати з публічних торгів
hodiĕ сьогодні
honor, ōris m пошана, почесна посада
honorarium, i n гонорар, дарунок, нагорода за послуги
ignorantia, ae f незнання
incognĭtus, a, um незвіданий, невідомий
initium, i n початок
insania, ae f безумство
instrumentum, i n знаряддя, документ
ira, ae f гнів
iurisprudentia, ae f юриспруденція (наука про право)
iustus, a, um справедливий
laboriŏsus, a, um працьовитий
labŏro, āvi, ātum, 3 працювати
libellus, i m книжка; зошит; письмова заява
locus, i m місце
machĭna, ae f гр. машина
I malum, i n яблуко
II malum i n зло, нещастя
malus, a, um поганий
mandātum, i n доручення
manifestus, a, um розкритий, явний, очевидний
matrimonium, i n шлюб
memoria, ae f пам'ять
meus, a, um мій
miser, era, erum нещасний
mora, ae f затримка
multus, a, um численний
mutuum, i n позика
negotium, i n справа (заняття), угода
nihil ніщо
noſter, tra, trum наш
nota, ae f літера, знак, відмітка
numĕrus, i m число
otium, i n відпочинок
ovum, i n яйце
patria, ae f батьківщина
pecunia, ae f гроші
pecuniarius, a, um грошовий
pello, pepŭli, pulsum, 3 штовхати, стрясати
pericŭlum, i n небезпека
pospŏno, pŏsui, posĭtum, 3 ставити нижче, робити другорядним
praedium, i n земельна ділянка, володіння
praetorius, a, um преторський
primus, a, um перший
privātus, a, um приватний
privilegium, i n привілей
publicus, a, um державний
querĕla, ae f скарга
quod що
rasus, a, um чистий
refĕro, tŭli, lātum, referre нести назад; повідомляти; заносити до списку
removeo, mŏvi, mŏtum, 2 усувати; віддаляти
reus, i m винуватець; підсудний; відповідач
Romānus, a, um римський
rubrica, ae f рубрика; заголовок закону, написаний червоною фарбою
sigillum, i n печатка
Spinŏza, ae m Спіноза
studium, i n заняття
tabŭla, ae f дошка
Tacĭtus, i m Тацит
tutĕla, ae f опіка
Vergilius, i m Вергілій
Vespasiānus, i m Веспасіан
victoria, ae f перемога
villa, ae f вілла, замський маєток
vitiŏsus, a, um ганебний, хибний
volo, āvi, ātum, i літати

ЗАНЯТТЯ 4

ГРАМАТИКА

ІМЕННИК NOMEN SUBSTANTIVUM

ТРЕТЯ ВІДМІНА ІМЕННИКІВ DECLINATIO TERTIA

До третьої відміни належать іменники чоловічого, жіночого та середнього роду з різними закінченнями в *nom. sing.* Характерною ознакою цих іменників є закінчення **-is** в *gen. sing.* Практичну основу іменників III відміни визначаємо, відкинувши в родовому відмінку однини закінчення **-is**. Практична основа іменників у більшості випадків не збігається з називним відмінком однини. Історичну основу знаходимо, відкинувши закінчення родового відмінка множини **-um**.

Словникова форма	Практична основа	Історична основа
homo, īnis <i>m</i> людина	homīn-is	homīn-um
tempus, ōris <i>n</i> час	tempōr-is	tempōr-um
actio, ōnis <i>f</i> позов	actiōn-is	actiōn-um
consul, ūlis <i>m</i> консул	consūl-is	consul-um
civis, is <i>m, f</i> громадянин, -нка	civ-is	civi-um
animal, ālis <i>n</i> тварина	animāl-is	animāli-um
pars, partis <i>f</i> частина	part-is	parti-um

Історична основа іменників третьої відміни закінчува-лася на приголосну або голосну **i**. За характером історичної основи в третій відміні виділяють три типи відмінювання.

ПРИГОЛОСНИЙ ТИП

За приголосним типом відмінюються нерівноскладові іменники чоловічого, жіночого та середнього родів з основою на один приголосний: *lex, legis f* – закон, *heres, herēdis m* – спадкоємець, *paх, pacis f* – мир, *nomen, nomīnis n* – ім'я.

Зразок відмінювання іменників приго-лосного типу: *homo* – людина, *lex* – закон, *corpus* – тіло.

Casus	Singularis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	homo	lex	corpus
<i>G.</i>	homīnis	legis	corpōris
<i>D.</i>	homīni	legi	corpōri
<i>Acc.</i>	homīnem	legem	corpus
<i>Abl.</i>	homīnē	legē	corpōrē
Casus	Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	homīnes	leges	corpōra
<i>G.</i>	homīnum	legum	corpōrum
<i>D.</i>	hominībus	legibus	corpōribus
<i>Acc.</i>	homīnes	leges	corpōra
<i>Abl.</i>	hominībus	legibus	corpōribus

ГОЛОСНИЙ ТИП

За цим типом відмінюються іменники середнього роду із закінченнями **-e**, **-al**, **-ar**: *capital* (*capitale*), *ālis n* – кримінальний злочин; *tribūnal*, *ālis n* – суд, трибунал; *exemplar*, *āris n* – зразок, приклад.

Іменники голосного типу мали історичну основу на голосний **-i**, який зберігся в таких відмінках: *abl. sing. -i*; *nom., acc. plur. -ia*; *gen. plur. -ium*.

Зразок відмінювання іменників голосного типу: *vectigal* – податок, *mare* – море, *exemplar* – зразок:

Casus	Singularis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	vectigal	mare	exemplar
<i>G.</i>	vectigālis	maris	exemplāris
<i>D.</i>	vectigāli	mari	exemplāri
<i>Acc.</i>	vectigal	mare	exemplar
<i>Abl.</i>	vectigālī	mari	exemplārī
Casus	Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	vectigalia	maria	exemplaria
<i>G.</i>	vectigalium	marium	exemplarium
<i>D.</i>	vectigalībus	marībus	exemplarībus
<i>Acc.</i>	vectigalia	maria	exemplaria
<i>Abl.</i>	vectigalībus	marībus	exemplarībus

МІШАНИЙ ТИП

Мішаний тип іменників III відміни відрізняється від приголосного типу лише формою *gen. plur.* на **-ium**.

Мішаний тип об'єднує:

1. Іменники чоловічого і жіночого роду¹ з основою на дві або більше приголосних:

gens, gentis f – плем'я, народ; *urbs, urbis f* – місто; *ars, artis f* – мистецтво, наука.

Виняток становлять назви членів родини:

pater, patris m – батько
mater, matris f – мати
frater, fratris m – брат
parens, parentis m, f – батьки

Ці іменники відмінюються за приголосним типом.

2. Рівноскладові іменники чоловічого і жіночого роду на **-es, -is**:

aedilis, is m – едил; *hostis, is m, f* – ворог, іноземець;
fames, is f – голод.

Як виняток іменники *iuvenis, is m, f* – юнак, дівчина;
canis, is m, f – собака відмінюються за приголосним типом.

Зразок відмінювання іменників
мішаного типу:

<i>Casus</i>	<i>Singulāris</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
<i>N. V.</i>	<i>civis</i>	<i>ars</i>	<i>vis</i>
<i>G.</i>	<i>civis</i>	<i>artis</i>	–
<i>D.</i>	<i>civi</i>	<i>arti</i>	–
<i>Acc.</i>	<i>civem</i>	<i>artem</i>	<i>vim</i>
<i>Abl.</i>	<i>civē</i>	<i>artē</i>	<i>vī</i>
<i>Casus</i>	<i>Plurālis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
<i>N. V.</i>	<i>cives</i>	<i>artes</i>	<i>vires</i>
<i>G.</i>	<i>civium</i>	<i>artium</i>	<i>virium</i>
<i>D.</i>	<i>civibus</i>	<i>artibus</i>	<i>viribus</i>
<i>Acc.</i>	<i>cives</i>	<i>artes</i>	<i>vires</i>
<i>Abl.</i>	<i>civibus</i>	<i>artibus</i>	<i>viribus</i>

¹ За третьою мішаною групою відмінюється лише один іменник середнього роду: *os, ossis n* кістка (*nom. pl. ossa, gen. pl. ossium*).

Розбіжності у відмінюванні іменників третьої відміни:

Відмінок, число, рід	Тип відмінювання		
	приголосний	голосний	мішаний
<i>N., Acc. pl. (m, f)</i>	-es	–	-es
<i>N., Acc. pl. (n)</i>	-a	-ia	–
<i>Gen. pl.</i>	-um	-ium	-ium
<i>Abl. s.</i>	-e	-i	-e

Особливості третьої відміни:

1. Іменники середнього роду *fas* (те, що дозволено) і *nefas* (те, що недозволено) мають тільки *nom. acc. sing.*, перекладаються як *релігійне право* і *беззаконня*;

2. Іменник *bos, bovis m, f* – віл, корова – в однині відмінюється за загальним правилом:

Casus	Singulāris	Plurālis
<i>N. V.</i>	bos	boves
<i>G.</i>	bovis	bovm
<i>D.</i>	bovi	bubus
<i>Acc.</i>	bovem	boves
<i>Abl.</i>	bovĕ	bubus

3. Іменник *Iuppīter, Iovis m* – Юпітер є сполученням *Iov* (*Iup*) із словом *pater*, яке в непрямих відмінках відпадає:

Casus	Singulāris
<i>N. V.</i>	Iuppīter
<i>G.</i>	Iovis
<i>D.</i>	Iovi
<i>Acc.</i>	Iovem
<i>Abl.</i>	Iovĕ

ВПРАВИ

1. Визначте тип відмінювання іменників III відміни за характером історичної основи:

ius, iuris n право
ratio, ōnis f розум, рахунок
plebs, plebis f простолюди, плебеї
honor, ōnis m пошана, почесна посада
mos, moris m звичай
secāle, is n жито

animā, ālis n тварина
instītor, ōnis m службовець
pignus, ōnis m заклад, застава
foedus, ēris n союз, договір
fons, fontis m джерело
actor, ōnis m позивач; діюча особа

2. Провідмініяйте іменники:

natio, ōnis *f* народ
pater, tris *m* батько

testis, is *m* свідок
caput, ītis *n* голова

3. Замініть активну конструкцію пасивною:

Cicero Catilīnam accūsāt. Цицерон звинувачує Катіліну.
Homo locum ornat. Людина прикрашає місце.

4. Визначте, від яких латинських дієслів походять іменники третьої відміни:

inspectio, delegatio, consul, nomen, plebs, actio, vectīgal, constitutio, traditio, deportatio, deductio, vocatio, electio, missio, permutātio, interrogātio, obligātio, tribūnal, lex, salus, ius, iudex, provocatio, appellatio, venditio, emptio, locatio, conductio, compensatio, dos, donatio, condemnatio, accusatio, iurisdictio, pax, libertas, servītus, possessio, detentio, contestatio, instītor, quaesītōr, petitio, interpretatio, administratio, intentio, acclamatio, confusio, quaestio, adnotatio, confessio, cessio, responsio, vacatio, confirmatio, percussio, crematio, transcriptio, coniuratio, abolitio, sanctio.

5. Визначте латинську основу слів:

юрист, акція, плебісцит, кодекс, конституція, федерація, традиція, облігація, едил, гонорар, трибунал, прекарій, когніція, інквізитор, експедиція, одіозний, темп, оратор, постулат, мораль, санкція, цесія, конфесія, петиція, інспекція, кремація.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Vim facere. 2. Post mortem. 3. Lex mosque. 4. Legis actiōnes. 5. Ius taliōnis. 6. Ius Romānum. 7. Ius dicere. 8. Lex est tyrannus. (*Hip.*) 9. Salus popūli. 10. Culpam negant. 11. Per aes et libram. 12. Lex est rex. (*Chr.*) 13. Praetor actiōnem dat aut denegat. 14. Nomen est omen. 15. Nomīna sunt odiōsa. 16. Plebs clamat: panem et circenses. 17. Extra ordinem. 18. Contra bonos mores. 19. Gaius est pater historiae iuris Romāni. 20. Inter arma silent leges. (*Cic.*) 21. Urbs Roma est caput imperii Romāni. 22. Cum grano salis. (*Mart.*) 23. Veritas filia temporum est. 24. Pacem cum hominibus, bellum cum vitiis habe. 25. Furem nocturnum lex permittit occidere. (*Dig.*) 26. Etiam latrones suis legibus parent. (*Cic.*) 27. Tribūnal in iudiciō, in castris, in theatrō habetur. 28. Lex est lux gentium. 29. Post delictum. 30. In legē Corneliā dolus pro factō accipitur. (*Dig.*) 31. Facta probantur, iura deducuntur. 32. In iurē cessio. 33. Societas leonina.

Юридична фразеологія

1. De iurē. Де-юре (По праву) 2. Actio legis. Законний позов. 3. Sine provocatiōne. Без оскарження. 4. Lex loci delicti. Закон місця правопорушення. 5. Talio esto. (*Dig.*) Такою самою мірою. 6. Cognitio extraordinaria. Надзвичайне судочинство. 7. Ius gentium. Право народів. 8. Comitas gentium. Міжнародна чемність. 9. Persōna aliēni iuris. Залежна особа. 10. Vim vī repellere licet. (*Dig.*) Силу слід відбивати силою. 11. Obligatio est vinculum iuris. Зобов'язання є правовим ланцюгом. 12. Ius est ars boni et aequi. (*Cl.*) Право є наука добра і справедливості.

In iurē. In iudiciō

Aulus Agerius apud Numerium Negidium mensam argenteam depōnit, sed Numerius dolō malō mensam non reddit. Aulus Agerius bovem vendit, Numerius Negidius bovem emit. Emptor venditōri pretium solvere debet, sed Negidius non solvit, pecuniam Aulo Agerio non dat.

Tum actor reum Numerium Negidium in ius vocat. Iurisdictionem inter cives Romānos praetor urbānus habet. Actor in iurē apud praetorem a reō mensam vel pecuniam postulāvit. Praetor ius dicit et actōri legis actionem atque iudicem dat. Iudex in iudiciō reum aut condemnat, aut absolvit.

De Romanōrum nominibus

Viris Romānis tria nomina erant: praenomen, nomen gentile et cognomen. Exempli gratia claro oratōri Romāno nomina erant: Marcus Tullius Cicero, Marcus praenomen est, Tullius – nomen gentile, Cicero – cognomen. Marci Tullii Ciceronis filiae nomen Tullia erat.

СЛОВНИК

accipio, cēpi, ceptum, 3 одержувати
aes, aeris *n* мідь, бронза
aliēnus, a, um чужий
Aulus Agerius Авл Агерій
ars, artis *f* мистецтво, наука
caput, capitis *n* голова; правоздатність
cessio, ōnis *f* поступка (права)

clarus, a, um ясний, славетний
cognitio, ōnis *f* пізнання; судочинство
cognomen, īnis *n* прізвисько
comitas, ātis *f* ввічливість
concipio, cēpi, ceptum, 3 охоплювати; пізнавати; формулювати, робити (заяву)

denēgo, āvi, ātum, 1 заперечувати; відмовляти
depōno, posui, positum, 3 відкладати, позичати, віддавати на зберігання
deus, i m бог
donec доки
emptor, ōris m покупець
fur, furis m злодій
granum, i n зернина
imperium, i n наказ; вища влада; імперія
iudex, iudicis m суддя
iurisdictio, ōnis f юрисдикція, підсудність, судова компетенція; **ius dicere** творити суд
latro, ōnis m розбійник
leoninus, a, um левовий
licet дозволено
lux, lucis f світло
mensa, ae f стіл, блюдо (для страв)
mors, mortis f смерть
mos, moris m норов, звичай
nego, āvi, ātum, 1 заперечувати, відмовляти
ne щоб не, ні
nocturnus, a, um нічний
nomen, nominis n ім'я; ~ **gentile** родове ім'я
Numerius Negidius Нумерій Нерідій
odiōsus, a, um ненависний
omen, ominis n прикмета, знак

orātor, ōris m промовець, оратор
ordo, ordinis m порядок
panis, panis m хліб
permitto, mīsi, missum, 3 дозволяти
postūlo, āvi, ātum, 1 вимагати
praenōmen, īnis n власне ім'я римського громадянина
pretium, i n ціна, платня, гроші; викуп
provocatio, ōnis f виклик; апеляція, оскарження
reddo, dīdi, dītum, 3 повертати
repello, repūli, repulsum, 3 відганяти; ображати
rex, regis m цар
sal, salis m сіль; гумор
salus, ūtis f добробут
sepelio, īvi, pultum, 4 ховати
sileo, ui, -, 2 мовчати
societas, ātis f співтовариство; товариство
suus, a, um свій
talio, ōnis f відплата, помста (таліон)
theatrum, i n гр. театр
tres, tria три
urbānus, a, um міський
venditor, ōris m продавець
vinculum, i n зв'язок; ланцюг, пута
vitium, i n вада
voco, āvi, ātum, 1 кликати

ЗАНЯТТЯ 5

ГРАМАТИКА

ІМЕННИК NOMEN SUBSTANTIVUM

ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO QUARTA)

До четвертої відміни належать іменники чоловічого роду із закінченням **-us** і середнього роду із закінченням **-u**. Характерною ознакою іменників четвертої відміни є закінчення **-ūs** в gen. sing.

Словникова форма: casus, ūs *m* – випадок, senātus, ūs *m* – сенат, usus, ūs *m* – використання, звичай, magistrātus, ūs *m* – посада, посадова особа, gradus, ūs *m* – ступінь, крок, exercitus, ūs *m* – військо, cornu, ūs *n* – ріг, фланг (війська).

Деякі іменники четвертої відміни утворюються від дієслів (до основи супіна додається закінчення **-us**):

censeo, censui, censum, censere (оцінювати)	cens + us = census, ūs <i>m</i> (оцінка, ценз)
sto, steti, statum, stare (стояти)	stat + us = status, ūs <i>m</i> (положення, сприйняття)
sentio, sensi, sensum, sentire (відчувати)	sens + us = sensus, ūs <i>m</i> (відчуття)
consentio, consensi, consensum, consentire (погоджуватися)	consens + us = consensus, ūs <i>m</i> (згода)

Як виняток до четвертої відміни належать іменники жіночого роду на **-us**: domus, ūs *f* – дім, tribus, ūs *f* – триба, manus, ūs *f* – рука, влада.

Зразок відмінювання:

Causus	Singularis		
	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>f</i>
<i>N. V.</i>	fructus (плід)	cornu (ріг)	domus (дім)
<i>G.</i>	fructus	cornus	domus
<i>D.</i>	fructui	cornu	domui
<i>Acc.</i>	fructum	cornu	domum
<i>Abl.</i>	fructū	cornū	domō
Causus	Pluralis		
	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>f</i>
<i>N. V.</i>	fructus	cornua	domus
<i>G.</i>	fructuum	cornuum	domuum (domōrum)
<i>D.</i>	fructibus	cornibus	domibus
<i>Acc.</i>	fructus	cornua	domus (domos)
<i>Abl.</i>	fructibus	cornibus	domibus

Іменник *domus* зберігає деякі форми другої відміни. Прислівники від *domus*: *domi* – вдома, *domo* – з дому, *domum* – додому.

Іменники *pluralia tantum*: *Idus*, *Iduum f* – Іди (середина місяця, 13 або 15 число).

ПРЕФІКСИ

Прийменники та префікси в латинській мові походять від прислівників, які вживались як з дієсловами, так і з іменниками для уточнення. Значення латинських префіксів здебільшого збігається із значенням відповідних прийменників.

Префікс	Значення	Приклади
a-, ab-	віддалення	<i>absolvĕre</i> – звільняти, виправдовувати <i>abolitio</i> – відміна <i>abrogāre</i> – відмінати (закон) <i>absentia</i> – відсутність <i>abūti</i> – розтрачувати, зловживати
ad-	наближення, приєднання	<i>adversarius</i> – супротивник <i>advocātus</i> – захисник <i>accusatio</i> – звинувачення <i>adoptio (adrogatio)</i> – усиновлення <i>assessor</i> – судовий засідателъ <i>adiudicatio</i> – присудження
con- (com-, co-, col-)	сукупність дії	<i>competentia</i> – підсудність дії <i>condominium</i> – спільна власність <i>commodātum</i> – позика <i>compromissum</i> – взаємна згода <i>condemnatio</i> – кондемнація (кінцева частина процесуальної формули, в якій претор пропонує судді при доведенні певних фактів присудити позов, а за їхньої відсутності – звільнити відповідача) <i>conductor</i> – орендар <i>cohēres</i> – співспадкоємець <i>collegia (pl. від collegium)</i> – корпорація <i>condicio</i> – умова <i>confessio</i> – зізнання (у суді) <i>constitutio</i> – постанова <i>commōdum</i> – вигода, перевага <i>compensatio</i> – договірний залік <i>concessio</i> – поступка <i>conditōres</i> – творці (права) <i>commercium</i> – торгівля

Префікс	Значення	Приклади
de-	відділення	debēre – бути повинним decoctor – банкрут decrētum – рішення (декрет) defensio – захист defunctus – померлий delegatio – заміна кредитора delictum – правопорушення demonstratio – показ, доказ depositum – зберігання, відкладення deportatio – депортація, заслання derogatio (legis) – відміна (частини закону) detentio – додержання (детенція), володіння descendentes – родичі за нисхідною лінією: діти, онуки, правнуки, праправнуки
dis- (di-)	розділення	disiunctē – роздільно divortium – розлучення Digesta – Дігести dilatio – відстрочка diligentia – старанність divisio – розділення
ex- (e-)	рух назовні	exceptio – виключення, заперечення (ексцепція) exemplar – зразок exemplum – приклад exhereditatio – позбавлення спадщини expromissio – стипуляція (експромісія) (з метою новації) experīti – довідуватися з досвіду; здійснювати на суді executio – екзакуція edictum – едикт emancipatio – звільнення дітей (онуків) від влади батька
in- (im-)	рух всередину або на предмет; з іменниками і прикметниками не-	innōcens – нешкідливий, невинний impūne – безкарно iniuria – несправедливість intēger – неушкоджений, цілий intestāto – без заповіту immunitas – звільнення від податків, недоторканість imperitia – недосвідченість instrumentum – знаряддя infantes – діти (інфанти) ingenui – вільнонароджені impubēres – недорослі imperāre – наказувати

Префікс	Значення	Приклади
inter-	положення між	interdictum – інтердикт, заборона за розпорядженням претора interest – важливо, має значення interpretāre – тлумачити interrogāre – запитувати interrex – інтерекс (міжцар) intellectus – розум
ob-	рух назустріч, протидія	obligatio – зобов'язання obrogāre (legem) – замінити частину закону occasio – випадок occupatio – захоплення officium – службовий обов'язок, послуга
per-	рух через щось, доведення до кінця	permutatio – договір обміну, обмін perfectus – досконалий peregrīni – іноземці (перегрїни) perfūga – дезертир
prae-	положення попереду	praescriptio – вступ (до закону), припис, заперечення praefectus – префект, начальник praetor – претор (суддя) praerogativa – перевага, прерогатива praeses – намісник praesumptio – припущення, презумпція praesens – присутній
pro-	рух уперед, з іменниками і прикметниками за, замість, попереду	probatio – доказ, схвалення, судове слідство proscriptio – внесення до списку тих, хто підлягає вигнанню propositio – пропозиція prorogatio – продовження provocatio – провокація, заклик prudens – розсудливий proconsul – проконсул (колишній консул) procurātor – довірена особа; прокуратор profitēri – оголошувати, закликати propraetor – пропретор (колишній претор) promulgāre – обнародувати provincia – провінція, підкорена область
re-	рух назад, повторюваність дії	recipere – (знову) приймати receptum – прийняття repudium – розлучення restituere – відновлення reverentia – пошана, повага religio – благочестя, культ

Префікс	Значення	Приклади
se-	відділення	sequestrāre – охороняти securitas – забезпечення, безпека separātim – окремо
sub-, suc-, sus-, su-	знаходження під чимось	substantia – сутність subscriptio – підпис; скарга потерпілого subsellium – крісло судді; судочинство substitutio – заміна однієї особи іншою successor – наступник, спадкоємець suspicio – підозра
super-	рух згори	suprēmus – найвищий superficies – поверхня; наземні будови
trans-	рух через	translatio – перенесення, передача traditio – передача; решта transfuga – перебіжчик

Деякі грецькі префікси в юридичних термінах:

Префікс	Значення	Приклади
an(a)-	рух знизу вгору	analogia – аналогія, уподібнення anathēma – анатема (анафема), прокляття anōnymus – анонім
anti-	перед, проти	antichresis – антихреза (форма закладу) antinomia – антиномія (суперечність між двома законами)
amphy-(emphy-), ar(o)-	з обох боків від	emphyteusis – емфітевзис (оренда) arokeryxis – апокерикс (зречення дитини) arocha – квитанція (лат. acceptilatio)
cata-	зверху вниз	catapōda – катапода (переклад) (лат. interpretatio)
epi-	на, над	Epibolē – оренда (лат. peraequatio) Epiromē – вилучення, відділення
hyper-	зверх, над	hyperocha – залишок
hypo-	під	hypothēca – іпотека (застава)
para-	біля, коло	parapherna – параферна (майно жінки)
pro-	за	proxenēta – проксенет (маклер)
syn-	з, разом	syndicus – синдик (помічник) syngrapha – синграфа (розписка) synallagma – синалагама (договір)

ДІЄСЛОВА, УТВОРЕНІ ВІД *ESSE*

Від дієслова **sum, fui, esse** (бути) за допомогою префіксів утворюється ряд похідних дієслів:

ab-sum, afui, abesse	бути відсутнім
ad-sum, adfui, adesse	бути присутнім, допомагати
de-sum, defui, deesse	не вистачати, бракувати
in-sum, infui, inesse	бути всередині
inter-sum, interfui, interesse	(з dat.) перебувати серед когось, брати участь
ob-sum, obfui, obesse	шкодити
prae-sum, praefui, praesse	бути попереду, очолювати
pro-sum, profui, prodesse	допомагати

Дієслова, утворені від **esse**, відмінюються як дієслово **esse**:

Persōna	Praesens	Imperfectum	Futūrum I
<i>Singulāris</i>			
1	ab-sum	ab-eram	ab-ero
2	ab-es	ab-eras	ab-eris
3	ab-est	ab-erat	ab-erit
<i>Plurālis</i>			
1	ab-sūmus	ab-erāmus	ab-erīmus
2	ab-estis	ab-erātis	ab-eritis
3	ab-sunt	ab-erant	ab-erunt

У дієслові **prodesse** (допомагати) префікс **pro-** зберігається перед формами дієслова **esse**, які починаються з приголосної, перед формами, які починаються з голосної, вживається **prod-**:

Persōna	Praesens	Imperfectum	Futūrum I
<i>Singulāris</i>			
1	pro-sum	prod-eram	prod-ero
2	prod-es	prod-eras	prod-eris
3	prod-est	prod-erat	prod-erit
<i>Plurālis</i>			
1	pro-sūmus	prod-erāmus	prod-erīmus
2	prod-estis	prod-erātis	prod-eritis
3	pro-sunt	prod-erant	prod-erunt

Дієслово **possum, potui, posse** (могти) утворюється від прикметника **potis** і форм дієслова **esse**. Основа **pot-** зберігається перед формами дієслова **esse**, які починаються з голосної, а **pos-** – перед формами, що починаються з приголосної:

<i>Persōna</i>	<i>Praesens</i>	<i>Imperfectum</i>	<i>Futūrum I</i>
	<i>Singulāris</i>		
1	pos-sum	pot-eram	pot-ero
2	pot-es	pot-eras	pot-eris
3	pot-est	pot-erat	pot-erit
	<i>Plurālis</i>		
1	pos-sūmus	pot-erāmus	pot-erīmus
2	pot-estis	pot-erātis	pot-eritis
3	pos-sunt	pot-erant	pot-erunt

ВПРАВИ

1. Назвіть префікси, визначте їх значення:

accusatio, absurdus, compensatio, interlocutio, infamia, deminutio, perfugium, imperfectum, exportāre, prudens, dislocatio, remedium, procedēre, succedēre, subsidium, transcribēre, imprūdens, superfluum, iniectio.

2. Знайдіть у словнику до заняття 5 дієслова I і III дієвідмін, напишіть повну форму інфінітива.

3. Провідмініяйте дієслова *gubernāre* і *dicēre* в *Praesens*, *Imperfectum*, *Futūrum I indicatīvi actīvi* і *Praesens*, *Imperfectum*, *Futūrum I indicatīvi passīvi*.

4. Провідмініяйте іменники:

contractus, ūs *m* договір; casus, us *m* випадок

5. Замініть активну конструкцію пасивною:

Leges popūlos regunt. Закони народами правлять.

Reus culpam negābat. Відповідач заперечував провину.

6. Визначте латинську основу слів:

синалагама, кондоміній, рескрипт, мандат, контракт, легітимація, контрактівий, магістрат, акцесорний, сенат, потенційний, дефект, консенсус, статут, рецидив, цензура, ситуація, сальтус, нонсенс, ексцепція, інтердикт, адвокат, делегація, інститут, субсидія.

7. Назвіть латинські дієслова, від яких походять іменники четвертої відміни:

apparātus, cursus, partus, raptus, usus, intellectus, quaestus, fructus, manus, passus, luctus.

8. Прочитайте імена римських юристів. Коротко охарактеризуйте кожне з поданих нижче власних імен:

Iulianus Aemilianus. Pomponius Sextus. Gaius. Modestinus Herennius. Paulus Iulius. Ulpianus Domitius.

9. Перекладіть українською мовою:

1. Res publica Romāna. 2. Patris domus. 3. Pro domo sua. 4. Familia Romāna ex viro, marita, liberis, servisque constabat.

5. Legēre senātum. 6. Senātus auctoritas. 7. Casus belli. 8. Exercitui Romāno consul aut praetor praecerat. 9. Cornu exercitus. 10. In signis exercituum Romanōrum littērae erant: SPQR (= Senātus populusque Romānus), in nummis: SC (= Senātus consultum). 11. Censum agere. 12. Homo sine censu. 13. Honōris causa. 14. Cursus honōrum. 15. Ius honorarium. 16. Magister memoriae. 17. Lapsus linguae. 18. Quaesitor. 19. Tabella questiōnis. 20. Doctor utriusque iuris. 21. Usus est optimus magister. 22. Historia est magistra vitae. (Cic.) 23. Edicta sunt praecepta magistratuum populi Romāni. 24. Servi parent propter metum, homines liberi propter officium. 25. Altera manū tenet lapīdem, panem ostendat altera. 26. Sine provocatiōne. 27. Manū propriā. 28. De visu. 29. Lycurgus auri argentique usum legibus suis sustulit. 30. Vanitas vanitatis. (Vlg.).

Юридична фразеологія

1. Cum manū. Шлюб з владою (над дружиною). 2. Sine manū. Шлюб без влади (над дружиною). 3. Obligatio ex contractū. Зобов'язання за договором. 4. Obligatio ex delictō. Зобов'язання з делікту. 5. Iniectio manus. Накладання руки. 6. Manus patria potestas. Батьківська влада. 7. Casus sentit dominus. За казус відповідає хазяїн. 8. Nuptiae facit consensus. Шлюб народжується за згодою. 9. Fructus naturales. Природні плоди. 10. Fructus civiles. Цивільні плоди. 11. Dominus sentit periculum. Хазяїн несе відповідальність за збиток. 12. Ambitus. Підкуп виборців.

De magistratibus Romanorum

Principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules erant magistratus annui; consulibus erant imperium et potestas; praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Item ordinarii magistratus alii erant.

Primum praetor unus erat, qui urbanus appellabatur. Praetor iurisdictionem habet et dat iudicem.

Deinde praetor peregrinus erat, qui item ius dicebat ex iure peregrinorum (aut gentium). Aediles (duo plebei, duo curules) curam urbem, annonae et ludorum habebant. Quaestores aerarium curabant. Censores censum agebant, etiam mores civium regabant atque senatum legabant.

Extraordinarii magistratus Romae erant dictator, magister equitum, decemviri, tribuni militum (aut plebis) consulari potestate. Dictator a senatu creabatur. Magister equitum erat collega ducis. Decemviri collegium ex decem viris appellabantur. Tribuni plebis personae sacrosanctae, primum duo, postero

tempore decem erant. Ciceronis verba sunt: «Magistratus opus est, sine quorum prudentia ac diligentia esse civitas non potest».

СЛОВНИК

aedilis, is *m* едил
aerarium, i *n* казна
adhibeo, bui, itum, 2 застосовувати
ambitus, us *m* підкуп (виборців)
annona, ae *f* анона (річний врожай, ціна на продукти); продовольство
annuus, a, um щорічний
auctoritas, atis *f* повага, сила, вплив, повноваження
aurum, i *n* золото
ensor, oris *m* цензор
cognosco, novi, nitum, 3 пізнавати
consto, titi, (staturus), 1 складатися
consularis, e консульський
creo, avi, atum, 1 обирати
curulis, e курульний
currus, us *m* колісниця
decemvir, i *m* децемвір
denique нарешті
dictator, oris *m* диктатор, вища посада за надзвичайних обставин
diligentia, ae *f* старанність
eques, itis *m* вершник
exercitus, us *m* військо
exigo, egi, actum, 3 вимагати, стягувати, проганяти
extraordinarius, a, um надзвичайний
gubernare, avi, atum, 1 керувати, правити
iniectio, onis *f* накладання (руки)
lapis, idis *m* камінь
lapsus, us *m* помилка
ludus, i *m* гра

magistra, ae *f* учителька
magister, tri *m* учитель, керівник; ~ **equitum** голова кінноти
magistratus, us *m* магістрат, посада, посадова особа
opus *n* (невідм.) необхідність, потреба
opus, operis *n* праця
ordinarius, a, um звичайний
ostento, avi, atum, 1 показувати, проявляти
persona, ae *f* особа; ~ **sacrosancta** незалежна особа
praeceptum, i *n* настанова, правило
prudentia, ae *f* знання, досвід, наука, розсудливість
pontifex, icis *m* понтифік, верховний жрець
potestas, atis *f* влада (громадянська)
proprius, a, um власний
rego, rexi, rectum, 3 правити
quaesitor, oris *m* слідчий
quaestor, oris *m* квестор (магістрат), посадова особа для розслідування і розбирання карних справ
quaestio, onis *f* запитання, допит, слідство
signum, i *n* знак, ознака, печатка
sto, steti, statum, 1 стояти
synallagma, atis *n* гр. синалаagma (договір)
tollo, sustuli, sublatum, 3 вимагати, віднімати, усувати
tribunus militum військовий трибун
vanitas, atis *f* суєта

ЗАНЯТТЯ 6

ГРАМАТИКА

ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTIVUM)

П'ЯТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO QUINTA)

До п'ятої відміни належать іменники жіночого роду із закінченням **-es**. Характерною ознакою іменників п'ятої відміни є закінчення **-ei** в gen. sing. (ē після голосної, ě після приголосної):

res, rēi f – справа, річ, майно; fides, ěi f – віра, довір'я.

Як виняток до п'ятої відміни належать іменники чоловічого роду:

dies, ěi – день, meridies, ěi – полудень.

Іменник dies у значенні *термін, строк* жіночого роду:

dies certa – певний день.

Лише два іменники res, rēi і dies, ěi мають однину і множину. Всі інші іменники відмінюються в однині, а в множині мають лише називний і знахідний відмінки.

Зразок відмінювання:

Casus	Singularis		Pluralis	
N. V.	res	diēs	res	dies
G.	rēi	diēi	rērum	diērum
D.	rēi	diēi	rēbus	diēbus
Acc.	rem	diem	res	dies
Abl.	rē	diē	rēbus	diēbus

Словосполучення з іменником res:

res publica	справа народна, республіка; пор.: Річ Посполита
res Romana	Римська держава
res familiaris	домашнє господарство
res rustica	сільське господарство
res militaris	військова справа
res publicae	публічні речі
res divinae	святі речі
res mobiles	рухомість
res immobiles	нерухомість
res mancipi	манципні речі
res nec mancipi	неманципні речі
res corporales	тілесні речі

res incorporāles
res divīsae
res indivīsae
res privātae

безтілесні речі
подільні речі
неподільні речі
приватна власність

ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ПЕРШОЇ – П'ЯТОЇ ВІДМІН

Casus	Declinatio				
	I	II	III	IV	V
	Singularis				
N.	-a (f)	-us (m), -er (m), -um (n)	різні (m, f, n)	-us (m), -u (n)	es (f)
G.	-ae	-i	-is	-us, -us	-ei
D.	-ae	-o	-i	-ui, -u	-ei
Acc.	-am	-um	-em (m, f), = N. (n)	-um, -u	-em
Abl.	-ā	-ō	-e (-ī)	-ū(m, n)	-ē
V.	-a	-e, -er, -um	= N.	= N.	= N.
Plurālis					
N. V.	-ae	-i (m), -a (n)	-es (m, f), -a (-ia) (n)	-us (m), -ua (n)	-es
G.	-ārum	-ōrum	-um (-ium)	-uum	-ērum
D.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ēbus
Acc.	-as	-os (m), -a (n)	-es (m, f), -a (-ia) (n)	-us, -ua	-es
Abl.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ēbus

ДІЄСЛОВО (FIĒRI)

Дієслово *fiō, factus sum, fiĕri* (робитися, відбуватися) є пасивною формою дієслова *facĕre* (робити). Форми системи інфекта утворюються від основи **fi-**. Відмінюються як дієслова четвертої дієвідміни і мають лише ас^тивум. Форми системи перфекта утворені з пасивного стану дієслова *facĕre*.

Persōna	Praesens	Imperfectum	Futūrum I
	Singularis		
1	fiō я роблюсь	fiĕbam я робився	fiam я робитимусь
2	fiis	fiĕbas	fiēs
3	fiit	fiĕbat	fiēt
	Plurālis		
1	~	fiĕbāmus	fiĕmus
2	~	fiĕbātis	fiĕtis
3	fiunt	fiĕbant	fiēt

Дієслова *patefio, patefactus sum, patefiēri* (мене відкривають) і *assuefio, assuefactus sum, assuefiēri* (звикати) можна розглядати як пасивний стан дієслів *patefacio* (відкривати) і *assuefacio* (привчати).

ВПРАВИ

1. Назвіть префікси, визначте їх значення:

abrogatio, adrogatio, cohēres, deportatio, iniuria, edictum, successor, emigrāre, coēptio, inspectio, commercium, immunitas, revisio, peregrīni, receptio, occupatio.

2. Знайдіть у словнику до заняття 6 дієслова третьої дієвідміни, напишіть повну форму інфінітива.

3. Провідмініяйте дієслова *cedo, cessi, cessum, cedere* (поступатися) і *trado, dādi, dātum, tradere* (передавати) в *Praesens, Imperfectum, Futūrum I indicatīvi actīvi* і *Praesens, Imperfectum, Futūrum I indicatīvi passīvi*.

4. Визначте відміну іменників за словниковою формою:

<i>partus, ūs m</i>	<i>hereditas, ātis f</i>	<i>culpa, ae f</i>
<i>pars, partis f</i>	<i>ānīmus, i m</i>	<i>cultus, ūs m</i>
<i>crimen, īnis n</i>	<i>raptus, ūs m</i>	<i>interdictum, i n</i>
<i>mulier, ēris f</i>	<i>series, ēi f</i>	<i>tutēla, ae f</i>
<i>genus, ěris n</i>	<i>pericūlum, i n</i>	<i>marītus, i m</i>
<i>usucapio, ōnis f</i>	<i>ars, artis f</i>	<i>vitium, i n</i>
<i>servītus, ūtis f</i>	<i>species, ēi f</i>	<i>honor, ōris m</i>
<i>superficies, ēi f</i>		

5. Замініть активну конструкцію пасивною:

Emptor rem capit. Покупець бере річ.

Creditor vitium concedit. Кредитор вибачає недолік.

6. Визначте латинську основу слів:

реліквія, раціональний, публічний, кваліфікація, перманентний, оратор, офіційний, об'єкт, нотувати, моторний, мораль, меркантилізм, майстер, ляпсус, інтерпретувати, інквізиція, імпульс, специфікація, домінувати, субсидіарний, республіка.

7. Перекладіть українською мовою:

1. *Senātus habētur.* 2. *Consensū fiunt obligatiōnes.* 3. *Testamentum facere potest.* 4. *Manus manum lavat. (Sen.)* 5. *Contra spem spero.* 6. *Pecunia deest.* 7. *Finis corōnat opus.* 8. *Dies actiōnis exit.* 9. *Octavius iudex esto!* 10. *Consensus omnium.* 11. *Consuetūdo est altēra natūra. (Cic.)* 12. *Cārpe diēm. (Hor.)* 13. *E fructū arbor cognoscitur.* 14. *Nulla dies sine lineā.* 15. *Culpa negant.* 16. *Vitia erunt donec homīnes. (Tac.)* 17. *Post cenam stabis aut passus mille meābis.* 18. *Amīcus*

certus in re incerta cernitur. 19. Domina et regina omnium rerum est ratio. (Cic.) 20. Fides est rara. (Socr.) 21. Dies diem docet. 22. Ad iudicium adesse.

Юридична фразеологія

1. Non possumus! Не можемо! (Категорична відмова)
2. Testamentum fac! Склади заповіт!
3. Actio in rem. Речовий позов.
4. Error iuris. Незнання закону.
5. Species facti. Обставини справи.
6. Gestor negotiorum. Повірений у справах.
7. Heres ab intestato. Спадкоємець за законом.
8. Servi res sunt. (Dig.) Раби – речі.
9. Ius vitae necisque. Право життя і смерті.
10. Superficies solo cedit. (Dig.) Наземні будови і насадження належать землі.

Res mancipi et nec mancipi

Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica – qualis est fundus, quam urbana – qualis est domus, item iura praediorum rusticorum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupedes, velut boves, muli, equi, asini. Ceterae res nec mancipi sunt. (Ulp.)

Magna autem differentia est rerum mancipi et nec mancipi. Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum trado sive ex venditionis causa sive ex donationis sive alia ex causa, statim tua fit ea res. (G.)

СЛОВНИК

actus, ūs *m* дія; право прогону худоби

aqueductus, ūs *m* водогін; право проведення води

arbor, ōris *f* дерево

argentum, i *n* срібло

asinus, i *m* осел

carpo, carpsi, carptum, 3 рвати, зривати

cedo, cessi, cessum, 3 поступатися

cena, ae *f* обід

cerno, crevi, cretum, 3 вирішувати, розглядати, пізнавати

corōno, āvi, ātum, 1 увінчувати

differentia, ae *f* відмінність

donatio, ōnis *f* дарування

equus, i *m* кінь

error, ōris *m* помилка, незнання

exeo, exii, exiitum, exire виходити

expōno, posui, positum, 3 викладати, виставляти

finis, is *m* кінець, межа

fundus, i *m* земельний наділ

gestor, ōris *m* повірений

item також

iter, itinēris *n* шлях, право
проходу
lavo, āvi, ātum, *l* мити
linea, ae *f* лінія, рядок
meo, āvi, ātum, *l* ходити
mille тисяча
mulus, i *m* мул
natūra, ae *f* природа
nex, necis *f* убивство, смерть
passus, ūs *m* крок
praedium, i *n* маєток, земе-
льна ділянка
quadrūpes, īdis *m* чотирино-
га тварина
rarus, a, um рідкісний
regīna, ae *f* цариця
res mancipī манципні речі;
res nec mancipī неман-
ципні речі

rusticus, a, um селянський,
сільський
series, ēi *f* ряд
servītus, ūtis *f* рабство; сер-
вітут (право)
sive або
solum, i *n* земля (грунт)
species, ēi *f* вид
superficies, ēi *f* наземні бу-
дови
traditio, ōnis *f* традиція; пе-
редача (власності)
trado, tradīdi, tradītum, *3*
передавати
venditio, ōnis *f* продаж
via, ae *f* дорога, шлях, право
проїзду (сервітут)

ЗАНЯТТЯ 7

ГРАМАТИКА

ПРИКМЕТНИК (ADIECTIVUM)

Прикметники в латинській мові поділяються на дві групи.

До першої групи належать прикметники першої і другої відмін, які в чоловічому роді мають закінчення **-us** або **-er**, жіночому – **-a**, середньому – **-um**.

Словникова форма: *latus, a, um* – широкий, *-a, -e*; *liber, ěra, ěrum* – вільний, *-a, -e*; *intĕger, gra, grum* – цілий, *-a, -e*.

Прикметники чоловічого і середнього роду відмінюються за другою відміною, жіночого роду – за першою.

До другої групи належать прикметники третьої відміни. Серед них розрізняються:

а) прикметники трьох закінчень **-er m, -is f, -e n**;

б) прикметники двох закінчень **-is m, f, -e n**;

в) прикметники одного закінчення **-r, -x, -s, -ns m, f, n**.

Словникова форма: *celer, ěris, ěre* – швидкий, *-a, -e*; *gravis, e* – тяжкий, *-a, -e*; *levis, e* – легкий, *-a, -e*; *par, paris* рівний, *-a, -e*; *felix, ĩcis* – щасливий, *-a, -e*; *sapiens, entis* – розумний, *-a, -e*.

Усі вони відмінюються за голосним типом третьої відміни, лише *pot. i* acc. pl. (*m, f*) мають закінчення **-es**, а acc. sing. – закінчення **-em** (*m, f*).

Виняток: *dives, divĭtis* – багатий, *pauper, ěris* – бідний, *prĭnceps, sĭpris* – головний вживаються тільки стосовно людини, тому не мають форм середнього роду множини: в abl. sing. закінчуються на **-e**, в gen. pl. – на **-um** (тобто відмінюються за приголосним типом третьої відміни іменників).

Зразок відмінювання прикметників третьої відміни:

acer – гострий

Causus	Singularis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
<i>N. V.</i>	<i>acer</i>	<i>acris</i>	<i>acre</i>
<i>G.</i>	<i>acris</i>	<i>acris</i>	<i>acris</i>
<i>D.</i>	<i>acri</i>	<i>acri</i>	<i>acri</i>
<i>Acc.</i>	<i>acrem</i>	<i>acrem</i>	<i>acre</i>
<i>Abl.</i>	<i>acri</i>	<i>acri</i>	<i>acri</i>
Pluralis			
<i>N. V.</i>	<i>acres</i>	<i>acres</i>	<i>acia</i>
<i>G.</i>	<i>acrium</i>	<i>acrium</i>	<i>acrium</i>
<i>D.</i>	<i>acribus</i>	<i>acribus</i>	<i>acribus</i>
<i>Acc.</i>	<i>acres</i>	<i>acres</i>	<i>acia</i>
<i>Abl.</i>	<i>acribus</i>	<i>acribus</i>	<i>acribus</i>

utilis – корисний, *pubes* – дорослий

Causus	Singularis			
	m. f		n	
N. V.	utilis	pubes	utile	pubes
G.	utilis	pubēris	utilis	pubēris
D.	utili	pubēri	utili	pubēri
Acc.	utilem	pubērem	utile	pubes
Abl.	utili	pubēri	utili	pubēri
	Pluralis			
N. V.	utiles	pubēres	utilia	puberia
G.	utilium	puberium	utilium	puberium
D.	utilibus	puberibus	utilibus	puberibus
Acc.	utiles	pubēres	utilia	puberia
Abl.	utilibus	puberibus	utilibus	puberibus

Дієприкметники теперішнього часу активного стану утворюються від презентної основи дієслова приєднанням форманта **-ns** для дієслів I і II дієвідмін, форманта **-ens** для дієслів III і IV дієвідмін. Дієприкметники теперішнього часу відмінюються за зразком прикметників третьої відміни одного закінчення. Однак в субстантивованому значенні в abl. sing. вони звичайно закінчуються на **-e**: de absente про відсутнього.

Дієслово	Презентна основа	I – II дієвідміна	III – IV дієвідміна	Дієприкметник
Accusāre punīre	accusa- puni-	-ns –	– -ens	accusans puniens

Дієприкметник теперішнього часу активного стану перекладається українською мовою дієприкметником теперішнього часу або дієприслівником.

Зразок відмінювання: **accusans** – той, хто звинувачує (звинувачуючи); **puniens** – той, хто карає (караючи)

Causus	Singularis			
	N. V.	accusans m. f, n		puniens
G.	accusantis		punientis	
D.	accusanti		punienti	
Acc.	accusantem m, f	accusans n	punientem m, f	puniens n
Abl.	accusanti(e)		punienti(ē)	
	Pluralis			
N. V.	accusantes m, f	accusantia n	punientes m, f	punientia n
G.	accusantium	accusantium	punientium	punientium
D.	accusantibus	accusantibus	punientibus	punientibus
Acc.	accusantes	accusantia	punientes	punientia
Abl.	accusantibus	accusantibus	punientibus	punientibus

Прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку:

culpa lata	груба провина
culpa levis	незначна провина
mala fides	несумлінність
bona fides	сумлінність
homo sapiens	розумна людина
alma mater	мати-годувальниця (університет)
testes mteri	німі свідки; речові докази
tabūla rasa	чиста дошка
terra incognīta	невідома земля (галузь знання)
falsa accusatio	фальшиве обвинувачення
supplicium servīle	розп'яття

ЗАЙМЕННИК (PRONOMEN)

ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК

<i>Casus</i>	<i>Singulāris</i>					
<i>N.</i>	ego	я	tu	ти	–	–
<i>G.</i>	mei	мене	tui	тебе	sui	себе
<i>D.</i>	mihi	мені	tibi	тобі	sibi	собі
<i>Acc.</i>	me	мене	te	тебе	se (sese)	себе
<i>Abl.</i>	mē	мною	tē	тобою	sē	собою
	<i>Plurālis</i>					
<i>N.</i>	nos	ми		vos	ви	
<i>G.</i>	nostri	нас	nostrum з нас	vestri	вас	vestrum з вас
<i>D.</i>	nobis	нам		vobis	вам	
<i>Acc.</i>	nos	нас		vos	вас	
<i>Abl.</i>	nobis	нами		vobis	вами	

При відмінюванні особових займенників виникають су-плетивні (додаткові) форми. Займенник третьої особи в латинській мові відсутній. Замість нього вживаються вказівні займенники:

is, ea, id	той, та, те
hic, haec hoc	цей, ця, це
iste, ista, istud	той, та, те (із зневажливим відмінком)
ille, illa, illud	той, та, те (вказує на віддаленість)
ipse, ipsa, ipsum	сам, сама, саме.

Дуже поширені форми сполучення займенників в abl. з постпозитивним прийменником cum: tecum (зі мною), tecum (з тобою), secum (із собою), nobiscum (з нами), vobiscum (з вами).

ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ

Від форми родового відмінка особових займенників і зворотного займенника утворюються присвійні займенники:

meus, mea, meum	мій, моя, моє
tuus, tua, tuum	твій, твоя, твоє
suus, sua, suum	свій, своя, своє
noster, nostra, nostrum	наш, наша, наше
vester, vestra, vestrum	ваш, ваша, ваше

У третій особі множини повторюється форма suus, a, um – їхній, -я, -є.

Присвійні займенники відмінюються за зразком іменників першої і другої відмін.

ЗАЙМЕННИКОВІ ПРИКМЕТНИКИ

unus, a, um	один, одна, одне
solus, a, um	лише один, -а, -є
totus, a, um	цілий, -а, -є; весь, вся, все
alter, ěra, ěrum	другий, -а, -є (з двох)
alius, alia, aliud	інший, -а, -є
uter, utra, utrum	котрий, -а, -є (з двох)
neuter, tra, trum	ні той, ні інший
ullus, a, um	який-небудь
nullus, a, um	ніякий, нічий

Займенникові прикметники відмінюються як іменники першої і другої відмін. Лише gen. sing. має закінчення **-ius**, dat. sing. – **-i**.

nullus, a, um – ніякий

Casus	Singularis			Pluralis		
N.	nullus	nulla	nullum	nulli	nullae	nulla
G.		nullius <i>m, f, n</i>		nullorum	nullarum	nullorum
D.		nulli <i>m, f, n</i>			nullis <i>m, f, n</i>	
Acc.	nullum	nullam	nullum	nullos	nullas	nulla
Abl.	nullō	nullā	nullō		nullis <i>m, f, n</i>	

ПРИСЛІВНИК (ADVERBIUM)

У латинській мові існує дві категорії прислівників: самостійні і похідні, що утворюються від прикметників та інших частин мови.

САМОСТІЙНІ ПРИСЛІВНИКИ

ita, sic – так	tunc, tum – тоді
ut (uti) – як	semper – завжди
ubi, qua – де	post, postea – після
ibi – там	pridiē – напередодні
quando – коли	item – так само
olim – колись	diu – довго
nunc – зараз	saepe – часто
numquam – ніколи	retrō – назад

ПОХІДНІ ПРИСЛІВНИКИ

Похідні прислівники утворюються від:

1) прикметників другої відміни – додаванням до основи gen. sing. закінчень **-e** або **-o**:

Прикметник	Основа	Прислівник
precarius (<i>тимчасовий</i>)	precari-	precario (<i>тимчасово</i>)
citus (<i>швидкий</i>)	cit-	cito (<i>швидко</i>)
longus (<i>довгий</i>)	long-	longe (<i>довго</i>)

2) прикметників третьої відміни – додаванням до основи закінчень **-iter** або **-er** (якщо основа закінчується на **-nt**):

Прикметник	Основа	Прислівник
generalis, e (<i>спільний, родовий</i>)	general-	generaliter (<i>разом</i>)
utilis, e (<i>корисний</i>)	util-	utiliter (<i>корисно</i>)
constans (<i>постійний</i>)	constant-	constanter (<i>постійно</i>)

У ролі прислівників вживаються деякі іменники і прикметники в acc. або abl. sing.:

meritō – заслужено	partim – частково
casū – раптово, випадково	statim – негайно
locō – замість	separatim – окремо
invicem – взаємно	privatim – приватним чином
vulgō – публічно	verbatim – дослівно
clam – таємно	litteratim – буквально
vī – примусово, насильницьки	nominatim – поіменно

У реченні прислівники за змістом відносяться до дієслова:

Primō Roma urbs parva erat. Спочатку Рим був невеликим містом.

ВПРАВИ

1. Узгодьте прикметники з іменниками в роді, числі й відмінку:

ius (strictus, a, um) – суворе право; persōna (famōsus, a, um) – безчесна особа; dies (certus, a, um) визначений строк; domus (Romānus) римський дім; mediocrītas (aureus, a, um) – золота середина.

2. Утворіть прислівники від таких прикметників:

а) із закінченням **-e**: malus, a, um – поганий; publicus, a, um – публічний; tacītus, a, um – мовчазний; imprūnus, a, um – безкарний;

б) із закінченням **-o**: perpetuus, a, um – вічний; proposītus, a, um – навмисний; incognītus, a, um – невідомий; fortuitus, a, um – випадковий;

в) із закінченням **-iter**: celer, ēris, ēre – швидкий; levis, e – легкий; civīlis, e – громадянський;

г) із закінченням **-er**: prudens, entis – розумний; latens, entis – скритний; constans, antis – постійний; elegans, antis – стрункий.

3. Провідмінійте:

ius praetorium – преторське право; poena levis – легке покарання; circūlus vitīosus – порочне коло; mea culpa – моя провина; unus testis – один свідок; alter reus – інший відповідач; actor solus – єдиний позивач.

4. Знайдіть у словнику до заняття 7 дієслова першої та третьої дієвідмін і напишіть повну форму інфінітива.

5. Визначте латинську основу слів:

ліберал, паритет, публіцист, тотальний, інкогніто, лібертіни, клієнт, абсурд, мізерний, латифундія, фронтальний, комунальний.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Ager publicus. 2. Absentia iusta. 3. De precariō. 4. Res communes. 5. Culpa est tua. 6. Dictum acerbum. 7. Vacatio munerum. 8. Dura lex, sed lex. 9. Quo tangere potest. 10. Quo tangere non potest. 11. Ubi lex, ibi poena. 12. Ubi ius, ibi remedium. 13. Pari iure sunt. 14. Tutela testamentaria et legitima est. 15. Lex semper est certa. 16. Metus est malus magister. 17. Parsimonia et industria laudatae sunt. 18. Contumacia et negligentia non laudatae sunt. 19. Actio furtiva. 20. Lex retro non agit. 21. Interdictum utrumque. 22. Fortuna caeca est.

23. Avāri perpetuo egent. 24. Heres legitīmus. 25. Anni currentis. 26. Mala herba cito crescit. 27. Fronti nulla fides. 28. Circūlus vitiōsus. 29. Verba docent, exempla trahunt. 30. Fortūna nobiliūm felix erat. 31. Ibi victoria, ubi concordia. 32. Omne initium difficīle est. 33. Furiōsus absentis loco est. (*Ulp.*) 34. Consūles Romāni quotannis creabantur. 35. Quid esset difficīle? – Se ipsum noscēre. 36. Vox clamantis in deserto. 37. Mos erat Spartānis breviter respondēre. 38. Sera nunquam est ad bonos mores via. 39. Errant, qui affirmant: «Ibi patria, ubi bene». 40. Res omnium commūnis sunt: aqua fluens, aēr, sacra, arae, viae publicae, theatra, moenia, sepulcra, carcēres, castella. 41. Nullum patris delictum innocenti, filio poena est. (*Ulp.*) 42. Quod princīpi placuit, legis habet vigōrem. (*Dig.*) 43. Res nullius cedit primo occupanti. 44. Mater semper est certa. (*Dig.*)

Юридична фразеологія

1. Iurisprudens. Юрист. 2. Feriae. Судові канікули. 3. Actio de peculio. Речовий позов (з приводу окремого майна сина). 4. Alibi (alius + ibi). Алібі. Непричетність. Перебування в іншому місці на момент здійснення злочину. 5. Dolus malus. Злий намір. 6. Dies fasti. Службові дні. 7. Dies nefasti. Неслужбові дні. 8. Factum notorium. Загальновідомий факт. 9. Praedium dominans. Панівна земельна ділянка. 10. Hereditas iacens. Нерухомий (неприйнятий) спадок. 11. Damnum emergens. Прямий збиток. 12. Lucrum cessans. Втрачений здобуток. 13. Depositum miserabile. Нещасна (вимушена) поклажа. 14. Par in parem non habet iurisdictionem. Рівний проти рівного не має юрисдикції (принцип судового імунітету іноземної держави).

Res corporales et incorporales

Quaedam res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, velut ius hereditatis, usufructus, obligationis.

Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam ei fructus, qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia.

Nam ipsum ius successiois et ipsum ius utendi-fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

СЛОВНИК

affirmo, āvi, ātum, 1 стверджувати

aliquis, aliqua, aliquid хто-небудь, що-небудь

ara, ae *f* жертовник

aureus, a, um золотий

avarus, a, um скупий

caecus, a, um незрячий, сліпий

castellum, i *n* укріплення, фортеця

circulus, i *m* коло

consisto, stiti, —, 3 складатися

contineo, nui, tentum, 2 знаходитися

contumacia, ae *f* непокоря, невявка до суду

cresco, crevi, cretum, 3 рости

curro, cucurri, cursum, 3 бігти

desertum, i *n* пустеля

domino, āvi, ātum, 1 господарювати, володарювати

egeo, egui, —, 2 потребувати

emergeo, emersi, emersum, 3 виникати, впливати

fastus, a, um службовий, відкритий для службових засідань

frons, frontis *f* обличчя

furtivus, a, um украдений

generālis, e спільний, родовий

herba, ae *f* трава

hereditas, ātis *f* спадок

honestē чесно

innocens, entis невинний

innumerābilis, e незліченний

ius utendi-frutendi право користування і одержання прибутку, право безмежного користування

laedo, laesi, laesum, 3 шкодити

laudo, āvi, ātum, 1 хвалити

legitimus, a, um законний

mediocritas, ātis *f* середина

miserabilis, e нещасний

moena, ium *n, pl.* міські стіни

munus, ēris *n* борг

nam бо, тому що

naturālis, e природний

nefastus, a, um неслужбовий

occūpo, āvi, ātum, 1 захоплювати

parsimonia, ae *f* ощадливість

patricius, i *m* патрицій

percipio, cēpi, ceptum, 3 збирати плоди, схоплювати, розуміти

pertineo, nui, —, 2 стосуватися, простягатися

qualis, e який

quod якщо, тому що, що

quotannis щорічно

remedium, i *n* ліки

res corporāles тілесні речі

res incorporāles безтілесні речі

sepulcrum, i *n* могила, гробниця

serus, a, um пізній

strictus, a, um суворий

successio, ōnis *f* спадковість, спадкоємство

suprēmus, a, um найвищий

tango, tetigi, tactum, ēre торкатися

traho, traxi, tractum, 3 тягнути

tribuo, bui, ūtum, 3 розподіляти

ususfructus, ūs *m* узуфрукт, право користування річчю та її плодами

velut так само, як

vigor, ōris *m* сила, значення

vacatio, ōnis *f* звільнення

vocatio, ōnis *f* заклик

vox, vocis *f* голос, слово

ЗАНЯТТЯ 8

ГРАМАТИКА

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ

У латинській мові є три ступені порівнянь прикметників і прислівників: звичайний (*gradus positivus*), вищий (*gradus comparativus*) і найвищий (*gradus superlativus*).

ВИЩИЙ СТУПІНЬ

Gradus comparativus утворюється від основи звичайного ступеня додаванням до основи суфікса **-ior** для чоловічого і жіночого роду, **-ius** – для середнього роду:

Gen. sing.

longus, a, um <i>довгий</i>	long-i	long-ior m, f, long-ius n <i>довший, -a, -e</i>
brevis, e <i>короткий</i>	brev-is	brev-ior m, f, brev-ius n <i>коротший, -a, -e</i>
prudens, ntis <i>розсудливий</i>	prudens-is	prudens-ior, m, f, prudens-ius n <i>розсудливіший, -a, -e</i>
facilis, e <i>легкий</i>	facil-is	facil-ior m, f, facil-ius n <i>легший, -a, -e</i>
iustus, a, um <i>справедливий</i>	iust-i	iust-ior m, f, iust-ius n <i>справедливіший, -a, -e</i>

Вищим ступенем прислівників є вищий ступінь середнього роду відповідного прислівника:

iustē *справедливо*

iustius *справедливіше*

citō *швидко*

citius *швидше*

prudenter *розсудливо*

prudentius *розсудливіше*

Прикметники у вищому ступені відмінюються як іменники третьої відміни за приголосним типом.

Зразок відмінювання:

Casus	Singulāris		Plurālis	
	m, f	n	m, f	n
N.	brevior	brevius	breviōres	breviōra
G.		breviōris		breviōrum
D.		breviōri		breviōribus
Acc.	breviōrem	brevius	breviōres	breviōra
Abl.		breviōrē		breviōribus

НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ

Gradus superlativus утворюється від основи звичайного ступеня за допомогою суфікса **-issim-** та родових закінчень **-us, -a, -um**:

Gen. sing.

latus, a, um <i>широкий</i>	lat-i	latissimus, a, um <i>найшириший</i>
fortis, e <i>сміливий</i>	fort-is	fortissimus, a, um <i>найсмівливіший</i>

Прикметники, що закінчуються на **-er**, приймають у найвищому ступені суфікс **-rim** і родові закінчення, які додаються безпосередньо до форми чоловічого роду:

acer *т гострий* acerrimus, a, um *найгостріший, -a, -e*
miser *т нещасний* miserimus, a, um *найнещасніший, -a, -e*

Шість прикметників третьої відміни, які закінчуються в *nom. sing.* на **-ilis**, утворюють найвищий ступінь порівняння додаванням до основи прикметника в *gen. sing.* Суфікса **-lim-** і родових закінчень **-us, -a, -um**:

Gen. sing.

facilis <i>легкий</i>	facil-is	facillimus, a, um <i>найлегший, -a, -e</i>
difficilis <i>важкий</i>	difficil-is	difficillimus, a, um <i>найважчий, -a, -e</i>
similis <i>подібний</i>	simil-is	simillimus, a, um <i>найподібніший, -a, -e</i>
dissimilis <i>несхожий</i>	dissimil-is	dissimillimus, a, um <i>найнесхожіший, -a, -e</i>
gracilis <i>стрункий</i>	gracil-is	gracillimus, a, um <i>найстрункіший, -a, -e</i>
humilis <i>низький</i>	humil-is	humillimus, a, um <i>найнижчий, -a, -e</i>

Інші прикметники на **-ilis** утворюють найвищий ступінь за загальним правилом:

utilis *корисний* – utilissimus, a, um *найкорисніший, -a, -e*

Прикметники в найвищому ступені відмінюються як іменники першої та другої відмін.

Найвищий ступінь прислівників утворюється від основи найвищого ступеня прикметників за допомогою закінчення **-e**:

fortissimus *найсильніший* – fortissime *найсильніше*
facillimus *найлегший* – facillime *найлегше*

СУПЛЕТИВНІ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Суплетивними називаються ступені порівняння, які утворюються від різних основ:

Звичайний	Вищий	Найвищий
bonus, a, um <i>хороший, -а, -е</i>	melior, melius	optimus, a, um
malus, a, um <i>поганий, -а, -е</i>	peior, peius	pessimus, a, um
magnus, a, um <i>великий, -а, -е</i>	maior, maius	maximus, a, um
parvus, a, um <i>малий, -а, -е</i>	minor, minus	minimus, a, um
multi, ae, a <i>численні</i>	plures, plura	plurimi, ae, a

Примітка. Слід розрізнати **plures, plura** більш численні і **comp-lures, complura** багато хто, відома кількість (без порівнювального змісту).

НЕПОВНІ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ

Деякі прикметники, зв'язані за своїм походженням з прийменниками або прислівниками, вживаються тільки у вищому і найвищому ступенях:

prae (*перед*) – prior, prius *перший (з двох)* – primus, a, um *перший (серед всіх)*

intra (*всередині*) interior, interius *внутрішній* – infimus, a, um *внутрішній, найглибший*

extra (*поза*) – exterior, exterius *зовнішній* – extrēmus, a, um *крайній, останній*

post (*після*) – posterior, posterius *пізніший* – postrēmus, a, um *найпізніший, останній*

infra (*ніж*) – inferior, inferius *нижній* – infimus, a, um *найнижчий*

ultra (*далі, за межами*) – ulterior, ulterius *той, що знаходиться по той бік, віддаленіший* – ultimus, a, um *найактуальніший, останній*

supra (*над*) – superior, superius *вищий* – suprēmus, a, um *найвищий, останній*

potis, e *здатний* – potior, potius *значніший, переважний* – potissimus, a, um *найважливіший, найголовніший*

senex, senis *старий* – senior, senius *старший*

iuvenis, e *молодий* – iunior, iunius *молодший*

Деякі прикметники першої і другої відмін, які закінчуються на **-eus, -ius, -uus**, утворюють ступені порівняння описово: вищий – за допомогою прислівника **magis** (*більше*), найвищий – **maxime** (*найбільше*): **necessarius** (*необхідний*) – **magis necessarius** (*необхідніший*) – **maxime necessarius** (*найнеобхідніший*).

СУПЛЕТИВНІ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

<i>bene</i> добре	<i>melius</i> краще	<i>optimē</i> найкраще
<i>male</i> погано	<i>peius</i> гірше	<i>pessimē</i> найгірше
<i>magnopere</i> дуже	<i>magis</i> більше	<i>maxime</i> найбільше
<i>multum</i> багато	<i>plus</i> більше	<i>plūrimum</i> найбільше
<i>parum</i> мало	<i>minus</i> менше	<i>minimē</i> найменше

СИНТАКСИС ВІДМІНКІВ ПРИ СТУПЕНЯХ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

У латинській мові після прикметника у вищому ступені можливі дві конструкції:

1. Предмети, що порівнюються, ставляться в називному відмінку і з'єднуються сполучником **quam** (ніж), як і в українській мові.

2. Предмет, з яким порівнюють, ставиться в *ablatīvus* (в українській мові родовий відмінок).

Argentum est vilius aurō. Срібло дешевше золота (за золото).

Mos antiquior est legē. Звичай давніший від закону.

При найвищому ступені прикметників вживається *genetīvus partitīvus* (родовий частковий) для позначення ряду предметів, з яких виділяється один. Українською мовою він перекладається родовим відмінком множини з прийменником з (*із*):

Cicero optimus omnium oratorum Romanorum est

Цицерон – найкращий з усіх римських ораторів.

ВПРАВИ

1. Визначте ступінь порівняння прикметника або прислівника, дайте звичайний ступінь і перекладіть українською мовою:

maximus, carior, suprēma, posterior, optimus, melior, amplius, optimē, malē, pessimē, plus, minus, divitior, privatissimē, peius, maior, prior, potentior, minima.

2. Провідмініяйте:

res utilissima – найкорисніша річ; *res utilior* – корисніша річ; *lex antiquissima* – найдавніший закон.

3. Утворіть вищий і найвищий ступінь порівняння таких прикметників:

pauper (*pauperis, gen. sing.*) бідний;
magnus, a, um великий;
levis, e легкий.

4. Замініть активну конструкцію пасивною:

Avus nepōtem herēdem facit. Дід робить онука спадкоємцем.
Orator oratiōnem dicit. Оратор виголошує промову

5. Визначте латинську основу слів:

абревіатура, фортеця, мізерний, бонітарний, плюралізм, античний, мінімум, максимальний, оптиміст, песиміст, персона, магнат, латифундія, плюс, мінус, утилітарний, юриспруденція, бенефіс, екстремізм, інтерполяція, натуральний, сума, пріоритет.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Consul maior. 2. Pontifex maximus. 3. Summum ius summa iniuria. (Cic.) 4. Sibi imperāre maximum imperium est. (Sen.) 5. Res publica mihi vita est mea carior. (Cic.) 6. Non tam praeclarum est scire Latine, quam turpe nescire. (Cic.) 7. Salus populi suprema lex esto. (Cic.) 8. Praxis iudicum est interpret legum. 9. Sella curulis. 10. Factum probans. 11. In dubio mitius. 12. Testamentum posterior derogat priori. 13. Optimus testis est confitens reus. 14. Sapienti sat. 15. Festina lente! 16. Paupertas non est vitium. 17. Sero venientibus ossa. 18. Potius sero, quam nunquam. 19. Citius, altius, fortius! 20. Amicus Plato, sed magis amica veritas. 21. Melior est causa possidentis. 22. Non diu latent scelera. 23. Lex recte facere iubet. 24. Verum plus uno esse non potest. 25. Homines amplius oculus, quam auribus credunt. (Sen.) 26. Vita rustica parsimoniae et diligentiae magistra est. 27. Dura necessitas. 28. Optime, bene, mediocriter, male, pessime. 29. Criminaliter, civiliter, formaliter. 30. Vacua vasa plurimum sonat. 31. Praeses litis. 32. Plusve minusve. 33. Tib. Gracchus persona sacrosancta erat. 34. Libellus conventionis. 35. Equites Romani plurimos clientes habebant. 36. Croesus Solone divitior, sed Solo Croeso sapientior erat. 37. Nihil habenti nihil deest. 38. Privatissime. 39. De minimis (rebus) non curat praetor. 40. Dies certa et interpollatio. 41. Ultima ratio. 42. Grata, rata et accepta. 43. Lex retro non agit.

Юридична фразеологія

1. Mores maiorum. Звичаї предків (звичаєве право).
2. Vis maior. Непоборна сила 3. Lex maiestatis. Закон про образу величності. 4. Reformatio in peius. Посилення санкції в гірший бік. 5. Lex posterior derogat priori. Наступний закон відміння попередній. 6. Societas leonina. (Dig.) Лев'яче співтовариство. 7. Prior tempore potentior iure. Перший за часом – сильніший за правом. 8. Quasi ex contractu. Квazіконтракт.

9. Quasi ex delictō. Квазіделікт. 10. Obligatiōnes naturāles. Натуральні зобов'язання. 11. Poena ultīma. Вища міра.

Capītis deminutio

Capītis deminutiōnis tria genēra sunt: maxīma, media, minīma. Nam tria habēmus: libertātem, civitātem, familiam. Si libertātem amittīmus, maxīma est capītis deminutio. Si libertātem retinēmus, sed civitātem amittīmus, media est capītis deminutio. Si et libertas et civitas retinentur, familia tantum mutātur, minīma est capītis deminutio. (*Dig.*)

Ad Cicerōnem

Dísertíssīme Rómūlī nepótum
 Quót sunt quótque fuēre, Márce, Túlli,
 Quótque póst aliis erúnt in ánnis,
 Grátiás tibi máxímás Catúllus.
 Ágit péssīmus ómniúm poéta,
 Tánto péssīmus ómniúm poéta,
 Quánto t(u) óptīmus ómniúm patrōnus.

(*Catullus*)

Правоздатність осіб у Римській державі

Правовий поділ осіб (громадян) (Divisio de iurē personārum)	Статус (стан) (Status)	Обмеження правоздатності (Capītis deminutio)
<pre> Homo / \ / \ liber servus / \ / \ / \ / \ / \ ingenuus libertīnus </pre>	status libertātis	Maxīma c. d. 1) mors (poena capītis) 2) servītus
<pre> -----> / \ / \ / \ / \ / \ civis Latīnus peregrīnus </pre>	status civitātis	media c. d. 1) exsilium 2) infamia 3) metallum
<pre> -----> / \ / \ / \ / \ / \ persōna persōna / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ sui iuris aliēni iuris (pater mater familias) fīlius fīlia </pre>	status familiae	minīma c. d. 1) conventio in manum 2) adoptio

СЛОВНИК

- altus a, um** високий
amīca, ae f подруга
amīcus, i m друг, товариш
amplus, u, um великий, значний
auris, is f вухо
caput, itis n голова, правоздатність
carus, a, um дорогий
deminutio, ōnis f обмеження (прав), зменшення
derōgo, āvi, ātum, l відмінити
disertus, a, um красномовний
diu довго
dives, divītis багатий
eques, itis m вершник
festīno, āvi, ātum, l поспішати
gratia, ae f подяка
interpolatio, ōnis f інтерполяція, зміна
interpres, ētis m тлумач
iudicium, i n суд, судочинство
lateo, ui, —, 2 ховатися
maiestas, ātis f велич, величність
medius, a, um середній
mitis, e м'який
nepos, ōtis m онук, нащадок
ocūlus, i n око
patrōnus, i m патрон, покровитель, захисник
paupertas, ātis f бідність
praeclārus, a, um прекрасний
praeses, idis m намісник, голова
praxis f ep. справа, практика
quasi немов
quot скільки
ratus, a, um затверджений, дійсний, законний
reformatio, ōnis f зміна
retrō назад, позаду
sacrosanctus, a, um священний, недоторканий, незалежний
sapiens, entis розумний, мудрий
scelus, ēris n злочин
scio, īvi, ītum, 4 знати
sociētas, ātis f суспільство, товариство
sono, āvi, ātum, l звучати
status civitātis статус громадянства
status familiae сімейний статус
status libertātis статус свободи
summus, a, um найвищий
vas, vasis n посудина
vilis, e дешевий
veritas, ātis f істина
verum, i n правда

ЗАНЯТТЯ 9

ГРАМАТИКА

ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Система перфекта містить часові форми, що передають значення завершеності дії (Perfectum, Plusquamperfectum, Futūrum II).

Часи системи перфекта активного стану утворюються додаванням до перфектної основи особових закінчень.

МИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (PERFECTUM INDICATĪVI ACTĪVI)

Ця часова форма утворюється від перфектної основи додаванням особових закінчень:

Persōna	Singulāris	Plurālis
1	-i	-īmus
2	-isti	-istis
3	-it	-ērunt (ēre)

ДАВНОМИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (PLUSQUAMPERFECTUM INDICATĪVI ACTĪVI)

Ця часова форма утворюється від перфектної основи за допомогою суфікса **-ēra-** і особових закінчень дійсного способу активного стану: **-m, -s, -t; -mus, -tis, -nt:**

Persōna	Singulāris	Plurālis
1	-ēra-m	-erā-mus
2	-ēra-s	-erā-tis
3	-ēra-t	-ēra-nt

МАЙБУТНІЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (FUTŪRUM II INDICATĪVI ACTĪVI)

Ця часова форма утворюється від основи перфекта за допомогою суфікса **-ēr-** для 1-ї особи однини, **-ēri-** – для

всіх інших осіб і особових закінчень дійсного способу активного стану (1-ша особа однини – **-o**):

Persōna	Singulāris	Plurālis
1	-ēr-o	-erī-mus
2	-ēri-s	-erī-tis
3	-ēri-t	-ēri-nt

ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛІВ

основа перфекта

accūso,	accusāvi , accusātum, accusāre, 1 звинувачувати
censeo,	censui , censum, censēre, 2 оцінювати
absolvo,	absolvi , absolūtum, absolvēre, 3 виправдовувати
punio,	punīvi , punītum, punīre, 4 карати
sum,	fui , –, esse бути
possum,	potui , –, posse могли

PERFECTUM INDICATĪVI ACTĪVI

Persōna	Singulāris			
1	accusāvi <i>я звинуватив</i>	censui <i>я оцінив</i>	absolvi <i>я виправдав</i>	punīvi <i>я покарав</i>
2	accusavisti	censuisti	absolvisti	punivisti
3	accusāvit	censuit	absolvit	punīvit
Persōna	Plurālis			
1	accusāvīmus	censuīmus	absolvīmus	punivīmus
2	accusavistis	censuistis	absolvistis	punivistis
3	accusāvērunt	censuērunt	absolvērunt	punivērunt

PLUSQUAMPERFECTUM INDICATĪVI ACTĪVI

Persōna	Singulāris			
1	accusāvērām <i>я звинуватив раніше</i>	censuērām <i>я оцінив раніше</i>	absolvērām <i>я виправдав раніше</i>	punivērām <i>я покарав раніше</i>
2	accusāvēras	censuēras	absolvēras	punivēras
3	accusāvērāt	censuērāt	absolvērāt	punivērāt
Persōna	Plurālis			
1	accusaverāmus	censuerāmus	absolverāmus	puniverāmus
2	accusaverātis	censuerātis	absolverātis	puniverātis
3	accusāvērānt	censuerānt	absolverānt	puniverānt

FUTŪRUM SECUNDUM INDICATĪVI ACTĪVI

Persōna	Singularis			
	1	accusavĕro <i>я звинувачу</i> <i>раніше</i>	censuĕro <i>я оціню</i> <i>раніше</i>	absolvĕro <i>я виправдаю</i> <i>раніше</i>
2	accusavĕris	censuĕris	absolvĕris	punivĕris
3	accusavĕrit	censuĕrit	absolvĕrit	punivĕrit
	Pluralis			
1	accusaverĭmus	censuerĭmus	absolverĭmus	puniverĭmus
2	accusaverĭtis	censuerĭtis	absolverĭtis	puniverĭtis
3	accusavĕrint	censuĕrint	absolvĕrint	punivĕrint

ПЕРФЕКТНІ ЧАСИ ДІЄСЛІВ ESSE I POSSE

Persōna	Perfectum	Plusquamperfectum	Futŭrum II
		Singularis	
1	fui <i>я був</i>	fuĕram <i>я був раніше</i>	fuĕro <i>я буду раніше</i>
2	fuiſti	fuĕras	fuĕris
3	fuit	fuĕrat	fuĕrit
	Pluralis		
1	fuĭmus	fuerāmus	fuerĭmus
2	fuiſtis	fuerātis	fuerĭtis
3	fuĕrunt	fuĕrant	fuĕrint
	Singularis		
1	potui <i>я зміг</i>	potuĕram <i>я зміг</i> <i>раніше</i>	potuĕro <i>я зможу</i> <i>раніше</i>
2	potuisti	potuĕras	potuĕris
3	potuit	potuĕrat	potuĕrit
	Pluralis		
1	potuĭmus	potuerāmus	potuerĭmus
2	potuistis	potuerātis	potuerĭtis
3	potuĕrunt	potuĕrant	potuĕrint

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMĪNA DEMONSTRATĪVA)

is, ea, id – цей, ця, це; той, та, те; він, вона, воно
 idem, eādem, ĭdem – той самий, та сама, те саме
 iste, ista, istud – цей, ця, це; той, та, те
 hic, haec, hoc – цей, ця, це (вказує на близький предмет)
 ille, illa, illud – той, та, те; він, вона, воно (вказує на віддалений предмет)

Вказівні займенники в gen. sing. мають закінчення **-ius**, в dat. sing. – **-i**. В усіх інших відмінках займенники чоловічого і середнього роду відмінюються як іменники другої відміни, а жіночого – як іменники першої відміни.

Зразок відмінювання:

Casus	Singularis								
	m	f	n	m	f	n	m	f	n
N.	is	ea	id	hic	haec	hoc	ille	illa	illud
G.	eius	eius	eius	huius	huius	huius	illius	illius	illius
D.	ei	ei	ei	huic	huic	huic	illi	illi	illi
Acc.	eum	eam	id	hunc	hanc	hoc	illum	illam	illud
Abl.	eō	eā	eō	hoc	haec	hoc	illō	illā	illō
Pluralis									
N.	ii (ei)	eae	ea	hi	hae	haec	illi	illae	illa
G.	eōrum	eārum	eōrum	horum	harum	horum	illōrum	illārum	illōrum
D.	eis	eis	eis	his	his	his	illis	illis	illis
Acc.	eos	eas	ea	hos	has	haec	illos	illas	illa
Abl.	eis	eis	eis	his	his	his	illis	illis	illis

У займеннику **idem, eādem, idem** відмінюється перша частина за зразком **is, ea, id**. Частка **-dem** залишається незмінною, причому **-m** перед **-d** переходить в **-n**: (**m + d = nd**).

Casus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
N.	idem	eādem	idem	eīdem	eaedem	eadem
G.		eiusdem		eorundem	earundem	eorundem
D.		eīdem			eisdem	
Acc.	eundem	eandem	idem	eosdem	easdem	eadem
Abl.	eōdem	eādem	eōdem		eisdem	

У судових процесах захисник завжди говорить про свого підзахисного **hic**, а про свого противника (супротивника), який знаходиться тут же, в суді – **iste**.

ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA DEMONSTRATIVA)

м	в	п	
ipse,	ipsa	ipsum	сам, -а, -е; самий, -а, -е
talis,	talis,	tale	такий, -а, -е

Займенник **ipse, ipsa, ipsum** відмінюється як вказівний займенник **ille, illa, illud**, але в середньому роді має закінчення **-um**.

Займенник **talis, tale** відмінюється як прикметник третьої відміни.

Casus	Singularis				
	m	f	n	m, f	n
N.	ipse	ipsa	ipsum	talis	tale
G.		ipsius		talis	
D.		ipsi		tali	
Acc.	ipsum	ipsam	ipsum	talem	tale
Abl.	ipsō	ipsā	ipsō	tali	
	Plurālis				
N.	ipsi	ipsae	ipsa	tales	talia
G.	ipsōrum	ipsārum	ipsōrum	talium	
D.		ipsis		talibus	
Acc.	ipsos	ipsas	ipsa	tales	talia
Abl.		ipsis		talibus	

ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMĪNA INTERROGATĪVA)

У латинській мові існує дві категорії питальних займенників: субстантивований **quis? хто? quid? що?** (вживається лише в однині) і ад'єктивований (**qui? quae? quod? який? яка? яке? котрий? котра? котре?**).

Casus	Singularis	Singularis			Plurālis		
		m	f	n	m	f	n
N.	quis quid хто? що?	qui?	quae?	quod?	qui?	quae?	quae?
G.	cuius кого? чого?		cuius?		quorum?	quarum?	quorum?
D.	cui кому? чому?		cui?			quibus?	
Acc.	quem quid кого? що?	quem?	quam?	quod?	quos?	quas?	quae?
Abl.	quō ким? чим?	quō?	quā?	quō?		quibus?	

ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMĪNA RELATĪVA)

Із відносних займенників часто вживаються **qui, quae, quod** – котрий (який), -а, -е; хто, що, які відмінюються так само, як питальні займенники **qui? quae? quod?** Поняття **quorum** походить з вислову **Quorum praesentia sufficit** – присутність яких достатня.

НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMĪNA INDEFINĪTA)

Неозначені займенники утворюються від питальних приєднанням часток неозначеності **ali-**, **-quam**, **-pīam**, **-dam**, **-vis**, **-libet**, **-que**, **-cum(que)** або подвоєнням. Частки можуть вживатися перед або після займенника. При відмінюванні вони змінюють лише основну частину.

Pronomīna substantīva	Pronomīna adiectīva
quis, quid <i>хто, що</i>	qui, quae, quod <i>який, -а, -е</i>
alī-quis, alī-quid <i>хто-небудь, що-небудь</i>	alīqui, alīqua, alīquod <i>який-небудь</i>
quidam, quaedam, quiddam <i>хтось, щось</i>	quidam, quaedam, quoddam <i>якийсь</i>
quisquam, quidquam <i>хто-небудь, що-небудь</i>	
quispīam, quidpīam <i>хто-небудь, що-небудь</i>	quipīam, quaeipīam, quodpīam <i>який-небудь</i>
quisque, quidque <i>хтось, щось, кожний</i>	quisque, quaeque, quodque <i>кожний</i>
quivis, quaevis, quidvis <i>будь-хто, будь-що</i>	quivis, quaevis, quodvis <i>будь-який</i>
quilibet, quaelibet, quidlibet <i>будь-хто, будь-що</i>	quilibet, quaelibet, quodlibet <i>будь-який, який завгодно</i>
unusquisque, unaquaeque, unumquidque <i>кожний</i>	unusquisque, unaquaeque, unumquodque <i>кожний, будь-який</i>
quicumque, quaecumque, quidcumque <i>хто б не</i>	quicumque, quaecumque, quodcumque <i>який би не</i>

Відмінювання займенника *alīqui, alīquae, alīquod*

Casus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
N.	alīqui	alīqua	alīquod	alīqui	alīquae	alīquae
G.		alicuius		alīquōrum	alīquārum	alīquōrum
D.		alicui			alīquibus	
Acc.	alīquem	alīquam	alīquod	alīquos	alīquas	alīquae
Abl.	alīquō	alīquā	alīquō		alīquibus	

ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA NEGATĪVA)

nemo – ніхто (3 ne + homo = nehomo = nemo)

nihil – ніщо (3 ne + hilum = ні крихти)

<i>Casus</i>	<i>Singulāris</i>		<i>Plurālis</i>
<i>N.</i>	nemo	nihil	Ці займенники не мають множини
<i>G.</i>	nullūsus	nullūsus rei	
<i>D.</i>	nemīni	nulli rei	
<i>Acc.</i>	nemīnem	nihil	
<i>Abl.</i>	nullō	nullā rē	

ВПРАВИ

1. Випишіть із словника чотири основні форми дієслів, виділіть перфектну основу:

scio, 4 – знати; rego, 3 – правити.

2. Провідмініяйте в *Perfectum*, *Plusquamperfectum* і *Futūrum*

II indicatīvi actīvi дієслова:

porto, āvi, ātum, 1 – нести

peto, īvi, ītum, 3 – просити

3. Замініть активну конструкцію пасивною:

Alit lectio ingenium. Читання живить розум.

Mos legem regit. Звичай править законом.

4. Перекладіть українською мовою:

- Feci, quod potui.
- Pater, peccāvi.
- Ad hoc.
- Alter ego.
- Veni, vidi, vici. (*Cs.*)
- Fuit Troia.
- Crede experto.
- Dura necessitas.
- Fictio iuris.
- Iuris consultus.
- Tabularium.
- Is fecit, cui prodest.
- Proletarii erant pauperrīmi homīnes in civitatē Romāna.
- Impossibile nulla obligatio est.
- De mortuis aut bene, aut nihil. (*Chilo*)
- Cognosce te ipsum. (*Thales*)
- Magna promisisti, exigua video.
- Paupertas non est vitium.
- Ut sementem feceris, ita metes.
- Suum cuique.
- Fraus est fraudem celāre.
- Qui cum paupertate bene convēnit, dives est. (*Sen.*)
- Id demum est homīni turpē, quod meruit pati. (*Plaut.*)
- Cato iuris civīlis fuit peritissimus.
- Sum, quod eris, quod es, antea fui.
- Vita sine libertate nihil est.
- Apud Romānos iurisprudētia olim in magnō usū fuit.
- Duo fratres ērant, bona communia habuerant.
- «Fugi, tene me! Cum revocaveris me domīno meo, accipies solidum».
- Faber est quisque suae fortunae.
- Accusatio desiderat crimen. (*Cic.*)
- Aliquem capitis accusare.
- Ius feci sicut vindictam imposui.
- Scire leges non hoc est verba eārum tenēre, sed vim ac potestatem. (*Dig.*)
- Ignorantia iuris non excusat, ignorantia facti non nocet.

Юридична фразеологія

1. *Ibidem*. Там само. 2. *Casus a nullō praestatur*. (*Dig.*) За казус ніхто не несе відповідальності. 3. *Nemo plus iuris*. Ніхто не може передати іншому більше прав (ніж сам має). 4. *Qui nimium probat, nihil probat*. Хто доводить дуже багато, той нічого не доводить. 5. *Cui bono? Cui prodest?* (*Cic.*) У чиїх інтересах? Кому на користь (вигідно)? 6. *Nemo iudex in propriā causā est*. Ніхто не може бути суддею у своїй власній справі. 7. *Nemo debet bis puniri pro unō delictō*. Ніхто не має бути двічі покараний за один і той самий злочин (за одне й те саме правопорушення). 8. *Filius nihil suum habet*. (*Ulp.*) Син не має свого майна.

De fontibus iuris Romāni

Ius popūli Romāni constat ex legibus, plebiscitis, senātus consultis, constitutionibus principum, edictis eōrum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. Lex est, quod popūlus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a popūlo eō distat, quod popūli appellatiōne universi cives significantur, plebs autem appellatiōne cetēri cives sine patriciis significantur. Sed postea lex Hortensia lata est, qua plebiscita universum popūlum tenēbant; itaque eō modō legibus exaequāta sunt. Senātus consultum est, quod senātus iubet atque constituit: idque legis vicem obtinet. Constitutio principis est, quod imperātor decretō vel edictō vel epistulā constituit. Edicta sunt praecepta eōrum, qui ius edicendi habent; ius autem edicendi habent magistrātus popūli Romāni. Sed amplissimum ius est in edictis duōrum praetōrum, urbāni et peregrīni, quōrum iurisdictiōnem in provinciis praesides eārum habent; item in edictō aedilium curulium. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniōnes eōrum, quibus permissum est iura condere. Si sententiae eōrum omnium in unum concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiant, iudici licet (quamlibet) sententiam sequi; idque rescriptō divi Hadriāni significātur. (*G.*)

СЛОВНИК

accusatio, ōnis *f* звинувачення

aedilis curulis курульний едил

appellatio, ōnis *f* назва, звернення до вищого суду, апеляція

celo, āvi, ātum, *l* приховувати

concurrunt in unum згодні в одному

condēre iura складати, засновувати закони

constitutio, ōnis f постанова, наказ імператора, конституція

desidēro, āvi, ātum, 1 бажати, вимагати, піддавати розглядові, порушувати питання, передбачати

disto, distīti, -, 1 відрізняться

divus, a, um божественний

eō тим

epistūla, ae f лист, послання (імператора)

exaequo, āvi, ātum, 1 урівнювати, рівнятися

exiguum, i n незначна частина

experior, expertus sum, 4 довідуватися, здійснювати

fraus, fraudis m омана, обман

fugio, fugi, fugitūrus, 3 втікати, бігти

impōno, posui, posītum, 3 класти, накладати

iuris consultus юрисконсулт (досвідчений у праві)

mereo, rui, rītum, 2 заслуговувати, заробляти

necessitas, ātis f необхідність

nimum занадто

abtineo, nui, tentum, 2 тривати, одержувати, займати місце, брати гору

olim колись

patior, passus sum, 3 терпіти

paupertas, ātis f бідність

pecco, āvi, ātum, 1 грішити

plebiscītum, i n ухвала народних зборів, плебісцит

princeps, cīpis m перший, головний; принцепс, голова держави

probo, āvi, ātum, 1 доводити, схвалювати

proletarius, i m пролетарій

proles, is m, f дитя, нащадок, потомство

promitto, mīsi, missum, 3 обіцяти

proprius, a um власний; особливий

quamlibet як завгодно, скільки завгодно

rescriptum, i n рескрипт, наказ

responsa prudentium висновки вчених юристів

revōco, āvi, ātum, 1 відкликати

rogo, āvi, ātum, 1 просити

sementis, is f посів, сім'я

senātusconsultum, i n сенатусконсулт, сенатська постанова (яка має силу закону)

sequor, secūtus sum, 3 йти за, слідувати

sicut подібно до того як; оскільки; як

significo, āvi, ātum, 1 позначати

solīdus, i m солід (золотий гріш)

subscriptio, ōnis f підпис

tabularium, i n архів

teneo, ui, tentum, 2 тримати

timīdē боязко

viātor, ōris m подорожній

verto, ti, sum, 3 вертати, обертати; перетворювати

vicem = invicem замість

vindicta, ae f віндикта (паличка, дотик якою до раба було символом відпущення його на волю); помста

ЗАНЯТТЯ 10

ГРАМАТИКА

ДІЄПРИКМЕТНИКИ МИНУЛОГО І МАЙБУТНЬОГО ЧАСІВ

PARTICIPIA PERFECTI PASSIVI ET FUTURI ACTIVI

У латинській мові існує три форми дієприкметників:

Participium praesentis activi	Participium perfecti passivi	Participium futuri activi
puniens, entis <i>той, хто карає; караючи</i>	punitus, a, um <i>покараний</i>	puniturus, a, um <i>той, хто має намір карати</i>

Дієприкметник теперішнього часу активного стану (**pra**) вже розглядався раніше (див. розділ III – відміни прикметників).

Дієприкметник минулого часу пасивного стану (**ppp**) утворюється від основи супіна за допомогою родових закінчень **-us, -a, -um**:

accūso, accusāvi, **accusātum**, accusāre

accusātus, a, um – звинувачений, -a, -e

Дієприкметник майбутнього часу активного стану (**pfa**) утворюється від основи супіна додаванням суфікса **-ūr-** і родових закінчень **-us, -a, -um**:

accusatūrus, a, um – той, хто збирається (має намір) звинувачувати.

Дієприкметники **ppp** і **pfa** відмінюються за I – II відмінами прикметників:

N. homo intestātus померлий без заповіту

G. homīnis intestāti etc.

ПАСИВНА ФОРМА ЧАСІВ ПЕРФЕКТА

Усі перфектні часи доконаного виду (Perfectum, Plusquamperfectum, Futūrum II) у пасивному стані утворюються аналітичним способом: за допомогою дієприкметника минулого часу пасивного стану (**ppp**) і форм дієслова **esse** у відповідному часі.

Perfectum indicatīvi passīvi утворюється за допомогою **participium perfecti passivi** + **esse** в Praesens (sum, es, est...).

Plusquamperfectum indicatīvi passīvi утворюється за допомогою **participium perfecti passīvi + esse** в Imperfectum (eram, eras, erat...).

Futūrum II indicatīvi passīvi утворюється за допомогою **participium perfecti passīvi + esse** у Futūrum I (ero, eris, erit...).

Зразок відмінювання дієслів у перфектних часах пасивного стану:

Persōna	Perfectum	Plusquamperfectum	Futūrum II
	<i>Singulāris</i>		
1	accusātus, a, um sum <i>я був звинувачений мене звинувачили</i>	accusātus, a, um eram <i>я був звинувачений раніше</i>	accusātus, a, um ero <i>я буду звинувачений раніше</i>
2	accusātus, a, um es	accusātus, a, um eras	accusātus, a, um eris
3	accusātus, a, um est	accusātus, a, um erat	accusātus, a, um erit
	<i>Plurālis</i>		
1	accusāti, ae, a sumus	accusāti, ae, a, erāmus	accusāti, ae, a erīmus
2	accusāti, ae, a estis	accusāti, ae, a erātis	accusāti, ae, a erītis
3	accusāti, ae, a sunt	accusāti, ae, a erant	accusāti, ae, a erunt

ВІДКЛАДНІ ТА НАПІВВІДКЛАДНІ ДІЄСЛОВА VERBA DEPONENTIA ET SEMIDEPONENTIA

Verba deponentia – це дієслова, які мають форму пасивного, а значення активного стану (порівняйте з українськими зворотними дієсловами боятися, сміятися, сподіватися). Вони зустрічаються в усіх дієвідмінах.

Відкладні дієслова мають три основні форми: 1) 1-ша особа Praesentis indicatīvi; 2) 1-ша особа Perfecti indicatīvi; 3) Infinitīvus praesentis passīvi.

I дієвідміна

arbītror, arbitrātus sum, arbitrāri – вважати, судити
imītor, imitātus sum, imitāri – наслідувати, зображати
stipūlor, stipulātus sum, stipulāri – обумовлювати, визначати

interprētor, interpretātus, interpretāri – тлумачити, пояснювати

testor, testātus sum, testāri – засвідчувати

II дієвідміна

fateor, fassus sum, fatēri – зізнаватися

confiteor, confessus sum, confitēri – зізнаватися, не приховувати

profiteor, professus sum, profitēri – відкрито заявляти, ви-
кладати

polliceor, pollicītus sum, pollicēri – обіцяти

tueor, tuītus sum, tuēri – піклуватися, охороняти

III дієвідміна

fruor, frūitus sum, frui – користуватися (плодами чогось)

grador, gressus sum, gradi – йти

obliviscor, oblītus sum, oblivisci – забувати

progredior, progressus sum, progrēdi – йти вперед

loquor, locūtus sum, loqui – говорити, бесідувати

morior, mortuus sum, mori – вмирати

nascor, natus sum, nasci – народжуватися, *перен.* виникати

queror, questus sum, queri – жалітися

sequor, secūtus sum, sequi – йти слідом, їхати слідом,

прямувати

consēquor, consecūtus sum, consēqui – йти за кимось, при-

тримуватися

persēquor, persecūtus sum, persēqui – переслідувати

patior, passus sum, pati – терпіти, страждати, переносити

utor, usus sum, uti – використовувати

abūtor, abūsus sum, abūti – розтрачувати, розтринькува-
ти, зловживати

IV дієвідміна

experior, expertus sum, experīri – випробовувати, *юр.* да-
вати позов, судитися

orior, ortus sum, orīri – починати, виникати

Відкладні дієслова відмінюються як регулярні дієслова
у пасивній формі, але мають деякі форми активного стану:

1) Participium praesentis actīvi: arbitrans – той, хто вважає;

2) Participium futūri actīvi: arbitratūrus – той, хто має на-
мір вважати.

Зразок відмінювання дієслова **utor** у часах індикатива:

Persōna	Praesens	Imperfectum	Futūrum I
	<i>Singulāris</i>		
1	utor	utēbar	utar
2	utēris	utebāris	utēris
3	utītur	utebātur	utētur
<i>Plurālis</i>			
1	utīmur	utebāmur	utēmur
2	utimīni	utebamīni	utemīmi
3	utuntur	utebantur	utentur

Persōna	Perfectum	Plusquamperfectum	Futūrum II
	<i>Singulāris</i>		
1	usus, a, um sum	usus, a, um eram	usus, a, um ero
2	usus, a, um es	usus, a, um eras	usus, a, um eris
3	usus, a, um est	usus, a, um erat	usus, a, um erit
<i>Plurālis</i>			
1	usi, ae, a sumus	usi, ae, a erāmus	usi, ae, a erīmus
2	usi, ae, a estis	usi, ae, a erātis	usi, ae, a erītis
3	usi, ae, a sunt	usi, ae, a erant	usi, ae, a erunt

Participium

Tempus	Actīvum	Passīvum
<i>Praesens</i>	utens (-entis)	–
<i>Perfectum</i>	–	S. usus, a, um Pl. usi, ae, a
<i>Futūrum</i>	S. usūrus, a, um Pl. usūri, ae, a	<i>Gerundivum</i> S. utendus, a, um Pl. utendi, ae, a

Imperatīvus

Tempus	Actīvum	Passīvum
<i>Praesens</i>	S. 2 utēre!	Pl. 2 utimīni!

Imperatīvus praesentis у другій особі однини збігається з формою Infinitīvi praesentis actīvi, а в другій особі множини – з формою Praesentis indicatīvi passīvi.

Verba semideponentia – це такі дієслова, які мають деякі активні форми і пасивні з активним значенням:

audeo, ausus sum, audēre, 2 – насмілюватися

gaudeo, gavīsus sum, gaudēre, 2 – радіти, веселитися

fido, fīsus sum, fidēre, 3 – вірити, довіряти

confīdo, confīsus sum, confidēre, 3 – довіряти, покладатися

diffīdo, diffīsus sum, diffidēre, 3 – не довіряти, не вірити

soleo, solītus sum, solēre, 2 – мати звичай; можна

revertor, reverti, reverti, 3 – повертатися

У напіввідкладних дієсловах частина форм відмінюється за активним станом, а частина – за пасивним.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслова, виділіть основу інфекта і супіна, утворіть дісприкметник теперішнього часу активного стану, дісприкметник минулого часу пасивного стану і дісприкметник майбутнього часу активного стану від дієслів:

condemno, 1 – засуджувати; divido, 3 – ділити; servio, 4 – служити.

2. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основу супіна, провідмініяйте в усіх часах перфекта пасивної форми: spondeo, 2 – обіщати; fido, 3 – довіряти.

3. Замініть активну конструкцію пасивною:

Iudex reum absolvit. Суддя звільнив звинуваченого.

Romulus Romam condidit. Ромул заснував Рим.

4. Назвіть префікси, визначте їх значення:

indivīsus, intestātus, expertus, praecceptus, subiectus, responsa, impunitas, agnatio, exsecutor, compromissum, delinquere, corruptio, consumere, proclamare, interpres, divortium, reformatio.

5. Перекладіть українською мовою:

1. Lex non scripta. 2. Probatum est. 3. Post factum. (P. f.) 4. Post scriptum. (P. s.) 5. Capitecensi. 6. Vir eruditus. 7. Res iudicata. 8. Gaius pater historiae iuris Romani appellatus est. 9. Cicero pater patriae nominatus est. 10. Pater patratus. 11. Non progredi est regredi. 12. Alea iacta est. (Suet.) 13. Ave, Caesar (imperator), morituri te salutant! 14. Dictum – factum. 15. Rem tene, verba sequentur. 16. Actio a praetore data est. 17. Creditor stipulatur, reus promittit. 18. Iudicis est in causis verum sequi. (Cic.) 19. Poena damnatum secuta est. 20. Res ipsa loquitur. 21. Actiones, quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur. 22. Ager occupatus. (Dig.) 23. Ex facto oritur ius. 24. Omnis obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto. (G.) 25. A parva magna nascitur. 26. Ex servo libertus est. 27. Praetor in villam profectus est. 28. Curia pauperibus clausa est. (Ov.) 29. Gravis est iste labor, cuius sub pondere labor. 30. Manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est. (Her.) 31. Qui nascuntur, patris familias sequuntur. (Dig.) 32. Adoptio naturam imitatur. (Iust.) 33. Testamentum factum est. 34. Testamentum facturum est. 35. Pacta sunt varia: pacta nuda, vestita, adiecta, praetoria, legitima. 36. Pacta praetoria sunt: constitutum debiti, receptum arbitri, receptum nautarum, cauponum, stabulariorum, argentarii. 37. Pacta legitima sunt: compromissum, pactum dotis, pactum donationis. 38. Toga picta. 39. Toga candida.

Юридична фразеологія

1. Iuris consultus. Юрисконсульт. 2. Album iudicum. Список суддів. 3. Res iudicata pro veritate habetur. Судове рішення має прийматися за істину. 4. Heres ab intestato. (Dig.) Спадкоємець за законом (= без заповіту). 5. Uti, frui, abuti. Вживати, використовувати, розпоряджатися (рідчю). 6. Nemo iure suo uti cogitur. Ніхто не зобов'язаний використовувати своє право. 7. Nemo sibi causam possessionis mutare potest. Ніхто не може змінити сам собі титул володіння. 8. Id quod dictum est. Те, що сказано. 9. Id quod actum est. Те, що зроблено. 10. Res quae usu consumantur. Споживні речі (їжа, будівельний матеріал). 11. Res quae usu non consumantur. Неспоживні речі (земля, одяг, будови). 12. Actum est, illi cet. Справу зроблено (судове засідання закінчено), можна розходитися (процесуальна формула). 13. Lex videt iratum, iratus legem non videt. (Syr.) Закон бачить розгніваного, розгніваний не бачить закону. 14. Expromissio et delegatio. Заміна боржника, заміна кредитора. 15. Ad turpia nemo obligatur. Ніхто не може примусити іншого здійснити аморальний вчинок.

Ius civile et ius gentium

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam ius est, quod (quisque) populus ipse sibi constituit; id ipsius civitatis proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis. Quod autem naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos custoditur vocaturque ius gentium, quasi eo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. (G.)

Interpretatio stricta

In testamento, a Lucio Ticio facto, ita scriptum erat: Maevius, filius meus primogenitus, heres esto. Lanam, quae die mortis meae in aedibus meis inventa erit, heres meus Seiae, sorori suae, dare damnas (= obligatus) esto.

Quaestio ita proposita est: an vestis, ex lana facta, legato continetur. Item Sempronio legata est materia, ex materia autem navis aedificata erat ante mortem testatoris. An navem Sempronio dare obligatus est?

Quoniam ex contextu haud ambigua testatoris voluntas non apparet, locus est strictae interpretationi ex exacta verborum significatione spectatur. Quid ergo est?

Testamento videntur comprehensae lana et materia, non autem res artificiō et opĕrē confectae; navis igitur et vestis in bonis herēdis permanēbunt. (*Dig.*)

СЛОВНИК

- adiicio, iēci, iectum, ĕre** приєднувати, додавати
adoptio, ōnis f усиновлення (*дорослого*)
aedes, is f будинок, храм
alea, ae f жереб
an чи
appareo, ui, —, 2 бути очевидним
argentarius, i m скарбник, банкір
artificium, i n ремесло
aveo, —, —, 2 бути здоровим
capitecensi капітецензи (неімущі)
caupo, ōnis m корчмар
cogo, coēgi, coactum, 3 примушувати
commūnis, e спільний
comprehendo, ndi, nsum, 3 розуміти
compromissum, i n компроміс
consto, stīti, statūrus, 1 складатися
consūmo, sumpsi, sumptum, 3 витратити, споживати, знищувати
contextus, ūs m зміст
custodio, ūvi, ūtum, 4 стерегти, берегти
donatio, ōnis f дарунок
dos, dotis f посаг, придане
execūtor, ōris m виконавець
exīgo, exēgi, exactum, 3 закінчувати, завершувати
flumen, ĩnis n річка
illicet = licet дозволено
interpres, ĕtis m тлумач
interpretatio, ōnis f тлумачення
intestātus, a, um померлий без заповіту
irātus, a, um розгніваний
labor, ōris m праця, труд
labor, lapsus sum, 3 пливти, текти
lana, ae f шерсть, вовна
legātum, i n відмова (*заповітна*)
maneo, mansi, mansum, 2 залишатися
materia, ae f матерія, матеріал, речовина
naturalis, e природний
nauta, ae m моряк, власник судна
occūpo, āvi, ātum, 1 захоплювати
partim частково
primogenītus, a, um первісток, першонароджений (*син*)
quoniam оскільки, тому що
receptum, i n прийняття, гарант; відповідальність
salūto, āvi, ātum, 1 вітати
significatio, ōnis f значення, зміст
specto, āvi, ātum, 1 дивитися, оцінювати, розглядати
stabulārius, i m корчмар, хазяїн корчми
testātor, ōris m заповідач
vestītus, a, um захищений (пакт)
videor, visus sum, ĕri здаватися, уявлятися

ЗАНЯТТЯ 11

ГРАМАТИКА

ЧИСЛІВНИК (NOMEN NUMERĀLE)

(I, V, X, L, C, D, M)

У латинській мові існує чотири розряди числівників:

1. Кількісні (cardinalia)
2. Порядкові (ordinalia)
3. Розділові (distributiva)
4. Прислівникові (adverbialia)

Цифри		Скільки? (<i>cardinalia</i>)	Який, котрий? (<i>ordinalia</i>)	По скільки? (<i>distributiva</i>)	Скільки разів? (<i>adverbialia</i>)
арабські	римські				
1	I	unus, una, unum <i>один, одна, одне</i>	primus, prima, primum <i>перший, перша, перше</i>	singuli, ae, a <i>по одному, по одній</i>	semel <i>один раз</i>
2	II	duo, duae, duo	secundus, a, um	bini, ae, a	bis
3	III	tres, tria	tertius, a, um	terni, ae, a	ter
4	IV	quattuor	quartus, a, um	quaterni, ae, a	quater
5	V	quinque	quintus, a, um	quini, ac, a	quinquies
6	VI	sex	sextus, a, um	seni, ae, a	sexies
7	VII	septem	septimus, a, um	septēni, ae, a	septies
8	VIII	octo	octāvus, a, um	octōni, ae, a	octies
9	IX	novem	nonus, a, um	novēni, ae, a	novies
10	X	decem	decimus, a, um	dēni, ae, a	decies
11	XI	undēcim	undecimus, a, um	undēni, ae, a	undecies
12	XII	duodēcim	duodecimus, a, um	duodeni, ae, a	duodecies
13	XIII	tredēcim	tertius decimus	terni deni	ter decies
14	XIV	quattuordēcim	quartus decimus	quaterni deni	quater decies
15	XV	quindēcim	quintus decimus	quini deni	quinquies decies
16	XVI	sedēcim	sextus decimus	seni deni	sexies decies
17	XVII	septendēcim	septimus decimus	septēni deni	septies decies
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus, a, um	duodevicēni, ae, a	duodevicies
19	XIX	undeviginti	undevicesimus, a, um	undevicēni, ae, a	undevicies

Цифри		Скільки? (<i>cardinalia</i>)	Який, котрий? (<i>ordinalia</i>)	По скільки? (<i>distributiva</i>)	Скільки разів? (<i>adverbialia</i>)
арабські	римські				
20	XX	viginti	vicesimus	vicēni	vicies
30	XXX	triginta	tricesimus	tricēni	tricies
40	XL	quadraginta	quadragesimus	quadragēni	quadragies
50	L	quinquaginta	quinquagesimus	quinquagēni	quingagies
60	LX	sexaginta	sexagesimus	sexagēni	sexagies
70	LXX	septuaginta	septuagesimus	septuagēni	septuagies
80	LXXX	octoginta	octogesimus	octogēni	octogies
90	XC	nonaginta	nonagesimus	nonagēni	nonagies
100	C	centum	centesimus	centēni	centies
200	CC	ducenti, ae, a	ducesimus	dicēni	ducenties
300	CCC	trecenti	trecesimus	trecēni	trecenties
400	CCCC	quadringenti	quadringesimus	quadringēni	quadringenties
500	D	quingenti	quingentesimus	quingēni	quingenties
600	DC	sescenti	sescesimus	sescēni	sescenties
700	DCC	septingenti	septingentesimus	septingēni	septingenties
800	DCCC	octingenti	octingentesimus	octingēni	octingenties
900	DCCCC	nongenti	nongentesimus	nongēni	nongenties
1000	M	mille	millesimus	singūla milia	millies
2000	MM	duo milia	bis millesimus	bina milia	bis millies
1000000	$\overline{\text{IXI}}$	decies centies milia	decies centēna millesimus	decies centēna milia	decies centies millies

ТВОРЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

У римлян налічується всього сім основних цифр – I V X L C D M, інші є похідними від них і творяться за принципом додавання зліва направо, а за принципом віднімання – справа наліво:

$$\text{VII } 5 + 2 = 7 \quad \text{DC } 500 + 100 = 600 \quad \text{MC } 1000 + 100 = 1100$$

$$\text{IX } 10 - 1 = 9 \quad \text{CD } 500 - 100 = 400 \quad \text{CM } 1000 - 100 = 900$$

$$\text{XL } 50 - 10 = 40$$

Другий десяток від 11 до 17 (включно) утворюється додаванням до назв одиниць елемента **-decim**:

XI – undēcim (unus + decem), XII – duodēcim і т. д.

Числа 18 і 19, як і всі десятки, що закінчуються на 8 і 9, утворюються за принципом віднімання від наступного круглого десятка відповідно 2 або 1:

18 = 20 – 2 duodeviginti (duo + de (від) + viginti – від двадцяти два)

19 = 20 – 1 undesexaginta (un(us) + de + sexaginta – від шістдесяти один)

Усі десятки (крім 20) мають закінчення **-ginta**, сотні (200, 300) – **-centi**, всі інші – **-genti**:

XX = 20 viginti

XXX = 30 triginta

XL = 40 quadraginta

L = 50 quinquaginta

CC = 200 ducenti, ae, a

D = 500 quingenti, ae, a

LX = 60 sexaginta

LXX = 70 septuaginta

LXXX = 80 octoginta

XC = 90 nonaginta

CM = 900 nongenti, ae, a

Складні кількісні числівники попереду мають більше число: CXXIV (124) – centum viginti quattuor, DIII (503) – quingenti tres.

На відміну від української мови в складених порядкових числівниках усі числа є порядковими:

CDLXXVI (476-й) – quadringentesimus septuagesimus sextus.

Для утворення порядкових числівників (десятків і сотень) вживаються суфікс **-esim-** і родові закінчення **-us, -a, -um**:

trecentesimus (300-й).

Розділові числівники в латинській мові мають форму множини, перекладаються кількісним числівником з прийменником по:

singuli, ae, a по одному, по одній і т. д.

Числівники-прислівники від п'ять разів і далі утворюються від кількісних за допомогою суфікса **-ies**:

quinquies (quinque + ies) – п'ять разів

sexies (sex + ies) – шість разів.

ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Відмінюються, тобто змінюються за родами, числами та відмінками, як прикметники:

а) кількісні числівники **один, два, три, сотні (200 – 900) і тисячі (milia – pl. від mille)**;

б) усі порядкові і розділові числівники.

Не відмінюються, тобто мають однакову форму для всіх родів:

а) кількісні числівники від 4 до 100 (включно) і тисяча **mille**;

б) числівники-прислівники.

Приклади узгодження числівників:

unus heres – один спадкоємець, una femina – одна жінка, unum praedium – один маєток, una obligatio – одне зобов'язання, centum milites – сто солдатів, mille homines – тисяча чоловік, mille passus – тисяча кроків, dua milia civium – дві тисячі громадян, testis primus – перший свідок.

Відмінніювання кількісних числівників

Ca- sus	unus			duo			tres		milia
	m	f	n	m	f	n	m, f	n	n
N.	unus	una	unum	duo	duae	duo	tres	tria	milia
G.		unius		duorum	duarum	duorum	trium		milium
D.		uni		duobus	duabus	duobus	tribus		milibus
Acc.	unum	unam	unum	duos	duas	duos	tres	tria	milia
Abl	unō	unā	unō	duobus	duabus	duobus	tribus		milibus

Числівник **unus, a, um** відмінюється як займенниковий прикметник, тобто в gen. sing. має закінчення **-ius**, у dat. sing – **-i**. В інших відмінках відмінюється за першою і другою відмінами іменників.

Числівник **duo, duae, duo** в dat. і abl. має закінчення **-obus (m, n), -abus (f)**, в інших відмінках відмінюється за першою і другою відмінами іменників.

Числівники **tres, tria і milia** відмінюються за голосним типом третьої відміни. Назви сотень від 200 до 900 відмінюються за першою і другою відмінами іменників у множині.

Усі порядкові числівники змінюються за родами і відмінюються як прикметники першої і другої відмін:

Singulāris N. provincia prima
G. provinciae primae і т. д.

Розділові числівники відмінюються як прикметники першої і другої відмін у множині:

bini, ae, a – по два, по дві.

СИНТАКСИС ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісні числівники в ролі означення узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку і ставляться перед ними: *triginta dies* – 30 днів (термін); *sex milia milium* – шість тисяч солдатів.

Порядкові числівники ставляться після іменників: *vigilia prima* – перша (нічна) варта (з 6-ї до 9-ї години вечора).

У сполученні з **mille** іменники відмінюються:

N. mille homines тисяча людей *Acc. mille homines*
G. mille hominum *Abl. mille hominibus*
D. mille hominibus

У сполученні з **milia** іменники ставляться в родовому відмінку множини і не відмінюються:

N. duo milia civium дві тисячі громадян
G. duorum milium civium...

Складні порядкові числівники є порядковими в усіх складових елементах: *tricesimus secundus* – тридцять другий.

Ablativus temporis (часу) вживається для позначення часу, може вживатися з прийменником **in** або без нього:

Anno millesimo nongentesimo nonagesimo secundo – у 1992 році;

Kalendis Novembris – у листопадові календи, тобто 1 листопада;

Ablativus pretii (ціну) висловлює ціну в одиницях вартості: *centum talentis aliquid vendere* – продати щось за сто талантів;

dimidio minoris constare – коштувати вдвічі дешевше.

ВИЗНАЧЕННЯ КАЛЕНДАРНИХ ДАТ

Римляни вели своє літочислення від традиційної дати заснування Риму (753 р. до н. е.). Так, рік запису законів XII таблиць, тобто 450 р. до н. е., позначався як 303-й рік від заснування Риму (тобто 753–303 рр. до н. е.). найдавніший римський календар Ромула (VIII ст. до н. е.). Рік (*annus*) у ньому складався з десяти місяців (*menses*): *mensis Martius, Aprilis, Maius, Iunius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December*. Пізніше цар Нума додав ще два місяці: *Ianuarius* і *Februarius*.

Після реформи календаря за Юлія Цезаря (46 р. до н. е.) місяць *Quintilis* перейменовано в *Iulius* на честь Цезаря, а пізніше *Sextilis* – в *Augustus* – на честь Октавіана. Рік починався 1 січня. Юліанським календарем користувались у Західній Європі до кінця XVI ст., коли папа Григорій XIII провів реформу календаря і він став називатися Григоріанським. В Україні та Росії «новий стиль» введено з 1918 р. Українське православ'я досі користується Юліанським календарем.

Римський календар був сонячно-місячний, семиденний тиждень римляни сприйняли зі Сходу, рахуючи дні за фазами місяця. У місяці римляни виділяли три основні дні: перший (молодик, або *Kalendae*), п'ятий (*Nonae*) і тринадцятий (*Idus*). У березні, травні, липні та жовтні нони припадали на 7-й день, а іди – на 15-й день місяця. Дні місяця рахувалися не за порядком від початку до кінця, а від Календ, Нон та Ід. При підрахунку днів рахувався і той день, який датувався, і той, до якого рахували, додаючи при цьому слова *ante* (до) або *pridie* (напередодні):

pridie Kalendas Ianuarius – напередодні січневих Календ, тобто 31 грудня; *Kalendis Ianuariis* – у січневій Календі, тобто 1 січня; *Idibus Martiis* – у березневій Календі, тобто

15 березня; in ante diem tertium Nonas Maias – на третій день до травневих Нон, тобто 5 травня.

Римська доба ділилася на дві частини, рахунок вели ночами. Ніч з 6-ї години вечора до 6-ї години ранку поділялася на 12 годин (hora) і 4 сторожі (vigilia) по три години кожна; день (dies) – з 6-ї години ранку до 6-ї години вечора – на 12 годин.

Таблиця переведення римських дат на сучасні

Число	Березень, Травень, Липень, Жовтень	Січень, Серпень, Грудень	Квітень, Червень, Вересень, Листопад	Лютий
(1)	Календи			
2	6-й день до Нон	4-й день до Нон		
3	5-й день до Нон	3-й день до Нон		
4	4-й день до Нон	напередодні Нон		
(5)	3-й день до Нон	Нони		
6	напередодні Нон	8-й день до Ід		
(7)	Нони	7-й день до Ід		
8	8-й день до Ід	6-й день до Ід		
9	7-й день до Ід	5-й день до Ід		
10	6-й день до Ід	4-й день до Ід		
11	5-й день до Ід	3-й день до Ід		
12	4-й день до Ід	напередодні Ід		
(13)	3-й день до Ід	Іди		
14	напередодні Ід	19-й день до Календ наступного місяця	18-й день до Календ наступного місяця	16-й день до Календ наступного місяця
(15)	Іди	18-й день	17-й день	15-й день
16	17-й день до Календ наступного місяця		16-й день	14-й день
17	16-й день		15-й день	13-й день
18	15-й день		14-й день	12-й день
19	14-й день		13-й день	11-й день
20	13-й день		12-й день	10-й день
21	12-й день		11-й день	9-й день
22	11-й день		10-й день	8-й день
23	10-й день		9-й день	7-й день
24	9-й день		8-й день	6-й день
25	8-й день		7-й день	5-й день
26	7-й день		6-й день	4-й день
27	6-й день		5-й день	3-й день
28	5-й день		4-й день	напередодні
29	4-й день		3-й день	Календ
30	3-й день		напередодні	наступного
31	напередодні Календ наступного місяця		Календ наступного місяця	місяця

Примітка. Римський рік до 46 р. до н. е. починався з 1 березня; Цезар переніс початок року на 1 січня.

ОСНОВНІ ГРОШОВІ ОДИНИЦІ РИМЛЯН

as – ас – дрібна мідна монета і грошова одиниця вагою в один римський фунт = 327,45 г;
sestertius (HS) (= semis tertius – два з половиною) – сестерцій – срібна монета = 2,5 аса;
quinarius (син. victoriatus) – квінарій – срібна монета = 5 асів;
denarius – денарій – срібна монета = 10 асів;
aureus – ауреус – золота монета = 250 асів;
solidus – солід – золота монета = 250 асів (або 100 HS);
talentum гр. – талант – грошова одиниця = 2 тис. карбованців золотом.

МІРИ ВАГИ

libra – лібра – римський фунт = 327,45 г (основна вагова одиниця);
uncia гр. – унція – 1/12 фунта (аса, спадщини) = 27,3 г;
sextans – секстант – 1/6 фунта = 54,58 г;
quadrans – квадрант – 1/4 фунта = 81,86 г;
modius – модій – міра для сипких речовин = 8,75 л;
amphora гр. – амфора – міра для рідин = 26,2 л.

МІРИ ДОВЖИНИ

pes – ступня – римський фут = 29,57 см;
passus – пас(ус) (подвійний крок) = 1,48 м (або 5 футів);
mille passus – тисяча кроків – римська миля = 1478,7 м.

МІРИ ПЛОЦІ

iugerum – югер = 2519 м² (або 0,25 га) – основна міра земельної площі;
saltus – сальтус = 800 югерів (або 201,5 га), великий маєток, ферма;
ager – акр = 4050 м² (середньовічна одиниця).

ВПРАВИ

1. Провідмініяйте:

duo consules; pars quarta; oratio prima.

2. Складіть ряди до 4, 5, 6, 7, 8, 9.

Зразок: tres, tredēcim, triginta, trecenti (3, 13, 30, 300);

tertius, tertius decimus, trecēsīmus, trecentēsīmus (3-й, 13-й, 30-й, 300-й)

3. Напишіть латинською мовою:

13, 18, 24, 27, 50, 72, 146, 1965.

4. Напишіть римськими цифрами:

58, 99, 357, 504, 1980.

5. Визначте латинську основу слів:

календи, календар, анали, семестр, декан, унція, ас, миля, югер, сальтус, денарій, солід, модій, децемвіри, процент, центурія, центумвіри, монета, сестерцій, дуумвіри, талант, амфора, акр, культ, нумізмати́ка, легенда, аверс, реверс, номінал, білінгва, диплом, дублікат, біс, унія, кварта, прогрес, регрес.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Ad Kalendas Graecas. 2. Ab Urbe condita (Ab U. c.). 3. Pro centum (per annos). 4. Mille passus. 5. Tria milia passuum. 6. Kalendis Februariis. 7. Bis dat, qui cito dat. 8. Tertius gaudens. 9. Argentum bigatum. 10. Centuria praerogativa. 11. Tertius interveniens. 12. Primus inter pares. 13. Conscientia est mille testes. (*Quint.*) 14. Homo trium litterarum. (*Plin.*) 15. Verum plus uno esse non potest. 16. Uncia est duodecima pars librae. 17. Primus cuiusque mensis dies apud Romanos «Kalendae» nominabatur, quintus – «Nonae», tertius decimus – «Idus». 18. Fur dupli condemnatur, faenerator quadrupli. 19. Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem. (*Plaut.*) 20. Quisquis primus ad funus meum venerit, heres esto. (*Ulp.*) 21. Initio duo tribuni plebis creati sunt, deinde quinque, postea decem fuerunt. 22. Diligere parentes prima naturae lex est. 23. Tribus modis in manum conveniebant: usu, farreo, coemptione. 24. Verres Siciliam per triennium vexavit. 25. Octo genera poenarum in legibus Romanis sunt: damnus, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, servitus. (*Dig.*)

Юридична фразеологія

1. Ius tertii. Право третіх осіб. 2. Non bis de eadem re. Не можна двічі порушувати одну й ту саму справу. 3. Tres faciunt collegium. (*Dig.*) Троє вже становлять колегію. 4. Procurator vicesimae libertatis. Прокуратор із збирання податків у розмірі однієї двадцятої на звільнення рабів. 5. Semel heres – semper heres. Одного разу спадкоємець – завжди спадкоємець. 6. Res nullius cedit primo occupanti. Нічия річ переходить до того, хто її перший захопив. 7. Testis unus, testis nullus. Один свідок – не свідок. 8. Unum castigabis, centum emendabis. Одного покараєш, сотню виправиш.

Summarium historiae iuris Romani

Iura populi Romani sunt notissima omnium artium praeclarorum antiquitatis. Ius Romanum originem ex lege duodecim tabularum capit. Leges duodecim tabularum (LXII) saeculo

quinto ante nostram aeram a decemviris editae sunt. Decemviri bene mores maiorum atque leges Solonis sciverunt. Nota est regula «mos legem regit». Verbum «ius» de «iustitia» oritur (*Paulus.*). Iustitia velut aequitas est (*Ulp.*). Celsus docet «ius est ars boni et aequi». Iura populi Romani divisa sunt in ius publicum et ius privatum. Ius naturale est commune omnium hominum et animalium, ius gentium commune omnium iure gentium fit. Cives, Latini et peregrini liberi sunt. Libertini, qui ex servitute manumissi sunt. Ius civile ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, decretis principum, responsis iurisprudentium oritur. Praecepta iuris haec sunt: honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere (*Ulp.*). Pater historiae iuris Romani est Gaius, clarissimus iurisprudens. Institutionum iuris civilis commentarii quattuor anno MCCMXI aperti sunt. In «Institutionibus» Gaii legimus de fontibus iuris Romani, sentiis veterum de personis, de rebus et de actionibus. Italia est patria iurisprudentiae. Iurisprudentia Romae temporibus imperatoribus florebat. Qui consuluntur dictores aut iurisprudentes nominabantur. Praxis iudicum interpret legum erat. Iurisprudentia ex usu, responsis prudentium et iuribus respondendi constabat. Cognoscemus nomina et opera multorum auctorum (Gaius. Celsus. Iulianus. Pomponius. Paulus. Papi-nianus. Ulpianus etc.). Ulpianus libro quadragesimo quinto de testamentis scribit. Romae duae scholae (Sabiniani et Proculiani) notae sunt. Summa summarum historiae iuris Romani est «Corpus iuris civilis» (CIC). Codificatio iuris Romani ex quarta parte consistit: Institutiones. Digesta (seu Pandectae), Codex Iustinianus, Novellae (aut Leges). Ius Romanum Europam percipitur. Invia est in ius Romanum via sine lingua Latina.

СЛОВНИК

annus , <i>i m</i> рік	conscientia , <i>ae f</i> совість
antiquitas , <i>atis f</i> античність	decemvir , <i>i m</i> децемвір
aperio , aperui , apertum , <i>4</i> від- кривати	dictor , <i>oris m</i> автор цивільного права
castigo , <i>avi, atum</i> , <i>1</i> карати	diligo , dilexi , dilectum , <i>3</i> пова- жати
codificatio , <i>onis f</i> кодифікація	dupli (= in duplum) у подвій- ному розмірі
coemptio , <i>onis f</i> коємпція (ку- півля дружини)	edo , edidi , editum , <i>3</i> вида- вати
collegium , <i>i n</i> товариство (ко- легія)	

emendo, āvi, ātum, 1 виправля-
ти
exsilium, i n вигнання
faenerātor, ōris m лихвар
farreum, i m пиріг
floreo, florui, – , 2 цвісти, про-
цвітати
funus, ěris n похорон
fur, furis m злодій, злочинець
ignominia, ae f безчестя
invius, a, um непрохідний
Institutiōnes Інституції (*назва*
твору)
interpres, ětis m тлумач
mensis, is m місяць
mors, mortis f смерть
notus, a, um відомий
Novellae pl. Новели («Нові за-
кони»)
Pandectae pl. gr. Пандекти
parens, entis m, f батьки
percipio, percēpi, perceptum, 3
збирати, пізнавати

praeclārus, a, um чудовий
Proculiāni прокуліанці (*назва*
школи)
praxis, is f gr. справа, практика
quadrupli (= in quadrūplum) в
чотирикратному розмірі
Sabiniāni сабініанці (*назва*
школи)
saecūlum, i n вік, століття
scio, scivi, scitum, 4 знати,
уміти
servītus, ūtis f рабство
summarium, ii n короткий ви-
клад
talio, ōnis f таліон
velut немов
verber, ěris n удар, биття, шма-
гання
vexo, āvi, ātum, 1 турбувати,
пригнічувати
vincūlum, i n пута, кайдани

ЗАНЯТТЯ 12

ГРАМАТИКА

ІНФІНІТИВНІ ЗВОРОТИ

У латинській мові є два синтаксичні звороти, яким в українській мові відповідає підрядне з'ясувальне речення: *знахідний з інфінітивом* і *називний з інфінітивом*. У синтаксичних інфінітивних зворотах *infinitivus* виступає логічним присудком.

Наявність у латинській мові форм інфінітива трьох часів (теперішнього, минулого і майбутнього), а в перехідних дієсловах ще й активного та пасивного станів дає можливість передати різні темпоральні відтінки висловлюваної думки.

Форми інфінітива

<i>Tempus</i>	<i>Actīvi</i>		<i>Passīvi</i>	
	основа інфекта + re (ēre)	I	основа інфекта + ri (-i)	II
<i>Praesentis</i>	accusā-re censē-re absolv-ē-re punī-re es-se		accusā-ri censē-ri absolv-i punī-ri —	
	основа перфекта + isse	III	participium perfecti pas-sīvi + esse	IV
<i>Perfecti</i>	accusav-isse censu-isse absolv-isse puniv-isse fu-isse		s. accusātus, a, um esse pl. accusāti, ae, a esse s. census, a, um esse pl. censi, ae, a esse s. absolūtus, a, um esse pl. absolūti, ae, a esse s. punītus, a, um esse pl. punīti, ae, a esse	
	participium futūri actīvi + esse	V	supinum + iri	VI
<i>Futūri</i>	s. accusatūrus, a, um esse pl. accusatūri, ae, a esse		accusātum iri	
	s. censūrus, a, um esse		censum iri	
	absolutūrus, a, um esse		absolūtum iri	
	punitūrus, a, um esse		punītum iri	
	futūrus, a, um esse = fore		—	

Дієслово **sum, fui, esse** має три форми інфінітива активного стану: **esse, fuisse, futūrus, a, um esse** або **fore**. У від-

кладних дієсловах існує три форми інфінітива пасивного стану: *arbitrāri, arbitrātus, a, um esse; arbitratūrus, a, um esse.*

Форми інфінітива III – IV – V – VI вживаються тільки у синтаксичних зворотах.

ЗНАХІДНИЙ З ІНФІНІТИВОМ (ACCUSATĪVUS CUM INFINITĪVO)

Синтаксичний зворот *accusatīvus cum infinitīvo* складається з іменника, субстантивованого прикметника або займенника в *accusatīvus* і дієслова в *infinitīvus*. Іменна частина складеного присудка ставиться також в *accusatīvus*.

У латинській мові цей зворот є поширеним додатком до дієслів, що виражають сприймання, відчуття, бажання. Українською мовою *accusatīvus cum infinitīvo* перекладається підрядним з'ясувальним реченням із сполучником *що* (*щоб як*), в якому *accusatīvus* грає роль логічного підмета в називному відмінку, а *infinitīvus* – роль логічного присудка в особовій формі, узгодженого з підметом:

Puto conventiōnem valēre. Я думаю, що угода має силу (діє).

Зворот *conventiōnem valēre* є поширеним додатком, залежить від дієслова *puto* (я думаю, що), який є ініціативним дієсловом. У звороті *accusatīvus conventiōnem* є логічним підметом (угода), а інфінітив *valēre* є логічним присудком (має силу).

Зворот *accusatīvus cum infinitīvo* залежить від дієслів із значенням:

1) *говорити, стверджувати*: *dicēre* – говорити, *respondēre* – відповідати, *scribēre* – писати, *tradēre* – передавати, *negāre* – заперечувати;

2) *думати*: *putāre* – думати, *existimāre* – вважати, *arbitrāri* – вважати, *credēre* – вірити, *scire* – знати, *intellegēre* – розуміти;

3) *відчувати*: *sentire* – відчувати, *audire* – слухати, *vidēre* – бачити, *gaudēre* – радіти, *dolēre* – сумувати;

4) *бажати, наказувати, допускати*: *velle* – хотіти, *nolle* – не хотіти, *cupere* – бажати, *iubere* – наказувати, *vetare* – забороняти, *sinere* – дозволяти.

Accusatīvus cum infinitīvo вживається також при безособових дієсловах:

notum est – відомо
apparet – очевидно
fas est – дозволено

oportet – слід, треба
necesse est – необхідно
iustum est – справедливо та ін.

Приклади на вживання всіх форм інфінітива у звороті *accusativus cum infinitivo*:

Senātus iussit socios inter se foedēra facēre. Сенат наказав, щоб союзники між собою уклали угоди.

Mos erat Athēnis laudāri in contiōne cives, in proeliis interfectos esse. В Афінах існував звичай хвалити на народних зборах громадян, які загинули в боях.

Advocātus sperābat reum suum absolūtum iri. Адвокат сподівався, що його звинувачений буде виправданий.

Notum est olim consuetudinem et morem vim legis habuisse. Відомо, що колись звичка і звичай мали силу закону.

НАЗИВНИЙ З ІНФІНІТИВОМ (*NOMINATIVUS CUM INFINITIVO*)

Nominativus cum infinitivo – це синтаксичний зворот, який складається з підмета, вираженого іменником, субстантивованим прикметником або займенником в *nominativus*, і присудка, вираженого дієсловом в інфінітиві відповідного часу. Якщо присудок складений, то його іменна частина також ставиться в називному відмінку.

Цей зворот вживається після тих самих дієслів із значенням *говорити, бажати, передавати, вважати*, що й зворот *accusativus cum infinitivo*. Різниця полягає в тому, що в звороті *accusativus cum infinitivo* ці дієслова керують зворотом і стоять в активній формі, а в звороті *nominativus cum infinitivo* – у пасивній і перекладаються українською мовою неозначено-особовим реченням. Особливістю звороту є те, що дієслово, від якого залежить зворот, узгоджується з підметом підрядного речення:

Vidētur sententia Pauli vera esse. – Здається, що судження Павла (юриста) вірне (істинне).

Hostes victum iri dicuntur. – Кажуть, що вороги будуть переможені.

ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА *FERRE*

Дієслово *fero, tuli, latum, ferre* носити має суплетивні форми. У часах системи інфекта воно відмінюється за III дієвідміною. Часи системи перфекта утворюються від основи *tul-*.

Дієслово *ferre* вживається з префіксами:

ad-: *affēro, attūli, allātum, afferre* – приносити;

ab-: *aufēro, abstūli, ablātum, auferre* – відносити;

Tempus	Indicatīvus	
	Actīvum	Passīvum
Praesens	1 fero я несу 2 fers 3 fert	<i>Singulāris</i> feror мене несуть ferris fertur
	1 ferīmus 2 fertis 3 ferunt	<i>Plurālis</i> ferīmur ferimīni feruntur
Imperfectum	1 ferēbam я носив 2 ferēbas 3 ferēbat	<i>Singulāris</i> ferebar мене носили ferebāris ferebātur
	1 ferebāmus 2 ferebātis 3 ferebant	<i>Plurālis</i> ferebāmur ferebamīni ferebantur
Futūrum I	1 feram я буду нести 2 feres 3 feret	<i>Singulāris</i> ferar мене будуть нести ferēris ferētur
	1 ferēmus 2 ferētis 3 ferent	<i>Plurālis</i> ferēmur feremīni ferentur
Perfectum	1 tuli я поніс 2 tulisti 3 tulit	<i>Singulāris</i> latus, a, um sum мене понесли latus, a, um es latus, a, um est
	1 tulīmus 2 tulisti 3 tulērunt	<i>Plurālis</i> lati, ae, a sumus lati, ae, a estis lati, ae, a sunt
Plusquamperfectum	1 tulēram я давно поніс 2 tulēras 3 tulērat	<i>Singulāris</i> latus, a, um eram мене давно понесли latus, a, um eras latus, a, um erat
	1 tulerāmus 2 tulerātis 3 tulerant	<i>Plurālis</i> lati, ae, a erāmus lati, ae, a erātis lati, ae, a erant
Futūrum II	1 tulēro я понесу раніше 2 tulēris 3 tulerit	<i>Singulāris</i> latus, a, um ero мене понесуть раніше latus, a, um eris latus, a, um erit
	1 tulerīmus 2 tulerītis 3 tulerint	<i>Plurālis</i> lati, ae, a erīmus lati, ae, a erītis lati, ae, a erunt
<i>Infinitīvus praesentis</i> ferre (act.) – ferri (pass.) носитися		<i>Imperatīvus praesentis</i> S. 2 fer! неси! Pl. 2 ferte! несіть!

cum-: confĕro, contŭli, collātum, conferre – зносити в одне місце, співставляти;

dis-: diffĕro, distŭli, dilātum, differre – відкладати, розрізняти;

re-: refĕro, retŭli, relātum, referre – нести назад, повідомляти;

trans-: transfĕro, transtŭli, translātum, transferre – переносити.

НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА

volo, volui, velle – хотіти

nolo, nolui, nolle – не хотіти

malo, malui, malle – воліти, віддавати перевагу

Неправильності відмінювання цих дієслів спостерігаються в теперішньому часі та в інфінітиві: **nolo** походить з **non volo, malo** – з **magis volo**:

Tempus	Indicativus			
		velle	nolle	malle
<i>Præsens</i>	<i>Singulāris</i>			
	1	volo	nolo	malo
	2	vis	non vis	mavis
	3	vult	non vult	mavult
	<i>Plurālis</i>			
	1	volūmus	noīumus	malūmus
2	vultis	non vultis	mavultis	
3	volunt	nolunt	malunt	
<i>Imperfectum</i>	<i>Singulāris</i>			
	1	volēbam	noīēbam	malēbam
	2	volēbas	noīēbas	malēbas
	3	volēbat	noīēbat	malēbat
	<i>Plurālis</i>			
	1	volebāmus	noīēbāmus	malebāmus
2	volebātis	noīēbātis	malebātis	
3	volēbant	noīēbant	malēbant	
<i>Futūrum I</i>	<i>Singulāris</i>			
	1	volam	noīam	malam
	2	voles	noīes	males
	3	volet	noīet	malet
	<i>Plurālis</i>			
	1	volēmus	noīēmus	malēmus
2	volētis	noīētis	malētis	
3	volent	noīent	malent	
<i>Perfĕctum</i>	<i>Singulāris</i>			
	1	volui	noīui	malui
	2	voluisti	noīuisti	maluisti
	3	voluit	noīuit	maluit

Tempus	Indicativus			
Perfectum	<i>Plurālis</i>			
	1	voluimus	noluimus	maluimus
	2	voluistis	noluistis	maluistis
	3	voluērunt	noluērunt	maluērunt
Plusquamperfectum	<i>Singulāris</i>			
	1	voluēram	noluēram	maluēram
	2	voluēras	noluēras	maluēras
	3	voluērat	noluērat	maluērat
	<i>Plurālis</i>			
	1	voluerāmus	noluerāmus	maluerāmus
	2	voluerātis	noluerātis	maluerātis
3	voluērāt	noluērāt	maluērāt	
Futurum II	<i>Singulāris</i>			
	1	voluēro	noluēro	maluēro
	2	voluēris	noluēris	maluēris
	3	voluērit	noluērit	maluērit
	<i>Plurālis</i>			
	1	voluerīmus	noluerīmus	maluerīmus
2	voluerītis	noluerītis	maluerītis	
3	voluērint	noluērint	maluērint	
<i>Participium praesentis</i>			<i>Imperativus praesentis</i>	
volens (-entis) nolens (-entis)			S. noli! Pl. nolite!	

Дієслова **velle**, **nolle**, **malle** не мають пасивного стану, форми системи перфекта утворюються за загальним правилом.

Дієслово **malle** не має дієприкметників, **velle** і **malle** не мають *imperativus*.

ВПРАВИ

1. Випишіть основні форми дієслів, визначте три основи: *puto*, 1 – думати; *scio*, 4 – знати; *scribo*, 3 – писати; *veto*, 1 – забороняти; *iubeo*, 2 – наказувати.

2. Утворіть шість форм інфінітива від дієслів:

accūso, *āvi*, *ātum*, 1; *absolvo*, *vi*, *ūtum*, 3.

3. Замініть активну конструкцію пасивною:

Marītus donatiōnem promittit. Наречений обіцяє весільний подарунок.

4. Виділіть звороти *accusativus cum infinitivo* і *nominativus cum infinitivo*, перекладіть українською мовою:

Notum est labōres honōres gignere. *Croesus putat se beātum esse*. *Roma a Romūlo condita fuisse narratur*.

5. Напишіть повністю значення абревіатур:

Ab U. c.; etc.; HS.

6. Назвіть префікси, визначте їх значення:

delictum, interdictum, conferre, professor, praeambūla, coniunctio, immobilis, transferre, delegatio, avers.

7. Визначте латинську основу слів:

вето, трансферт, депутат, кандидат, урбанізм, конференція, екстрадиція, detenція, апатриди, кауза, цивілістика, акламація, вербальна нота, опінію юрис, конвент, репутація, віндикта, посесорний (позов).

8. Перекладіть українською мовою:

1. Praetor ius reddere dicitur. 2. Iustum est sceleratos puniri. 3. Cupio me esse clementem. (Cic.) 4. Constat ad salutem civium inventas esse leges. 5. Scimus Gaium iuris prudentem clarum fuisse. 6. Qui tacet, consentit. 7. Qui tacet, consentire videtur. 8. Nemo plus iuris ad alterum transferre potest, quam ipsa habet. 9. Cato dixit litterarum radices amaras esse, fructus iucundiores. (Cic.) 10. Fortuna dicitur caeca esse. 11. Verba Socratis erant: «Scio me nihil scire». 12. Cicero scribit Verrem Siciliam per triennium vexavisse. 13. Imperator Domitianus se deum nominari iussit. 14. Imperator Vespasianus dixit pecuniam non olere. 15. Publium Sempronium heredem meum esse iubeo. 16. Actor probat possessionem ad se pertinere. 17. Anaxagoras nuntiata filii morte: «Sciēbam – inquit – me genuisse mortalem». 18. Ulpianus dicit sententiam Iuliani veram esse. 19. Homo sum, humani nihil a me alienum puto. (Ter.) 20. Poeta bene Ennius iram initium dixit insaniae esse. 21. In tabellas referre. 22. Error in corpore. 23. Error in persona. 24. Pro vapulando abs te mercedem peto. 25. Proprietas, possessio, detentio. 26. Volo te mihi credere. 27. Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur.

Юридична фразеологія

1. Sanctio. Санкція (як частина правової норми). 2. Mutuus consensus. Взаємна згода (сторін). 3. Veto vim fieri. Забороняю застосовувати силу (формула преторського інтердикту). 4. Hanc ego rem ex iure Quiritium meam esse, aio, sicut dixi, esse tibi vindictam imposui. Я стверджую, що цей раб за квіритським правом належить мені, як я сказав, так ось я наклав віндикту перед тобою (формула манципації). 5. Si patronus fraudem fecerit, sacer esse iubebatur. (Dig.) Якщо патрон завдасть шкоди (клієнтові), існував закон про його прокляття. 6. Causa, dies, conditio, pendentia. Мета (договору), строк, умова, невизначеність.

Mancipatio

1. Mancipatio est imaginaria quaedam venditio, quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est.

Eaque res ita agitur: coram non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, et praeterea alio eiusdem conditionis qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is qui mancipium accipit, aes tenet et ita dicit: hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra.

Deinde aere percipit libram idque aes dat ei, a quo mancipium accipit, quasi pretii loco. (G.)

2. Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aeneis tantum nummis utebantur, nec ullus aureus vel argenteus in usu erat, sicut ex lege Duodecim tabularum intellegere possumus. Eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere. (G.)

СЛОВНИК

adhibeo, ui, itum, 2 вживати, застосовувати

aeneus, a, um мідний

amarus, a, um гіркий

argenteus, a, um срібний

clarus, a, um славетний

contio, onis f збори

coram у присутності когось

cupio, cupivi, cupitum, 3 дуже бажати, жадати

cutis, is f шкіра

deinde потім

detentio, onis f утримування

esse так ось

foedus, eris n угода

geno, genui, genitum, 3 народжувати

hostis, is m ворог

imaginarium, a, um умовний

interficio, feci, fectum, 3 загинути

libra, ae f ваги

libripens, entis m вагар

mancipatio, onis f (manus + capio) манципація, обряд передачі власності

mancipium, i n манципій, раб

maritus, i m чоловік

mutus, a, um німий

mutuus, a, um взаємний

nummus, i m монета (нум)

oppugno, avi, atum, 1 захоплювати

pondus, eris n вага

possessio, onis f володіння

percutio, percussi, percussum, 3 кидати

praeterea крім того

pretium, i n платня

proelium, i n бій

proprietas, atis f власність

pubes, puberis дорослий

quia тому що

quidam, quaedam, quiddam щось

Quirites, ium m pl. квірити (римські громадяни)

radix, icis f коріння

sacer, cra, crum проклятий

sanctio, onis f санкція (як частина правової норми)

sceleratus, a, um злочинний, кримінальний

socius, i m союзник

teneo, ui, ntum, 2 тримати

ullus, ulla, ullum який-небудь, будь-який

vapulo, vapulavi, (vapulaturus), 1 зазнавати, терпіти побої, бити

ЗАНЯТТЯ 13

ГРАМАТИКА

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННІ ФОРМИ (GERUNDIUM ET GERUNDIVUM)

Герундій – це віддієслівна форма, яка замінює непрямі відмінки інфінітива, взятого в значенні іменника. Він утворюється додаванням до основи інфекта для дієслів I – II дієвідмін суфікса **-nd-**, для дієслів III – IV дієвідмін суфікса **-end-** і закінчень іменників другої відміни однини:

Singulāris

<i>N.</i>	accusāre звинувачувати (звинувачення)	punīre карати (покарання)
<i>G.</i>	accusandi звинувачення	puniendi покарання
<i>D.</i>	accusando звинуваченню	puniendo покаранню
<i>Acc.</i>	ad accusandum для звинувачення	ad puniendum для покарання
<i>Abl.</i>	accusandō звинуваченням	puniendō покаранням

Герундій вживається:

1) у ролі означення до іменника: *ius edicendī* – право видавати едикти;

2) для висловлення мети з прийменником **-ad**: *tempus ad deliberandum* – час для роздуму;

3) для позначення обставини способу дії: *Homīnis mens discendō alitur.* – Розум людини годується вченням.

Герундив – це віддієслівний прикметник, за значенням близький до дієприкметника майбутнього часу пасивного стану зі значенням необхідності. Утворюється від основи інфекта додаванням суфікса **-nd-** для дієслів I і II дієвідмін і **-end-** для дієслів III і IV дієвідмін та родових закінчень **-us**, **-a**, **-um**: *accusandus, a, um* – той, кого слід звинуватити; *puniendus, a, um* – той, кого слід покарати.

Герундив може вживатися як означення і як іменна частина складеного присудка. Відмінюється за I та II відміними в однині та множині. Якщо при *герундиві*, який є іменною частиною присудка, немає прямого додатка, то *герундив* ставиться у формі середнього роду однини:

Omñibus laborandum est. – Всім треба працювати.

Якщо при *герундиві* є прямий додаток, тоді конструкція *герундива* з допоміжним словом **esse** утворює описову дієвідміну пасивного стану, яка виражає необхідність і перекладається за допомогою слів *треба, слід, необхідно*:

Liber mihi legendus est.– Мені треба прочитати книжку.
De gustibus non est disputandum.– Про смаки не сперечаються.

Приклади на вживання герундіва:

Lex ferenda.– Закон, який належить видати (= законопроект).

Patria nobis defendenda est.– Нам слід захищати батьківщину.

Pacta sunt servanda.– Договори мають бути збережені (дотримані).

АБЛЯТИВ СПОСОБУ ДІЇ (ABLATĪVUS MODI)

Ablatīvus modi позначає спосіб, яким здійснюється дія, і відповідає на питання як? яким чином?

Iniuria fit aut vī aut fraudē.– Несправедливість здійснюється за допомогою або сили, або обману.

Ferrō ignīque.– Вогнем і мечем.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основу інфекта, утворіть герундій і герундив:

persēquor, 3 – здійснювати; gerēto, 3 – повторювати, повертати назад.

2. Замініть активну конструкцію пасивною:

Reus fraudem celat. Відповідач приховує обман.

Defendimus pacem. Ми захищаємо мир.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

confitens, immūnis, officium, peregrīnus, receptio, subsidium, condominium, demonstratio, permutatio, extraordinarius, occupatio, congressus, consensus.

4. Напишіть повністю значення абревіатур:

LXIIII, S.P.Q.R., S.C., Dig., N.L., L.S.

5. Визначте латинську основу слів:

габітація, пребенда, лаборант, референдум, едикт, легенда, локальний, іпотека, депортація, пропаганда, репетиція, емфітевзис, густатор, диспут, оренда, дивіденди, меморандум, вектигальний (позов), оптація, ультиматум, капітуляція, офіційна (мова), статут, плебісцит, клаузула, легат (папський), нотифікація, делімітація (кордонів), конкордат, консенсус.

6. Перекладіть українською мовою:

1. Factum probandum.
2. In faciendō.
3. Pax quaerenda est.
4. Necessitas leges edicendi.
5. Anīmus iniurandi.
6. Ius navigandi.
7. Ad publicandum.
8. Studium honeste vivendi.
9. Ius habitandi.
10. Iustitia est laudanda.
11. Docto oratōri palma danda est. (Cic.)
12. Orātor est vir bonus dicendi perītus. (Cato)
13. Optīmus est orātor, qui dicendō anīmus audientium et docet et delectat et permōvet. (Cic.)
14. Causa credendi.
15. Dubitandō ad veritatem pervenīmus. (Cic.)
16. Lis infitiandō crescit in duplum.
17. Iuvēni parandum, seni utendum est. (Sen.)
18. Legāti missi erant ad pacem petendam.
19. Non exemplis sed legibus iudicandum est.
20. De gustibus et de coloribus non est disputandum.
21. In statū nascendi.
22. Nulla aetas ad discendum sera est.
23. Docendō discīmus.
24. Ius bellum dicendi.
25. Recte faciendō neminem time.
26. «Censeo, Carthaginem delendam esse», – ait Cato.
27. Libertas est potestas faciendi id, quod iurē licet.
28. Octāvo diē funus constitūtum est circum meridiem. (LXIII)
29. Memorandum.
30. Iudicandum est.
31. Anīmus dominandi.
32. Anīmus signandi.
33. Decendum est.
34. Ad referendum.
35. Publicum privāto est praefendum.
36. Omne actum ab intentione agentis est iudicandum.
37. Maxīma illecebra est peccandi impunitatis spes. (Cic.)
38. Iter est ius eundi per fundum aliēnum.
39. Orīgo vendendi emendique a permutationibus coepit. (Dig.)
40. Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. (Pap.)
41. Qui vetante praetore fecit, adversus edictum fecisse videtur. (Dig.)
42. Neglegenda mors est. (Cic.)
43. Iura praediōrum urbanōrum sunt: servitus protendi, servitus tigna immitendi, servitus onēris ferendi, servitus ne prospectui officiātur, servitus ne luminibus officiātur, servitus altius non tollendi. (Dig.)
44. Iura praediōrum rusticōrum sunt: iter, actus, via, aquaeductus, aquaehaustus, pecōris ad aquam appulsus, pascendi.
45. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. (Ulp.)
46. Fiscus semper idoneus successor est et solvendo. (Ulp.)
47. Lex iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria.
48. Quod erat demonstrandum.

Юридична фразеологія

1. Iusiurandum. Присяга.
2. Repetundae. Хабар (те, що належить повернути).
3. Onus probandi. Тягар доказу (лежить на позивачеві).
4. Ius edicendi. Право видавати едикти.
5. Ius respondendi. Право публічних консультацій.
6. Ius possidendi. Право володіння.
7. Ius utendi et abutendi. Право

користування і вжитку. 8. De legē latā. З точки зору виданого закону. 9. Error in eligendō. Помилка у виборі. 10. Pacta sunt servanda. Договори слід виконувати. 11. Ad melius inquirendum. На дослідження. 12. De recipiendō appellatiōnes. Про прийняття апеляцій. 13. Ius navigandi. Право судноплавства (морське право). 14. Ad notanda. До відома. 15. Ad corrigenda. Для виправлення. 16. Mutātis mutandis. З відповідними змінами. 17. Modus vivendi. Спосіб життя. 18. Modus procedendi. Спосіб дії.

De actionibus

1. Nihil alius est actio quam ius, quod sibi debētur, iudiciō persequendi. (Cl.)

2. Actiōnum genēra sunt duo: in rem, quae dicuntur vindicatio, et in persōnam, quae condictio appellatur. (Ulp.)

3. In persōnam actio est qua agimus cum aliquo, qui nobis vel ex contractū vel ex delictō obligātus est, id est quotiens intendimus eum dare, facere, praestare, oportere. (G.)

4. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis competere, velut utendi-fruendi, agendi, aquam ducendi. (G.)

5. In rem actio adversus eum est qui rem possidet. In persōnam actio adversus eum locum habet qui obligātus est nobis. (Ulp.)

СЛОВНИК

adiuvo, āvi, ātum, 1 допомагати

adversus проти

aetas, ātis *f* вік

animus, i *m* воля, думка, намір

appello, appulli, appulsum, 3 проганяти

aquae haustus право брати воду

color, ōris *m* колір

competo, competivi, competitum, 3 вимагати

condictio, ōnis *f* кондикція (обов'язковий позов)

corrigo, correxī, correctum, 3 виправляти

cresco, crevi, cretum, 3 рости

delecto, āvi, ātum, 1 задовольняти

delibero, āvi, ātum, 1 міркувати

dispūto, āvi, ātum, 1 сперечатися

dominium, i *n* власність, право власності

dubito, āvi, ātum, 1 сумніватися

duplus, a, um подвійний

ferrum, i *n* залізо, меч

fiscus, i *m* скарбниця, казна, фіск

flumen, inis *n* річка, тут: спуск води

gratia (*z gen.*) заради
gutta, *ae f* крапля
habīto, āvi, ātum, 1 мешкати
ignis, *is m* вогонь
infītor, infītiātus sum, āri за-
перечувати, не визнавати
illecebra, *ae f* принада, спокуса,
улесливність
impunītas, ātis f безкарність
intentio, ōnis f напруга (інтен-
ція)
intendo, intendi, intentum, 3
стверджувати, звинувачува-
ти, давати позов
introdūco, dūxi, ductum, 3
вводити; посилатися, ствер-
джувати
inquīro, sīvi, sītum, 3 дослі-
джувати
iudiciō persequendi здійснення
у судовому порядку
iusiurandum, i n присяга
iuvēnis, is m юнак
lumen, īnis n світло
mare, is n море
modus, i m спосіб
muto, āvi, ātum, 1 змінювати
obligātus est зобов'язаний
onus, ěris n тягар
oportēre слід, потрібно
orīgo, īnis f походження
paх, pacis f мир
permōveo, mōvi, mōtum, 2 збу-
джувати, хвилювати

permutatio, ōnis f обмін, дого-
вір обміну
praefēro, praetūli, praelātum,
praeferre виставляти напе-
ред, віддавати перевагу
prospectus, ūs m вид
protendo, tendi, tentum, 3 під-
німатися, простягатися, ви-
даватися наперед
publico, āvi, ātum, 1 конфіску-
вати; оприлюднювати
repēto, petīvi, petītum, 3 пове-
ртати, відновлювати, вима-
гати назад
senex, is m старий
serus, a, um пізній
servo, āvi, ātum, 1 зберігати;
рятувати, додержуватися за-
кону
stillicidium, i n жолоб (покрі-
вельний)
substantia, ae f сутність, майно
successor, ōris m спадкоємець,
наступник
suppleo, ēvi, ētum, 2 доповню-
вати
tignum, i n балка
tollo, sustūli, sublātum, 3 під-
німати, відмінати
utilitas, ātis f користь, вигода
velut як, наприклад
vindicatio, ōnis f позов власни-
ка про вимогу речі (до суду),
віндикація

ЗАНЯТТЯ 14

ГРАМАТИКА

ОРУДНИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ, АБО САМОСТІЙНИЙ (*ABLATĪVUS ABSOLŪTUS*)

Ablatīvus absolūtus – це самостійний, незалежний від жодного з членів речення синтаксичний зворот, який складається з іменника (субстантивованого прикметника або займенника) в *ablatīvus* і узгодженого з ним дієприкметника теперішнього часу активного стану (*participium praesentis actīvi*) або дієприкметника минулого часу пасивного стану (*participium perfecti passīvi*). Причому *participium praesentis actīvi* показує дію, одночасну з дією, вираженою дієсловом-присудком цього речення, а *participium perfecti passīvi* – дію, що передує дії, яка виражена дієсловом-присудком цього речення.

У цілому цей зворот є своєрідним засобом заміни підрядних речень обставини (часу, способу дії, умови, причини). Українською мовою *ablatīvus absolūtus* перекладається:

1) підрядним реченням обставини із сполучниками *коли, тому що, в той час як, після того як, якщо, хоча*;

2) дієприслівниковим зворотом;

3) віддієслівним іменником з прийменником:

Imperatoribus regnantibus Romae iurisprudencia florēbat. –

1) Коли правила імператори, судочинство в Римі процвітало; або 2) Судочинство в Римі процвітало за правління імператорів.

Дієприкметник *regnantibus*, вжитий у теперішньому часі, вказує на одночасність дії головного і підрядного речення.

Causā cognitā praetor actiōnem dat aut denēgat. – 1) Після ознайомлення з обставинами справи претор приймає позов або відмовляє в прийнятті позову; або 2) Ознайомившись з обставинами справи, претор приймає позов або відмовляє в прийнятті позову.

Дієприкметник *cognitā*, вжитий у минулому часі, вказує на те, що дія звороту *ablatīvus absolūtus* передує дії головного речення.

Переклад речення із зворотом *ablatīvus absolūtus* ускладнюється, коли в ньому тільки мислиться наявність дієслова *esse*, яке не має форми *participium praesentis actīvi* і *participium perfecti passīvi*, тоді зворот *ablatīvus absolūtus* може виступати у вигляді: 1) двох іменників; 2) іменника і

прикметника; 3) іменника і займенника; 4) займенника і прикметника. Причому перша частина сполучення є логічним підметом звороту, а друга – іменною частиною логічного присудка:

Caesārē ducē Romāni cum Gallis bellavērunt. – Коли Цезар був полководцем (під проводом Цезаря), римляни воювали з галлами.

ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА EO, II, ITUM, IRE (ЙТИ)

У дієслові eo, ii, itum, ire голосний основи **i** переходить в **e** перед звуками **a, o, u**.

Indicatīvus

Tempus	Persōna	Singulāris	Plurālis
<i>Praesens</i>	1	eo <i>йду</i>	imus
	2	is	itis
	3	it	eunt
<i>Imperfectum</i>	1	ibam <i>я йшов</i>	ibāmus
	2	ibas	ibātis
	3	ibat	ibant
<i>Futūrum I</i>	1	ibo <i>ніду</i>	ibīmus
	2	ibis	ibītis
	3	ibit	ibunt
<i>Perfectum</i>	1	ii <i>я пішов</i>	iīmus
	2	isti	istis
	3	iit	iērunt

Imperatīvus

Numērus	Persōna	Praesens	Futūrum
<i>Singulāris</i>	2	i! <i>йди!</i>	ito! <i>ітоте!</i>
<i>Plurālis</i>	2	ite! <i>йдіть!</i>	eunto!

Participium praesentis actīvi: **iens** (gen. sing. **euntis**) *мой, хто йде*.

Participium futūri actīvi: **itūrus, a, um** *той, хто має намір йти*.

Gerundium: **eundi** *дороги (проходу)*.

Gerundivum: **eundus, a, um** *той, кому необхідно йти*.

Praesens indicatīvi passīvi: **itur** *йдуть* (має безособове значення).

ДІЄСЛОВА, УТВОРЕНІ ВІД EO

ab-: abeo, abii, abītum, abīre – відходити, минати, виходити

ad-: adeo, adii, adītum, adīre – підходити

com-: comeo, comii, comītum, comīre – приходити

ex-: exeo, exii, exītum, exīre – виходити

in-: ineo, inii, inītum, inīre – входить, починати

inter-: intereo, interii, interītum, interīre – гинути

per-: pereo, perii, perītum, perīre – загинути, зникати

pro-: prodeo, prodii, prodītum, prodīre – виступати, приносити користь

re-: redeo, redii, redītum, redīre – повертатися

trans-: transeo, transii, transītum, transīre – переходити, переправлятися

НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА (VERBA DEFECTĪVA)

Verba defectīva – це група дієслів, в яких немає всіх дієслівних форм:

aio, ait – казати, заявляти, твердити

inquam, inquit – хотіти казати, підтверджувати

coepi, coeptum, coepisse – починати

memini, meminisse – пам'ятати

odi, odisse – ненавидіти

1) **aio** *говорити, твердити*

Від цього дієслова вживаються лише:

Praesens indicatīvi		
<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	aio	–
2	ais	–
3	ait	aiunt
<i>Imperfectum indicatīvi</i>		
1	aiēbam	aiēbāmus
2	aiēbas	aiēbātis
3	aiēbat	aiēbant
<i>Perfectum indicatīvi</i>		
1	–	–
2	–	–
3	ait	–

2) **inquam** *хотіти казати, підтверджувати* (вживається в прямій мові):

Praesens indicatīvi		
<i>Persōna</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	inquam	–
2	inquis	–
3	inquit	inquiunt
<i>Futūrum I indicatīvi</i>		
1	–	–
2	inquies	–
3	inquiet	–
<i>Perfectum indicatīvi</i>		
1	–	–
2	–	–
3	inquit	–

3) Дієслова **coepi, coeptum, coepisse; memīni, meminisse; odi, odisse** мають лише форми системи перфекта:

<i>Perfectum indicatīvi actīvi</i>	coepi я почав memīni я пам'ятаю (має значення praesentis) odi я ненавиджу (має значення praesentis)

<i>Infinitīvus</i>	coepisse meminisse odisse

<i>Supīnum</i> (тільки від coepi)	coeptum

Від дієслова *memīni, meminisse* пам'ятати вживаються форми *imperatīvus futūri*:

<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
2 memento! пам'ятай!	2 mementōte! пам'ятайте!

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА (VERBA IMPERSONALIA)

Verba impersonalia – це дієслова, які вживаються у формах 3-ї особи однини та інфінітиві, та ті, які мають інше значення в безособовій формі, ніж в особовій:

licet, licuit, licēre – дозволено

decet, decuit, decēre (з асс.) – слід, личить

oportet, oportuit, oportēre – слід, належить, треба

<i>Безособова форма</i>	<i>Особова форма</i>
apparet, apparuit, apparēre <i>очевидно</i>	appareo, apparui, apparēre 2 з'являтися
accīdit, accēdit, accidēre <i>трапляється</i>	accido, accīdi, accidēre 3 падати
constat, constītit, constāre <i>відомо</i>	consto, constīti, constāre 1 стояти (<i>твердо</i>), складатися
iūvat, iūvit, iuvāre (<i>me</i>) <i>присмно (мені)</i>	iūvo, iūvi, iūtum, iuvāre 1 допомагати
liquet, licuit, liquēre <i>очевидно</i>	liqueo, licui, liquēre 2 бути очевидним
praestat, praestītit, praestāre <i>краще</i>	praesto, praestīti, praestītum, praestāre 1 стояти <i>попереду</i> , виконувати, давати
placet, placuit, placēre <i>подобається</i>	placeo, placui, placītum, ēre 2 подобатися

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основи інфекта і супіна, утворіть *participium praesentis actīvi* і *participium perfecti passīvi*:

excūso, 1 – вибачати, виправдовувати

accīpio, 3 – одержувати

2. Замініть активну конструкцію пасивною:

Quaerimoniam ius accēpit. Суд прийняв скаргу.

Vicīnus meus aquam ducit. Мій сусід проводить воду.

3. Напишіть повністю значення абревіатур:

NB; L; A; C; Op. cit.; Cf.; CIC; VV; NL; AC; VIZ.

4. Назвіть префікси, визначте їх значення:

incorporatio, insurrectio, comitia, praetor, acceptus, inno-
minātus, supplicium, revers, contractus, traditio, exhereditatio,
praesidium, advocātus, contributio, assessor, denuntiatio, inte-
gratio, coniectūra.

5. Визначте латинську основу слів:

інтернунцій, резолюція, конвент, пленум, ректор, актив,
ад'ютант, факт, паритет, вербальний, клаузула, імперія, аб-
солютний, дата, транзитний, квадрига, абсентеїзм, транзит,
демлітаризація, філіація, реінтеграція.

6. Виділіть зворот *ablatīvus absolutus*, перекладіть українською мовою:

Testamentō factō possessor abiit.

Testībūs absentībūs forum non est.

7. Перекладіть українською мовою:

1. Reō absentē. 2. Opē exceptiōnis. 3. Morē institūtō. 4. Nudis
verbis. 5. Pater, peccāvi. 6. Suā spontē. 7. Locō citātō. 8. Pro-
priō nomīnē. 9. Ianuis clausis. 10. Vicē versā. 11. Error in rē.

12. Nomen est omen. 13. Nomina sunt odiosa. 14. Praetorē invītō. 15. Cetēris paribus. 16. Nihil fit sine causā. 17. Odi et amo. (*Cat.*) 18. Memento mori! 19. Sero venientibus ossa. 20. Pollicē versō. 21. Acceptō damnō. 22. Deductō aerē aliēnō. 23. Pretiō acceptō. 24. Ignorantia iuris (legis) neminem excusat. 25. Res perit domīno. 26. Rebus sic stantibus. 27. Salva rerum substantia. 28. Pretiō acceptō venditor rem tradidit. 29. Duobus litigantibus tertius gaudet. 30. Etiam latrones suis legibus parent. (*Cic.*) 31. Actore non probante reus absolvitur. 32. Pecuniae imperare oportet. (*Sen.*) 33. Veritas odium parit. 34. Caesare necato triumviri rem publicam obtinuerunt. 35. Cicerone consulē Catilinae coniuratio detecta est. 36. Bellō finito templum Iani Romani claudēbant. 37. Primā faciē. 38. Apud Pythagoram discipulis quinque annos tacendum erat. 39. Leges Lycurgi laboribus educabant iuventutem: venandō, currendō, natan-dō, esuriendō, sitiendō. (*Plut.*) 40. Pro tribunali. 41. Hinc inde.

Юридична фразеологія

1. Plenō iurē. З повним правом. 2. Salvō iurē. Із збереженням права. 3. Ipsō iurē. В силу закону. За самим правом. Автоматично. 4. Strictō iurē. За суворим змістом закону. 5. Ipsō factō. З огляду на самий факт. По суті (власне кажучи). 6. Manū propriā. Власноручно. 7. Summā vī. Надсилу (понадсилу). 8. Non liquet (N. L.). Питання незрозуміле (формула судді, утримання від голосування). 9. Neminē contradicentē. Одноголосно. Без заперечень з чийогось боку. 10. Damnum infectum. (*Dig.*) Збиток (лише) можливий. 11. Genus non perit. Рід (родова річ) не гине. 12. Locus standi. Точка зору. 13. Habitatio. Габітація. Право користування чужим житлом. 14. Sententiam ferre. Винести рішення. 15. Quod principi placuit legis habet vigōri. (*Dig.*) Що подобається принцепсу, те має силу закону. 16. Iustitia in suo cuique tribuendo cernitur. (*Dig.*) Справедливість полягає в тому, щоб кожному дати те, що йому належить. 17. Sublātā causā tollitur effectus. Усунувши причину, усуваємо й наслідок. 18. Praesumptiones sunt coniecturae ex signō veri simili ad probandum assumptae. Презумпція є припущенням суду з можливих відомостей, застосованих з метою доведення.

In iurē cessio

1. In iurē cessio hoc modo fit: apud magistratum populi Romani, velut praetorem, is, cui res in iurē ceditur, rem tenens ita dicit: «Hunc ego hominem ex iurē Quiritium meum esse aio». Deinde postquam hic vindicaverit, praetor interrogat eum,

qui cedit, an contra vindicet. Quo (= eo) negantē aut tacentē tunc ei, qui vindicaverit, eam rem addicit. Hoc fieri potest etiam in provinciis apud praesides eorum.

2. Plerumque tamen mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest nec necesse (est) cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem provinciae agere. (G.)

3. In iure cessio fit per tres personas: in iure cedentis, vindicantis, addicentis.

In iure cedit dominus; vindicat is, cui ceditur; addicit praetor. (Ulp.)

СЛОВНИК

- absolutus, a, um** незалежний, самостійний
addico, dixi, dictum, 3 присуджувати
aes alienum борги
an contra vindicet (conj.) чи буде він робити виндикацію?
assumo, sumpsi, sumptum, 3 брати, приймати
cito, avi, atum, 1 викликати свідків
claudio, clausi, clausum, 3 замикати, зачиняти
coniectura, ae f припущення
coniuratio, onis f змова
contradico, dixi, dictum, 3 протирічити, заперечувати
deduco, dixi, ductum, 3 приводити, відхиляти
detego, xi, ctum, 3 розкривати
difficultas, atis f важність, труднощі
educo, dixi, ductum, 3 виховувати
effectus, us m наслідок, результат
esurio, ivi, itum, 4 бути голодним, голодувати
exceptio, onis f ексцепція, заперечення
excuso, avi, atum, are вибачати
ianua, ae f двері
infectus, a, um не зроблений, можливий
in iure cessio процесуальна поступка (права)
in manum convenire виходити заміж, віддатися під владу (чоловіка)
invito, avi, atum, 1 запрошувати
iuventus, utis f молодь
litigo, avi, atum, 1 сперечатися
nato, avi, atum, 1 плавати
nudus, a, um голий, оголений
obtineo, tiniui, tentum, 2 тривати, володіти
plerumque здебільшого
pollex, icis m великий палець
praeses, praesidis m намісник (провінції)
praesumptio, onis f презумпція
quaerimonia, ae f скарга
salvus, a, um цілий
similis, e подібний
sitio, ivi, itum, 4 бажати пити, відчувати спрагу
summus, a, um весь, вищий, головний, (все)загальний
templum, i n храм
tribuo, ui, utum, 3 віддавати належне, наділяти
usus, us m давність (володіння), користування
venor, atus sum, 1 полювати
verto, verti, versum, 3 перегортати, перегорнути
vigor, oris m значення, (життєва) сила

ЗАНЯТТЯ 15

ГРАМАТИКА

УМОВНИЙ СПОСІБ (MODUS CONIUNCTIVUS)

Умовний спосіб, або кон'юнктив (від дієслова **coniungo, iunxi, iunctum, ěre** 3 – зв'язувати, з'єднувати), на відміну від індикатива, що виражає дійсний факт, або імператива, що виражає категоричну вимогу, виражає дію бажану, можливу, сумнівну, очікувану тощо.

Порівняй:

<i>Indicativus</i>	<i>Imperativus</i>	<i>Coniunctivus</i>
<i>vivit vin живе</i>	<i>vive! живи!</i>	<i>vivat! хай живе!</i>

Латинський кон'юнктив вживається як у простих незалежних реченнях, так і в підрядних, маючи різноманітні відтінки можливості і бажаності. Кон'юнктив ніколи не означає реального факту. Українською мовою перекладається дієсловом у минулому часі з умовною часткою **би**.

ФОРМИ КОН'ЮНКТИВА

Кон'юнктив має чотири часові форми (обох станів): теперішню і три минулі. Принцип утворення часових форм кон'юнктива той самий, що й індикатива.

У групі інфекта обох станів і в активному стані групи перфекта вживаються граматичні категорії: основа + суфікс + особове закінчення.

У пасивному стані групи перфекта вживаються дієприкметник минулого часу пасивного стану і допоміжне дієслово *esse*.

ТВОРЕННЯ ЧАСІВ КОН'ЮНКТИВА

Praesens coniunctivi activi et passivi (теперішній час умовного способу активного і пасивного стану) утворюється заміною голосного основи інфекта **-ā-** на **-ē-** для дієслів I дієвідміни, суфікса **-a-** – для дієслів II – IV дієвідмін і особових закінчень індикатива активного і пасивного станів.

Imperfectum coniunctivi activi et passivi (минулий час недоконаного виду умовного способу активного і пасивного стану) утворюється додаванням до презентної основи дієслів суфікса **-re-** (у III дієвідміні – **-ĕre-**) і особових закінчень активного і пасивного стану.

Зразки відмінювання дієслів
accūsāre, censēre, absolvēre, punīre у часах кон'юнктива:

Persōna		Actīvum						Passīvum						
Præsens														
Основа інфекта + суфікси e/a + особові закінчення -m, -s, -t; -mus, -tis, -nt; -r, -ris, -tur; -mur, -mī, -ntur														
S.	1	accūsēm	censēam	absolvām	punīam	accūsēr	censēar	absolvāmur	punīamur	absolvāris	censēar	absolvāmur	punīamur	absolvāris
	2	accūsēs	censēs	absolvās	punīas	accūsēris	censēaris	absolvāmī	punīamī	absolvāris	censēaris	absolvāmī	punīamī	absolvāris
	3	accūsēt	censēt	absolvāt	punīat	accūsētur	censēatur	absolvāntur	punīantur	absolvāntur	censēantur	absolvāntur	punīantur	absolvāntur
Pl.	1	accūsēmus	censēamus	absolvāmus	punīamus	accūsēmur	censēamur	absolvāmur	punīamur	absolvāmur	censēamur	absolvāmur	punīamur	absolvāmur
	2	accūsētis	censētis	absolvātis	punīātis	accūsēmī	censēamī	absolvāmī	punīamī	absolvāmī	censēamī	absolvāmī	punīamī	absolvāmī
	3	accūsēt	censēt	absolvāt	punīant	accūsēntur	censēantur	absolvāntur	punīantur	absolvāntur	censēantur	absolvāntur	punīantur	absolvāntur
Imperfectum														
Infinitīvus + особові закінчення -m, -s, -t; -mus, -tis, -nt; -r, -ris, -tur; -mur, -mī, -ntur														
S.	1	accūsārem	censērem	absolvērem	punīrem	accūsārer	censērer	absolvēremur	punīremur	absolvēreris	censēreris	absolvēremur	punīremur	absolvēreris
	2	accūsāres	censēres	absolvēres	punīres	accūsārēris	censērēris	absolvēmī	punīēmī	absolvērī	censērī	absolvēmī	punīēmī	absolvērī
	3	accūsāret	censēret	absolvēret	punīretur	accūsārētur	censērētur	absolvēntur	punīentur	absolvēntur	censēntur	absolvēntur	punīentur	absolvēntur
Pl.	1	accūsārēmus	censērēmus	absolvērēmus	punīrēmus	accūsārēmur	censērēmur	absolvērēmur	punīrēmur	absolvērēmur	censērēmur	absolvērēmur	punīrēmur	absolvērēmur
	2	accūsārētis	censērētis	absolvērētis	punīrētis	accūsārēmī	censērēmī	absolvērēmī	punīrēmī	absolvērēmī	censērēmī	absolvērēmī	punīrēmī	absolvērēmī
	3	accūsārēt	censērēt	absolvērēt	punīrēt	accūsārēntur	censērēntur	absolvērēntur	punīrēntur	absolvērēntur	censērēntur	absolvērēntur	punīrēntur	absolvērēntur

Perfectum

		Основа перфекта + суфікс -eri- + особові закінчення			Participium perfecti passivi (PPP) + esse (в praesens coniunctivi)			
S.	1	accusavērim	censuērīm	absolvērīm	punivērīm	accusātus, a, um um sim	absolūtus, a, um sim	punitus, a, um sim
	2	accusavēris	censuēris	absolvēris	punivēris	accusātus, a, um sis	absolūtus, a, um sis	punitus, a, um sis
	3	accusavērit	censuērīt	absolvērit	punivērit	accusātus, a, um sit	absolūtus, a, um sit	punitus, a, um sit
Pl.	1	accusavērīmus	censuērīmus	absolvērīmus	punivērīmus	accusāti, ae, a simus	absolūti, ae, a simus	puniti, ae, a simus
	2	accusavērītis	censuērītis	absolvērītis	punivērītis	accusāti, ae, a sitis	absolūti, ae, a sitis	puniti, ae, a sitis
	3	accusavērīnt	censuērīnt	absolvērīnt	punivērīnt	accusāti, ae, a sint	absolūti, ae, a sint	puniti, ae, a sint

Plusquamperfectum

		Основа перфекта + суфікс -isse- + особові закінчення			Participium perfecti passivi (PPP) + esse (в imperfectum coniunctivi)			
S.	1	accusavīssēm	censuīssēm	absolvīssēm	punivīssēm	accusātus, a, um essem	absolūtus, a, um essem	punitus, a, um essem
	2	accusavīssēs	censuīssēs	absolvīssēs	punivīssēs	accusātus, a, um esses	absolūtus, a, um esses	punitus, a, um esses
	3	accusavīssēt	censuīssēt	absolvīssēt	punivīssēt	accusātus, a, um esset	absolūtus, a, um esset	punitus, a, um esset
Pl.	1	accusavīssēmus	censuīssēmus	absolvīssēmus	punivīssēmus	accusāti, ae, a essēmus	absolūti, ae, a essēmus	puniti, ae, a essēmus
	2	accusavīssētis	censuīssētis	absolvīssētis	punivīssētis	accusāti, ae, a essētis	absolūti, ae, a essētis	puniti, ae, a essētis
	3	accusavīssēt	censuīssēt	absolvīssēt	punivīssēt	accusāti, ae, a essēt	absolūti, ae, a essēt	puniti, ae, a essēt

У дієслові **esse** і неправильних дієсловах особові закінчення додаються до форми інфінітива. *Perfectum* і *plusquamperfectum coniunctīvi actīvi* (минулий час доконаного виду і давноминулий час умовного способу активного стану) утворюються від основи перфекта приєднанням суфіксів **-ēri-** (для перфекта) і **-isse-** (для плюсквамперфекта) та особових закінчень інфекта.

Perfectum і *plusquamperfectum coniunctīvi passīvi* (минулий час доконаного виду і давноминулий час умовного способу пасивного стану) утворюються для всіх дієвідмін однаково за тим самим принципом, що й форми індикатива, тобто аналітично: за допомогою дієприкметника минулого часу пасивного стану (*participium perfecti passīvi*) і форм дієслова **esse** в *praesens coniunctīvi* для перфекта і в *imperfectum coniunctīvi* для плюсквамперфекта.

Дієслово *esse* в часах кон'юктива

Persōna	Praesens		Imperfectum	
	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1	sim	simus	essem	essēmus
2	sis	sitis	esses	essētis
3	sit	sint	esset	essent
	Perfectum		Plusquamperfectum	
1	fuērim	fuerīmus	fuissem	fuissemus
2	fuēris	fuerītis	fuissets	fuissestis
3	fuērit	fuerīnt	fuisset	fuisissent

НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА В ЧАСАХ КОН'ЮНКТИВА

volo, volui, – , velle – хотіти, бажати

malo, malui, – , malle – дуже бажати, воліти, віддавати перевагу

nolo, nolui, – , nolle – не хотіти

Persōna	Praesens					
	Singulāris			Plurālis		
1	velim	malim	nolim	velīmus	malīmus	nolīmus
2	velis	malis	nolis	velītis	malītis	nolītis
3	velit	malit	nolit	velint	malint	nolint
	Imperfectum					
1	vellem	mallem	nollem	vellēmus	mallēmus	nollēmus
2	velles	malles	nolles	vellētis	mallētis	nollētis
3	vellet	mallet	nollet	vellent	mallent	nollent

Persōna	Perfectum					
	Singularis			Plurālis		
1	voluērim	maluērim	noluērim	voluerimus	maluerimus	noluerimus
2	voluēris	maluēris	noluēris	volueritis	malueritis	nolueritis
3	voluērit	maluērit	noluērit	voluērint	maluērint	noluērint
Plusquamperfectum						
1	voluissem	maluissem	noluissem	voluissēmus	maluissēmus	noluissēmus
2	voluisses	maluisses	noluissets	voluissētis	maluissētis	noluissētis
3	voluisset	maluisset	noluisset	voluissent	maluissent	noluisset

eo, ii, itum, ire – йти; fero, tuli, latum, ferre – нести, говорити;
fio, factus sum, fiēri – робитися, ставати

Persōna	Praesens					
	Singularis			Plurālis		
1	eam	feram	fiām	eāmus	ferāmus	fiāmus
2	eas	feras	fiās	eātis	ferātis	fiātis
3	eat	ferat	fiat	eant	ferant	fiant
Imperfectum						
1	irem	ferrem	fiērem	irēmus	ferrēmus	fiēremus
2	ires	ferres	fiēres	irētis	ferrētis	fiēretis
3	iret	ferret	fiēret	irent	ferrent	fierent
Perfectum						
1	iērim	tulērim	factus, a, um sim	ierimus	tulerimus	facti, ae, a simus
2	iēris	tulēris	factus, a, um sis	ieritis	tuleritis	facti, ae, a sitis
3	iērit	tulērit	factus, a, um sit	ierint	tulerint	facti, ae, a sint
Plusquamperfectum						
1	issem	tulissem	factus, a, um essem	issēmus	tulissēmus	facti, ae, a essēmus
2	isses	tulisses	factus, a, um esses	issētis	tulissētis	facti, ae, a essētis
3	isset	tulisset	factus, a, um esset	issent	tulissent	facti, ae, a essent

ФУНКЦІЇ КОН'ЮНКТИВА В НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ

Умовний спосіб виражає модальність, тобто відношення дії до реального факту. Латинський кон'юнктив може виражати різні відтінки бажання, можливості, нереальності. Запереченням при кон'юнктивних формах служить **ne** або **neve** і *щоб не*.

I. Вираження бажання

1. **Coniunctivus optativus** (*opto я бажаю*) – кон'юнктив бажання. Вживається 3-я особа однини і множини в усіх часових формах з часткою **utinam** (*о, коли б*):

Utinam testis veniat! О, коли б свідок прийшов!

2. **Coniunctivus hortativus** (*hortor я закликаю, спонукаю*) – кон'юнктив спонукування, заклику до дії. Вживається тільки 1-ша особа множини praesentis coniunctivi:

Nunc transeamus obligationes! (*G.*)

Зараз перейдемо до зобов'язань!

3. **Coniunctivus iussivus** (*iubeo я наказую*) – кон'юнктив наказу. Вживається в 2-й і 3-й особах однини і множини praesentis coniunctivi, перекладається формою 2-ї особи наказового способу. Порівняй:

Responde! Відповідай! або Respondeas! Відповідай (відповідав би ти)!

Caveant cosules! Нехай консули пильнують!

4. **Coniunctivus prohibitivus** (*prohibeo я стримую*) – кон'юнктив заборони. Вживається 1-ша особа множини і 3-тя особа однини і множини у формі praesentis coniunctivi і 2-га особа однини у формі perfecti coniunctivi:

Ne timeamus neve desperemus de salute. Нам не слід би боятися і втрачати надію на порятунок.

Ne condemnaveris! Тобі не слід засуджувати!

II. Вираження можливості

5. **Coniunctivus potentiālis** (*potentiālis можливий*) – кон'юнктив можливості. Вживається в 2-й і 3-й особах однини у формах praesentis, imperfecti і perfecti. Coniunctivus перекладається за допомогою слів *мабуть, можливо*. Вживається заперечна частка **non**:

Quid sit pace dulcius? Що може бути приємніше за мир?

Quis hoc crederet? Хтось, можливо, повірив би цьому?

Quis hoc crediderit? Хто був би (міг би бути) певним цього?

6. **Coniunctivus dubitativus** (*dubito маю сумнів*) – кон'юнктив сумніву, вагання. Вживається у 1-й особі однини, має форми praesentis та imperfecti coniunctivi. Вживається заперечна частка **non**:

Quid agam, iudices? (*Cic.*) Що ж мені робити, судді?

Quid agerem, iudices? Що мені було робити, судді?

7. **Coniunctivus concessivus** (*concedo допускаю, поступаюся*) – кон'юнктив поступки, припущення. Вживається в

3-й особі у формах *praesentis* і *perfecti coniunctivi*. Перекладається за допомогою слів *припустимо, допустимо, нехай*:

Sit hoc verum. Припустимо, що це правда.

Omnia pössideát, non pössidet áëra víllicus. Нехай усім володіє керуючий (віллік), але повітрям він не володіє.

Fuëris sane tribūnus plebis: quo iurë haec dixisti? Коли б ти був розсудливим народним трибуном, то чи мав би ти право таке сказати?

8. **Coniunctivus irreális** (*irteális неможливий*) – кон'юнктив нереальності, протиріччя дійсності. Вживається в 2-й і 3-й особах однини у формах *imperfecti* і *perfecti coniunctivi*. Вживається заперечення **non**:

Si interrogāres. Коли б ти питав.

Si non interrogāres. Коли б ти не питав.

Si tacuisses. Коли б ти промовчав (тоді).

Coniunctivus irteális вживається частіше в умовних періодах.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основу інфекта, провідмініяйте в *praesens coniunctivi* активного і пасивного стану:

quaero, 3 – шукати, питати; *puto*, 1 – вважати, гадати.

2. Замініть активну конструкцію пасивною, перекладіть українською мовою:

Senātus dictatōrem creāvit. Iudex togam praetextam gerēbat.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

detentor, *promulgatio*, *negotium*, *responsum*, *persuadeo*, *concessivus*, *prohibitivus*, *perpetuus*, *subiectum*, *acquirere*, *displicere*, *necessarius*, *antinomia*, *commōdum*, *incommōdum*.

4. Визначте латинську основу слів:

інтервенція, ратифікація, кредит, партія, мода, ваганти, реакція, бенефіс, серійний, потенційний, альтернатива, пролонгація, протекторат, резиденція, віза, реквізиція.

5. Перекладіть українською мовою:

1. *Fiat lux!* 2. *Vivat pax!* 3. *Cedant arma togae!* (*Cic.*) 4. *Prosit!* 5. *Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreat!* 6. *Sis felix.* 7. *Sit modus in rebus!* 8. *Anathēma sit!* 9. *Sacer esto!* 10. *Sit tibi terra levis!* (*Mart.*) 11. *Status in statu.* 12. *Sic transit gloria mundi.* 13. *Sit venia verbo!* 14. *Qui non peccat, sanctus sit.* 15. *Abi tuam viam.* 16. *Volo, non valeo.* 17. *Gaudēamus, igitur, iuvenes dum sumus!* 18. *Qui dedit beneficium, taceat, narret qui accēpit.* (*Sen.*) 19. *Fēci, quod potui, faciānt meliōra*

potentes. 20. Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. (Ov.) 21. Vivat academia, vivant professores! 22. Fluctuat, nec mergitur! 23. Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat. (Petr.) 24. Ne officio nostro desimus. 25. Dictis facta respondeant. 26. Qui non laborat, non manducet. 27. Quid tibi optem? 28. Quo me vertam, iudices? (Cic.) 29. Pereat mundus et fiat iustitia! 30. Ne repetatur. 31. Simus cauti. 32. Vita aliorum sit nobis magistra. 33. Aliquem intus et cutem novisse. (Pest.) 34. Lex agraria. 35. Quid agitur? 36. Amemus patriam, pareamus senatui. (Cic.) 37. Olim itaque tribus modis in manum conveniebant, usum, farreum, coemptionem.

Юридична фразеологія

1. Caveat emptor! Нехай покупець буде обачним! 2. *Mora obligatio perpetuatur*. При простроченні зобов'язання увічнюється. 3. *Non bis ad eadem rem sit actio*. Не можна двічі порушувати одну й ту саму справу. 4. *Audiatur et altera pars!* Нехай буде вислухана й інша сторона! (*Клятва суддів*) 5. *Habeas corpus*. (*Magna charta libertatum*). Ти можеш мати тіло (недоторканим), тобто розпоряджатися собою. (*Велика хартія вольностей*) 6. *Stipulatio poenae*. Штрафна стипуляція (неустойка). 7. *Cessatio et frustratio*. Бездіяльність і марне чекання. 8. *Fiducia, pignus et hypotheca*. Угода, заклад, застава під нерухомість. 9. *Sui generis*. Свого роду (рішення щодо питань інституційного чи матеріального порядку і зміни кількості членів суду, зниження митних тарифів та ін.).

De iure personarum

1. *Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*. Prius videamus de personis. Summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini.

Ingenui sunt qui liberi nati sunt; libertini, qui ex servitute manumissi sunt. (G.)

2. Est autem manumissio de manumissio, id est, datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manus et potestati suppositus est, manumissus autem liberatur potestate. (Dig.)

3. Sequitur de iure personarum alia divisio: nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. Rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in manu sunt. (G.)

4. Videāmus nunc de iis, quae aliēno iuri subiectae sunt: nam si cognoverīmus, quae illae persōnae sint, simul intellegēmus, quae sui iuris sint. Ac prius dispiciāmus de iis, qui in aliēna potestāte sunt.

In potestāte itāque sunt servi dominōrum, quae (= et ea) potestas iuris gentium est: nam apud omnes gentes animadvertēre possūmus dominis in servos vitae necisque potestātem esse, et quodcumque per servum adquiritur, id domīno adqūiri. (G.)

5. Sed hoc tempore neque civibus Romānis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperiō populi Romāni sunt, licet supra modum et sine causā in servos saevire: male enim nostrō iurē uti non debēmus. (G.)

6. Item in potestātē nostrā sunt libēri nostri. Quod (= et id) ius proprium civium Romanōrum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestātem, qualem nos habēmus. (G.)

СЛОВНИК

adquiro, quisivi, quisitum, 3 набувати, збільшувати, додавати
aer, aeris m повітря
agrarius, a, um земельний
anathema, ae f gr. анафема (анатема)
animadverto, ti, sum, 3 зважати
beneficium, i n благодійність, добродійність
caustus, a, um обережний
cessatio, onis f гаяння (часу), бездіяльність
cutis, is f шкіра
datio, onis f дарунок, надання, право відчуження
despero, avi, atum, 1 втратити надію
dispicio, spexi, spectrum, 3 відкривати очі, осягати (розумом), розуміти
divisio, onis f поділ
fere майже, близько
finis, is m кінець
fluctuo, avi, atum, 1 носитися на хвилях
frustratio, onis f марне чекання, обман
gero, gessi, gestum, 3 нести
ingenuus, a, um вільнонароджений

intus усередині
manduco, avi, atum, 1 їсти
manumitto, mīsi, missum, 3 звільняти з рабства, відпускати на волю
mergo, mersi, mersum, 3 тонути
nunc тепер
opto, avi, atum, 1 бажати
perpetuo, avi, atum, 1 робити вічним, постійним
pertineo, ui, -, 2 стосуватися, належати
prudenter розсудливо
quamdiu як довго, доки
quidam, quaedam, quoddam якийсь
quocumque якщо б не, і щоб ні
rursus = rursum навпаки, з іншого боку
sanctus, a, um святий
saevio, ii, itum, 4 бути жорстоким
subiectus, a, um підлеглий
talis, e такий, подібний
vario, avi, atum, 1 змінювати; різнитися, урізноманітнювати
venia, ae f дозвіл
verto, verti, versum, 3 звертатися, повертати

ЗАНЯТТЯ 16

ГРАМАТИКА

СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Умовний спосіб найчастіше зустрічається в підрядних реченнях. У латинській мові існують такі самі типи підрядних речень, як і в українській (з'ясувальні, підрядні мети, причини, часу, поступки, наслідкові, умовні тощо). Кожний тип підрядних речень вводиться відповідними сполучниками: **ut (ne), cum (quum), si (nisi)** тощо. Присудок підрядного речення, вжитий у кон'юнктиві, вказує не лише на час дії, але й на співвідношення дії підрядного речення з дією головного речення. Залежність дієслівної форми підрядного речення від форми дієслова головного речення підпорядкована загальному правилу (послідовності часів), а саме:

1) якщо в головному реченні дієслово-присудок стоїть в одному з головних часів (*praesens, futūrum I, futūrum II* або *imperatīvus*), то в підрядному реченні при одночасності дії вживається *praesens coniunctīvi*, при передуванні дії – *perfectum coniunctīvi*, а при наступній дії – описова форма на **-ūrus sim** (тобто *participium futūri actīvi* + форми дієслова *esse* в *praesens coniunctīvi*);

2) якщо дієслово-присудок головного речення стоїть в одному з історичних часів (*imperfectum, perfectum* або *plusquamperfectum*), то при одночасності дії в підрядному реченні вживається *imperfectum coniunctīvi*, при передуванні – *plusquamperfectum coniunctīvi*, а при наступній дії – описова форма на **-ūrus essem** (тобто *participium futūri actīvi* + форми дієслова *esse* в *imperfectum coniunctīvi*).

Таблиця узгодження часів (*consecutio tempōrum*)

Час дієслова в головному реченні	Часи кон'юнктива в підрядному реченні		
	дія одночасна	дія попередня	дія наступна
<i>Indicativus</i>			
<i>Головні часи</i>			
<i>Praesens</i>	<i>Praesens</i>	<i>Perfectum</i>	<i>-ūrus, a, um sim...</i>
<i>Futūrum I</i>			
<i>Futūrum II</i>			
<i>Imperatīvus</i>			
<i>Історичні часи</i>			
<i>Imperfectum</i>	<i>Imperfectum</i>	<i>Plusquamperfectum</i>	<i>-ūrus, a, um essem...</i>
<i>Perfectum</i>			
<i>Plusquamperfectum</i>			

Правило послідовності часів існує в українській, російській і сучасних західноєвропейських мовах. Найповніше це правило застосовується в непрямому питанні.

Найпоширеніші підрядні сполучники

Типи підрядних речень	Вживання з <i>indicatīvus</i>	Вживання з <i>coniunctīvus</i>	Значення сполучників
З'ясувальні	quod	ut (ne) quān = qui ne	що, що не, щоб, щоб не, як не
Меті, наслідкові		ut (ne), qui ut (non)	щоб, щоб не, що, що не
Порівняльні	ut		як
Часу	cum (=quum) postquam dum, donec, ut	cum (= quum) dum, donec	коли, у той час як, після того як, як тільки, поки, поки не
Причини	quod, quia	cum (= quum) quod	оскільки; тому що
Допустові	quamquam	cum (= quum) licet ut (ne)	хоча; незважаючи на те що; хай; припустимо, що; хай не; припустимо, що не
Умовні	si (nisi)	si (nisi)	якщо, якби; якщо ні, якби ні

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОМ *UT (NE)*

Сполучник **ut (ne)** вводить підрядні речення мети, з'ясувальні, наслідкові, пояснювальні. Дія дієслова в головному і підрядному реченнях одночасна.

Ut fināle – підрядні речення мети вживаються при дієсловах, що означають мету дії і відповідають на питання для чого? з якою метою? навіщо? Вони вводяться сполучником **ut (щоб), ne (щоб не)**.

У підрядних реченнях мети вживається:

praesens coniunctīvi – після головних часів;

imperfectum coniunctīvi – після історичних часів:

Pecuniam do, ut rem accipiam. – Я даю гроші, щоб одержати річ.

Pecuniam dedi, ut rem accipērem.— Я дав гроші, щоб одержати річ.

Ut obiectivum – з'ясувальні підрядні речення відповідають на питання *що? про що? чого?*, вживаються після дієслів, що означають піклування, прагнення, прохання, побоювання, перешкоду: *curāre* (піклуватися), *studēre* (прагнути), *optāre, velle* (хотіти), *imperāre* (наказувати), *postulāre* (вимагати), *monēre, persuadēre* (збуджувати), *permittere* (дозволяти), *timēre, vevēri* (боятися), *dubitāre* (сумніватися), *impedire* (перешкоджати) тощо.

Підрядні з'ясувальні речення вводяться сполучником **ut** (*що, щоб*) і **ne** (*що не, щоб не*). Правило вживання часів таке саме, як і в підрядних з **ut (ne) fināle**:

Mandāvi tibi, ut res meas genēres.— Я доручив тобі вести мої справи (щоб ти вів).

Iudex timēbat, ne reus veniret.— Суддя побоювався, що відповідач не з'явиться.

Morbus impēdit, ne eam.— Хвороба перешкоджає мені прийти (щоб я прийшов).

Після дієслів сумніву в заперечній формі в з'ясувальних підрядних реченнях вживається сполучник **quin** (*що*):

Dubium non est, quin creditor agere possit.— Немає сумніву (в тому), що кредитор може стягнути (борг).

У з'ясувальних підрядних реченнях поряд з кон'юнктивом може вживатись індикатив. Такі речення вводяться сполучником **quod**, часто в головному реченні йому відповідає вказівний займенник:

In malis unum hoc tuis bonum est, quod mala ignōras tua. (*Sen.*) – У твоїх нещастях (бідах) одне добре є те, що ти їх не помічаєш.

Quod scribis te velle scire, qui sit rei publicae status, summa dissentio est. (*Cic.*) – Що стосується того, що ти пишеш, що хочеш знати, яке становище республіки, (то) вона перебуває в найвищому розладі.

Quod viris fortibus honos habitus est, laudo. (*Cic.*) – Я вітаю (виправдовую) те, що честь належить (має відношення) хоробрим мужам.

Ut consecutivum – підрядні наслідкові речення відповідають на питання *як? яким чином?* і вводяться сполучником **ut** (*що, так що*) і **ut non** (*що не, так що не*). Підрядні наслідкові речення можуть вводитися також відносним займенником **qui, quae, quod**.

Присудок у підрядних наслідкових ставиться в *coniunctivus* за тим самим правилом, що й у підрядних мети

і з'ясувальних реченнях. У головному реченні можуть вживатися займенникові прикметники **talis** (такий за якістю), **tantus** (такий за кількістю); прислівники **sic** (так), **ita** (так, таким чином), **tam** (так, настільки), **adeo** (до того ж):

Tanta vis est probitātis, ut eam in hostē diligāmus.— Такою є сила чесноти, що ми її цінуємо навіть у ворога.

Ut explicatīvum – підрядні пояснювальні речення, які вводяться сполучником **ut** (що, щоб). Вони залежать від безособових дієслів **est, fit** (буває); **accīdit, evēnit** (трапляється) тощо, а також після висловів **mos est** (є звичай), **lex est** (є закон). У підрядних з **ut explicatīvum** додержуються тих самих правил узгодження, що й при **ut fināle**:

Persaepe accīdit, ut utilitās cum honestāte certet.— Дуже часто трапляється, що вигода змагається з чесністю.

Persaepe accidēbat, ut utilitās cum honestāte certāret.— Дуже часто траплялося, що вигода змагалася із чесністю.

Якщо означенням до безособових дієслів виступають прислівники **bene** (добре), **male** (погано) та ін., то підрядне речення вводиться сполучником **quod** (що), а присудок підрядного речення ставиться в **indicatīvus**:

Bene mihi evēnit, quod venisti.— Дуже добре для мене вишло, що ти прийшов.

Ut comparatīvus – порівняльні підрядні речення, які вводяться сполучником **ut** (як), а також **sicut** (оскільки), **velut** (неначе), **quasi** (немов би) тощо. У порівняльних реченнях, як правило, вживається **indicatīvus**:

Ut sementem fecēris, ita metes.— Як посієш, так і пожнеш.

Consilium advocāti tale bonum erat, ut mihi prodesset.— Порада адвоката була такою доброю, що допомогла мені.

Ut concessīvum – підрядні допустові речення, які вводяться сполучниками **ut (ne), cum, quamvis, etsi, licet, quamquam** із значенням *хоча, хоча б, нехай*. У головному реченні часто вживається **tamen** (однак). Дієслово-присудок вживається в кон'юнктиві за правилом *consecutio temporum*.

Licet irrideat, si qui vult. (Cic.) – Хай насміхається, якщо хоче.

Ut desint virēs, tamen est laudānda volūntas. (Ov.) – Нехай не вистачає сил, але саме бажання гідне похвали.

Vereor, ut foedus satis firmum sit. (Cic.) – Я побоююсь, як би союз не був досить міцним.

**Таблиця вживання часів кон'юнктива
в підрядних реченнях із сполучником *ut***

Сполучник	Тип підрядного речення	Значення сполучника	Особливості головного речення	Часи кон'юнктива підрядного речення
<i>ut (ne) fināle</i>	мети	щоб, щоб не	–	Praesens coniunctivi Imperfectum coniunctivi
<i>ut (ne) obiectivum</i>	з'ясувальне	що, щоб, що не	–	»
<i>ut (ut non) consecutivum</i>	наслідкове	так що (не), що (не), щоб (не)	<i>вживання вказівних зай- менників або прислівників qui, talis, tam, ita, adeo</i>	»
<i>ut (ut non) explicativum</i>	пояснювальне	що, що не	<i>вживання дієслів est, fit, accidit, mos est</i>	»
<i>ut (ne) concessivum</i>	допустове	хоча (б), хай	tamen	»

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основу інфекта, провідмініайте в *imperfectum coniunctivi* активного і пасивного стану:

peto, 3 – просити; dubito, 1 – сумніватися.

2. Замініть активну конструкцію пасивною, перекладіть українською мовою:

Praetor ius dicit. Consensus nuptias facit.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

decretum, internus, prodigi, obiectum, praes, dificit, accusatio, peregrini, conventio, emancipatio, retorsio, procedura, praeliminatio.

4. Визначте латинську основу слів:

мандат, кредит, статут, об'єкт, фініш, студент, провінція, декрет, доктор, копія, апарат, суб'єкт, суперфіцій, оферт, комісія, кворум, депозитарій, імперативна (норма), ревізія, ретифікація, комерційний.

5. Перекладіть українською мовою:

1. Divide, ut imperes. 2. Iudex postulat, ut reus respondeat. 3. Quod dubitas, ne feceris. 4. Cura, ut civitas floreat. 5. Ro-

gavisti me, ut tibi nummos mutuos darem. 6. Domīno datur actio, ne reus lucrum faciat. 7. Aedīles, qui aedes sacras et privātas procurārent. (*Vr.*) 8. Forma censuālī cavētur, ut agri sic in censum referantur. (*Dig.*) 9. Tutor morībus talis est, ut suspectus sit. 10. Servus optāvit, ut sibi liber esset. 11. Responsa iuris prudentium ita scripta sunt, ut hodie etiam adhiberentur. 12. Nemo prudens punit, quia peccātum est, sed ne peccētur. (*Sen.*) 13. Do, ut des; do, ut facias; facio, ut des, facio, ut facias. 14. Edīmus ut vivāmus, non vivīmus, ut edāmus. (*Socr.*) 15. Zeno: aures habēmus duas et os unum, ut plus audiāmus, minus dicāmus. 16. Dionysius tyrannus, ne tonsōri collum commitēret, filias suas tondēre docuit. 17. Cicēro ait: «Siciliam Verres per triennium ita vexāvit, ut ea restitui in pristīnum statum nullo modo possit». 18. Quidam legē impediuntur, ne iudīces sint. (*Dig.*) 19. Furtum est contrectatio rei fraudulōsa lucri faciendī gratia. (*Paul.*) 20. Usucapio constitūta est, ut aliquis litum finis esset. (*Dig.*) 21. Morībus apud nos receptum est, ne inter virum et uxōrem donatiōnes valērent. (*Dig.*) 22. Muliēres genas ne radunto, neve lessum funēris ergo habento. (*LXIII*) 23. Obligatiōnem substantia non in eo consistit, ut aliquid corpus nostrum aut servitūtem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum. (*Paul.*)

Юридична фразеологія

1. Consortes litis. Учасники судового засідання. 2. Persōna de factō. Особа без громадянства. 3. Contractus innomināti. Безіменні договори. 4. Caveant consules, ne quid res publica detrimenti cōriat. Нехай консули виявлять пильність, щоб держава не зазнала шкоди (формула надзвичайного стану в Римі). 5. Prima lex iustitiae, ne quid falsi dicat. Перший принцип правосуддя – не допустити неправди. 6. Legībus omnes servīmus, ut libēri esse possīmus. (*Cic.*) Ми всі служимо законам, щоб бути вільними. 7. Ut ait lex. (*Dig.*) Як проголошує закон. 8. Aquae et igni interdicēre. Позбавити води та вогню (тобто відправити в заслання). 9. Prosper flatus fortūnae. (*Cic.*) Щасливий збіг обставин. 10. Socii malōrum. Друзі по нещасттю. 11. Fortūnae filius. Улюбленець долі. 12. Ius cogens. Імперативна норма. 13. Res commūnis. Рес комуніс.

De legībus

Indignum est, in eā civitatē, quae legībus contineātur discēdi a legībus. Hoc enim vincūlum est huius dignitātis, qua fruīmur in rē publicā, hoc – fundamentum libertātis, hoc – fons

aequitātis: mens et anīmus, et consilium, et sententia civitātis posita est in legibus. Ut corpōra nostra sine mentē, sic civitas sine legē suis partibus, ut nervis et sanguine et membris, uti non potest. Legum ministri – magistrātus, legum interpretēs – iudices, legum denique idcirco omnes servi sumus, ut libēri esse possimus. (*Cic. Pro Cluentiō*)

Duo Platōnis praecepta

Qui rei publicae praefutūri sunt, duo Platōnis praecepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quaecumque agunt, ad eam referant, obliti commodōrum suōrum; altērum ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem alīquam tumentur, reliquas desērant. (*Cic. De offic.*)

De furtō

Furti tenētur is, cuius opē vel consiliō furtum factum est; in quo numēro est qui nummos tibi excussit, ut eos alius subripēret, vel obstitit tibi, ut alius subripēret, aut boves tuas fugāvit, ut alius eas excipēret, et hoc vetēres scripsērunt de eo, qui panno rubro fugāvit armentum. (*G.*)

СЛОВНИК

aedes sacra храм
adeō до того; так
armentum, i n худоба (велика); тут бик
caedo, cecīdi, caesum, 3 бити, сікти; різати
census, ūs m майновий ценз; цензорський список, кадастр податкового населення
censuālis, e цензовий, податковий
cervix, icis f потилиця
collum, i n шия
committo, mīsi, missum, 3 до- ручати, довіряти
concedo, cessi, cessum, 3 по- ступатися, уходити, помирати
consequor, secutus sum, 3 слі- дувати, досягати
contrectatio, ōnis f відчуження; розкрадання

detrimentum, i n збиток, шкода
dignitas, ātis f чеснота, гід- ність, велич
discēdo, cessi, cessum, 3 відхо- дити; відокремлюватися
dissentio, ōnis f незгода
dolor, ōris m страждання, скор- бота
edo, edi, esum, 3 їсти
etsi хоч
excipio, cēpi, ceptum, 3 вийма- ти, передбачати, викладати; юр. висувати застереження або заперечення
expecto, āvi, ātum, 1 чекати, очікувати
explico, āvi, ātum, 1 пояснюва- ти, розгортати
ferus, a, um жорстокий
finālis, e кінцевий
firmus, a, um міцний

flatus, ūs *m* збіг (обставин)
fraudulōsus, a, um зловмисний, злочинний
fruor, frūitus sum, 3 насолоджуватися
fugo, āvi, ātum, 1 уникати, гнати; засилати
fundamentum, i *n* основа
funus, ēris *n* похорон
gena, ae *f* щока
honus = honor шана, почесть
horreo, rui, —, 2 жахатися
idcirco для того, тому
ignāvus, a, um боягуз
indignus, a, um не вартий
impedio, īvi, ītum, 4 заважати, перешкоджати; заповоняти
incipio, cēpi, ceptum, 3 починати
irrideo, rīsi, rīsum, 2 (з *acc.*) насміхатися, глузувати
lessus, ūs *m* стогін, зойк
luctus, ūs *m* смуток
membrum, i *n* член
minister, tri *m* помічник, слуга
mitesco, —, —, 3 стихати, пом'якшувати
mulier, ēris *f* жінка
morbus, i *m* хвороба
obiectīvus, a, um протилежний
oblīvīscor, oblītus sum, 3 забувати
obsto, obstīti, obstātum, 1 заважати
obstringo, obstrinxi, obstrinctum, 3 зобов'язувати
ops, opis *f* сила, могутність
ordīno, āvi, ātum, 1 вирішувати
os, oris *n* вуста, рот
pannus, i *m* лахміття
perfuno, fūdi, fūsum, 3 мочити, фарбувати
praefutūrus, a, um той, хто буде очолювати

pristīnus, a, um попередній
proelium, i *n* битва
prospērus, a, um щасливий
quaecumque яким би чином не
quamquam хоч, однак
rado, rasi, rasum, 3 голити
refēro, retūli, relātum, referre сповіщати
refugio, refūgi, refugītum, 3 тікати
sementis, īs *f* посів
spatium, i *n* відстань, проміжок
subripio, subripui, subreptum, 3 викрадати; приховувати
suspicio, suspēxi, suspectum, 3 спостерігати, дивитися вгору; підозрювати; шанувати
sutor, ōris *m* швець, чоботар
temerītas, ātis *f* нерозсудливість, нерозважливість, безглуздя
tondeo, totondi, tonsum, 2 голити, стригти
tonsor, ōris *m* цирюльник
totidemque звідусіль
tueor, tuītus sum, 2 бачити, оберігати, дотримуватися (закону), захищати
tutor, ōris *m* опікун
utilitas, ātis *f* користь, суспільне благо
usucapio, ōnis *f* набуття права власності за давністю
uxor, ōris *f* дружина
valeo, valui, valītum, 2 мати силу, значення
vereor, verītus sum, 2 побоюватися, турбуватися
vexo, āvi, ātum, 1 пригнічувати, мучити; грабувати, тринькати (гроші)
vir, i *m* чоловік, мужчина

ЗАНЯТТЯ 17

ГРАМАТИКА

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОМ *CUM*

Сполучник *cum* вводить підрядні речення часу, причини і допустові. Дієслово в підрядному реченні вживається в індикативі та в кон'юнктиві.

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЧАСУ

Підрядні речення часу вживаються як з *indicativus*, так і з *coniunctivus*. Вони вводяться сполучниками ***cum*** (= ***quum***) (*коли*), ***postquam*** (*після того як*), ***dum*** (*donec*) (*доки*), ***priusquam*** (*раніше, ніж*) тощо.

Cum temporāle. Підрядні речення часу вводяться сполучником ***cum*** (*коли*) і вживаються для вираження простого співвідношення в часі між дією головного і підрядного речень, найчастіше по відношенню до теперішнього або майбутнього часу. В головному реченні сполучникові ***cum*** можуть відповідати прислівники ***tum*** (*тоді*), ***nunc*** (*зараз*) або іменник з займенниками ***eō diē*** (*у той день*), ***eō tempore*** (*у той час*). У підрядному реченні з *cum temporāle* вживаються часи індикатива:

Cum in Italiā imperatōres regēbant, ibi duae scholae erant. – Коли в Італії правили імператори, там були дві (правові) школи.

Cum iteratīvum. Підрядні речення часу вводяться сполучником ***cum*** (*коли, кожного разу як*) і показують повторюваність дії в теперішньому, минулому або майбутньому:

Iudex damnātur, cum nocens absolvitur. – Кожного разу, коли звинуваченого виправдовують, суддю належить засудити.

Cum explicatīvum. Підрядні пояснювальні речення вводяться сполучником ***cum*** (*коли, тим що*) і встановлюють збіг не тільки в часі але й за змістом головного і підрядного речень. У головному і підрядному реченнях вживається *indicativus*:

Cum illi dico, tibi dico. (*Ter.*) – Коли (тим, що) я йому кажу, я тобі кажу.

Cum tacent, clamant. (*Cic.*) – Тим, що мовчать, вони звинувачують.

Cum historicum. Підрядні речення часу зустрічаються в оповіданнях про минулі події, часто мають відтінок кау-

зальності (причинності), свідчать про внутрішній зв'язок між дією головного і підрядного речень. Причому дія підрядного є необхідною умовою, без якої не відбулася б дія головного речення. Присудок у підрядному реченні вживається за правилом *consecutio tempörum*, а саме:

1) *imperfectum coniunctivi* вживається при одночасності дії головного і підрядного речень;

2) *plusquamperfectum coniunctivi* вживається тоді, коли дія підрядного речення передус дії головного речення:

Zenōnem, cum (quum) Athēnis essem, audiēbam frequenter. (*Cic.*) – Коли я був в Афінах, я часто слухав (філософа) Зенона.

Crates, quum (cum) indoctum puērum vidisset, paedagōgum eius percussit. (*Quint.*) – Коли (після того як) Кратет побачив хлопця-недоуку, він покарав його вихователя.

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ПРИЧИНИ

Підрядні речення причини вводяться сполучниками **cum (quum), quod, quia** (*тому що; через те, що*). Присудок у підрядних причини вживається в *indicativus* або *coniunctivus*.

Cum causāle. Підрядні речення причини вводяться сполучником **cum** (*бо, тому що, через те що*). Присудок підрядного речення з *cum causāle* ставиться в *coniunctivus* за правилом *consecutio tempörum*:

Tuum est me adiuvāre, cum te saepe adiuvērim. – Твій обов'язок допомогти мені, оскільки я часто тобі допомагав.

У підрядних причини із сполучниками **quod, quoniam** (*бо, тому що*) вживається *indicativus*, якщо автор наводить реально існуючу причину, а якщо причина подається як бажана, тоді вживається *coniunctivus*:

Non venio in ius, quod aegrōtus sum. – Я не приходжу до суду, через те, що хворий.

Reus tunc tacēbat, quod respondēre non posset. – Звинувачений тоді мовчав, тому що не міг відповідати.

Cum concessivum. Підрядні допустові речення вводяться сполучниками **quamquam** (*хоча, незважаючи на те що*) або **cum** (*хоча*). Присудок підрядного речення із сполучником **quamquam** ставиться в *indicativus*, а із сполучником **cum** – у *coniunctivus* за правилом *consecutio tempörum*:

Qui non vetat peccāre, cum possit, iubet. (*Sen.*) – Хто не забороняє грішити, незважаючи на те, що може, той потурає.

Avāri, cum multa habeant, perpetuo egent. – Скупі, хоча й мають багато, постійно потребують.

ТАБЛИЦЯ ВЖИВАННЯ ЧАСІВ КОН'ЮНКТИВА В ПІДРЯДНИХ
РЕЧЕННЯХ ІЗ СПОЛУЧНИКОМ *CUM*

Сполучник	Тип підрядного речення	Значення сполучника	Співвідношення між дією головного і підрядного речень	Часи дієслова в підрядному реченні
<i>cum temporāle</i>	часу	коли	просте співвідношення часів	<i>Indicatīvus</i> в усіх часах
<i>cum iteratīvum</i>	часу	коли (кожного разу як)	<i>Praesens</i> , <i>Imperfectum</i> , <i>Futūrum I</i> <i>Indicatīvi</i>	<i>Perfectum</i> , <i>Plusquamperfectum</i> , <i>Futūrum II</i> <i>Indicatīvi</i>
<i>cum explicatīvum</i>	пояснювальне	Коли (тим, що)	дія головного за змістом співпадає з дією підрядного	<i>Indicatīvus</i> в усіх часах
<i>cum historīcum</i>	часу (в розповідях про минулі події)	коли в той час, як)	у головному історичний час, дія головного і підрядного речень одночасна	<i>Imperfectum coniunctīvi</i>
		коли (після того, як)	дія підрядного речення передує	<i>Plusquamperfectum coniunctīvi</i>
<i>cum causāle</i>	причини	тому що		за правилом <i>consecutio temporū</i>
<i>cum concessīvum</i>	допустові	хоча (хоч), незважаючи на те що		за правилом <i>consecutio temporū</i>

ВПРАВИ

1. Напишіть форми дієслів, виділіть основу перфекта та супіна, провідмініняйте в *perfectum coniunctīvi* активного і пасивного стану:

damno, 1 – засуджувати; *absolvo*, 3 – звільняти.

2. Замініть активну конструкцію пасивною, перекладіть українською мовою:

Advocātus oratiōnem dixit.

Quaesitor sceleratum condemnavit.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

consortium, *subsidium*, *contrarius*, *restitutio*, *indocti*, *intellēgo*, *permanēre*, *tradere*, *concessio*, *adiuvare*, *detentio*, *instantia*, *iniuria*, *transire*, *explicatīvus*, *concessīvus*.

4. Визначте латинську основу слів:

темп, вето, концесія, каузальний, кондемнація, контрактний, пропретор, абсолютний, корупція, куратор, матримоніальний, аліменти, валюта, симуляція, конвент, експропріація, преторський, мобільний, перпетуум, віртуозність, амбіція, арбітри, санкція, сервітут, персонал, репатріація, трансферт, акредитування.

5. Перекладіть українською мовою:

1. Cum Romae fuēram, ad te scribēbam. 2. Cum Romae fuēro, ad te scribam. 3. Cum quis mutāre aliquid volet, paulātim debēbit assuescere. (Cl.) 4. Iudicium facile conficiēmus, cum tantum veritate valēmus. 5. Dum licet, utēre. (Sen.) 6. Dum civitas erit, iudicia fient. (Cic.) 7. Homines, dum vivunt, sperandi sunt. 8. Odērint, dum metuant! (Cal.) 9. Ubi peccat aetas maior, male discit minor. (Syr.) 10. Socrātes accusātus est, quod iuventūtem corrupēret. (Cic.) 11. Postquam desimus facere laudanda, laudāri quoque ineptum putāmus (Plin., Ep.) 12. Praemia cum poscit iudex, Satan est. 13. Plato varios Socrātis sermōnes hominibus tradidit, cum Socrātes ipse nullam littēram relinquisset. 14. Cum imperatōres regnārent Romae iurisprudentia florēbat. 15. Ego cum in villā cum praetōrē fuissem, passus sum apud eum manumitti. 16. Verres, cum propraetor Siciliae magnam calamitatem toti provinciae imposuisset ab incōlis Siciliae accusātus est. (Cic.) 17. Omnia pōssideāt, non pōssidet āera Mīnos. 18. Vidēre nōstra māla non pōssūmus. Alīi simūl delīnquunt, cēnsōrēs sumūs. (Ph.)

Юридична фразеологія

1. Actio Publiciāna. Публіціанський позов. 2. Dominium ex iurē Quiritium. Квіритська власність. 3. Dominium in bonis habēre. Бонітарна (або преторська) власність. 4. Dominium ex iurē privātum. Приватна власність. 5. Ex tempōrē. Тимчасово. Зараз. Через збіг часу. Для даного випадку. 6. Lex est, quod popūlus iubet atque constituit. (G.) Законом є те, що народні збори наказують і постановляють. 7. Dolus malus quid esset respondēbat cum esset aliud simulātum, aliud actum. (Dig.) Злий намір – це коли для годиться говориться одне, а чиниться інше. 8. Qui in potestātē parentis est, testamenti faciendī ius non habet. (Dig.) Той, хто перебуває під владою батька, не має права робити заповіт. 9. Ad referendum. Відкласти для подальшого розгляду. 10. Fide iussor. Гарант. 11. Sub rosā. За неофіційних умов. 12. Arrestatio navium. Арешт кораблів.

Dominium

Admonēmus apud peregrīnos unum esse dominium; nam aut domīnus quisque est aut domīnus non intellegitur. Quō (= hoc) iurē etiam popūlus Romānus olim utebātur: aut enim ex iurē Quiritium unusquisque domīnus erat aut non intellegebātur domīnus.

Sed postea divisiōnem accēpit dominium, et potest alius esse ex iurē Quiritium domīnus, alius in bonis habēre.

Nam si tibi rem mancīpi neque mancipavēro neque in iurē cessēro, sed tantum tradidēro, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iurē Quiritium vero mea permanēbit, donec tu eam possidendo usucapias (= usu capias).

Semel enim implēta usucapiōnē plenō iurē incipit tua res esse, id est et in bonis et ex iurē Quiritium, ac si mancipāta vel in iurē cessa.

Usucapio autem mobilium quidem rerum annō complētur, fundi vero et aedium bienniō, et ita Duodēcim tabulārum legē cautum est. (G.)

СЛОВНИК

admoneo, nui, ĩtum, 2 нагадувати

alius... alius один... інший (другий)

ambitio, ōnis *f* честолюбство

anno complētu після року
assuesco, assuēvi, assuētum, 3 звикати до чогось

biennius, a, um дворічний

calamitas, ātis *f* нещастя, біда

cautum est передбачено

conficio, fēci, fectum, 3 виконувати

corrumpo, corrūpi, corruptum, 3 шкодити, псувати

efficio, fēci, fectum, 3 робити, виконувати; доводити

frango, frēgi, fractum, 3 розбивати

frequentur часто

in bonis habēre мати річ у своєму майні (бонітарна або претоська власність)

indoctus, a, um неосвічений, недосвідчений

ineptus, a, um незгодний, безглуздий

infirmitas, ātis *f* безсилля

iuventus, tūtis *f* молодь

mortalis, e смертний; людина

paedagōgus, i *m gr.* учитель, педагог

paulātīm поступово, помалу

permaneo, nsi, nsum, ēre залишатися

perpetuo постійно

Publiciānus, a, um публіціанський (позов)

resto, restīti, -, 1 залишатися

res mobiles рухоме майно

sermo, ōnis *m* бесіда, діалог

splendo, dui, -, 2 блищати

supēro, āvi, ātum, 1 переважати, долати

tunc тоді

unusquisque кожний

virtus, ūtis *f* добродієність

vitrum, i *n* скло

ЗАНЯТТЯ 18

ГРАМАТИКА

НЕПРЯМЕ ПИТАННЯ (QUAESTIO OBLIQUA)

Непряме питання – це один з типів підрядних з'ясувальних або пояснювальних речень, які вводяться питальними займенниками **quis хто?**, **quid що?**, **qui, quae, quod який?** *яка? яке?*; **qualis який?** (за якістю); **quantus який?** (за кількістю); питальними прислівниками **ubi де?**, **quo куди?**, **unde звідки?**; **quando коли?**, **cur чому?**, **quot скільки?**, **quousque доки?**; питальними частками **ne (чи?)**, **num, nonne (невже?)**, **utrum... an (чи... чи?)**, **an... non (чи не?)**.

У непрямих питаннях вживається кон'юнктив згідно з правилом *consecutio temporum*:

Nescio, ubi sis. Я не знаю, де ти є.

Nesciam, ubi fuēris. Я не буду знати, де ти був.

Nescivēro, ubi futūrus sis. Я не буду знати, де ти будеш.

Nesciēbam, ubi esse. Я не знав, де ти є.

Nescīvi, ubi fuisses. Я не знав, де ти був.

Nescivēram, ubi futūrus esses. Я не знав раніше, де ти був.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основи інфекта, перфекта та супіна, провідмініяйте в *praesens, imperfectum, perfectum* і *plusquamperfectum coniunctivi* активного стану: fallo, 3 – обманювати; senseo, 2 – оцінювати.

2. Замініть активну конструкцію пасивною, перекладіть українською мовою:

Domīnus servum manumissit. Venditor pecuniam dedit.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

permutatio, contractus, adiudicatio, deliberāre, indivīsus, condictio, remedium, odliqus, inquisitio, dementes, acceptus, iniectio, procurator, invalidus, coimperium, praeepta, abrogatio, subsidium, commōdum, exploro, nescipe, praetexta, inscribere, accendo, abstīnens, inquirere.

4. Визначте латинську основу слів:

юрист, пакт, територія, кредит, рецепція, лапідарний, студент, субстанція, імунітет, кондикція, компетенція, апелювати, курія, негаторний, негативний, офіційний, інквізиція, одіозний, мутація, партія, оригінал, ліберал, фракція, місія, ветеран, інвалід.

5. Перекладіть українською мовою:

1. Responde mihi, quid veritas sit. 2. Praetor rogabat, ut heres veniret. 3. Curo, quid feceris. 4. Curo, quid facturus sis. 5. Dictis facta respondeant! 6. Testis officium est dicere quid sciat aut audiverat. 7. Notum est, quanta fuerit apud Lacedaemonios auctoritas legum Lycurgi. 8. Dum Socrates in carcere fuit, discipuli eius secum consultabant, quomodo Socratem liberare possent. 9. Multi homines nesciunt, quam vim scientia habeat. 10. Quid iuvat errorem, mensam iam puppem, fateri? (Claud.) 11. Quis dubitavit, quin in re publica Romana primum locum eloquentia tenuisset? 12. Nescire quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. (Cic.) 13. Ego quid futurum sit, nescio, quid fieri possit, scio. (Sen.) 14. Ante iudicasti, Epicureum te esse, quam ista cognovisti. (Cic.) 15. Veritas odium parit. (Ter.) 16. Dic mihi, quis Caesarem occiderit. 17. Iudices reos interrogant, quibus causis ad scelera commoti sint. 18. Explorandum est, an testis inimicus ei sit, pro quo testimonium dat. 19. Dum vires annique sinunt, tolerate labores. (Ov.) 20. Lacedaemonii quidam interrogati, qua de causa nunquam leges mutarent, dixerunt: «Ne serviant leges hominibus, sed homines oboediant legibus». 21. De vitiis hominum Phaedrum:

«Peras imposuit luppiter nobis duas:
propriis replendam vitiis post tergum dedit,
alienis ante pectus suspendit gravem.
Hac re videre nostra mala non possumus,
alii simul delinquant, censores sumus».

Юридична фразеологія

1. Intra vires. У межах повноважень. 2. Iniuriam qui facturus est, iam fecit. (Sen.) Намір вчинити злочин дорівнює злочину. 3. Nulla lex satis commoda omnibus est. Немає закону, котрий був би зручним для всіх (людей). 4. Quousque, tandem, abutere, Catilina, patientia nostra? (Cic.) Доки, нарешті, Катіліно, ти зловживатимеш нашим терпінням? 5. Iudicis est semper in causis verum sequi. (Cic.) Обов'язок судді – завжди шукати істину. 6. Qui tacet, non utique fatetur, sed tamen verum est eum non negare. (Dig.) Те, що хтось мовчить – не означає, що він погоджується, але вірно й те, що він не заперечує. 7. Ad arbitrum. На рішення (судді). 8. Casus foederis. Випадок, що підпадає під положення договору. 9. Divortium et gerudium. Розлучення за згодою двох

або за вимогою дружини. 10. Fátetúr facínus is, quí iudícium fúgit. Той, хто тікає від суду, виказує цим свою провину. 11. Quid iuris (sit)? – Iuris est. Що говорить право? – Це законно. 12. Offícium vocat. Обов'язок кличе. 13. Ad instántiam partis. На вимогу сторін.

Varia I

1. Sapiens Bias, interrogátus, cur res suas secum non portáret, inquit: «Omnia mea mecum porto». 2. Diogēnes, interrogátus, cur lucernam diē accendisset: «Homīnem»,– inquit,– «quaero». 3. Cum homo pravus ianuae domus suae ínscrisisset: «Nihil mali ingrediátur», Diogēnes: «Quomōdo, inquit, domīnus domum suam intrāre potuērit?». 4. Mos senatorībús Romae fuit in curiam cum praetextātis filiis introīre. (AG.) 5. Cum vendītor pretium accepisset, rem tradīdit. 6. Cum testis aegrōtus sit, in iudícium venit. 7. Solo, quum interrogarētur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id nemīnem factūrum putasse. (Cic.) 8. Praetōrem decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habēre. (Cic. De off.) 9. Cum magistri alios docent, ipsi discunt. 10. Augustus, quum itērat aliquos nunquam solutūros significāre vult, «ad Kalendas Graecas solutūrus» ait. (Suet.) 11. Ubi innōcens formīdat, damnat iudicem. (Syr.) 12. Levis est Fortūna: cito reposcit, quod dedit. (Syr.) 13. Qui mentīri solet, peierāre consuevit. (Cic.) 14. Cato, quoad vixit, virtūtum laudē crevit. (Nep.)

Permutatio

1. Orīgo vendendī emendīque a permutationībús coepit. Olim enim non ita erat nummus, neque aliud merx aliud pretium vocabātur, sed unusquisque secundum necessitātem tempōrum ac rerum utilībús inutilia permutābat.

An sine nummis venditio dici hodiēque possit, dubitātur. (Paul.)

2. Pretium in numerāta pecunia consistēre debet. In cetēris rebus an pretium esse possit, velūti homo aut toga aut fundus, valde quaerītur. Nostri praeceptōres (Cassius et Sabīnus) putant etiam in aliā rē posse consistēre pretium. Unde illud est quod vulgo putant per permutationē rerum emptiōnem et venditiōnem contrāhi, eamque speciem emptiōnis venditiōnisque vetustissimam esse. (G.)

3. Diversae scholae auctōres (= Nerva et Procūlus) dissentiunt aliudque esse existimant permutationē rerum, aliud emptiōnem et venditiōnem. (G.) 4. Sed verior est Nervae et Procūli sententia:

nam sicut aliud est vendere aliud emere, alius emptor alius venditor, ita aliud pretium aliud merx; at in permutatiōne discerni non potest, uter emptor uter venditor sit. (*Paul.*) 5. Aristo ait permutatiōnem vicinam esse emptiōni. (*Dig.*)

СЛОВНИК

abstineo, ui, entum, 2 стримувати
accendo, ndi, nsum, 3 запалювати
accido, cidi, -, 3 трамлятися, па-
 дати
affero, attuli, allatum, afferre при-
 носити, додавати
auctor, oris m творець, автор
carcer, eris m в'язниця
commoveo, movi, motum, 2 збу-
 джувати, рухати, гнати
consisto, stiti, -, 3 твердо стояти,
 ставати, існувати
contraho, traxi, tractum, 3 уклада-
 ти (договір), здійснювати; стя-
 гувати
convoco, avi, atum, 1 скликати,
 збирати, запрошувати
dissentio, sensi, sensum, 4 не пого-
 джуватися, розходиться в думках
diversus, a, um протилежний, во-
 рожий
epulae, arum f. pl. весілля
existimo, avi, atum, 1 вважати,
 гадати
exploro, avi, atum, 1 досліджува-
 ти, вивчати, довідуватись
facinus, oris n злочин
formido, avi, atum, 1 побоюватися
inimicus, a, um недруг, ворог
inscribo, scripsi, scriptum, 3 ро-
 бити напис
intro, avi, atum, 1 входить
inultus, a, um безкарний
lucerna, ae f лампа, ліхтар
malum, i n зло, лихо
mecum = cum me
mentior, mentitus sum, 4 брехати,
 обріхувати
mergo, mersi, mersum, 3 занурю-
 вати, топити
merx, mercis f товар
nescio, nescivi, nescitum, 4 не зна-
 ти, не вміти
nubo, nupsi, nuptum, 3 виходити
 заміж

numero, avi, atum, 1 нараховува-
 ти, мати
oboedio, ivi, itum, 4 слухатися,
 підкорятися
obliquus, a, um непрягий
occido, cidi, cisum, 3 бивати
odium, i n ненависть
pario, peperit, par(itum), 3 поро-
 джувати, виробляти
pars, partis f частина
pectus, oris n груди; серце
pera, ae f gr. торба, торбина
peiero, avi, atum, 1 порушувати
 (клятву)
pomum, i n яблуко, плід
porto, avi, atum, 1 носити
praeceptor, oris m учитель, наста-
 вник
praetextatus, a, um юнацький
pravus, a, um нечесний
principium, i n початок
puer, pueri m хлопчик
puppis, is f корма; корабель
quoad поки
quousque як довго
repleo, replēvi, replētum, 2 запов-
 нювати; наповнювати; відшко-
 довувати
reposco, - , -, 3 вимагати назад
secundum відповідно, згідно
simul ледве, ледь
sino, sivi, situm, 3 дозволяти, за-
 лишати
suspendo, ndi, nsum, 3 повісити,
 підтримувати (на відомій висоті)
tergum, i n спина
testimonium, i n свідок, свідчення
tutus, a, um захищений, безпечний
uter, utra, utrum один з двох
valde дуже
vel або
veluti немов
vicinus, a, um сусідній, схожий
vetus, eris старий

ЗАНЯТТЯ 19

ГРАМАТИКА

УМОВНІ ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Цей тип складнопідрядних речень характеризується тим, що підрядне речення містить передумову, з якої як наслідок випливає дія головного речення.

Підрядні умовні речення вводяться сполучниками: **si** (якщо, якщо б, коли б), **nisi** (якщо не), **si non** (якщо б не), **si minus** (коли б не). У латинській мові існує три типи умовних речень: *реальний (modus reālis)*, *потенціальний (modus potentiālis)* і *нереальний (modus irreālis)*.

<i>Modus reālis</i>	<i>Modus potentiālis</i>	<i>Modus irreālis</i>
Умова та наслідок наводяться як фактично дані	Умова можлива, хоча реалізація її не передбачається	Умова та наслідок суперечать: 1) тому, що є; 2) тому, що було
Усі часи індикатива	Praesens coniunctīvi	1) Imperfectum coniunctīvi
	Perfectum coniunctīvi	2) Plusquamperfectum coniunctīvi

Modus reālis. Це такий тип підрядних речень, в яких із певної умови випливає наслідок. Сполучник **si** означає реальну умову, яка може, могла або зможе здійснитися. Дієслово в головному і підрядному реченнях вживається в усіх часах індикатива:

Si vales, bene est; ego valeo.— Якщо ти здоровий, добре; я здоровий.

Si in ius vocat, ito. (LXIII) — Якщо (позивач) кличе тебе (відповідача) до суду (претора), ти повинен іти.

Modus potentiālis. Це такий тип підрядних речень, в яких умова та наслідок подаються у формі припущення або побажання. Дія головного речення залежить від того, наскільки здійсниться умова, що її виражає підрядне речення. І в головному, і в підрядному реченнях вживається praesens coniunctīvi, коли умова співвідноситься з моментом мовлення, і perfectum coniunctīvi, коли умова співвідноситься з минулим:

Si ita putes, errēs.— Якщо ти так думатимеш, то помилятимешся.

Si ita putvēris, erravēris.— Якщо ти так подумаєш, то помилишся.

Modus irreālis. Це тип підрядних речень, який виражає дію, що не відповідає дійсності: ні умова, ні наслідок не можуть здійснитися. У головному і підрядному реченнях вживається *imperfectum coniunctīvi*, коли дія не може здійснитися зараз, і *plusquamperfectum coniunctīvi*, якщо дія співвідноситься з минулим:

Si id facēret, prudens esset.— Якби він зробив це (зараз), він був би розумним.

Si id fecisset, prudens fuisset.— Якби він це зробив (у минулому), він був би розумним.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми дієслів, виділіть основи, провідмініайте в *imperfectum, perfectum* і *plusquamperfectum coniunctīvi actīvi*:

possideo, 2 – володіти; *cario*, 3 – брати, одержувати.

2. Замініть активну конструкцію пасивною, перекладіть українською мовою:

Actor causam vindicāvit.

Casum sentit domīnus.

3. Назвіть префікси, визначте їх значення:

confessio, irreālis, immunitas, compensatio, deportatio, discrimen, continens, emancipatio, interdictum, officium, praetor, accipere, imputatio, annullatio, prorogatio, reparare, extraditio, deponere, indulgentia, praelatus, commissio.

4. Визначте латинську основу слів:

посесор, матерія, конспект, опера, гонорар, субстанція, рецепція, мода, валюта, депутат, віндикація, резолюція, фініш, специфікація, потенційний, синдик, тероризм, директива, місіонер, доктрина, прерогативний, регіональний, принцип, денонсація, імігранти, індульт, прелат, націоналізація, нейтралітет, екзекватура.

5. Перекладіть українською мовою:

1. *Themis est dea iustitiae.* 2. *O, Fortūna, velut Luna.*
3. *Fortūna caeca est.* 4. *Faciam, si potuero.* 5. *Si ita putas, erras.*
6. *Si quaesiveris, invenies.* 7. *Si vivis Romae, Romāno vivito morē.* 8. *Si te rogo, responde mihi.* 9. *Nisi Alexander essem, Diogēnes esse vellem.* 10. *Si vis pacem, para bellum.*
11. *Augētur memoria, si exercētur.* 12. *Si vera narrāre, non opus sit testibus.* 13. *Si sapis, sis apis. (Sen.)* 14. *Si omnes homīnes commūni salūti servīrent, omnes civitātes florērent.* 15. *Si quis subīto advēnit, cum eo colloquium est, «lupus in fabulis» clamant.* 16. *Mēa rēs agitūr pariēs cum prōximus ardet. (Verg.)*
17. *Mos est Syracūsis, ut, si qua de re ad senātum*

referātur, dicat sententiam, qui velit: nominātim nemo rogātur. (Cic.) 18. Licet irrideat, si qui vult. (Cic.) 19. Scelēra etiam si non sint deprehensa, quum fiērent, sollicitūdo non cum ipsis abiit. (Sen.) 20. Mel in orē, verba lactis, fel in cordē, fraus in factis. 21. Cum rex artificem Daedālum laesisset, regnum Minois relinquere constituit, et inquit: «Omnia pōssideāt, non pōssidet āera Mīnos!». 22. Matrimonium tum perpetuum est, si mutua voluntāte iungitur. (Quint.) 23. Si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestōrē perscribebātur. (Liv.) 24. Si cum aurum tibi promissem, ignorantī (tibi) quasi aurum aes solvērī, non liberābor. (Dig.) 25. Doctor magis eris, si quod nescis quaeris. Si numquam quaeris, raro magister eris. 26. Pecunia est ancilla, si scis uti, si nescis, domīna. 27. Tēmpōra si fuerint nūbīla, sōlus eris. (Ov.) 28. Qui seminat mala, metet mala. 29. Nemo sapiens, nisi patiens. 30. Parit patientia palmam.

Юридична фразеологія

1. Mare altum. Відкрите (глибоке) море. 2. Uti rogas. (U. R.) Як ти пропонуєш (позитивний голос «за» на відміну від A (anti = contra) – проти). 3. Mentior, nisi... Хай мене назвуть брехуном, хіба що ні... (формула клятви). 4. Lex ferenda aut praescriptio. Законопроект. 5. Ius soli. Право ґрунту. 6. Ius sanguinis. Право крові. 7. Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto. (LXIIT) Якщо батько тричі (підряд) продасть сина (в рабство), нехай син стає вільним. 8. Patrōnus, si clienti fraudem fecērit, sacer esto. (LXIIT) Якщо патрон зробить збиток клієнтові, хай буде він проклятим. 9. Si agnātus nec escit, gentiles familiam habento. (LXIIT) Якщо немає спадкоємця (агнатів), майно матимуть члени роду. 10. Si pox furtum faxit, si im occīsit, iurē caesus esto. (LXIIT) Якщо крадіжка сталася вночі і злодія вбивають, хай буде вбивство його чинним (законним).

Varia II

1. Homo quidam servum genēre Lacedaemonium interrogāvit: «Probusne eris, si te emēro». At ille: «Etiam si non emēris».

2. Chilon, cum aliquando inter patrem et filium iudex esset, filio: «Si – inquit, mala causa tua erit, damnabēris, si bona, non minus damnabēris, quod patrem accusavisti».

3. Iugurtha postquam Roma egressus est fertur saepe eo tacitus respiciens postrēmo dixisse: «Urbem venālem et matūre peritūram, si emptōrem invenērit». (Sall.)

4. Manumissio per lictōres (= apud praetōrem vindicta) hodiē domīnō tacentē expediri (= fieri) solet, et verba sollemnia licet non dicantur, ut dicta accipiuntur. (*Herm.*)

5. Non est omnīno necesse pro tribunāli manumittēre: itāque plerumque in transitū servi manumitti solent, cum aut lavandi aut gestandi aut ludōrum gratia prodiērit praetor aut proconsul legatusve Caesāris. (*G.*)

6. Si procuratōrem dedēro, nec instrumenta (= documenta) mihi causae reddat, qua actiōnē mihi teneātur? Et Labeo putat mandāti (actiōnē) eum tenēri. (*Dig.*)

7. Cum Tarquinius Superbus Romā expulsus esset, duo consūles creati sunt.

8. Sapiens quidam interrogātus, quid homo pessimum, quid optimū habēret, respondit: «Linguam».

9. Omnes debitōres, qui speciem ex causa lucratīva debent, liberantur, cum eā species ex causā lucratīvā ad creditōres pervenisset. (*Dig.*)

10. Ego cum in villa cum praetōrē fuissem, passus sum apud eum, manumitti, etsi lictōris praesentia non esset. (*Ulp.*)

11. Si te iam, Catilīna, comprehendī, si interfici iussēro, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. (*Cic.*)

12. Qui opēras suas locāvit, totius temporis mercēdem accipere debet, si per eum non stetit, quomīnus opēras praestet; advocāti quoque, si pereos non steterit, quomīnus causam agant, honoraria reddere non debent. (*Paul.*)

13. Si homīnem apud se depositum, ut quaesitio ab eo haberētur ac propter ea vinctum sequester solvērīt misericordia ductus, dolo proximum esse quod factum est arbitror, quia intempestive misericordiam exercuit, cum posset non suscipere talem causam quam decipere. (*Ulp.*)

14. Si quis veniendi ad iudicium aliquid pronuntia verit, propter quod is necesse habuerit ad iudicium non venire, tenetur ex edicto praetōris: aequissimum enim putavit praetor dolum eius coercere, qui impedit alīquem iudicio sistit, quamvis quidam putant sibi eum imputare, qui credulus fuit. (*Dig.*)

15. Quamvis strictō iurē nulla teneantur actiōnē herēdes ad monumentum faciendum, tamen principāli vel pontificālī auctoritatē compelluntur ab obsequium suprēmae voluntātis. (*Pap.*)

16. Philosophus quidam, ut ostentāret apud Diogēnem acūmen ingenii, ita ratiocinātus est: «Quod ego sum, tu non es». Cum annuisset Diogēnes, ille pergit: «Ego,— inquit,— homo sum, tu ergo non es». Tum Diogēnes: «Si a me incepēris, rectius colliges».

17. Nescīre, quid ante nos homīnes egērint, est in tenebris vivēre.

18. Thales, interrogātus, quid esset difficīle, «Se ipsum,— inquit,— noscēre». Idem, rogātus, quid esset faciīle, «Altēri,— inquit,— consilium dare».

19. Sophōcles Atheniensis cum propter studium rem familiārem neglegāre viderētur, a filius suis in iudicium vocātus est, ut iudīces eum quasi desipientem a rē familiāri prohibērent. Poēta tragīcus recitātus tragoediam «Oedīpum Coloneum», sententiis iudīcum liberātus esse tradītur.

20. Dum Socrātes in carcēre est, discipūli eius, quōrum in numēro Plato philosōphus et frater eius erant, secum consultābant, quomōdo Socrātem liberāre possent. Socrātes autem «Cuncti homīnes»,— inquit,— «mihi maledīcant, dum Apollo me probet».

Specificatio

1. Si ex uvis aut olīvis aut spicis meis vinum aut oleum aut frumentum fecēris, quaerītur, utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum, an item si ex aurō aut argentō meō vas aliq̄uod fecēris, vel ex tabūlis meis navem aut armarium fabricavēris, item si ex lanā meā vestimentum fecēris, vel si ex vinō et mellē meō mulsum fecēris, quaerītur, utrum tuum sit id, quod ex meō effecēris, an meum.

Quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, videātur esse. Idque maxīme placuit Sabīno et Cassio. Alii vero eius rem esse putant qui fecērit, idque maxīme diversae scholae auctorībus (id est Nervae et Procūlo) visum est. (G.)

2. Post multas Sabinianōrum et Proculianōrum ambiguitātes placuit media sententiā existimantium, si ea species ad materiam reducī possit, eum vidēri domīnum esse, qui materiae domīnus fuērat; si non possit reducī, eum potius intellēgi domīnum, qui fecērit. (Iust.)

СЛОВНИК

acūmen, īnis *n* гострота (розуму)
ambiguitas, ātis *f* двозначність
ancilla, ae *f* служниця
annuo, ui, ūtum, 3 погоджува-
тися
ardeo, arsi, arsum, 2 палати
apis, is *f* бджола

artifex, icis *m* художник
augeo, auxi, auctum, 2 збіль-
шувати
Chilo(n), ōnis *m* Хілон (один із
семи грецьких мудреців)
coerceo, coercui, coercitum, 2
стримувати

colloquium, i n бесіда, розмова
colligo, lēgi, lectum, 3 збирати,
робити висновки
compello, compūli, compulsum,
3 змушувати, примушувати
comprehendo, ndi, nsum, 3
захоплювати, викривати
condico, condixi, conductum, 3
вимагати <згідно з умовою>
cor, cordis n серце
corōno, āvi, ātum, 1 увінчувати
credūlus, a, um довірливий
crudēlis, e жорстокий
cuncti, ae, a pl. усі разом
decipio, cēpi, ceptum, 3 обма-
нювати, ошукувати
deprehendo, ndi, nsum, 3 ха-
пати
desipio, desipui, —, 3 шаленіти
extinguo, nxi, nctum, 3 нищи-
ти, гасити
expello, expūli, expulsum, 3
виганяти
fabrīco, āvi, ātum, 1 виготов-
ляти, робити
fabūla, ae f байка
fel, fellis n жовч
frumentum, i n хліб (у зернах),
збіжжя
gentīlis, e родовий
gloria, ae f слава
impūto, āvi, ātum, 1 зарахову-
вати
ingenium, i n розум
intempestīve несвоєчасно
Iugurtha, ae m Югурта, цар
Нумідії
irreālis, e недійсний
iungo, iunxi, iunctum, 3 зв'я-
зувати
lac, lactis n молоко
lictor, ōris m = vindicta палич-
ка (жезл претора)
loco, āvi, ātum, 1 розміщувати
lucrātīvus, a, um прибутковий
lupus, i m вовк
maledīco, dīxi, dictum, 3 ляяти
matūre вчасно

mel, mellis n мед
merces, ēdis f платня
miserīcordia, ae f співчуття,
милосердя
monumentum, i n пам'ятник
mulsum, i n гр. вино з медом
mundus, i m всесвіт
narro, āvi, ātum, 1 розповідати
navīs, is f судно, корабель
neglēgo, lēxi, lectum, 3 нехту-
вати
nubīlus, a, um сумний, похму-
рий
obsequium, i n слухняність
olīva, ae f оливка, маслина
omnīno повністю
opēra, ae f праця, послуга
opus n потреба, необхідність
ostento, āvi, ātum, 1 показувати
palma, ae f винагорода
paries, ētis m стіна
pergo, perrēxi, perrectum, 3
продовжувати
pereo, perii, peritum, ire ги-
нути
perscribo, scripsi, scriptum, 3
реєструвати
perpetuus, a, um постійний
pervenio, vēni, ventum, 4 при-
ходити, перебувати, повера-
тися
pontificālis, e понтифікальний
(жрецький)
potentiālis, e можливий
praesto, praestīti, praestitum, 1
бути краще, переважати
probo, āvi, ātum, 1 задоволь-
няти(ся)
procurātor, ōris m управитель
prodeo, ii, itum, ire з'являтися,
виходити, йти вперед
prohibeo, bui, bitum, 2 стримувати, захищати
pronuntio, āvi, ātum, 1 оголо-
шувати
pupilla, ae f дівчинка (сирота)
quamvis як би не
quominus щоб не

ratiocīnor, ātus sum, 1 робити висновки; вираховувати, міркувати

reālis, е дійсний

recito, āvi, ātum, 1 читати

rectus, a, um правильний

refēro, retūli, relātum, referre
нести назад, повідомляти, говорити; доповідати; співставляти

regnum, i n царство

redūco, dūxi ductum, 3 повертати, відводити назад, відбудовувати

relinquo, liqui, lictum, 3 залишати

respicio, spēxi, spectum, 3 дивитися назад, обертатися

sapio, ii (īvi, uī), —, 3 бути розумним

semiño, āvi, ātum, 1 сіяти

sequester, tre (tris) m секвестр, посередник

sisto, stīti, statum, 3 ставити, розташовувати

sollemnis, е урочистий

specificatio, ōnis f переробка (виготовлення нової речі з чужого матеріалу)

spica, ae f колос

subīto несподівано

suscipio, cēpi, ceptum, 3 підтримувати

tenēbrae, ārum f, pl. темрява, п'ятьма

tragīcus, a, um трагічний

tragoedia, ae f ep. трагедія

transītus, ūs m перехід

uva, ae f виноград

viduus, a, um самотній

vincio, vinxī, vinctum, 4 зв'язувати; зобов'язувати

vinum, i n вино

vereor, verītus sum, 2 боятися, побоюватися

vestmentum, i n одяг

КОМЕНТАРІ ДО ТЕКСТІВ

Res mancipi et nec mancipi

res mancipi (i) речі, які передавалися у власність лише за обрядом манципації (земля, раби, будівлі, худоба) (тільки в Італії)

res nec mancipi речі всі інші, на які право власності передається самою передачею речі

ipsa traditionē внаслідок самої передачі

plenō iurē fiunt з повним правом стають

sive... sive... sive або... або... або

aliā ex causā з інших причин

fit стає

Res corporales et incorporales

res corporales річ матеріальна

res incorporales річ нематеріальна

quaedam... quaedam деякі... деякі

quae in iurē consistunt які перебувають у праві

nec pertinet і не стосується

continentur містяться

servitutes (servio – служити, servus – раб, servitus – рабство) сервітути – обмежені права на чужу річ

De fontibus iuris Romani

ius edicendi право висловлювати, давати розпорядження

eō distat тим відрізняється

lex lata est видано закон

legis vicem замість закону

quibus permissum est яким дозволяється

in unum concurrunt сходяться на одному

licet дозволяється

quamlibet який завгодно

sequi іти слідом

De actionibus

iudiciō persequendi здійснення в судовому порядку
obligātus est зобов'язаний

condictio = actio in persōnam в юридичних джерелах
вживається як різновид тільки обов'язкового позову

Capitis deminutio

caput, itis n голова, правоздатність

status, ūs m правове положення чи стан

tria genēra три види, три категорії

capitis deminutio iur. обмеження правоздатності

status libertātis статус свободи

status civitātis статус громадянства

status familiae сімейний статус

tantum тільки

Mancipatio

coram у присутності

teneat тримав би (умовний спосіб)

tunc ego homīnem iure Quiritium meum esse aio я заявляю (кажу), що ця людина за правом квіритів належить мені (є моя); це стародавня процесуальна формула, яка виголошується під час обряду манципації (*Acc. c. inf.*)

quibus commercium est яким надано право торгувати, укладати угоди

Permutatio

secundum necessitātem tempōrum ac rerum відповідно до потреб часу та обставин

possit могло б (умовний спосіб)

putant... posse consistere pretium вважають, що ціна може складатися (з)... (*Acc. c. inf.*)

putant emptiōnem et venditiōnem contrāhi вважають, що купівля і продаж можуть полягати

putant eamque speciem vetustissimam esse і вважають, що вона (міна) є стародавнім видом

existimant aliudque esse permutatiōnem, aliud emptiō-

nem et venditiōnem і вважають, що міна це одне, купівля-продаж – інше (*Acc. c. inf.*)

dubitātur сумнівно

valde quaeritur дуже спірно

De iurē personārum

mancipium походить від manus – рука і capio, ěre – брати, *букв.* «взяте чи захоплене рукою», тобто раб, невільник (полонений) і будь-яка річ, придбана на правах власності шляхом купівлі (**mancipium** – **mancipatio**)

manumissio звільнений на волю (від дієслова **manumitto**, ěre – звільняти, давати волю). Обряд **manumissio** здійснювався над рабом, який після того ставав вільновідпущеником (**libertinus**). Звільнення ж вільного з-під влади (сина з-під влади батька) здійснювалося за допомогою іншого обряду, який мав назву **emancipatio**.

pertinet vel ad... стосуватися або до...

prius videāmus спершу розглянемо

summa divisio haec est головний поділ такий

rursus *тут:* у свою чергу

alii... alii одні... інші

et ea potestas iuris gentium est і ця влада належить до галузі права, загального для всіх народів

animadvertēre possūmus можемо спостерігати

dominis in servos vitae necisque potestātem esse що у панів стосовно рабів є право життя і смерті (*Acc. c. inf.*)

sed hoc temporē але в наш час

licet дозволено

supra modum понад міру

in servos saevire виявляти (жорстокість по відношенню до рабів)

Dominium

dominium, i n (**dominus**) власність, панування

quo = hoc

ius Quiritium право римських (повноправних) громадян (квіритів)

bona, ěrum n pl. майно (**in bonis esse** перебуває у складі майна (звідси «бонітарна» власність, тобто власність за преторським правом, на відміну від «квіритської»))

in bonis habēre мати «бонітарну» власність (встановлену, на відміну від «квіритської», претором), мати річ у складі свого майна

in iurē cedēre поступатися в суді перед претором

implēta usucapīōnē (*Abl. abs.*) по закінченні строку давності набуття

cautum est (від *saveo*, 2) передбачено

Leges Duodēcim tabulārum Закони XII таблиць

Specificatio

Specificatio (*speciem + facio*) переробка (виготовлення нової речі з матеріалу власника). Уривок наводить суперечку двох шкіл (школи Сабіна-Кассія і школи прокуліанців) про те, кому повинна належати нова річ після її виготовлення: власникові матеріалу, з якого річ зроблена, чи особі, яка зробила річ

quidam materiam et substantiam spectandam esse putant деякі (юристи) вважають, що слід визнати істотним речовину і матеріал (*Acc. c. inf.*)

id est тобто

res videātur esse (*Nom. c. inf.*) на їх думку, річ належить (здається, річ належить)

Idque maxīme placuit Sabīno et Cassio такої думки дотримувались, головним чином, Сабін і Кассій

idque maxīme diversae scholae auctoribus visum est так дивилися, головним чином, на справу прибічники протилежної школи

licet хоча

In iurē cessio

In iurē cessio процесуальна поступка (в присутності претора)

fit відбувається, робиться

cui res in iurē cedītur кому річ у претора уступається

an contra vindicet (*Coni.*) чи буде він подавати зустрічний позов про віндикацію

quo negante aut tacente (*Abl. abs.*) якщо той дає негативну відповідь (відхиляє) або мовчить

praesentibus amīcis (*Abl. abs.*) у присутності друзів

addīco, dīxi, dictum, dicere, 3 присуджувати

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТЕРМІНИ І ВИСЛОВИ

1. **Acta emendāre** внести виправлення в протокол
2. **Actio intenditur** позов подається
3. **Actio quiescit** справу призупинено
4. **Actiōnem denegāre** відмовити у прийнятті позовної заяви
5. **Actuarius, i m** секретар
6. **Actor, ōris m** позивач
7. **Ad acta** до справи (долучити)
8. **Ad iudicium adesse** з'явитися до суду
9. **Ad melius inquirendum** на дослідження
10. **Album iudicium** список суддів
11. **Appellatiōnem interponere** подати апеляцію
12. **Assessor, ōris m** засідатель
13. **Audire querēlam** вислухати скаргу
14. **Authenticus, a, um** дійсний, справжній
15. **Avisatio de periurio** попередження про відповідальність за неправдиве показання
16. **Causam cadere** програти справу
17. **Causam dicere** захищатися в суді
18. **Causam discere** вивчати справу
19. **Causam vincere** виграти справу
20. **Causā cognitā** по ознайомленні з обставинами справи
21. **Causa desistere** відмовитися від позову
22. **Convenire** подавати позов
23. **Deferre controversiam ad arbitrum** передати спір на вирішення арбітра
24. **De planō** не вносячи в засідання
25. **Diem eximere** відмінити засідання
26. **Diem sententiae proferre** відкласти оголошення рішення
27. **Dies actiōnis exit** термін для подання позову минає (закінчується)
28. **Evadere albō advocatorum** виключити зі складу адвокатури
29. **Exemplum, i n** приклад, копія (**authenticum, i n** оригінал)
30. **Exercitio iudiciorum** судочинство
31. **Ex officio** з обов'язку служби, з власної ініціативи
32. **Exponere rem** викласти обставини справи
33. **In camerā** в кабінеті, не вносячи в засідання
34. **In custodiam dare** взяти під варту
35. **Index, indicis m** покажчик, виписка
36. **Instrumentum, i n** документ
37. **In tabellas refferre** занести до протоколу
38. **Interlocutio, ōnis f** попередня ухвала (постанова)
39. **Interventio accessoria** вступ (тобто втручання) третьої особи
40. **Interventio principālis** вступ третьої особи із самостійним позовом

41. **Iudicia administrāre** відати судовою частиною
42. **Iudicium disturbāre** порушувати порядок судового засідання
43. **Libellus, i m** книжка, письмова заява
44. **Libellō adīre praefectum** подати заяву начальникові
45. **Libellum concipēre** скласти заяву
46. **Libellus accusatorius** обвинувальний вирок
47. **Libellus appellatiōnis** апеляційна скарга
48. **Libellus conventiōnis** позовна заява
49. **L. s. (locus signi)** місце печатки
50. **Medicīna forensis** судова медицина
51. **Opē exceptiōnis** в порядку заперечення
52. **Ordo iudiciōrum** судоустрій
53. **Partium meārum non est** мені не підсудне
54. **Pendentē appellatiōnē** до розгляду скарги
55. **Pendentē litē** до закінчення судового провадження
56. **Per contumaciam** в зв'язку з упертою неявкою відповідача
57. **Pro tribunālī** у судовому засіданні
58. **Quaesitor, ōris m** слідчий
59. **Querēla, ae f** скарга
60. **Querimonia habētur** надійшла скарга
61. **Referente praesidē** по доповіді голови
62. **Reformatio in peius** посилення санкції при відміні вироку по скарзі засудженого
63. **Reicēre iudicem** відвести суддю
64. **Removēre officiō** усунути з посади
65. **Repudiāre officium** відмовитися від посади
66. **Reus, i m** відповідач, підсудний
67. **Revocāre ad alium iudicium** просити про перенесення до іншого суду
68. **Reō absentē** за відсутності відповідача
69. **Scriba, ae m** переписувач, секретар
70. **Subscriptio, ōnis f** підпис
71. **Sententia absolutoria** виправдальний вирок
72. **Sententiam ferre** винести рішення
73. **Sententiam pronuntiāre** оголосити рішення
74. **Stare decisis** дотримуватися прецедентів
75. **Sub iudicē lis est** справа ще у провадженні
76. **Sine provocatiōnē** без права оскарження
77. **Tabella quaestiōnis** протокол допиту
78. **Tabularium, i n** архів
79. **Testes citāre** викликати свідків
80. **Testes interrogāre** допитувати свідків
81. **Testes producēre** виставити свідками (когось)
82. **Testimonium recitāre** оголошувати показання
83. **Viātor, ōris m** судовий розсильний

ХРЕСТОМАТІЯ

MARCUS PORCIUS CATO

(234–149 pp. до н. е.)

Марк Порцій Катон [Цензорин] – стародавній римський письменник, оратор, державний діяч і адвокат. Обіймав посади консула, проконсула, цензора. За виявлену суворість при цьому одержав *cognōmen* (прізвисько) *Censorius*.

Автор першого історичного твору латинською мовою *Origīnes* (Початки), в якому прославляються давньоримські звичаї та мужність (збереглися лише фрагменти); непохитний ворог Карфагену. Водночас Катон прибічник прогресивних методів ведення господарства і лихварства. В багатому на юридичні формули трактаті *De agricultūra* (Про землеробство), який дійшов до нас повністю, маємо цінне джерело для вивчення економіки сільсько-го господарства та аграрної історії Стародавнього Риму. Переклад російською мовою вперше здійснив М. Є. Сергієнко.

(*Марк Порцій Катон. Земледелие. Перевод и комментарии М. Е. Сергеевко. М., Л. 1950*)

De agricultūra

PRAEFATIO

Est interdum praestāre mercatūris rem quaerere, nisi tam periculosum sit, et item fenerari (faenerari), si tam honestum sit. Maiores nostri sic habuerunt et ita in legibus posuerunt: furem dupli condemnari, f(a)eneratorem quadrupli. Quanto peiorem civem existimarint f(a)eneratorem quam furem, hinc licet existimare. Et virum bonum quom (cum) laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo, verum, ut supra dixi, periculosum et calamitosum. At ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius quaestus stabilissimusque consequitur minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt qui in eo studio occupati sunt.

Liber II

Pater familias ubi ad villam venit, ubi larem familiarem salutavit, fundum eodem die, si potest, circumeat; si non eodem die, at postridie. Ubi cognovit, quo modo fundus cultus siet operaque quae facta infectaque sient,, postridie eius diei villicum vocet, rodet, quid operis siet factum, quid restet, satisne temperi opera sient confecta, possitne quae reliqua sient conficere, et quid factum vini, frumenti aliarumque rerum omnium. Ubi ea cognovit, rationem inire oportet operarum, dierum. Si ei opus non apparet, dicit villicus sedulo se fecisse, servos non valuisse, tempestates malas fuisse, servos aufugisse, opus publicum effecisse; ubi eas aliasque causas multas dixit, ad rationem operum operarumque villicum revoca.

CAPUT V, 142

Haec erunt villici officia, Disciplina bona utatur. Feriae serventur. Alieno manum abstineat, sua servet diligenter. Liti- bus familia supersedeat: si quis quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet. Familiae male ne sit, ne algeat, ne esuriat: opere bene exerceat, facilius malo et alieno prohibebit. Villicus, si nolet male facere, non faciet; si passus erit, dominus impune ne sinat esse, pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat. Villicus ne sit ambulator: sobrius siet semper: ad cenam nequo eat (= ne aliquo). Familiam exerceat, consideret, quae dominus imperaverit, fiant. Ne plus censeat sapere se quam dominum. Amicos domini, eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultit. Rem divinam nisi Compitalibus in compito aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini: quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederit nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercenarium, politorem diutius eundem neu habeat die. Ne quid emisse velit insciente domino, ne quid dominum celavisse velit. Parasitum ne quem habeat. Haruspicem, augur- em, hariolum, chaldaeum ne quem consuluisse velit. Segetem ne defrudet: nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, et id faciat saepe, dum ne lassus fiat. Si fecerit, scribit in mente familiae quid sit, et illi animo aequiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare et valebit rectius et dormibit libentius. Primus cubitu surgat, postremus cubitum eat: prius villam videat clausa uti siet et uti suo quisque loco cubet et uti iumenta pabulum habeant.

- Praefacio** **est interdum praestare** іноді можна було б віддати перевагу
faenerari *apx.* = *fenerari* давати кредит під проценти
faeneratorem *apx.* = *fenerator*, *oris m* лихвар
fur, furis *m* злодій
posiverunt *apx.* = *posuerunt* встановили
condemnari dupli, quadrupli стягати у подвійному, чотирикратному розмірі (залежно від розміру збитків)
maiores йдеться про LXIII, за перевищення позичкового проценту (12% за місяць) було встановлено покарання з метою обмеження лихварства
existimarint *apx.* = *existimaverint*
quom *apx.* = *cum*
colonus, i *m* орендар (колон)
consequitur виявляється, впливає
II **feriae, arum** *f, pl.* свято
supersedeo 2 відати
algeo 2 мерзнути
villicus, i *m* вілик (управитель вілли)
libet, libuit, libere хочеться, бажано
ambulator, oris *m* байдикуватий, особа без певних занять
V, 142–143 **siet, sient** (*praes. coni.* = *sit, sint*)
siet = sit; nequo = ne aliquo
sobrius, a, um тверезий
considĕro, avi, atum, i бачити, оглядати
sapere se (*acc. c. inf.*)
sapio, sapii, -, 3 бути розумним
ausculto, avi, atum, i вислуховувати
Compitalia = Compitalia, ium n Компіталії, щорічні свята (3–5 січня) на честь покровителів дому ларів, рабам у цей час надавалася певна свобода
compitum, i *n* перехрестя (вулиць, доріг)
iniussu без наказу
satus, us *m* (*vid sero, sevi, satum, ere*) посів
operarium, mercenarium, politorem мова йде про категорії робітників (поденщиків, здольщиків-землеробів)
velit (*praes. coni. go volo*) вирішувати, визначати
insciens, entis невмілий, той, хто не знає
emisse, clavisse (*infinitivus perfecti passivi*)
parasitus, i *m* нахлібник, дармоїд
haruspicem, augurem, hariolum, chaldaicum бродячі ворожбити

seges, etis *f* посів; ґрунт, земля
defraudo (defrudo), avi, -, *l* обманювати
segetum ne defrudet про землю як живу істоту, яку
не можна обманювати
lassus, a, um втомлений
aequiore animo із спокійною душею
libebit від *libet, libuit, libere* хочеться, бажано
cubitus, us *m* сон
surgo (*subrigo, rexi, rectum, ere*)
clausa (*PPP від claudio, clausi, clausum, ere*)
uti = ut
iumentum, i *n* в'ючна тварина

MARCUS TERENCEIUS VARRO

(116–27 pp. до н. е.)

Марк Теренцій Варрон – вчений-енциклопедист і письменник пізньої римської республіки. Один із засновників цивільного права, обіймав посади народного трибуна, едила, претора, був легатом у війську Помпея.

Спадщина Варрона з усіх галузей знань налічує більше 70 праць. *Vir doctissimus*, за свідченням Плінія, був єдиним римлянином, якому при житті поставили пам'ятник у бібліотеці Азинія Полліона (публічна бібліотека Риму). Варрон підлягав проскрипції. Відійшовши від державної діяльності, зайнявся науковими дослідженнями.

Прожив Варрон дев'яносто років.

Автор трактатів *De iurē civili* і *De iurē publico*, славетного твору *De linguā Latinā* (значна частина дійшла до нас). Він присвячений Цицерону, з яким вчений познайомився в Афінах, де вони разом вивчали грецьку філософію. Твори Варрона є одним з основних джерел наших знань про Закони дванадцяти таблиць.

Повністю зберігся трактат Варрона *De rē rusticā* (Про сільське господарство). Де йдеться про польове господарство, рільництво, садибне господарство, птахівництво і бджільництво. На 80-му році свого життя Варрон зайнявся управлінням маєтку, який придбала його дружина. Трактат містить багато цінних відомостей і пропозицій з відродження сільського господарства в Італії, яке занепало.

(Варрон. Сельское хозяйство. М., Л., 1963).

De rē rusticā

I. 10. Bina iugera quod a Romulo primum divisa (dicebantur) viritim, quae (quod) heredium sequerentur, heredium appellarent. Nunc dicam, agri quibus rebus colantur. Quas res alii dividunt in duas partes: in homines et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt; alii – in tres partes, instrumenti genus vocale et semivocale et vocale mutum, vocale, in quo sunt servi, semivocale, in quo sunt boves, mutum in quo sunt plaustra. Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercennariis, cum conductionis liberorum operis res maiores, ut vindemias ac faenisicia, administrant, iique quos obaerarios nostri vocitaverunt et etiam nunc sunt in Asia atque Aegypto et in Illyrico complures.

II. Viri magni nostri non sine causa praeponerent Romanos rusticos urbanis. Ut ruri enim qui in villa vivunt ignaviores, quam in agro versantur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaque annum ita dividerunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent reliquis septem ut rura colerent. Quod dum servaverunt institutum, utrumque sunt consecuti, ut et cultura agros fecundissimos haberent et ipsi valitudine firmiores essent, ac ne Graecorum urbana desiderarent gymnasia. Quae nunc vix satis singula sunt, nec putant se habere villam, si non multis vocabulis retineant Graecis, cum vocent particulatim loca procoetona, palaestram, apodyterion, peristylon, ornithona, pexipteron, oporothecon. Igitur quod nunc intra murum fere patres familiae conrepererunt relictis falce et aratro et manus movere maluerunt in theatro ac circo, quam in segetibus ac vinetis, ac frumentum locamus qui nobis advehat, qui saturi fiamus, ex Africa et Sardinia, et navibus vindemiam condimus ex insula Coa et Chia. Itaque in qua terra culturam agri docuerunt pastores progeniem suam, qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum propter avaritiam contra leges ex segetibus fecit prata, ignorantes non idem esse agri culturam et pasticlem. Alius enim opilio et arator.

I **bina iugera** [за переказом, ще Ромул наділив кожного римлянина двома юgerами землі, тобто 1/2 га]

heredium, i n спадкоємне майно

adminiculum, i n підтримка

plaustrum, i n віз, повозка

instrumentum vocale, semivocale, mutum характерний поділ знярядь у Варрона: на рабів, волів і вози

II **desidiosus, a, um** ледачий

particulatim окремо, по частинах

nonis diebus = *nundinae*

procoeton, onis *m gr.* прокойтón (передпокій)

palaestra, ae *f gr.* палéстра (школа для гімнастичних занять і красномовства)

apodyterion (ium), i *n gr.* кімната для роздягання у лазні

peristylum, i *n gr.* перістиль (подвір'я з колонадою)

ornithon, onis *m gr.* орнітол, пташник

pexipteron, onis *m gr.* (*від pecto* – чесати вовну) чесальня (майстерня)

oporothea, ae *f gr.* плодосховище

intra murum = *in urbem*

correpo, repsi, reptum, ere 3 збиратися

maluerunt (*perfectum activi від malo*)

Coa, orum *n:* (Cos) острів Кос (відомий тканинами і одягом)

Chios (Chius), i *f* острів Хіос (відомий вином, мармуром і фігами)

pratium, i *n* луг

pasticlis, is *f* пасовище

opilio, onis *m* (*від ovis + pello*) вівчар

arator, oris *m* óрач

MARCUS TULLIUS CICĒRO

(106–43 pp. до н. е.)

Марк Туллій Цицерон – давньоримський політичний діяч, видатний оратор і філософ, відомий адвокат і письменник. Збереглося 58 його промов (політичних і судових), 12 філософських трактатів, 7 трактатів з риторики і більше 800 листів, Спадщина Цицерона – неоціненне джерело відомостей про римське право II–I ст. до н. е. Як ідеолог республіканського ладу, *homo novus*, він прославляв велич Риму, його стародавні закони (*De re publica, De legibus*). Пропагандист грецької фолософії серед римлян, Цицерон захищав стоїчне вчення природного права (*De officiis*).

Корифей римського красномовства, «другий Демосфен», він створив теорію ораторського мистецтва – риторику (натхненний Аристотелем). *De oratore, Orator, Brutus* – знаменита трилогія Цицерона, де подано довершений зразок судово-політичного оратора *perfectus orator*.

Промови Цицерона вивчали в римських школах; збереглися коментарі до його промов. У IV ст. Цицерон був популярним у християнських письменників. В епоху Відродження існував культ Цицерона – майстра красномовства. Діячі Великої французької буржуазної революції XVIII ст. (Мірабо, Робесп'єр та ін) звеличували його як борця за республіканську свободу і будували свої промови за зразком його промов.

Єдиний універсально освічений римський філософ Цицерон, за образним висловом О. Блока (*Блок А. Собр. соч., Л., 1936, т. 8, с. 98*), «зібрав жалюгідні рештки меду із запахуших квітів великого грецького мислення, з квітів, нещадно роздушених грубим колесом римського воза».

Труди Цицерона перекладені на багато мов світу.

Праці Цицерона українською мовою переклав Григорій Скворода. У наш час переклад праць Цицерона здійснив В. Д. Литвинов.

(*М. Т. Цицерон. Про державу. Про закони. Про природу богів, К., «Основи», 1998*)

In laudem iuris civilis

Qui ius civile condemnandum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis. Qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, – de hominibus non de iure civili detrahit; sin peritis non putat esse obtemperandum, – non homines laedit, sed leges ac iura labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter, quam ius civile retinendum. Etenim, hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum aut quid alienum sit. Quid enim refert aedes aut fundum relictum a patre aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, quae cum omnia tua iure mancipii sint ea possisne retinere? si parum sit communitum ius? si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? quid, inquam, prodest fundum habere, si, quae decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite, maior hereditas venit unicuique vestrum in iisdem bonis a iure et a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt... Fundus a patre relinqui potest, at usucapio fundi,

hoc est finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus.

Quapropter non minus diligenter ea quae a maioribus accepistis, publica patrimoniam iuris, quam privatae rei vestrae, retinere debetis.

(*Pro Caecina*, 70–75)

Oratio in Canilinam prima

Римський сенатор Луцій Сергій Катіліна в 63 р. до н. е. організував у Римі змову з метою захоплення влади. Консулу Марку Туллію Цицерону, який виступив у сенаті з яскравими промовами, вдалося розкрити закат і покарати змовників. За це римський сенат надав Цицерону титул «Батько батьківщини». Знамениті Катілінарії (чотири промови проти Катіліни) – це чудові зразки римського політичного красномовства.

Нижче наводимо уривок із вступу до першої промови.

Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorete arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec intellegit, consul videt – hic tamen vivit. Vivit? Immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum: nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos iam diu machinaris.

Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

In Verrem

(70 р. до н. е.)

In Verrem – це п'ять обвинувальних промов Цицерона проти намісника однієї з найбагатших провінцій Сицилії Гая Ліцінія Верреса – пропретора, який зганьбив себе пограбуванням, хабарництвом, здирством і жорстокістю. Суд у справі про здирництво, пов'язаний з великим цивільним позовом, вимагав двох судових сесій (actiones).

Під час першої сесії Цицерон відмовився від обвинувальної промови, обмежившись коротким виступом, який дійшов до нас. Захисникові Гортензію не вдалося спростувати звинувачення, і Веррес ще до початку другої сесії добровільно вирушив у вигнання до Массилії, де в 43 р. до н. е. став жертвою проскрипцій.

Підготовлену для другої сесії промову Цицерона не було потреби виголошувати, але, щоб вона лишилася пам'яткою його політичної діяльності та зразком ораторської майстерності, він видав її. Викладена в п'ятьох книжках (главах), вона імітувала форму реального судового процесу, де були присутні Веррес, його захисники, комісія присяжних суддів-сенаторів на чолі з головуючим.

Цицерон виступав захисником прав сицилійців, нещадно громив ставленика аристократії, що чинив сваволю, подав жахливу картину злочинів кліки лихварів – одну з найчорніших сторінок римської історії.

I. 1. Nemini video dubium esse, iudices, quin apertissime C. Verres in Sicilia sacra profanaque omnia et privatim et publice spoliavit versatusque sit sine ulla non modo religione, verum etiam dissimulatione in omni genere furandi atque praedandi. Sed quaedam mihi magnifica et praeclara eius defensio ostenditur; cui quem ad modum resistam, multo mihi ante est, iudices, providendum. Ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam virtute istius et vigilantia singulari dubiis formidolosisque, temporibus a fugitivis atque a belli periculis tutam esse servatam.

I. 2. Quid agam, iudices? quo accusationis meae rationem conferam, quo me vertam? ad omnes enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur. Novi locum; video, ubi se iactaturus sit Hortensius. Belli pericula, tempora rei publicae, imperatorum penuriam commemorabit; tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini talem imperatorem populo Romano Sicularum testimoniis eripi, ne obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiae velitis.

IV. 10. In Triocalino, quem locum fugitivi iam ante tenuerunt, Leonide cuiusdam Siculi familia in suspicionem et vocata coniurationis. Res delata ad istum. Statim, ut par fuit, iussu eius homines, qui erant nominati, comprehensi sunt adductique Lilybaeum; domino denuntiatum est, causa dicta, damnati.

V. – «Quid deinde?» – Quid censetis? furtum fortasse aut praedam exspectatis aliquam. Nolite usque quaque idem quaerere. In metu belli furandi locus qui potest esse? Etiam si qua fuit in hac re occasio, praetermissa est. Tum potuit a Leonida nummorum aliquid auferre, cum denuntiavit, ut adesset, fuit nundinatio aliqua, ut isti non nova, ne causam dicerent; etiam alter locus, ut absolventur; damnatis quidem servis quae praedandi potest esse ratio? Produci ad supplicium necesse est. Testes enim sunt, qui in consilio fuerunt, testis publicae tabulae, testis splendidissima civitas Lilybaetana, testis honestissimus maximusque conventus civium Romanorum; fieri nihil potest, producendi sunt. Itaque producuntur et ad palum alligantur.

Etiam nunc mihi expectare videmini, iudices, quid deinde factum sit, quod iste nihil unquam fecit sine aliquo quaestu atque praeda. Quid in eius modi re fieri potuit? Quod commodum est, exspectate facinus quam vultis improbum; vincam tamen exspectationem omnium. Homines sceleris coniurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum alligati – repente, multis milibus hominum inspectantibus, soluti sunt et Triocalino illi domino redditi.

Quid hoc loco potes dicere, homo amentissime, nisi id, – quod ego non quaero, quod denique in re tam nefaria, tametsi dubitari non potest, tamen, ne si dubitetur quidem, quaeri oporteat, – quid aut quantum aut quo modo acceperis? Remitto tibi hoc totum atque ista te cura libero; neque enim metuo, ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quid facinus nemo praeter te ulla pecunia adduci potuerit, id tu gratis suscipere conatus sis. Verum de ista furandi praedandique ratione nihil dico, de hac imperatoria iam tua laude disputo.

VI. Quid ais, bone custos defensorque provinciae? Tu, quos servos arma capere et bellum facere in Sicilia voluisse cognoras et de consilii sententia iudicaras, hos ad supplicium iam more maiorum traditos ex media morte eripere ac liberare ausus es?..

LXI. Gavius hic, que dico, Consanus, cum in illo numero civium Romanorum ad isto in vincla coniectus esset et nescio qua ratione clam e lautumiis profugisset Messanamque venisset, qui tam prope iam Italiam et moenia Reginorum, civium

Romanorum, videret et ex illo metu mortis ac tenebris quasi luce libertatis et odore aliquo legum recreatus revixisset, loqui Messanae et queri coepit, se civem Romanum in vincla coniectum, sibi recta iter esse Roman, Verri se praesto adveniendi futurum.

LXII. Non intellegebat miser, nihil interesse, utrum haec Messanae, an apud istum in praetorio loqueretur; nam, ut antea vos docui, hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adiutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium consciam.

Itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius, eoque ipso diu casu Messanam Verres venit. Res ad eum defertur, esse civem Romanum, qui se Syracusis in lautumiis fuisse quereretur; quem iam ingredientem in navem et Verri nimis atrociter minitantem ab se retractum esse et asservatum, ut ipse in eum statueret, quod videretur. Agit hominibus gratias et eorum benevolentiam erga se diligentiamque collaudat. Ipse, inflammatus scelere et furore, in forum venit; ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.

Expectabant omnes, quo tandem progressurus aut quidnam acturus esset, cum repente hominem proripi atque in foro medio nudari ac deligari et virgas expediri iubet. Clamabat ille miser se civem esse Romanum, municipem Consanum; meruisse cum L. Raecio, splendidissimo equite Romano, qui Panhormi negotiaretur, ex quo haec Verres scire posset. Tum iste, se comperisse eum speculandi causa in Siciliam a ducibus fugitivorum esse missum; cuius rei neque index neque vestigium aliquod neque suspicio cuiquam esset ulla; deinde iubet undique hominem vehementissime verberari.

Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri inter dolorem crepitumque a corpore deiecturum arbitrabatur; is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui numquam istam pestem viderat, comparabatur.

LXIII. O nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas! Hucine tandem haec omnia reciderunt, ut civis Romanus in provincia populi Romani, in oppido foederatorum ab eo, qui beneficio populi Romani fascis et secures haberet deligatus in foro virgis caederetur?

pro Caecina, 70–75

revello, velli, vulsum, 3 *тут* рвати, розривати
venire in mentem спасти на думку; *тут* бути очевидним
hoc sublato (*abl. abs.*) з відхиленням цього
quare... esse за допомогою чого міг би (будь-хто) дізнатися
aliqua ratione будь-яким чином
bene partum (*pario, peperī, partum*, 3 народжувати; *тут* набувати) сумлінне придбання
iure mancipii за манципацією
gratia, ae f *тут* вплив
publica patrimonia iuris громадська скарбниця права

Oratio in Catilinam (exordium)

Вступ до промови відзначався високим пафосом. Цицерон з перших же слів, ніби ігноруючи зібрання senatorів, поривно (*ex abrupto*) звертається до одного лише Катіліни і висловлює йому, у формі красивих риторичних запитань, глибоке обурення з приводу того, що він, *hostis patriae*, наважився появитися на сенаторському засіданні саме в той момент, коли сенат повинен був обговорити і вжити рішучих заходів проти катілінаріїв.

Quó úsque два слова, які вимовляються з однаковим наголо-
сом: до якого часу, доки

tándem нарешті (передає виняткове нетерпіння і обурення)

abutère = *abuteris (fut. I)*; **fúror** несамовитість, оскаженіння, дике безумство

íste підсилює займенник **tuus** (українською мовою в цьому випадку вживається займенник *цей*)

elúdere технічний вираз, запозичений із боротьби (про гладіаторів, які вміють вправними рухами тіла ухилитися від удару супротивника)

sese effrenata iactabit audacia – метафора – кінь, який скинув вуздечку і мчить щосили

nihil... nihil... nihil риторична фігура *anaphōra*, (анафора), яка полягає у повторенні одного й того ж слова на початку кількох речень або членів речення

Palatii – Палатинський пагорб (Палацій) був обраний, за переказом, самим Ромулом для заснування Риму. Тут була фортеця, яка згодом увійшла у межі міста. В центрі Риму, поблизу форуму зосереджувалося все торгове і громадське життя, Палацій був улюбленим місцем проживання багатих і знатних громадян, у тривожні моменти, як один із найважливіших пунктів, він охоронявся посиленою вартою – **vigiliae** патрулі

concursum юрба, що збиралася (за стінами храму Юпітера)
boni (= *optimates*) благонамірені громадяни
munitissimus... locus цілком захищене... місце; будівля сенату
(а в даному випадку – храм Юпітера) охоронялася благонаміреними і співчуваючими консулові елементами
ora vultusque вираз облич; фігура **hendiadys**, яка означає одне складне поняття вживанням двох слів, з'єднаних сполучником **que**
movere справляти враження
non sentis у питаннях, які передають винятковий подив і обурення, нерідко заперечення **non** замінює собою запитальну частку **nonne**: невже (хіба) чи ні
patere tua consilia (*acc. c. inf.*) твої наміри відкриті
constringere зв'язувати; латинська метафора: «невже ти не помічаєш, що зв'язаний по руках і ногах, оскільки всі тут знають про твою змову?»
constrictam... teneri coniurationem tuam non vides (*acc. c. inf.*) невже ти не бачиш, що твоя змова вже пов'язана
quid proxima, quid superiore nocte під останньою (найближчою) ніччю Цицерон підрозуміває сьогоднішню ніч (із 7 на 8 листопада), під попередньою – вчорашню ніч (з 6 на 7 листопада), коли відбувалася знаменита нарада катілінаріїв у Леки
quem nostram ignorare arbitraris ти думаєш, що хтось із нас не знає (*acc. c. inf.*)
immo vero мало того, (він) навіть
in senatum venit Катіліна мав формальне право на участь у засіданні сенату, оскільки обіймав посаду претора ще у 68 році, обурюючись з приводу появи Катіліни в сенаті, Цицерон мав, отже, на увазі не юридичний бік справи, а лише моральний
fit... particeps бере участь
publicum consilium нарада про справи держави
notat et designat вибирає і прирікає (на заклання) – метафора запозичена з практики жерців, які таврували (**notare**) тварин, які призначалися ними для жертвоприношення
nos, fortes viri... satis facere videmur ми, хоробрі мужі, здається, досить робимо... (*nom. c. inf.*)
istius furorem ac tela vitare ухилятися від зброї, якою він скажено потрясає
te... duci... iam pridem oportebat тебе слід давно було повести (на смерть) (*acc. c. inf.*)
conferri pestem направити загибель (*acc. c. inf.*)
pestis чума; тут загибель
senatus consultum... vehemens et grave сенатська постанова... грізна й вагома (21 жовтня). Диктаторські повноваження кон-

сула Цицерона ґрунтувалися лише на «звичаї предків», тому по закінченні терміну свого консульства він міг бути притягненим до відповідальності за перевищення влади (як це й сталося згодом)

non deest немає нестачі

consilium huius ordinis розумні (тверезі) судження, висловлювані сенаторами

nos, nos... consules, desumus ми, ми... консули, не відповідаємо своєму призначенню

In Verrem

- I
- apertissime** цілком відкрито; **profana** світське, людське
 - privatum et publice** у приватних людей і в общин
 - spoliare** знімати зброю; *тут*: грабувати
 - versari** вертїтися; *тут*: займатися
 - religio** релігійний страх, страх божий;
 - dissimulatio** *тут*: стискування
 - magnificus** пишний
 - ostendere** демонстративно показувати, ніби загрожувати
 - Ita causa constituitur** діло ставиться так;
 - iste** *займ.* 2 особи (з жестом у напрямку до підсудного)
 - vigilantia** пильність
 - singularis** єдиний у своєму роді, винятковий;
 - dubiis** в скрутних;
 - formidolosis** страшних;
 - ratio** система, план;
 - conferre** спрямовувати;
 - impetus** напад, натиск;
 - locus** *тут*: загальне місце, прийом;
 - se iactare** гордитися, торжествувати
 - tempora** обставини
 - penuria** бідність; **p. imperatorum** (*obiect*) нестача в полководцях
 - deprecari** благати про помилування (вимолювати)
 - contendere** змагатися з ким-небудь; *тут*: наполягати
 - populo Romano eripe** (*eripere* з *dat.*) виривати, віднімати
 - testimoniis** (*abl. causae*)
 - obterere** затирати; *тут*: применшувати
 - crimen** : звинувачення
- IV
- Triocalinum** область у південно-західній Сицилії з містом Триокала, яке мало три (*tria*) блага: хорошу воду, родючий ґрунт і неприступне розташування;
 - familia** (сукупність **famuli**) слуги, челядь;

in suspicionem vocare запідозрити
res це;
deferre доносити;
ut par fuit як і належало
Lilybaeum (нині Марсала) на заході Сицилії, друга після
 Сіракуз резиденція римського намісника;
comprehensi арештовані;
denuntiatum est, тобто **ut veniret**;
causa dicta відбувся процес
usque quaque повсюди;
potuit міг би;
nummus монета у дві драхми
nummorum aliquid скільки-небудь грошенят;
auferre взяти (винести);
fuit nundinatio aliqua можна було б поторгуватися і
 укласти угоду
ne causam dicerent (servi) щоб не доводити до судового-
 ріння
locus випадок;
absolvere *юр.* виправдовувати;
quidem обмежувально;
ratio *тут:* засіб, можливість;
necesse est необхідно (*з acc. c. inf. dodam e eos*);
consilium рада римських громадян (вершників), які засі-
 дали з претором
publice tabulae офіційні акти, *тобто* протокол судового
 слідства
splendidissima блискуча, поважна;
honestissimus шановний
conventus з'їзд римських громадян (для участі у претор-
 ському суді)
palus стовп, *тобто* хрест;
alligare (adligare) прив'язувати
etiam nunc навіть і тепер;
quaestus нажива;
quod commodum est = **quod libet** скільки завгодно
nisi id... quid aut quantum aut quomodo acceperis... ne
quidem... quaeri oporteat про що я не запитую, про що
 зрештою (**denique**), у настільки злочинній справі, за не-
 можливості сумніву, не слід би запитувати навіть у тому
 випадку, якщо б сумнів цей виник
remittere відпускати, поступатися;
suscipere брати на себе
verum але;

de ista ratione про твою систему;

iam вже тепер

Ut, quam damnatis crucem servis fixeras, hanc indemnatis videlicet civibus Romanis reservares. А хрест, зведений тобою для страчених без суду рабів, ти зберіг, очевидно, для римських громадян, страчених без суду

LXI **Gavius** Публій Гавій – один із численних вільних римських громадян, кинutih Верресом у в'язницю, був жителем муніципію

nescio qua ratione якимось способом

lautumniae каменоломні (які служили у Сіракузах тюрмою)

qui videret так як побачив;

Regium місто у південній Італії поблизу Мессіни;

ex (illo metu) відразу ж після;

odore aliquo legum ніби вдихаючи атмосферу законності
recreatus revixisset знову народився і ожив;

recta (via) прямо

praesto esse бути до послуг

LXII **Non intellegebat miser** на свою біду він не розумів;

interest є різниця;

adiutrix помічниця;

receptrix (vid recipere приймати) приховувачка;

coscius співумисник;

deducitur перепроводжується;

atrociter страшно;

minitari загрожувати

statuere (in) постановити, призначити (проти кого);

eminere виступати, проступати;

quo куди;

progredi доходити до чого;

proripere схопити

expedire вийняти і тримати напоготові;

merere про військову службу;

splendidissimus найблискучіший (почесний титул вершників);

se comperisse що він достовірно знає;

speculandi в якості вивідача і шпигуна;

fugitivi збігли раби (які повстали під проводом Спартака);

index донощик, свідок;

undique звідусюди, *тобто* по всьому тілу;

crepitus тріск, *тут*: свист (різок);

civitas громадянські права, громадянський стан;

depellare відштовхувати, відвести

deicere = *depellere* скидати із себе, видаляти;

deprecari відмолити

usurpare користуватися; **u. nomen civitatis** продовжувати називати себе громадянином;

aerumnosus бідолашний;

pestis загибель;

comparare готувати

LXIII **eximius** видатний; **lex Porcia** закон Порція Леки (Лаеса) 199 р. до н. е. забороняв піддавати римських громадян побиттю різками;

lex Sempronia закон Гая Гракха 123 р. до н. е. забороняв смертну кару римського громадянина без згоди центуріатних коміцій;

desiderare сумувати, чекати;

aliquando коли-небудь, нарешті;

reddita в 70 р., в рік цього процесу, за сприянням Помпея, який вступив у союз із демократичною партією; трибунат був дуже ослаблений Суллою у 82 році;

hucine (чи сюди)... **reciderunt** чи дійшло до того;

foederati зв'язані союзом із Римом провінціали. Влада претора і консула вважалася особливою милістю (**beneficium**) римського народу; фасції і сокири лікторів – одна з ознак цієї влади (**imperium**).

TITUS LIVIUS

(59 р. до н. е.–17 р. н. е.)

Тіт Лівій (Патавін) – великий римський історик і талановитий письменник. Він створив монументальну працю *Ab Urbe condita* (Історія Риму від заснування міста) в 142-х книжках (збереглися 1–10 і 21–45, всього 35), в якій повно відображені основні події історії римського народу, починаючи від стародавніх часів заснування Риму і до 9 р. н. е. Найдокладніше Лівій описав царський період і Ранню республіку, падіння царської влади й обрання перших консулів, ознайомив сучасників з першими республіканськими законами. Ідеалізуючи староримську доблесть, Лівій високо ставив значення *Законів дванадцяти таблиць* як джерела публічного і приватного права римлян. Це класичний історик античності, з яким після Геродота ніхто не міг зрівнятися.

Ab Urbē conditā

II. Liberi iam populi Romani res pace belloque gestae, annui magistratus imperiaque legum potentiora quam hominum peragentur. Omnia iura, omnia insignia primi consules tenere,

id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum iure iurando adegit neminem Romae passuros regnare. Deinde patrum numerum ad trecentorum summam explevit; traditum inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres quique (= et qui) conscripti essent: conscriptos, videlicet novum senatum, appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungendosque patribus plebis animos.

VII. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen nisi ipso volente deleteretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Praetor haec invenio apud quosdam L. Genucium tribunum plebis tulisse ad plebem, ne faenerare liceret; item aliis plebi scitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret consules ambos plebeios creati. Quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse.

VIII. Dictatura popularis et orationibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secundissimas plebei adversas nobilitati tulit: unum, ut plebi scita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initium suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe. Cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur.

Eo anno plebei Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob unius faeneratoris simul libidinem simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit; cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset, quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum acenderunt. Ut florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adulescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare atque identidem admonere fortunae; postremo, cum ingenuitatis magis quam praesentis condicionis memorem videret, nudari iubet verberaque adferri. Quibus laceratus iuvenis cum se in publicum proripuisset libidinem crudelitatemque conquerens faeneratoris, ingens vis hominum cum aetatis miseratione atque indignitate iniuriae accensa, tum suae condicionis liberumque suorum respectu, in forum atque inde agmine facto ad curiam concurrat; et, cum consules tumultu repentino coacti senatum

vocarent, introeuntibus in curiam patribus laceratum iuvenis tergum procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. Victum eo die ob inpotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei; iussi-que consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam muruisset, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur, pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium, esset. Ita nexi soluti, cautumque in posterum, ne nectarentur.

II, 1, 1;
8-11 **magistratus imperiaque annui** з вигнанням царів (509 р. до н. е.) судова влада і право законодавчої ініціативи переходить до двох вищих магістратів: сенату – адміністративній раді; їхнім повноваженням (**imperium**) відповідали царські відзнаки

Brutus prior fasces habuit Луцій Юній Брут, племінник Тарквінія Приска, який визволив Рим від тиранії Тарквініїв, перший римський консул, який правив спільно з колегою

fasces, ium *m pl.* фасції, пучки прутів (лози) з топірцем (**securis**) посередині – знаки достоїнства римських царів, а потім і магістратів, їх несли ліктори, які йшли попереду **patrum numerum ad trecentorum summum explevit** Брут, засновник республіканського устрою, довів кількість членів сенату до 300

patres conscripti (формула звертання) панове сенатори; **patres** батьки-сенатори (з патриціїв), **conscripti** сенатори виборні (з плебеїв), *букв.* записані, *тобто* внесені до списку сенаторів

VII,
41, 4;
42, 1-2 **lex sacrata militaris lata est** мова йде про плебейські закони, які скасовували патриціанські привілеї, серед них: закони Публіція Філона (471 р. до н. е.) і консула Ліція, 1 (492 р. до н. е.), перший збільшив кількість плебейських трибунів з 2 до 4, другий надав народним трибунам право накладати стягнення на того, хто заважає перебігові плебейських зборів; закони консулів Валерія і Горация (449 р. до н. е.) про розповсюдження постанов плебейських коміцій на увесь народ; про відновлення знищеного децемвірами права громадян опротестовувати несправедливі рішення магістратів (**ius provocationis**), відновлення «вже майже забутої» недоторканості народних трибунів; закон Луція Генуція (342 р. до н. е.), який заборонив будь-які позики під проценти; закон Публілія (339 р. до н. е.) поклав у основу виборів плебейських трибунів територіальний принцип (**tribus**)

VIII,
12,
14–16;
28, 1–9

tres leges secundissimas plebei adversas nobilitati tulit закон Філона (339 р. до н. е.) зобов'язав усіх римських громадян брати участь у плебісцитах

ut plebiscita omnes Quirites tenerent встановив, що плебісцити прирівняні до проекту центуріатного закону (**rogatio**), щоб стати законом, потребували схвалення сенату

ante initium suffragium patres auctores fierent; tertiam ut alter utique ex plebe censor crearetur цензор, ординарний, патриціанський магістрат, із сер. IV ст. до н. е. обиралися по двоє кожної п'ятирічки (**lustrum**) на термін не більше 18 місяців (потім їхні повноваження переходили головним чином до консулів; основними законами про цензорів були: закон Емілія; I і закон Овінія (бл. 434 р. до н. е. і 312 р. до н. е.). Закон Емілія заснував цензуру (**censura**) як самостійну магістратуру. За законом Овінія цензорів були надані права обирати сенат. Закон Філона встановлював, що одним із цензорів має бути плебей.

Ця норма перетворила патриціанський сенат у патриціансько-плебейський

velut initium libertatis factum est за законом Петелія Папірія (320 р. до н. е.) було пом'якшене примусове стягнення; кредиторам не дозволялося тримати боржників у кайданах і в домашніх в'язницях, доки вони не відпрацюють борг (порівняй у LXIII – *nox*).

Цей закон вважався «початком нової свободи плебеїв», боргове рабство було скасоване

flagitium, i n безчесний вчинок

fructus adventicius випадковий прибуток

ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРАВА

Основною формою права в стародавньому Римі в царський період (753–509 рр. до н. е.) був звичай (*mos*).

У середині V ст. до н. е. з'явилися *Leges duodecim tabularum* – найдавніша пам'ятка першого писаного права і звичаїв римлян.

У республіканський період (509–30 рр. до н. е.) загальнови-знаною формою права стали постанови народних зборів (плебісцити), едикти консулів, преторів та інших магістратів, що становили преторське право.

За часів принципату (27 р. до н. е. – II ст. н. е.) основною формою виявлення волі рабовласників були постанови сенату (сена-туконсульти) і діяльність юристів (юриспруденція).

У період доміану (III–V ст.) імператори диктували право у формі імператорських наказів.

Джерелами пізнання римського права є численні археологічні, нумізматичні пам'ятки давньоримської культури, а також юридичні та літературні праці.

Найціннішим юридичним джерелом є кодифікація Юстиніана, де підбито підсумок багатомікового розвитку римської культури і права.

Нижче наводяться уривки із *Законів дванадцяти таблиць*, *Інституцій* Гая і *Дігест* Юстиніана.

Leges duodecim tabularum

(451–450 pp. до н. е.)

Tabula I

Права й обов'язки позивача та відповідача

1. Praetor urbanus ius inter cives dicito.
2. Si in ius vocat, ito.
3. Ni it, antestamino, igitur em capito.
4. Adsiduo vindex adsiduus esto. Proletario iam civi cui quis volet vindex esto.
5. Rem ubi pacunt, orato.

Tabula III

Права кредиторів. Покарання боржників

1. Aeris confessi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunt.
2. Post deinde manus iniectio esto. In ius ducito.
3. Ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicit, secum ducito. Vincito aut nervo compedibus. XV pondo ne minore, aut si volet maiore vincito.
4. Si volet, suo vivito. Ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras farris endo dies dato; si volet, plus dato.
5. ... nisi pacti forent habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaque pecuniae indicati essent praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant aut trans Tiberim peregre venum ibant.
6. Tertiis nundinis partis secanto. Si plus minusve securunt, se fraude esto.

Tabula IV

Звільнення сина з-під влади батька. Право дружини

2. Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.
3. Mulier, quae nolebat eo modo (usu) in manum mariti convenire, quotannis trinotio poterat abesse atque eo modo cuiusque anni usum interrumpere.

Tabula V

Права успадкування. Опіка

1. ...feminas etsi perfectae aetatis sint in tutela esse... exceptis virginibus Vestalibus, quas... liberas esse...
3. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.
4. Si intestato moritur, cui suus heres nescit, agnatus proximus familiam habeto.
5. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.

Tabula VI

Набуття права власності на землю

1. Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto.
2. Improbis intestabilis esto.
3. Usus auctoritas fundi biennium est, ceterarum rerum omnium annus est usus.

Tabula VII

Права й обов'язки землевласників

6. Viae latitudo in porrectum octo pedes, in anfractum sedecim.
7. Viam muniunto. Ni sam delapidassint, qua volet iumenta agito.
9. Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit... de adimenda ea... agere potes.

Tabula VIII

Про позичковий процент. Види правопорушень: крадіжка урожаю, лжесвідчення, наклеп, тілесні пошкодження

2. Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.
3. Manu fustive si os fregit collisive libero CCC, si servo CL poenam subito sestertiorum.

4. Si iniuriam altēri faxsit, XXV aeris poenae sunt.
5. Frugem aratro quaesitam furtim noctu pavisse ac secuisse pubēri... suspensum Cereri necāri... impubem praetoris arbitratu verberari noxiamve duplione decidi.
12. Si nox furtum factum sit, si im occisit, iure caesus esto.
21. Qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur.
23. Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

Tabula IX

Про підкуп судді або посередника. Про смертні вироки

3. ...iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur.
5. ...eum qui hostem concitaverit quive civem hosti traderit capite puniri.
6. Interfici... indemnatum quemcumque hominem... (vetuerunt).

Tabula X

Про поховання (Сакральне право)

1. Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.
4. Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.

I, 2	підмет при vocat – actor (petitor), при ito – reus
I, 3	ni = nisi antestamino <i>арх.</i> від antestari (форма imperativus futuri) em = is (<i>тут</i> acc. sing.)
I, 4	adsiduus = assiduus заможний громадянин vindex <i>тут</i> захисник, поручитель
III, 1	confessus <i>тут</i> визнаний iustus <i>тут</i> пільговий
III, 2	manus iniectio накладення руки, насильницьке захоплення
III, 3	iudicatum facere виплатити борг endo eo <i>арх.</i> = інео там само, на місці, одразу nervus <i>тут</i> кайдани, окови, пута XV pondo вагою 15 фунтів (фунт = 327,45 г)
III, 4	libra римський фунт
III, 5	trinis nundinis continuis (abl. temporis) три рази підряд у базарні дні (через 27 днів)

	capite poenas dare поплатитися головою, життям
	peregre за кордон, у чужі країни
	venum ire йти на продаж, продаватися
IV, 2	venum duit = vendat
V, 1	perfecta aetas юридично правомочний вік (з 25 років)
V, 3	uti = ut
	legassit super = legavisset super
V, 4	intestato без заповіту
V, 5	adgnatus = agnatus
	escit = erit
VI, 1	nuncupassit = nuncupavisset
VI, 3	usus давнє володіння
VII, 7	viam munire укріпляти, мостити, брукувати
	sam <i>арх.</i> займенник в асс. sing. <i>f</i>
	delapidassint <i>арх.</i> = futurum від delapidare мостити
VIII, 2	pacit <i>арх.</i> = paco 3 = pango 3 укладати мир
VIII, 3	paenam subire зазнавати кари
VIII, 4	faxsit <i>арх.</i> = faxit = fecerit (coniunctivus)
	aeris <i>тут</i> aes ac (<i>грошова одиниця</i>)
VIII, 9	frugem <i>тут</i> урожай
	decido 3 <i>тут</i> чітко визначати
VIII, 12	nox <i>арх.</i> = noctu вночі
	im <i>арх.</i> , тобто furem
	occisit <i>арх.</i> від occido 3
IX, 3	iure – dat. finalis
IX, 6	indemnatus незасуджений
X, 4	ne radunto нехай не дряпають щік
	lessus <i>арх.</i> плач, голосіння на похоронах

INSTITUTIONES GAI

(II ст. н. е.)

Гай – знаменитий римський юрист класичної юриспруденції, вчитель і письменник. Серед численних праць Гая найбільше значення мають *Інституції* (Institutionum iuris civilis commentarii) в 4-х книгах, де систематизовані різноманітні сторони цивільного права Стародавнього Риму. Книга перша присвячена вченню про особи (*Persōnae*), друга і третя – вченню про угоди (*Res*), четверта – вченню про позови (*Actiōnes*). Структура елементарного посібника для юристів-початківців *особи – речі – позови* стала зразком для *Інституцій Юстиніана* VI ст. і *Кодексу Наполеона* (Code Civil) 1804 року і залежних від нього сучасних цивільних кодексів.

Відкрив *Інституції* Гая у 1811 році німецький історик Георг Нібур серед рукописів V ст. у бібліотечі собору міста Верона (Італія). Крім Веронського рукопису, відомі нові уривки, виявлені у 1927, 1933 роках серед єгипетських папірусів.

Інституції Гая – єдиний класичний твір, що цілком дійшов до нас.

Liber primus

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim commune omnium hominum iure utuntur.

Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitatur. Inveterata consuetudo pro lege immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. Ius populi Romani constat ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.

Omne autem ius, quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res vel ad actiones. Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod homines aut liberi sunt aut servi. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. Ingenui sunt qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt. Rursus libertinorum tria sunt genera: nam aut cives Romani aut Latini aut dediticiorum numero sunt. Vocantur autem peregrini hi, quondam adversus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde victi se dediderunt. Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civile aut gentium: iure civile, si quis se maior viginti annis ad pretium participandum venire passus est: iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur aut qui ex ancillis nostris nascuntur. Servus nullum caput habet. Ergo si servos in bonis tu(i)<u>s, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest, et eo modo meus libertus fit. Sed et ceteris modis ius Quiritium consecutus meus libertus fit. Bonorum autem quae <...>, cum is morietur, relinquerit, tibi possessio datur, quocumque modo ius Quiritium fuerit consecutus. Quodsi cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit manumissus, ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iure subiectae sunt. Rursus earum personarum, quae alieno iure subiectae sunt,

aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. In potestate et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt. Emancipatione desinunt liberi in potestate parentum esse. Lex Duodecim tabularum his verbis iubet: si pater filium ter venum duit filius a patre liber esto. Ceteri autem liberi praeter filium una mancipatione sui iures fiunt. Eaque res verbis ita agitur: *mancipat pater filium alicui is eum (= filium) vindicta manumittit*; eo facto revertitur in potestatem patris; *is (= pater) eum (= filium) iterum mancipat vel eidem vel alii*, sed in usu est eidem mancipari. *Isque eum (= filium) postea vindicta manumittit*; eo facto rursus in potestatem patris revertitur: Tertio pater eum mancipat vel eidem vel alii, sed in usu est eidem mancipari, eaque mancipatione desinit in potestate patris esse. Transeamus nunc ad aliam divisionem. Nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam vel in tutela sunt, vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. Tutela plerumque virile officium est.

Olim tribus modis in manum conveniebat: usu, farreo, coemptione. Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat, quia velut annua possessione usu capiebatur, in familiam viri transiebat filiaeque locum obtinebat. Ut lege Duodecim tabularum cavetur, mulier, quae nolebat eo modo in manum mariti convenire, quotannis trinotio poterat abesse eo modo cuiusque anni usum interrumpere. Sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. Farreo in manum conveniunt per quoddam genus sacrificii, in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dicitur. Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: nam coram non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit is mulierem, cuius in manum convenit. Lege Iulia de maritandis ordinibus ei quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere.

Est autem mancipatio... imaginaria quaedam venditio; quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est. ...si cives Romanas uxores duxerint, vel etiam Latinas peregrinasve cum quibus *conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, evenit ut non <solum>* cives Romani fiant, sed etiam in potestate patris sint.

Res in dotem datae, quae pondere numero mensura constant, mariti periculo sunt, quia in hoc dantur, ut eas maritus ad

arbitrium suum distrahant et quandoque soluto matrimonio eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse vel heres eius.

Liber secundus

Ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis paternum computatur acsi servōrum peculia in bonis dominorum numerantur.

Modo videamus de rebus: quae vel in nostro patrimonio sunt vel extra nostrum patrimonium habentur. Summa itaque rerum divisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt divini iuris, aliae humani. Hae autem quae humani iuris sunt, aut publice sunt aut privatae. Privatae sunt quae singulorum hominum sunt, quae publicae sunt, nullius videntur in bonis esse; ipsius enim universitatis esse creduntur. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam in <corporales>. Etiam res mancipi et nec mancipi sunt. Res nullius cedit primo occupanti. Usucapionem recipiunt <maxime> res corporales, exceptis rebus sacris, sanctis, publicis populi Romani et civitatum, item liberis hominibus. Quod ideo receptum videtur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni aut biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est.

Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit. Nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit vel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, <etiam> soli si sit. Quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem.

Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt, iure gentium nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati quam voluntatem domini volentis res suam in alium transferre ratam haberi. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti si rem, quam commodavi aut locavi tibi aut apud te deposui, vendidero tibi: licet enim ex ea causa tibi eam non tradiderim, eo tamen, quod patior eam ex causa emptionis apud te esse, tuam efficio.

Superficies solo cedit. Praetor occupationem rem nullium sunt accessio, alluvio, inaedificatio, implantatio, scriptura, pictura, tinctura, plumbatura, ferruminatio, specificatio. Specificatio cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit.

Liber tertius

Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.

Omnis obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto. Primum videamus de his, quae ex contractu nascuntur. Harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio, velut mutui datione. Mutui autem datio proprie in his rebus contingit, quae pondere, numero, mensura constant: qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum.

Si quod dari stipulamur tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio. Ab heredis persona obligatio incipere non potest. Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius quod debetur.

Ante litem contestationem dare debitorem oportere post litem contestationem condemnari oportere post condemnationem iudicatum facere oportere. Voluntatem potius quam verba considerare oportet.

In verborum obligationibus alius stipulatus, alius promittit. Obligatio fit litteris. Mutuum est datio rerum, quae pondere, numero mensura constat.

Haec ita, si dumtaxat accipientis gratia commodata sit res, at si utriusque, veluti si communem amicum ad cenam invitaverimus tuque eius rei curam suscepisses et ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum praestare debeas... Is quoque apud quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur: qui et ipse de ea re quam acceperit restituenda tenetur. Sed is etiamsi neglegenter rem custoditam amiserit, securus est: quia enim non sua gratia accipit, sed euis a quo accipit, in eo solo tenetur, si quid dolo perierit: neglegentiae vero nomine ideo non tenetur, quia qui neglegenti amico rem custodiendam committit, de se quaeri debet. Consensu fiunt obligationes: in emptionibus-venditionibus, locationibus-conductionibus, societatibus, mandatis. Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt.

Societatem coire et re et verbis et per nuntium posse nos dubium non est. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet cum

alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur.

Sed ea quidem societas, de qua loquimur id est quae nudo consensu contrahitur, iuris gentium est, itaque inter omnes homines naturali ratione consistit. Est autem aliud genus societatis, proprium civium Romanorum. Olim enim mortuo patre familias, inter suos heredes quaedam erat legitima simul et naturalis societas, quae appellabatur *ercto* non cito id est dominio non diviso; *erctum* enim dominium est, unde caedere et secare dicimus. Alii quoque, qui volebant eandem habere societatem, poterant id consequi apud praetorem certa legis actione. In hac autem societate fratrum ceterorumve qui ad exemplum fratrum suorum societatem coierint illud proprium erat quod vel unus ex sociis communem servum manumittendo liberum faciebat et omnibus libertum adquirebat, item unus rem communem mancipando eius faciebat qui mancipio accipiebat.

Datur autem haec actio <Publiciana> ei qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucapit eamque amissa possessione petit.

Compensatio est debiti et crediti inter se contributio. Liberrum est tamen iudici nullam omnino invicem compensationis rationem habere; nec enim aperte formulae verbis praecipitur, sed quia id bonae fidei iudicio conveniens videtur, ideo officio eius contineri creditur.

Interdictum retinendae possessionis: Uti eas aedes, quibus de agitur, nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, quo minus possideatis, vim fieri veto. Utrubi vestrum hic homo, quo de agitur, nec vi nec clam nec precario ab altero fuit, apud quem maiore parte huiusce anni fuit, quo minus is eum ducat, vim fieri veto.

Stipulatio (sponsio) est verborum conceptio: Si homo de quo agitur ex iure Quiritium meus est, sestertios XXV nummos dare spondes?

Possidere autem videmur non solum si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet is nostro iuri subiectus non sit, quasi est colonus et inquilinus; per eos quoque apud quos deposuerimus, aut quibus commodaverimus, aut quibus gratuitam habitationem praestiterimus, ipsi possidere videmur. Et hoc est quod vulgo dicitur retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. Generaliter quisque omnino nostro nomine sit in possessione, veluti procurator, hospes, amicus, nos possidere videmus.

Liber quartus

Actiones, quas in usu veteres habuerant, legis actiones appellabantur. Lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.

Per iudicis postulationem agebatur si qua de re, ut ita agatur, lex iussisset, sicuti lex XII tabularum de eo, quod ex stipulatione petitur. Eaque res talis fere erat. Qui agebat, sic dicebat: «Ex sponsione te mihi X milia sestertiorum dare oportere aio; id postulo: aies an negas?» Adversarius dicebat: «Quando tu negas, te, praetor, iudicem sive arbitrum postulo, uti des.» Itaque in eo genera actionis sine poena quisque negabat. Item de hereditate dividenda inter coheredes eadem lex per iudicis postulationem agi iussit. Idem lex Licinia si de aliqua re communi dividenda ageretur. Itaque, nominata causa ex qua agebatur, statim arbiter petebatur.

Per conditionem ita agebatur: «Aio te mihi sestertiorum X milia dare oportere; id postulo: aies aut negas?» Adversarius dicebat: «Non oportere». Actor dicebat: «Quando tu negas, in diem tricessimum tibi iudicis capiendi causa condico».

comprobo, avi, atum I повністю схвалювати

inveterata consuetudo стародавній звичай

non immerito небезпідставно

pro lege як закон

ius constitutum встановлене право

Latini (veteres або *prisci*) Латини – найстародавніші мешканці
Лацію

dedicium (від *dedo* 3) дедіції – мешканці общин, які здалися на милість Риму – переможця у війні

in potestate esse (про дітей і рабів) бути під владою домовласника

in manum mariti convenire (про дружину) переходити під владу чоловіка

neque in mancipio не манциповані іншому домовласникові

neutro iure tenentur <деякі> не обмежені ні тим, ні іншим правом

filius, i m <підвладний> син

liberi, orum m, pl. діти («вільні» на відміну від рабів, які входили в ту ж саму **familia**)

venum dicitur apx. (= *vendit*); **duim, duis, duit** = *dem, des, det* (*apx.* форма *praes. conj.*)

dotis constituendae gratia для встановлення посагу <його вартості>

in curatione під наглядом

lex Iulia de maritandis ordinibus закон Августа (18 р. до н. е.) про порядок укладання шлюбів

pupilla, ae f неповнолітня (для встановлення законної опіки питала дозволу у претора)

usus, us m тут: давність <володіння>

farreus, i m пиріг (ритуальний) в урочистому шлюбному обряді

coemptio, onis f коемпція, ритуальна «купівля» дружини

trinoctium, i n право трьох ночей жінки **sine manu**

mancipatio, onis f манципація; умовний обряд передачі власності з використанням ритуального жезла **vindicta**

sublatum est (vid tollo 3) відмінено

sacrificium, i n жертвоприношення; релігійна церемонія

obliteratum est забуто

confarreatio, onis f конфареація (релігійний обряд)

legere обирати

sodales, ium m, pl. компаньйони <колегії>

societas fratrum товариство братів (братство)

ercto non cito (abl. abs.) без розподілу спадщини

libertus, i m ліберт, вільновідпущений

peregrinus, i m (per + agrum) чужоземець, перегрін

veteres правники старої республіканської школи

legis actiones термін перекладається як легісанкційний процес. Гай пояснює, що це стародавній позов: з одного боку, це законом введені позови, а не претором, з іншого – вони були побудовані на буквальному значенні закону

sacramentum, i n сакрамент, священна клятва; *тут:* застава, заклад, який у випадку програшу ставав грошовим штрафом

iudicis postulando вимога про призначення судді

condictio, onis f кондикція (= actio in personam); у джерелах термін здебільшого використовується у значенні позову про повернення неправомірно придбаного

manus iniectio накладення руки <на боржника>, насильницьке захоплення

pignoris capio здобуття застави (закладу); із вказаних тут п'яти легісанкційних актів були відомі лише три, **per iudicis postulationem** і **per conditionem** відомі завдяки знайденим папірусам у 1933 році

sponsio, onis f спонсія, урочиста обіцянка (стародавня форма стипуляції на відміну від **legis actio per sacramentum**, коли сторона, що прогала, втрачала суму, внесenu у формі застави

arbiter, tri m посередник

nominata causa (abl. abs.) після того, як була вказана основа (підґрунтя) <позову> за стипуляцією (тобто зобов'язанням, в урочистій формі питання і відповіді, або за позовом про розподіл спадщини)

conubium, i n правильний шлюб

uti possidetis (як ви володієте) – інтердикт для збереження володіння

utrubi (який з вас двох) – інтердикт для відновлення володіння (хто спірною річчю проволодів більшу частину даного року)
unde vi (якщо застосована сила) – інтердикт стосується лише нерухомості

usureceptio, onis f особлива форма придбання за давністю
ius naturale загальнозживане право (тобто природне)

nuda voluntas гола воля

voluti наприклад

alluvio, accessio, inaedificatio, implantatio, scriptura, pictura, tinctura, plumbatura, ferruminatio, specificatio відповідно до **ius gentium** набуваючи у власність: намив прибережної ділянки річки, острів і т. ін.; прирощення (органічне з'єднання нової речі зі старою в одну річ (за природним правом належить колишньому власникові); будівля на чужій землі; рослина, яка пустила коріння на чужій землі, напис на чужому матеріалі; живопис; вишивка; припайка; зварювання; **specificatio** специфікація, переробка речі (якщо хтось для себе з чужого матеріалу зробить нову річ)

lex Licinia закон Ліцінія (62 р. до н. е.) наказував негайно передавати кожний проголошений законопроект в державний архів (**aerarium populi Romani**)

DIGESTA IUSTINIANI

(530–533 р. н. е.)

Дігести або **Пандекти** найбільш поширений і важливий компонент *Corpus iuris civilis* (CIC), основне джерело вивчення римського права.

Цей твір повинен був зберегти для майбутнього усі багатства класичного права, водночас модернізувати його і застосувати для використання у колишній Східній Римській імперії. Юстиніан доручив це Трібоніану, довірив йому, як голові комісії компіляторів, самому визначити його склад. Її членами стали *comes sacrarum largitionum* Костянтин, 4 професори права з Костянтинополя й Бейрута, а також 11 адвокатів суду *praefecta praetorio Orientis*. Комісія працювала надзвичайно швидко, в результаті був створений монументальний твір в 50 книжках. *Дігести* об'єднують витяги з 275 творів 38 класичних римських юристів. 1-ша книга присвячена загальним питанням права, 2–46 – приватному праву, 47–48 – кримінальному праву, 49 – апеляціям, фіскальному праву і військовим справам, 50-та – адміністративному праву, юридичним дефініціям і правилам. Кожна книга поділяється на титули (всього 432), титули на фрагменти (*leges*); у середні віки великі фрагменти були поділені на параграфи. Загальна структура співпадає з преторським едиктом.

У *Digesta* Юстиніана представлена у розрізі найбільш значна епоха римської науки права. Ця антологія творів класиків – пам'ятка розквіту римської юриспруденції, видана в 533 році для використання в Східній Римській імперії. Зберігся середньовічний рукопис *Digesta (Florentina, VI ст.)*

Liber primus

1. 1, 1: Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. (*Iust.*)

D.1,1,1: Ius appellationem suam ab iustitia cepit, nam definitione Celsi, ius est ars boni et aequi. (*Pomp.*)

D.1,2,2,1: Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit omniaque manu a regibus gubernabantur. (*Pomp.*)

D.1,2,2,3: Exactis deinde regibus... omnes leges hae exolverunt iterumque coepit populus Romanus incerto magis iure consuetudine aliqua uti quam per latam legem. (*Pomp.*)

D.1,2,2,4: Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges a Graecis civitatibus et civitas fundaretur legibus. (*Pomp.*)

D.1,2,2,5: His legibus latis coepit (ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritatem) necessarium esse disputationem fori. Haec disputatio et hoc ius, quod sine scripto venit compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut ceterae partes iuris suis nominibus designantur... sed communi nomine appellatur ius civile. (*Pomp.*)

D.1,2,2,7: Postea cum Appius Claudius proposuisset et ad formam redegisset has actiones, Gnaeus Flavius scriba eius libertini filius subreptum librum populo tradidit, et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret et senator et aedilis curulis. Hic liber, qui actiones continet, appellatur ius civile Flavianum. (*Pomp.*)

D.1,3,1: Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte ver ignorantia contrahuntur coërcitio, communis rei publicae sponsio. (*Pap.*)

D.1,1,7,1: Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. (*Pap.*)

D.1,1,10,1: Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. (*Ulp.*)

D.1,2,2,13: Constare non potest ius, nisi sit aliquis iuris peritus, per quem possit cottidie in melius produci. (*Pomp.*)

D.1,2,2,12: Constituto principe datum est ei ius, ut quod constituisset, ratum esset. Quod ipse princeps constituit pro lege servetur. (*Pomp.*)

D.1,3,31: Non ambigitur senatum ius facere posse. Princeps legibus solutus est. (*Ulp.*)

D.1,3,32: De quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est: et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo urbs Roma utitur, servari oportet. (*Iul.*)

D.1,3,32,1: Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum; nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit tenebunt omnes: nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis. (*Iul.*)

D.1,3,36: Immo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere. (*Paul.*)

D.1,2,2,12: Est proprium ius civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit. (*Pomp.*)

D.1,2,2,41: Primus omne ius civile in genera digerat Q. Mucius Scaevola, ius civile generatum dixerat. (*Pomp.*)

D.1,2,2,49: Ante^a tempore Augusti, publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. (*Pomp.*)

I.1,2,8: Nam antiquitas institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius publice respondendi datum est, qui iuris consulti appellabantur. Quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenent, ut iudici recedere a responso eorum non liceat, ut est constitutum. (*Iust.*)

D.1,2,2,47: Ateius Capito et Antistius Labeo nostri praeceptores veteres; Labeoni successum est Cocceius Nerva, Cocceio Nervae Proculus, Proculo Pegasus, Pegaso Celsus (pater), Celso Negatius Priscus, Negatio Prisco Iuventius Celsus (filius). Masurio Sabino et Cassio Longino successum est Caelius, Caelio Sabino Iavolenus Priscus, Iavoleno Prisco Aburnius Valens, Aburnio Valenti Tuscianus, Tusciano Salvius Iulianus. (*Pomp.*)

Liber secundus

D.2,14,1,3: Conventionis verbum generale est ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi transigendique causa

consentiunt qui inter se agunt: nam sicuti convenire dicuntur qui ex diversis locis in unum locum colliguntur et veniunt, ita et qui ex diversis animi motibus in unum consentiunt. (*Ulp.*)

D.2,14,1,3: Adeo autem conventionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pedius nullum esse contractum nullam obligationem, quae non habeat in se conventionem, sive re sive verbis fiat: nam et stipulatio quae verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est. (*Ulp.*)

D.2,14,4: Item quia conventiones etiam tacite valent, placet in urbanis habitationibus locandis invecta illata pignori esse locatori, etiamsi nihil nominatim convenerit. ...idem Iuliano placet. Ex facto etiam consultus, cum convenisset, ut donec usurae solverentur sors non peteretur, ut stipulatio pure concepta fuisset, condicionem inesse stipulationi, atque si hoc expressum fuisset. (*Paul.*)

D.2,14,77,1–2: Iuris gentium conventiones quaedam actiones pariunt, quaedam exceptiones. Quae pariunt actiones, in suo nomine non stant sed transeunt in proprium nomen contractus: ut emptio venditio, locatio conductio, societas, commodatum, depositum et ceteri similes contractus. (*Ulp.*)

D.2,14,7,2: Sed et si in alium contractum res non transeat, subsit tamen causa, eleganter Aristo Celso respondit esse obligationem. Ut puta dedi tibi rem ut mihi aliam dares, dedi ut aliquid facias: hoc δυνάλλάγμα esse et hinc nasci civilem obligationem. (*Ulp.*)

D.2,14,7,4: Sed cum nulla subest causa, propter conventionem hic (iure civili) constat non posse constitui obligationem: igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem. (*Ulp.*)

D.2,14,7,7: Pacta conventa, quae neque dolo malo, neque adversus leges plebis scita senatus consulta decreta principum, neque quo fraus cui eorum fiat facta erunt, servabo (ed. praet.).

De fugitivis

D.11,4: Is qui fugitivum celavit fur est. Senatus censuit, ne fugitivi admittantur in saltus neque protegantur a villicis vel procuratoribus possessorum et multam statuit: his autem, qui intra viginti dies fugitivos vel dominis reddidissent vel apud magistratus exhibuissent, veniam in ante actum dedit: sed et deinceps eodem senatus consulto impunitas datur ei, qui intra praestituta tempora, quam repperit fugitivos in agro suo, domino vel magistratibus tradiderit.

Hoc autem senatus consultum aditur etiam dedit militi vel pagano ad investigandum fugitivum in praedia senatorum vel paganorum, cui rei etiam lex Fabia prospexerat et senatus consultum Modesto consule factum, ut fugitivos inquirere volentibus litterae ad magistratus dentur, multa etiam centum solidorum in magistratus statuta, si litteris acceptis inquirentes non adiuvent. Sed et in eum, qui quaeri apud se prohibuit, eadem poena statuta. Est etiam generalis epistula divorum Marci et Commodi, qua declaratur et praesides et magistratus et milites stationarios dominum adiuvaré debere inquirentes fugitivos, et ut inventos redderent, et ut hi, apud quos delitescant, puniantur, si crimine contingantur. Unusquisque eorum, qui fugitivum apprehendit, in publicum deducere debet. Et merito monentur magistratus eos diligenter custodire, ne evadant. Fugitivum accipere et si quis erro sit. Fugitivi autem appellatione ex fugitiva natum non contineri Labeo libro primo ad edictum scribit. In publicum deduci intelleguntur qui magistratibus municipalibus traditi sunt vel publicis ministeriis. Diligens custodia etiam vincire permittit. Tamdiu autem custodiuntur, quamdiu ad praefectum vigilum vel ad praesidem deducantur. (*Ulp.*)

Liber quinquaginta

D.50,16,19: Labeo libro primo <ad edictum> praetoris urbani definit, quod quaedam agantur, quaedam gerantur, quaedam contrahantur: et actum quidem generale verbum esse, sive verbis sive re quid agatur, ut in stipulatione vel numeratione: contractum autem ultro citroque obligationem, quod Graeci συναλλάγμα vocant, veluti emptionem venditionem, locationem conductionem, societatem: gestum rem significare sine verbis factam. (*Ulp.*)

D.50,16,25,1: Et ait <Celsus> duorum quidem in solidum dominium vel possessionem esse non posse: nec quemquam partis corporis dominum esse, sed totius corporis indiviso pro parte dominium habere. (*Ulp.*)

D.50,16,28: Alienationis verbum etiam usucapionem continet: vix est enim, ut non videatur alienare, qui patitur usucapi. (*Paul.*)

D.50, 16,120: Verbis legis duodecim tabularum his «uti legasset suae rei, ita ius esto» latissima potestas tributa videtur et heredis instituendi et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi. Sed id interpretatione coangustatum est vel legum vel auctoritate iura constituentium. (*Pomp.*)

D.50,16,121: Usura pecuniae, quam percipimus, in fructu non est, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, est nova obligatione. (*Pomp.*)

D.50,16,134: ...«quia annum civiliter non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.» (*Paul.*)

Reg.,20,1: Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio, in id, sollemniter factum, ut post mortem nostram valeat. (*Ulp.*)

D.50,16,148: Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, codicilli iure optimo admitterentur [I.2.25].

D.50,16,162: «Titus filius meum mihi heres esto. Si filius meus mihi heres non erit sive heres erit et prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto».

D.50,16,195,2: Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps, vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptis et deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem familias appellamus. Et cum pater familias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere singuli enim patrum familiarum nomen subeunt. Idem que eveniet et in eo qui emancipatus est: nam et hic sui iuris effectus propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus omnium adgnotorum: nam etsi patre familias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte eiusdem familiae appellabantur, qui ex eadem domo et gente prodi sunt. (*Ulp.*)

D.50,16,195,5: «Mulier autem familiae suae et caput et finis est.» (*Ulp.*)

D.50,16,213,2: «“Lata culpa” est nimia neglegentia, id est non intellegere quod omnes intellegunt.» (*Ulp. 1 reg.*)

D.50, 16, 219: In conventionibus contrahentium voluntatem potius quam verba spectari placuit. (*Pap., resp.*)

D.50,16,241: Fundi nihil est, nisi quod terra se tenet: aedium autem multa esse, quae aedibus adfixa non sunt, ignorari non oportet, ut puta seras claves claustra: multa etiam defossa esse neque tamen fundi aut villae haberi, ut puta vasa vinaria, torcularia quoniam haec instrumenti magis sunt, etiamsi aedificio cohaerent. (*Ulp.*)

D.50,17,4: «Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris vel domini.» (*Ulp., 6 ad Sab.*)

D.50,17,7: «Nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest.»

D.50,17,23: Contractus quidam dolum malum dumtaxat recipiunt, quidam et dolum et culpam. Dolum tantum depositum et precarium. Dolum et culpam mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gestia: in his quidem et culpam et diligentiam. Societas et rerum communio et dolum et culpam recipit. Sed haec ita, nisi si quid nominatim convenit (vel plus vel minus) in singulis contractibus: nam hoc servabitur, quod initio convenit (legem enim contractus dedit), excepto eo, quod Celsus putat non valere, si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est: ita et utimur. (*Ulp., 29 ad Sab.*)

D.50,17,30: «Nuptias non concubitus, sed consensus facit.» (*Ulp.*)

D.50,17,54: «Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.» (*Ulp.*)

D.50,17,34,4: «Per extraneam personam nobis adquiri non potest» (*Gai., 2,95*); «Alteri stipulari nemo potest.» (*Q. Muc.*)

D.50,17,77: Nonnumquam tamen actus supra scripti tacite recipiunt, quae aperte comprehensa vitium adferunt. Nam si acceptum feratur ei, qui sub condicione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intellegitur, si obligationis condicio extiterit: quae si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum. (*Pap.*)

D.50,17,141,1: «Uni duo pro solido heredes esse non possunt».

D.50,17,156: «Invitus nemo rem cogitur defendere.» (*Ulp.*)

I **ius civile Flavianum** Флавієве цивільне право. Гней Флавій, соратник Апія Клавдія Цеца, вперше видав календар і склав **позови** (судові формули). З ним пов'язують виникнення у Римі світського (не понтифікаційного) права, до нас дійшли формули деяких позовів, формули позовів були опубліковані разом з LXIII Секстом Елієм (II ст. до н. е.)

constituto principe (*abl. abs.*) з появою принцепса
ratum esset мало обов'язкову силу; **auctoritatem prudentium** авторитет юристів; **iuris peritus** досвідчені у праві особи

coërcitio, onis *f* (стримування), *тут*: приборкування, безмежна влада; **moribus et consuetudine inductum est** що введено звичаями; **consequens ei est** з цього випливає
moribus constitutum <які звать> встановленими звичаями
teneant nos зобов'язують нас
receptae sunt вони прийняті
merito вважаю

sine ullo scripto без письмової форми

suffragio голосуванням

declaro 1 висловлювати, *тут*: *declaret imperf. conj.*

immo насправді, звичайно ж, навіть

in tantum настільки

probatum est схвалено

non fuerit necesse не було необхідності

scripto id comprehendere надавати силу письмову <форму>, *тут*: в перманентній інтерпретації

ius civile generatum систематизоване цивільне право (*scil. Q. Mucio Scaevola*)

ante tempore (tempore) Augusti колись, за часів Августа

ius publice respondendi право консультувати на публічній основі

non datur не надавалося (принцепсами)

sed qui fiduciam studiorum suorum habebant але ті, хто був упевнений у своїй підготовці

consulens, entis той, хто питав

institutum erat було упорядковане

datum est дане <право>

qui appellabantur хто зветься

eam auctoritatem таку владу

ut iudici non liceat що судді не дозволяється

recedere a responso уникати відповіді

Atteus Capito et Antistius Labeo Атей Капітон і Антистій Лабеон – республіканські правники, від яких Помпоній у короткому нарисі з історії римського права у складі Дігест виводить традицію виникнення двох правових шкіл: прокуліанської і сабініанської, описуючи зміну голів класичних шкіл, говорить саме про спадкоємство (**successio**)

II **verbum generale** загальний термін

conventio, onis *f* правочин; згода, угода

negotii contrahendi transigendique causa заради укладання або зміни угоди

qui inter se agunt хто взаємодіє між собою

consentiunt *тут*: дійшли спільної думки

convenire «сходитися»

qui про тих

ex diversis animi motibus спонукувані різними емоціями

Pedius, i m Педій, сучасник Юліана, автор *De stipulationibus* і коментаря до преторського едикту

eleganter *mut*: переконливо (*dicat*)

contractus nullus незначний контракт, тобто контракт неістотний

quae verbis fit яка здійснюється у вербальній формі

nulla est незначна

item рівним способом

placet він вважає

in habitationibus locandis під час оренди житла

invecta illata внесене і привезене <мешканцем>

pignori esse стає заставою (закладом)

locator, oris m орендодавець

nominatim відкрито

nihil convenerit не було оговорене

Iulianus, i m Юліан, найвидатніший юрист ранньої імперії, за походженням з північної Африки, радник Адріана, останній голова сабініанців, розробив **edictum perpetuum**

ex facto consultus як був запитаний про казус

sors, sortis f доля

usurae solvere сплачувати відсотки

pure як безумовна <про стипуляцію>

inesse входити

si hoc expressum fuisset <як> коли б воно у ній висловлено

ius gentium право народів

exceptio, onis f заперечення (позовне)

similes contractus подібні контракти

causa, ae f основа (угоди)

Aristo, onis m Арістон (Тітій) – учень Касія і радник Траяна, автор *Notae* (Нотатки) до творів Сабіна і Касія

Celsus, i m Цельс (filius), радник Адріана, голова прокуліанців, автор *Digesta*, де аналізуються всі сторони приватного права; **synallagma, atis n** *грец.* сіналагма (договір) в грецькому праві з рівноцінним взаємним виконанням (**do, ut des etc...**); договір взагалі

nuda pactio гола угода; голий пакт

nulla subest causa немає жодної законної підстави

constat вирішено

servabo «я дам...» (преторська формула)

neque adversus leges і не всупереч законам

neque fraus і не на шкоду

factum, i n нормативний акт

XI, 4 **fugitivus, i m** збіглий (раб), який втік від свого хазяїна
intra viginti dies протягом 20 днів

in ante actum вчиненого раніше
datur дарується
intra praestituta tempora протягом вищезазначеного терміну
qui tradiderit хто передасть
quam repperit що виявить, викриє
ad investigandum для розшуку
senatus consultum aditum prospexerat сенатусконсульти передбачив ще
lex Fabia (de plagiariis) Фабіїв закон (200 р. до н. е.) про підбурювання чужого раба до втечі
litteris acceptis (*abl. abs.*) одержав листи
eadem poena statura тому ж штрафу підлягають
quaeri розшукувати, *тут:* розшук
est etiam також є (в наявності), мається
ut fugitivos inventos redderent щоб збіглих, яких знайшли, повертати
ut hi puniantur (*ut finale*) ті мають бути покарані
fugitivum accipere збіглим слід визнати
erro, onis m бродяга, збіглий раб
ne evadant (*ne finale*) щоб не змогли втекти
delitescio, tui, -, 3 ховатися, переховуватися, таїтися
si crimine contingantur якщо вони вчинили злочин
in publicum до державної влади
tamdiu... quamdiu доти... доки
Labeo, onis m Лабеон, правник епохи Августа
definio, ivi, itum 4 визначати
quod що означає
quaedam agantur, quaedam gerantur, quaedam contrahantur інші (деякі) справи «завершуються», деякі «ведуться», деякі складаються
actum, i n «акт» (загальний термін)
agatur чи відбудеться, чи укладеться (угода)
numeratio, onis f відрахування (грошей)
contractus, us m «контракт»
ultra citroque obligationem взаємне зобов'язання
gestum, i n «ведення»
rem sine verbis factum справа, завершена без слів
in solidum солідарно
duorum non posse esse не можуть належати обом
nec esse не є
dominus, i m власник
partis corporis частини (загального тіла)
totius corporis indiviso всього тіла нероздільно
alienatio, onis f відчуження
continet охоплюється
etiam також

usucapio, onis f узукапія, придбання (речі) за давністю
ut non videatur щоб не вважався
qui patitur хто допускає
uti legassit suae rei як (хто-небудь) розпорядився про свої справи
ita ius esto так нехай і буде правом (законним)
instituendi у призначенні (спадкоємців)
legata у наданні відмов (легатів)
libertates dandi у відпущенні на волю
tutelas constituendi у встановленні опіки
coangustatum est стиснено
iura constituentium які встановлюють право
Trebatius, i m Требацій, юридичний радник (юрисконсульт) Цезаря, потім і Августа
codicillus, i m (*частіше в pl.*) кодицил (навошчувана табличка для запису); припис, додаток до заповіту; за часів Августа юридично визнана складова частина заповіту
Titius filius meus mihi heres esto Нехай мій син Тіцій буде моїм спадкоємцем <якщо мій син не стане моїм спадкоємцем або стане моїм спадкоємцем і помре раніше, ніж вийде з-під опіки, тоді нехай буде спадкоємцем Сей>
iure proprio за власним правом
plures personas велика кількість осіб
unius potestate єдиною <батьківською> владою
aut natura або за природою
aut subiectae iure ut puta patrem familias або за правом як, наприклад, батька сім'ї
et deinceps і так далі
dominium, i n панування
recte правильно
quamvis filium non habeat хоча б він не мав сина
denique тому
pupillus, i m недорослий
quotquot скільки б
singuli enim patrum familiarum nomen subeunt бо окремі особи приймають титул домоволодіння
in eo з сім'ї
sui iuris повноправний
communi iure за загальним правом
familiam dicimus ми називаємо родиною
etsi хоч
omnes acc. pl.
recte appellabantur буде правильно називати
eiusdem familias <членами> однієї родини
prodi sunt вони походять
ex eadem з одного <й того ж>
nimia neglegentia надмірна недбалість

id est тобто
non intellegere quod omnes intellegunt не розуміти того, що розуміють усі
fundi nihil est частиною ділянки
aedium esse до будівель належать
adfixa non sunt <що до них> не прикріплене <і про це не слід забувати>
seras планка, рейка
defossa esse вкопане <в землю>
neque tamen haberi проте не вважається
fundo (*dat. sing.*) полю
torcularia винодавильні
magis instrumenti швидше інвентарем
etiamsi навіть якщо
coherent aedificio з'єднані з будівлею
velle non creditur не вважається
qui obsequitur imperio <що виявляє волю той>, хто підкоряється владі
nemo decedere potest ніхто не може вмерти
pro parte частково
testatus із заповітом
intestatus без заповіту
dumtaxat recipiunt передбачають відповідальність
quidam... quidam іноді... іноді
dolum tantum тільки за намір
pignori (реальної) застави
item а також
dotis datio встановленого посагу
in his quidem при цих <останніх> ще <потрібно>
diligentia, ae f тут: обережність
rerum communio спільність майна
recipit передбачає
culpa, ae f тут: відповідальність
vel plus vel minus про більше або менше
nisi convenit якщо (сторони) не домовилися
nominatim тут: особливо
servabitur будуть виконуватися
initio спочатку
legem enim contractus dedit адже контракт встановив належний режим поведінки
excepto eo (*abl. abs.*) за винятком того
non valere ne praestetur <що> не має значення <угоди>, щоб відповідати <за намір>
hoc enim contrarium est бо це суперечить
iudicio (*dat. sing.*) позову
et ita utimur і цим <правом> користуємося
concubitus, us m співжиття

facit створюється
sed consensus за згодою <подружжя>
extraneus, a, um сторонній
adquiri тут: надбання
nonnumquam іноді
actus, us *m* правочин
tacite тут: мовчазні умови
quae aperte comprehensa vitium adferunt які б визначали їхній недолік, коли б вони були сформульовані відкрито
intellegitur... acceptilatio egisse (*nom. c. inf.*)
demum тоді
si exstiterit коли <умова зобов'язання> реалізована
si nominatim comprehendatur якщо б це було прямо назване
verbis acceptilationis у словах акцептиляції
actum nullius momenti faciet акт був би незначний
invitus nemo ніхто проти волі
cogitur примушує
defendere rem захищати річ <у суді>

ЛАТИНСЬКІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

BOHDANUS CHMIELNICZKI

(1595–1657)

Богдан (Зіновій) Михайлович Хмельницький – видатний державний діяч і полководець, гетьман України.

Б. Хмельницький закінчив ієзуїтський колегіум у Львові. Знав українську, польську, російську мови, добре володів латиною, а також турецькою й татарською мовами. Глибоко знав історію, географію, юриспруденцію, військову справу. Переговори з чужоземними послами Хмельницький вів латинською мовою, багато зробив для встановлення дипломатичних зв'язків із сусідніми державами.

Діяльність Хмельницького знайшла яскраве відображення в листах та універсалах, які висвітлюють соціально-економічний і політичний розвиток України в період визвольної боротьби українського народу в 1648–1654 рр.

Дипломатичні документи – це листи Хмельницького українською, польською та латинською мовами (інструкції послам, листи до урядів Росії, Польщі, Німеччини, Швеції, Туреччини та ін.).

**Дипломатичні зв'язки
з сусідніми державами, відображені в листах
Богдана Хмельницького**

**ЗАЯВА КНЯЗЕВІ
ТРАНСІЛЬВАНІЇ ДЕРДЮ РАКОЦІ ІІ
ПРО ДРУЖБУ З НИМ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО**

Nos, Bohdan Chmelniczki, supremus campiductor et militum tribuni t. et t. tam nostris quam universorum Kozacorum Zaporoviensium in personis notum facimus omnibus, quod cum nos celsissimi principis domini Georgii Rakoci, dei gratia principis in Transsilvania, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis suaeque ditionis Hungarorum indubia sinceræ in nos amicitiae experti simus argumenta, proinde eosdem sub fide nostra christiana assecuramus super eo, quod nos eidem celsissimo domino principi Georgio Rakoci eiusque successoribus et imperio suo subditis populis, quin etiam benevolis suis vicinis confoederatis, specificè autem incolis et vaivodis utriusque Valachiae, Moldaviae scilicet et Transalpinæ (donec et ipsi initam cum praefato eodem celsissimo domino principe amicae confoederationis ius illibatae observabunt), nulla unquam occasione ad nulliusque mandatum postulatūve hostes nunquam erimus, contra eos nec pro stipendiis nec alio quocunque sub praetextu directe vel indirecte arma capiemus, aut suppetias dabimus, nec militem auctorare vel conscribere permittemus, nec etiam hostibus in eos tendentibus (si qui tales reperirentur), transitum per ditiones nostras haud concedemus, atque in eorum damnum correspondentias, tractatus vel collusiones nequaquam instituemus, quin ubi talia ad scitum nostrum devenerint, tempestive ipsis nota reddemus et sinceram in omnibus benevolentiam et amicitiam pactorumque fidem cum sua celsitudine, eiusque successoribus et imperio suo subditis ac confoederatis sancte observabimus ac etiam per subditos nostros observari faciemus. In quorum omnium robur et firmitatem praesentes obligatorias nostras fide nostra christiana mediante dedimus supremi campiductoris et primorum nostrum principium chirographis et sigillis signatas et obsignatas.

Datum Czychirini, d. 18 iulii 1656.

ЛИСТ ДО ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ КАРЛА ГУСТАВА ПРО ДРУЖБУ

Serenissime rex Sueciae, domine et amice nobis observandissime. Ex naturae ipsius magisterio et innato nostro erga unumquemque praecepto didicimus neminem laedere, sed reciproco cum bene nobis faventibus contendere studio. Itaque cum bonum satisque perspicuum suae regiae maiestatis erga nos habeamus animum, bis iam cum detectione pectoris nostri ad suam regiam maiestatem expediveramus litteras, quae quoniam huiusque aliquo fato contra desiderium tam nostrum, quam suae regiae maiestatis manus suae regiae maiestatis non tetigerunt, uno eodem fato, frequentiores occasiones ad conferendum abutrinque amputatae fuere: ideo non nostrae alicui compassu inimicae negligentiae, sed invido eiusdem fati adio adscribendum est.

Modo itaque confirmando nostram cum sua regia maiestate amicitiam significamus et liquido declaramus, quod neque alicui suppetias, ad quas licet sic crebro provocamur, dabimus, neque cum exercitu nostro offensive aliquem aggrediemur, sed fidem, libertatem et limites nostros deo favente pro posse nostro tuebimur. Et licet si sinistra aliqua de nobis volaret fama, quasi arma erga suam regiam maiestatem arrepturi essemus, huic tanquam frivolae s. r. mtas minus fidem tribuat, quia nos (prout facies praeteriti temporis de nobis docet), nunquam sine ansa classicum canimus, prout fusius oretemus litterarum praesentium relator suae regiae mti de nostra benevolentia exponet. Interim diuturnam a deo maximo optimo suae regiae mti apprecamur felicitatem.

Datum Czyhirini, d. 13 iulii 1656 iuxta vet. calend.

Maiestatis vestrae regiae, domini et amici observandissimi, amicus ad obsequia paratus, Bohdan Chmelniczki, campiductor general, Cohortium Zaporoviensium.

На звороти адреса: Serenissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gottorum, Vandalorumque regi, magna duci Finlandiae, duci Estoniae, Careliae, Brehmae, Verdae, principi Rugiae, domino Ingriae et Wiszmariae, necnon comiti palatino Rheni, Bavariae, Iuliaci, Cliviae et Montium duci etc., amico nobis observandissimo.

ЛИСТ ДО КУРФЮРСТА ФРІДРІХА ВІЛЬГЕЛЬМА ПРО ДРУЖБУ

Serenissime sacri Imperii Romani elector, domine et amice nobis observandissime.

Sapido nobis cum gustu obvenire huiuscemodi nemini dubium fere arbitramur condimenta, cum in locum sumptiosi epuli, amicitiae intimaeque familiaritatis ab aliquo offeruntur testificationes. Amicitia enim cum talibus gaudeat privilegiis, ut nullam quamvis inter aliquot contrahentes faciat differentiam, sed inter omnes honoris et omnium immunitatum dispartiat aequitatem; iuste igitur ad eam omni accurritur celeritate et multo acquiritur, maxime vera et perfecta, sudore. A sua igitur summa electorali mente quamvis multa antea sortiti fuerimus oblatas nobis amplissimasque ineundae amicitiae invitationes, eo tamen addictiores nos faventioresque suae reddit maiestati, cum nec his praesentibus compellere circumsit. Quod uti nobis fuerit acceptum et officiosum, vel hinc sua sumet mentis experimentum, cum nos adhuc promptos suis habebit obsequiis vel levivoculo aliquo praevio mandato et invocatione. Repensis itaque suae menti in vim oblatis litteraliter affectus gratis de nostro itidem in suam mentem indubitato certificamus amore, voluntarie sponteque polliciti non ullis suae mentis defuturos necessitatibus, immo nos demonstraturos, quin nos adversarii agnoscant suae menti non obligatos. Certum habeat sponsa verba nos ipso expleturos effectu, cum his adsuescat natio nostra acquirendae amicitiae modis, si tamen agnoscat parti eamulanti non ingratum id fore. De omnibus innititur sufficienti domini Danielis significationi, qui et necessaria abundantius referet, et de nostra nihil erit, quod subtineat, promptitudine. Quam et pro tunc suae mentis intimae commendantes humiliter gratiae, valetudinem indebilitandam a deo optimo conferri in annos felices precamur.

Dabantur Czychyryni, die 21 iunii a-o 1657.

Maiestatis vestrae electoraeis amicus optatissimus obsequiisque promptus, Bohdan Chmielniczki, dux Cohor. Zap.

ЛИСТ ДО ЯНИЧАРСЬКОГО НАМІСНИКА ПРО ВИРЯДЖЕННЯ ПОСЛА ЛАВРИНА КАПУСТИ В ОТТОМАНСЬКУ ПОРТУ

Illustris ac benevole amice.

Antehac etiam ad Portam Otthomanicam legatum nostrum mittere vel ablegare decreveramus, ut nostram antiquam imicitiam ac sinceram fidelitatem ac servitia erga eandem Portam declararemus. Verum quin in hisce partibus hostes multos habuimus, contra quos belligerandum nobis fuerat, ideo hominum

nostrum ablegare non potuimus. Quamobrem illrmi domini velim de nostra fidelitate ac constantia, quemadmodum hactenus, dehinc etiam certus sis. Sunt praeterea..., quod cum ser. chano crimensi novum foedus novamque et constantem amicitiam iniverimus, in qua iuxta vel secundum illud foedus perpetue manebimus. His ita constitutis legatum, ad Portam Otthomanicam ad invictissimum ser. potentissimum excellen. Turcarum imperatorem, dominum nostrum supremum, expedivimus, ut ille nostram eidem subiectionem et constantem nostro nomine contestaretur. Ideo v-ram etiam illustritatem obnixè rogamus, suae maiestati turcicae nostram erga eandem subiectionem, fidelitatem sapienter eidem exponat. Nos sua maiestas ipsae oboedientes et fideles servitores esse sciat. Postquam autem praedictus noster legatum nostram erga Portam Otthomanicam fidelitatem, subiectionem exposuerit, rogamus, v. ill. allaboret, ut salvus et incolumis cum optato et clementissimo responso ad nos reverti possit ultra moram. Quia nos ser. invictissimo potentissimo Turcarum imperatori, d-no nostro supremo, quoad vivemus, nostram fidelitatem, subiectionem et servitia praestabimus cum omni sinceritate ac constantia. His prospere valere desiderantes eidem nostram fidelitatem, subiectionem ac servitia ac nos ipsos totos offerimus.

Datum ex sede nostra Czehirin, mense martio anno d. 1657.

V-rae ill. d. universus Exercitus Zaporoviensis eorumque magnates ac campiductor, Bohdan Chmielniczki, servitia benevole offerunt.

I **Nos, Bohdan Chmelniczki, supremus campiductor et militum tribuni...** Ми, Богдан Хмельницький, найвищий гетьман і полковники (старшини) (традиційне урочисте звертання за принципами гетьманської військової канцелярії)
tam nostris quam universonum Kozacorum Zaporoviensium від усіх запорозьких козаків
facimus notum omnibus подаємо до відома всім
gratia principis domini Georgii Rakoci милістю божою князя пана Дердя II Ракоці
partium regni Hungariae domini et Sicularum comitis suaeque ditionis Hungarorum indubia sinceræ володаря частин Угорського королівства і графа секлерів та його угорських володінь
proinde eosdem sub fide nostra christiana assecuramus super eo, запевняємо їх нашою християнською вірою в тому,
quod nos eidem celsissimo domino principi Georgio Rakoci що ми ні при якій нагоді не будемо ворогами підданим його владі

vaivoda, ae m воєвода (Валахії і Молдови)
Valachia, ae f Валахія (Волощина) – феодальне князівство
Valachi, orum m, pl. волохи (румуні)

- II **rex Sueciae** король Швеції [Карл Густав]
suae regiae maiestatis Вашої королівської величності
cum detectione pectoris з душевною насолодою
ad conferendum до бесід
abutrinque amputatae fuere були відрізані з обох сторін
ad scribendum est це треба приписати
neque dabimus не дамо
ad quas licet до цього
ne aggrediemur не підемо в наступ
deo favente при божій допомозі
pro posse nostro як зможемо
si volaret хоч би й поширювалася
erga suam regiam maiestatem проти Вашої королівської величності
huic tribuat tanquam minus fidem як найменшу віру нехай дасть
s. r. mtas = suae regiae maiestatis Ваша королівська величність
sine ansa без причини (букв. без приводу)
nunquam canimus ніколи не трубимо (не закликаємо до бою)
relator litterarum praesentium подавець цього листа
a deo maximo optimo у всевишнього найліпшого бога
observandissimus, a, um вельмишановний
paratus ad obsequia готовий до послуг
III **campaductor general** гетьман
dux magnus великий герцог
comes palatini Rheni маркграф Рейну
III **sacrum Imperium Romanum** свята Римська імперія
elector, ōris m – електор (німецький князь)
cum in locum sumptuosi epuli ab aliquo коли замість пишного бенкету хто-небудь
intimaeque familiaritatis та глибокої прихильності
amicitia enim gaudet бо дружба користується
et omnium immunitatum aequitatem і всі пільги порівну
et multo sudore та великим трудом
quod uti nobis fuerit acceptum що нами було прийнято
et officiosum з готовністю
cum abhinc з цього часу
promptos suos obsequis нас готували (до своїх послуг)
a sua summa electorali... ablatas nobis від Вашої святої електорської величності передане нам

ne circumsit не занедбали

quod uti nobis fuerit acceptum et officiosum що нами було прийнято з готовністю

vel hinc sumet mta experimentum як це нехай прийме наша величність

IV **Porta Otthomanica** Кримське ханство (Порта Оттоманська)
imperium Turcarum Туреччина

Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis

Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького – оригінальний документ, перший конституційний акт в Україні, складений 1710 року гетьманом Пилипом Орликом та його старшинами у вигнанні. Він проголошує головні принципи побудови гетьманської держави.

Текст *Конституції* П. Орлика складається з преамбули та шістнадцяти параграфів. У першому параграфі розглянуто питання віри, заявлено про православ'я як панівну релігію в державі. Другий параграф визначає кордони Гетьманщини, визначені Зборівською угодою 1649 року. Третій параграф фіксує взаємовідносини з Кримським ханством. Четвертий і п'ятий – стосувалися інтересів Запоріжжя. Починаючи з шостого параграфа, в договорі мова йде про Україну, її управління й вирішення життєво важливих питань. Центральним у ньому є питання про структуру влади. Згідно з *Конституцією* гетьман без думки *Ради*, до якої входять генеральна старшина, полковники і по одному представнику від міст, не має права вирішувати справи державної ваги. Генеральна військова рада збирається тричі на рік – на Різдво, Пасху і Покрову. Це були спроби юридично оформити політичні прагнення генеральної і полкової старшини, яка не сприймала самодержавної влади. Передбачалося й обмеження судової влади гетьмана. Всі важливі справи (у тому числі з образою честі гетьмана) він мав передавати на розгляд *Генерального суду*. Гетьман повністю відсторонювався від розпорядження військовим скарбом і міг користуватися тільки визначеними йому доходами. Так само й полковники. Для завідування скарбом і всіма прибутками Війська Запорозького створювалася *посада Генерального підскарб'я*, незалежного від гетьмана (у полках відповідно запроваджувалися посади підскарбіїв). Генеральна старшина стосовно гетьмана мала зайняти більш самостійне становище. Водночас гетьману надавалося *право нагляду за діяльністю адміністрації*, щоб запобігти зловживанням проти козацтва й посполитих. Особливо забороня-

лося застосовувати підкуп, для чого встановлювалася виборність посад, але гетьман затверджував посади («уряди»). Велика увага приділялася фінансовим і економічним питанням (оренди, різні податки, повинності тощо). Утверджуються статуси міст, їх права та привілеї. *Конституція* П. Орлика до 1714 року діяла на частині території Правобережної України.

Текст *Конституції* був складений латинською і руською (діловою) мовами.

Цей документ є історичною пам'яткою суспільнополітичної думки України початку XVIII ст., високу оцінку якій дав Михайло Драгоманов, назвавши її «Конституцією України».

Переклад українською мовою див.: Вісник Київського Університету. Історико-філологічні науки, випуск 2, «Либідь», Київ, 1991, с. 3–23.

Praefatio

Inter Illustrissimum dominum Philippum Orlik, neoelectum ducem Exercitus Zaporoviensis et inter generales colonellos nec non eundem exercitum Zaporoviensem, publico utriusque partis laudo conventa ac in libera electione formali iuramento ab eodem illustrissimo duce corroborata anno domini MCCCXX aprilis V ad Benderam.

Fiat ad perpetuam Exercitus Zaporoviensis gentisque Rossiacae gloriam et memoriam.

I. Ergo in primo hoc puncto de Fide Orthodoxa Orientalis Confessionis opus exordium sit, qua sicut semel gens strenua Cosatica dominantibus adhuc Principibus Cosaticis a sede Constantinopolica Apostolica illuminata.

II. Patria nostra ita et Parva Rossia, in suis limitibus, pactis conventis a Republica Polona, praefulgita Porta Ottomanica et Imperio Moscovitico confirmatis, praecipue in his, qui ad flumen Slucz sub regimen Theodati Chmielniccii ab eadem Republica Polona possessioni Ducali Exercitusque Zaporoviensis adsciti in perpetuum restituti et robore pactorum confirmati.

VI. Si in absolutis Dominiis gloriosus ac statui publico utilis observatur in hoc ordo tam in sago, quam in toga, de communi patriae commodo privata ac publica absolvi soleant consilia, in quibus et ipsi absoluti Domini praesentia Maiestatis Suae eminendo non renituntur consensum suum communi Ministrorum Consiliariorumque suorum arbitrio et laudo submittere; et quidni in libera natione talis salutaris observaretur ordo? Qui et in Exercitu Zaporoviensi ante actis temporibus pro

veteri libertatum iure penes Ducales fasces continebatur et continuebatur, tamen cum nonnulli Exercitus Zaporoviensis Duces usurpata sibi contra omne fas et aequum absoluta potestate staterat propria autoritate hanc legem: «Sic volo, sic iubeo»; Igitur Nos Generales Attamanus Praetorianus et totus Exercitus Zaporoviensis pactum fecimus statuimusque cum illustrissimo Duce in acto electionis Suae Excellentiae tamen legem in perpetuum in Exercitu Zaporoviensi conservandam, ut in patria nostra Primores essent Consilarii Generales Officiales, tam respectu Ministeriorum suorum primariorum, quam cotinuae ad latus Ducum residentiae; post illos autem consueto ordine Colonelli civiles simili publicorum consiliariorum caractere dignentur; insuper de quolibet chiliarchatu singulos insignes veteranos, prudentes et bene meritos viros pro ineundo publico consilio cum consensu Ducis eligendos fore necesse est, cum quibus Generalibus primoribus, Colonellis et Generalibus Consiliariis consulendum expedit moderno illustrissimo Duci et successoribus eius de integritate patriae, de bono eius communi, et de omnibus negotiis publicis, nihil sine praevio ipsorum consilio et consensu, privata autoritate inchoandum, statuendum et effectuum. Qua propter nunc ad electionem Ducalem unanimi omnium laudo assignantur tria Generalia Consilia, quolibet anno in Residentia Ducali obeunda. 1-mum inter festa Nativitatis Christi. 2-dum inter festa Paschatis. 3-tium feriis protectionis Beattissimae Deiparae. Quibus consiliis non solum Colonelli cum suis Officialibus et Centurionibus, non solum ex omnibus Chiliarchatibus Generales Consilarii, ast et de Exercitu Zaporoviensi Inferiori pro attendendo et consultando legati praemisso Ducis mandato debito obligationis iure obstricti tenubuntur adesse et prodesse nihil de praefixo tempore praetermisso. Ubi quidquid ab Illustrissimo Duce publicum consilium concernens proponetur, huic toti pura mente exclusis omnibus privati sui et alieni lucri respectibus, sine nefario livore et zelo vindictae, recta subministrare consilia obligati fuerint adeo, ne haec perficiantur cum ulla honoris Ducalis detractone, cum publico patriae gravamine, ruina absit vero et pernicie. Si vero extra hoc praefatos Generalibus Consiliis praefixos terminos contigerint aliqua negotia irremissibiliter curanda, corrigenda et expedienda, tunc illustrissimus Dux pollebit omni potestatis et auctoritatis libertate regendorum dirigendorumque talium negotiorum cum consilio Generalium Primorum. Itidem si pervenerint aliquae literae de extraneis regnis ac regionibus ad Illustrissimum Ducem des-

tinatae, tunc eas oportebit excellentiam suam Primoribus Generalibus communicatorum responsoriasque manifestaturam, neque occultaturam fore correspondentias literales, praecipue exoticas, et illas quae possunt integritati patriae bonoque publico damnum inferre.

Ut vero efficacior interveniat Duci in peragendis secretis et publicis consiliis cum Generalibus Primoribus, Colonellis Generalibusque Consiliariis communicativa confidentia, cuilibet eorum in obeundo suo, fides patriae, fidelitas candida Duci, observantia munerum ministerio suo corporaliter secundum formam iuramenti publico laudo contextam iuranda sit. Et si quod aequitati dissoni ac devii legibus libertatibusve nocivi et patriae inutilis in illustrissimo Duce annoteretur, tunc iidem Generales Colonelli et Consilarii activa vocum utentur libertate, privatim ve, sive cum extrema et irremeabilis exigerit necessitas publice in consilio exprobandi suam Excelentiam, et de violandis legibus ac libertatibus patriis interpellandi sine detractatione minimaque summi Ducalis honoris laesione; pro quibus exprobrationibus non indignandum sit illustrissimo Duci, neque vindicandum, imo transversis corrigenda procurabit. Singulariter quilibet Generalium Consiliariorum in suo Chiliarchatu, de quo in Curules Consiliariatus publici electorali voto promovebitur fortem se aget insimul cum Colonello Civili in attendendo Ordini dirigendoquo, illo communis consilii remigio, contra audenter eundo intuitionem iniuriandae aggravandaeque plebis. Et sicut Generales Primores, Colonelli Generalesque Consilarii obligatis se de correlativo iure tenetur ad cultuandum Illustrissimum Ducem omni observantia, ad praestandum ipsi debitum honorem et fidelem obedientiam, ita et Illustrissimo Duci expedit mutuo ipsos observare, pro commilitonibus et non pro servis habere et mancipaliter sibi assistentibus censere, non cogendo illos consulto in vilipendum personarum ad adstandum sibi publicum incongruum et indecorum, praeter ubi hoc occasio et necessitas expostulabit.

X. Sicut omnis patriae Exercitusque Zaporoviensis ordo pro munere ministerii ab illustrissimo Duce regendus introspectendusque sit, ita praecipue sollicita cura huic invigilandum incumbit, ne populo gregario et nimia imponentur gravamina, opressiones et violentae extorsiones, quibus compulsus, redictis suis incolatibus, aliena solent petere regna et extra patrios limites pro allevandis tantis oneribus commodiorem, molliorem placidioremque quaerere vitam.

Qua propter ne Domini Colonelli, Centuriones, Attamani,

Officiales ac Tribuni plebis plus audeant operationes suas domesticas familiares et particulares, gregario plebeioque hoc, praesertim, qui nec ministerio eorum stricta dependentia subditur, nec personalem concernit possessionem, expedire falcandum foenum, ad colligendam messem ad muniendos aggeres adigere, rapinis violentaque fundorum emptione, vim inferre, pro vili aliqua culpa de tota substantia mobili ac immobili spoliare. Artifices absque solutione ad perfecienda domestica artem ipsorum mechanicam spectantia opera cogere Cosacisque privatus missiones absolvere. Tenebitur Illustrissimus Dux ea, qua pollet activitate, tantos abusus prohibere ipseque illos imitando exemplo evitare, atque adimplere. Quandoquidem vero omnia gravamina et rapine in oppressionem miserae gentis plebeiae originem suam ducunt de ambitionis pretio sub sella petentibus et appetentibus, qui non fidendo nec fundando se in meritis ambiendoque insatiabili appetitu pro privato suo lucro curules equestres plebeiosque corrumpunt captantque Ducis animum illicio munerum, quibus nituntur sine liberis votis contra ius et aequum in apicem dignitatum Chiliarchalium ceterorumque ministeriorum.

XI. Viduae Cosacorum uxores orbataque illorum proles, domus Cosaticae et uxores, eorum absentibus maritis cum operi belli vel quibuscunque servitiis militaribus accincti fuerint, ne ad ulla ferenda plebi debita ac communia onera adigantur, extorsionibus tributariis aggraventur pactum sanctumque est.

XII. Non minus Civitatibus Ucrainensibus inde oritur imponiturque gravamen, quod multae villae in subsidium publicorum onerum stricta antea dependentia illis incorporatae ad possessionem variorum tenutariorum spiritualium seculariumque redactae fuerint, incolans autem illas plebs extenuata obligatur sine omni alleviatione eadem ferre onera quae cum subsidio avulsarum redelectarumque villarum baiulaverat.

Mercatores vero opulentiores gloriandi tum libertationibus Ducalibus, cum et protectrici Colonellorum tutela evitant baiulanda publica onera sibi competentia renitentque praestando subsidio miserae plebi.

XIII. Metropolis Urbs Rossiae, Kiiovia, caeteraeque Ucrainae civitates in omnibus suis legibus ac privilegiis aequo iure collatis, inviolatae ac intactae ac conserventur, autoritate huius Actus Electoralis statuitur et confirmandum hoc suo tempore Ducali potestati committitur.

XIV. Inter caetera gravaminum genera, quibus plebs et gregarii Cosaci in Roxolana patria nostra opprimuntur, non potest dari maior populi depressio et extenuatio, quam quae promanat

ex congressu adeuntium, redentium, itinerariorum ex sanc-tisque impraetico iure publicis vehiculariis cursibus concomi-tantibus et honorariis, quibus misera plebs et Cosaci gregarii ad incitas redacti.

Igitur Illustrissimus Dux instituere non gravabitur cum alle-viatione populi publica, in omnibus regiminis sui urbibus talem ordinem, ut in quaelibet civitate iuratus sit Thesaurarius, dependen-s a Thesaurario Chiliarchatus, qui omnibus redivitibus et expen-sis publicis cura et tutela sua attenderet, et vera codicibus ratio-nariis annecteret, ex quorum calculatione singulis annis perfi-cienda. Si convictus fuerit in debitis et in iustis expensis, tunc hoc proprio ipsius aere in recompensam civitati restituendum sit.

Pro transferendis autem literis et ritu perigrinorum Domi-niorum, instituet Illustrissimus Dux publico sumptu in certis regiminis sui Chiliarchatibus cursus publicum, de quo in Ge-nerali Consilio fisius et efficacius consulendum, pactandum et constituendum sit.

XVI. Saepissime misera plebs clamat vindictam, quaeru-losque interponit dolores, quod tam Tenutarii inductae, quam et Commissarii Nundinarii multis illam, iisque insolitis ac innu-meris infestant extorsionibus, quibus obstantibus datur misero homini impossibilitas libero passu nundinas adeundi, viles res pro subsidio egestatis suae vendendi, aut pro domestica neces-sitate aliquid comparandi absque vectigali nundinario. Si vel in minimo culpabilis apparuerit, tunc a capite usque ad calcem spo-liari a Commissariis Nundinariis debet. Igitur tenuarii inductae eorumque substiti de his solum mercibus, et tantum de inductione et evectione eorum ad publicum aerarum exigant, quantum Uni-versales contractus literae sonabunt, nihil prorsus supervacanei a mercatoribus extorquendo. Itidem Commissarii Nundinarii, ut solum munus nundinarium ab iis, qui ad hoc sunt obligati et non ab egenis hominibus provendenda vel comparanda vilire dome-sticae necessitatis causa nundinas adeuntibus recipiant.

Nulla iudicia non tantum in causis criminalibus, sed et in accidentalibus peragant, neque insolitas extorsiones et grava-mina populo et civitatibus inferunt, attendet huic Illustrissimus Dux sagaci mente, solita cura et Ducali autoritate, cuius mag-no animo omnia in patria regenda ac corrigenda iura libertatis publicae inviolabili observantiae et tutelae. Pacta autem illa et Constitutiones efficaci executioni committuntur, quas Sua Excellentia subscriptione manus propriae et sigillo publico, sed et formali iuramento dignata est confirmare.

Actum Benderae, anno Domini 1710, Aprilis 5-ta d.

У вступній частині схематично викладено «Історію Війська Запорозького і всього руського народу», яка сягає часів заснувань попередниці Гетьманщини – Київської Русі.

преамбула **pacta, orum n, pl.** пакти, правовий уклад
constitutiones legum libertatumque конституції відносно прав і вольностей

Exercitus Zaporoviensis *Військо Запорозьке* (офіційна назва козацького війська і самої створеної козацтвом української держави XVII – XVIII ст.)

dux neoelectus *новообраний гетьман* (Пилип Орлик (1672–1742) – екзилний гетьман України (1710–1742) родом з Віленщини, завершив освіту у Києво-Могилянській академії, з 1700 р. служив у Генеральній військовій канцелярії, був регентом, з 1706 р. генеральний писар і найближчий помічник гетьмана Івана Мазепа. Після смерті Мазепа був обраний гетьманом України 5.04.1710 р., основний редактор *Конституції*)

dux, ducis m полководець, гетьман

generales *генеральна старшина* – орган державного управління при гетьманах XVII – XVIII ст. До її складу входили генеральні: обозний, два осавули, два судді, писар, два підскарбії, хорунжий, бунчужний (своєрідний кабінет міністрів)

Benderae, arum f, pl. Бендери (слов'янська назва – Тягиня) – місто в Бессарабії на правому березі Дністра, біля якого, у селі Варинці, 1709 р. помер український гетьман Іван Мазепа. В Бендерах був складений цей оригінальний документ, перший конституційний акт в Україні на чолі з Пилипом Орликом, брала участь також його старшина, яка виїхала за кордон

publico utriusque patris laudo converta ac in libera electione formali iuramento: Акт був схвалений обома старшинами ясновельможним гетьманом і старшиною і скріплений урочистою присягою на Біблії:

fiat ad perpetuam gloriam et memoriam gentisque Rossiacae! нехай здійсниться задля віковичної слави і пам'яті і всього Руського народу!

gens Rossiaca *народ руський* **gens Cosatica/Cossarica** *народ козацький/хозарський* **gens Roxolana/Rossiaca** *народ роксоланський/руський*. Назва «руський народ», «Русь», «руський» означає «Україна», «український»; термін «мала Русь» означав перводержаву, тобто власне Україну – Русь або Роксоланію

- параграф I (про православну віру українців)
Ergo in primo hoc puncto de Fide Orthodoxa Orientalis Confessionis opus exordium sit У цьому першому пункті годиться повести мову про святу православну віру східного обряду, бо войовничий козацький народ уперше просвітився ще за панування хозарських каганів від апостольського Константинопольського престолу, яку й нині невідступно відстоює
- параграф II (про територію, кордони Гетьманщини)
patria nostra ita et Parva Rossia наша батьківщина «Мала Русь» нехай не постраждає ані від нападу, ані внаслідок неправомірного рішення у своїх кордонах, що закріплені в договорах з Річчю Посполитою (= Польщею; **Republica Polona**), з найяснішою *Портою Оттоманською* (= Кримським ханством; **Porta Otthomanica**) та з Московським царством (**Imperium Moscoviticum**). <Щоб не порушувався кордон> по річці Случ (**flumen Slucz**), [який визначає територію], що прилучена під проводом Богдана Хмельницького від Речі Посполитої у власність Гетьманщини і Війська Запорозького
pactum, i n угода (йдеться про умови Зборівського миру 1649 р.), яка визначала кордони й територію Гетьманщини (у складі трьох воєводств: Київського, Брацлавського й Чернігівського)
- параграф III йдеться про відновлення колишніх побратимських стосунків, про договір дружби і сусідства з Кримським ханством, збройної підтримки від неї, про необхідність переговорів гетьмана з Шведським королем Карлом XII стосовно Московського царства, про благодатний мир по визволенні Вітчизни від московської неволі гетьман нехай поверне законні володіння Війську Запорозькому (місто Терехтемирів (із шпиталем), весь Дніпро; місто Переволочну з Керебердою і річкою Ворсклою з млинами на території Полтавського полку, та Кодацьку фортецю, Дике поле аж по Очаків)
- параграфи IV–V стосуються інтересів Запоріжжя
- параграф VI Закон про державний устрій України, її незалежність, структуру влади, про обов'язки гетьмана і старшини
dominum absolutum незалежна держава
status publicus публічна рівновага
maiestas suae спільне благо <батьківщини>
ministerius, i m урядовець (міністр)

consularius, i n радник

natio libera вільна нація

ius veterum libertatum penes Ducales fasces старий

закон вольностей при гетьманській владі (при гетьмані Івані Самойловичі (1672) принцип виборності на заміщення посад був зведений майже нанівець, розквітав гетьманський непотизм (роздача посад – «урядів» – родичам та своякам – прибічникам))

authoritate propria свавільно, на власний розсуд

statuerat hanc legem «sic volo, sic iubeo» встановили такий закон «я так хочу, я так велю»

Attamanus Praetorianus Кошовий Отаман (Костянтин Гордієнко очолював запорозьке козацтво)

primores першість

Generales Officiales Генеральна старшина

Suae Excellentiae Його Ясновельможності

consuetudo ordine у звичному порядку

dignentur мають бути вшановані, нехай мають шану

Colonelli civiles цивільні полковники <городові>

chiliarchatus, us m полк

eligendos fore necesse est мають бути обрані, необхідно вибрати (до Генеральної Ради)

quodlibet insignes veteranos декілька знатних ветеранів

prudentes et bene meritos viros досвідчених і вельми заслужених мужів

pro inuendo для входження

Consilium publicum Генеральна Рада

Generales primores Генеральна старшина

Generales consilarii Генеральні радники

expedit consulendum повинен радитися

integritas, atis f безпека, цілісність (держави)

negotium publicum громадська справа

bonum commune спільне <загальне> благо

nihil inchoandum, statuendum et effectuum <і немає права> нічого вирішувати, розпочинати і здійснювати

praevium, i n попереднє рішення

privata autoritate своєю волею

qua propter nunc тому-то тепер

ad electionem Ducalem при обранні гетьмана

unanimi laudo за одностайною ухвалою

assignantur призначаються

tria Generalia Consilia три Генеральні Ради

quolibet які

anno obeunda щорічно повинні проводитися (збиратимуться)

Residentia Ducalis Гетьманська резиденція, тобто місто Батурин

1–mum (primum) перша (на Різдво Христове)

2–dum (secundum) друга (на Великдень)

3–tium (tertium) третя (на свято Покрови Пресвятої Богородиці)

quibus consiliis на тій сесії (Ради)

adesse мають з'являтися

praemissio Ducis відповідно до наказу Гетьмана

iure obstricti згідно з законним обов'язком

Officiales, ium *m pl.* старшина, урядники

Centuriones, um *m pl.* сотники

ast але також

legatus, i *m* посол, *tum legati* – послы

de Exercitu Zaporoviensi Inferiori від Війська Запорізького Низового

pro attendendo et consultando для участі і обговорення справ

mandatum, i *n* універсал <гетьманський>

nihil praetermisso під жодним приводом не ухилятися

de praefixo tempore від призначеного часу

ubi proponetur коли запропонує

concernens, entis спільний (для розгляду питання)

quidquid щось

huic тоді

toti всі

pura mente з чистим сумлінням

lucrum, i *n* *tum* ризик

exclusis omnibus privati sui et alieni lucri respectibus відкинувши всі без винятку свої й чужі приватні інтереси

sine nefario livore без нечестивої заздрості

zelo жадоба

obligati fuerint adeo <рішення> виконання якого жодною мірою не зашкодить

ne perficiantur detractio щоб не заподіяти ураження

si contigerint якщо виникне <потреба>

irremissibiliter неприпустимо

polleo поділятися

consilio порадою [Генеральної Старшини]

itidem таким же чином

si pervenerint якщо надходитимуть <листи>

excellentia, ae *f* яснорезультативність

responsoria, ae f повідомлення, відповідь, кореспонденція
manifestatura, ae f розкриття
occultatura, ae f таємниця
vero а для того
ut interveniat щоб виникла
efficacior більша довіра
in peragendis secretis у веденні секретних і відкритих справ
cuiilibet eorum кожен з них
in obeundo officio suo заступаючи свій уряд
iuranda sit повинен скласти
publico laudo contextam за публічно ухваленою формою
corporaliter тілесно (про присягу)
fidelitas, atis f відданість (гетьману)
et si annoteretur і якщо буде помічено
in щодо
quid щось
ac й так
nocivi що завдає шкоди
inutilia, e небезпечний
utentur можуть скористатися
libertas activa повна свобода (голосу)
ve = sive чи
cum exigerit коли (цього) вимагатиме
irremeabilis, e безвихідний
exprobro, 1 висловлювати докір
interpello, 3 вимагати (звіт)
de violandis щодо порушення
non indignandum sit neque vindicandum не слід ображатися чи мститися
imo навпаки
procurabit він мусить подбати
corrigenda, ae f порушення
transverso, 3 виправляти
quilibet кожен
de quo promovebitur від якого він буде висунутий і обраний
publici voto на загальних зборах
in Curules Consiliariatus до Старшинської Ради
aget attendendo dirigendoque він повинен твердо стежити
in Ordini за порядком
remigio (remigium, i n весло) «веслом», тобто керуючись

audenter eundo рішуче виступати
contra intuitionem проти спроб
iniuriandae aggravandaeque plebis скривдити тягарями простий люд
et sicut і подібно до того, як
obligatis se tenentur зобов'язані дотримуватися
ius correlativum відповідне право
observantia, ae f виявлення = виявляти
omni всіляку
cultuandum шанобливість
ad praestandum ipsi debitum honorum et fidelem obedientiam віддавати йому належні почесні й вірно служити

mutuo взаємно

expedit observare належить поважати

commilitio, onis m бойовий соратник

mancipaliter власно

non cogendo illos не примушуючи їх зумисне

in vilipendum до залежності

expostulo, l настійливо вимагати

ubi expostulabit коли цього вимагатиме (необхідність)

параграфи
VII – IX

Йдеться про *підскарбіїв* і *Генеральний суд*, який розглядав справи будь-якого правопорушника чи з генеральних старшин, полковників, радників чи інших урядовців, а надто з рядових козаків, гетьман не повинен карати винуватців.

Усі військові справи (наради і доповіді) вирішують генеральні старшини.

Як непорушний закон нехай буде схвалений порядок, який споконвік існував, щоб військовою скарбницею, млинами, усіма військовими доходами і виплатами завідували підскарбії.

Гетьман не повинен мати жодного права і не зазіхати на військовий скарб.

У кожному полку необхідно обрати по два підскарбії. З визначніших маєтних людей, які щороку повинні звітувати про свою діяльність.

параграф
X

Закон про вільне волевиявлення і голосування
ordo introspectendus sit належить наглядати за порядком

incumbit invigilandum повинен пильно дбати

extorsio, onis f вимога

violentus, a, um надмірний

reductis incolatibus (*abl. abs.*) залишивши домівки [люди]

aliena solent petere regna відходять, як правило, до чужих країв

pro allevandis tantis oneribus аби полегшити подібні тягари

quaerere commodiorem, molliorem placidioremque vitam шукати життя кращого, спокійного і легшого

[Тут йдеться про те, що внаслідок інтенсивного розвитку кріпацтва і сваволі старшин за гетьманування І. Самойловича та І. Мазепи різко зросло невдоволення «посполитих» селян (лише взимку 1701 року гетьманська варта затримала близько 3 тис. втікачів), та прямі виступи селян і рядових козаків (повстання 1687 р. в Гадяцькому, Прилуцькому полках, в 1707–1708 роках дії повстанських загонів Молодця і Перебийноса тощо)]

particulares рядові козаки

domesticae familiares домашня челядь

tribuni plebis виборні

gregarius plebeius рядовий простолюдин

ministerium, i n уряд

stricta dependentia особисте підданство

subdo, didi, ditum, 3 перебувати <у прямій залежності (від урядів)>

expedire falcandum foenum посилати косити сіно (на сінокіс)

ad colligendam messem збирати врожай

adigere ad muniendos aggeres виганяти на укріплення валів

vim inferre rapinis violentiaque fundorum emptione відбирати насильно, шляхом грабунку чи примусового продажу земель

pro vili aliqua culpa за якусь незначну провину

spoliare de tota substantia mobili ac immobili позбавляти всього рухомого й нерухомого майна

artifex, icis m ремісник

absque solutione ad perficienda без дозволу до виготовлення

domestica spectantia opera для хатнього вжитку речей

missio privata приватна відпустка <козаків>

Dux tenebitur ea tantos abusus prohibere <гетьман> повинен заборонити ці зловживання

qua pollet activitate що так поширилися

adimplere, 2 викорінювати

quandoquidem vero оскільки ж

oppressio, onis f здирство

pretio із підкупу <за сприяння особам>
subsellium, i n судова посада, лава судді
qui non fidendo nec fundando se in meritis не користуючись довірою і не маючи заслуг
ambiendoque insatialiti appetitu але ненаситно прагнути
suum lucrum privatum власне збагачення
corrumpo, 3 розбещувати <урядовців, козаків і простолюдинів>
captantque Ducis animum завойовуючи прихильність гетьмана
munus illicium підступний дарунок
quibus nituntur <за допомогою> яких намагаються
votum liberum вільні вибори
contra ius et aequum всупереч праву і рівності
in apicem dignitatum <піднятися> на вершину почестей
Chiliarchalius, a, um полковий (уряд)
viduae Cosacorum uxores orbataque illorum proles
 удови – козачі дружини – і їхні осиротілі діти <господарства і жінки у відсутність чоловіків у воєнних походах>
ne aggraventur щоб не притягалися до виконання жодних повинностей, громадських робіт, та не податками (**tributarium, i n** податок) – погоджено і затверджено (**pactum sanctumque est**)
publicus, i m = plebs посполитий громадянин (простолюдин)
redactae fuerint були передані <у власність>
tenutarius, i m державець
spiritualis, e духовний
secularis, e світський
alleviatio, onis f пільга
eadem ferre onera справляти ті самі повинності
villa avulsa et redacta поселення відторгнуте і передане <іншим власникам>
mercatores opulentiores заможні купці (відзначені гетьманськими вольностями)
libertatio Ducalibus гетьманський універсал
protectrici tutela Colonellorum покровительна прихильність полковників
baiulo, -, -, 1 бути носильником; носити важкі речі
renitor, nisus sum, niti 3 упиратися
onera publica публічні повинності

параграф
 XI

параграф
 XII

- параграф XIII Закон про *стольне місто Русі – Київ та інші міста України (Metropolis Urbs Rossiae, Kiiovia, caeteraque Ucrainae civitates)* (про збереження недоторканості їх, непорушності законів і привілеїв)
- параграф XIV Закон про протиправні повинності з боку подорожніх по відношенню до посполитих і рядових козаків **plebs, plebis** *f* простолюди, посполитий **gregarii Cosaci** рядові козаки **promano**, *l* пересуватися = пересування **congressus, us** *m* наїзди <подорожніх> **adeuntium, redentium, itinerariorum** приїжджаючих, від'їжджаючих і подорожуючих **publicis vehiculariis cursibus** <відповідно> до офіційної возової повинності **ex sancitisque impracticato iure** санкціонованої законом **honorariis concomitantibus** на користь почесних осіб та їх супроводу **quibus ad incitas redacti** якій підлягають **ut iuratus sit Thesaurarius** щоб у будь-якому місті був присяжний Скарбник, <залежний від Полкового Скарбника>, **qui attenderet cura et tutela sua omnibus redivibus et expensis publicis** котрий відповідав би за всі громадські прибутки й видатки й опікувався б ними, **et vera codicibus rationariis annexeret** а також контролював рахункові (облікові) книги **publico sumptu** за казенний кошт **cursus publicus** державний гонець **pro transferendis autem literis** для розвезення ж листів
- параграф XV Закон про регулювання видатків Йдеться:
про податки на річну платню компанійцям [вільно-найманці з кінних] і сердюкам [піше військо в складі гетьманської лейбгвардії]. За І. Мазепи налічувалося десять полків;
відновити занепалу військову скарбницю [головне значення мали прибутки з привізних і вивізних мит **inducta** (індукта) й **evecta** (евекта) та посередні податки: оплата з млинів, гут, рудень, тютюну, дьогтю, селітри, так звані «оренди»]
- параграф XVI Закон про заборону здирств з боку ярмаркових комісарів по відношенню до орендарів **Tenentarii inductae** орендарі; відкупники мита **Commissarii Nundinarii** ринкові комісари **extorsio, onis** *f* здирство **infecto**, *l* переслідувати **passu nundinas adeundi impossibilitas** незмога й приступити до ярмарку <бідному люду>

vectigal nundinarium ярмаркове мито
a capite usque ad calcem spoliari обдеруть до нитки;
 позбавлять всього – від голови до п'ят
eorum substiti і їхні заступники
exigant aerarum повинні збирати ринковий податок
 <від тих, хто йому підлягає, а не від бідних людей>,
 тобто від орендарів
**nulla iudicia non tantum in causis criminalibus, sed
 et accidentalibus peragant** <комісари> також не по-
 винні чинити жодного судочинства не тільки в кри-
 мінальних, але в (інших) термінових справах
**attendet huic Illustrissimus Dux sagaci mente, solita
 cura et Ducali auctoritate** про що має ретельно по-
 дбати Ясновельможний Гетьман зі звичною турбо-
 тливістю Гетьманської влади

Gaudeāmus

Gaudeamus – це старовинна студентська життєрадісна пісня (гімн). Створена студентами Гейдельберзького університету латинською мовою наприкінці XIV ст. Музику написав фламандець Йоганн Окенгейм (XV ст.).

За традицією піснею *Gaudeamus* («Веселітесь») відкривалися студентські вечори; вона популярна і в наш час.

1. Gaudeāmus igītur,
 Iuvēnes dum sumus!
 Post iucundam iuventūtem,
 Post molestam senectūtem
 Nos habēbit humus. (bis)

2. Ubi sunt, qui ante nos
 In mundo fuēre?
 Transeas ad supēros,
 Transeas ad infēros,
 Hos si vis vidēre! (bis)

3. Vita nostra brevis est,
 Brevi finiētur;
 Venit mors velocīter,
 Rapit nos atrocīter,
 Nemīni parcētur! (bis)

4. Vivat academia!
 Vivant professōres!
 Vivat membrum quodlibet!

Vivant membra quaelibet!
 Semper sint in flore! (bis)

5. Vivant omnes virgīnes,
 Gracīles, formōsae!
 Vivant et muliēres,
 Tenērae, amabīles,
 Bonae, laboriōsae! (bis)

6. Vivat et res publīca,
 Et qui illam regunt!
 Vivat nostra civitas,
 Maecenātum caritas,
 Qui nos hic protēgunt! (bis)

7. Pereat tristitia,
 Pereant dolōres!
 Pereat diabōlus
 Quivis antiburschius
 Atque irrisōres! (bis)

А

a, ab, abs (*з abl.*) від

abdīco, dīxi, dictum, 3 = **abdīco**, 1 скасовувати, анулювати (*закон*); відмовляти(ся), відікритися (*від дітей*) (абдикація)

abeo, ii (īvi), itum, 4 іти, виходити; порушувати (обходити) закон; ухилятися (*від купівлі*); переходити (*про піклування*); змінитися (*про ціну*); (абітурієнт)

abhorreo, ui, -, 2 відвертатися; різко відрізнятися, розходитися; боятися

ablēgo, āvi, ātum, 1 відправляти, відсилати, віддаляти; заважати; перешкоджати

abliterātus, a, um *сер. в.* неграмотний, неписьменний, непосвячений

aboleo, ēvi, ētum, 2 анулювати; відміняти; знищувати; відстороняти, прощати (аболіціонізм)

abolitio, ōnis *f* відміна (*звинувачення*); прощення, амністія (аболіція)

abbrōgo, āvi, ātum, 1 (*з dat.*) скасовувати, знищувати (*на підставі всенародного опитування*) <закон> повністю; відкликати магістрата з посади (аброгація)

abs-condo, condi (condīdi), conditum, 3 (*з abl.*) ховати, приховувати

absens, entis відсутній; той, хто перебуває далеко від місця проживання або розгляду справи; однак деякі договори можна укладати заочно (абсентеїзм)

absentia, ae *f* відсутність (*на місці і у часі*); недолік

absolutorius, a, um виправдальний (*вирок*) etc.

absolūtus, a, um незалежний; завершений, повний, доведений до досконалості (абсолют, абсолютний)

absolvo, solvi, solūtum, 3 відв'язувати; відділяти; звільняти (*від звинувачення*); виправдовувати (*судом*); закінчувати; доводити до кінця; розраховуватися (*про боржників*); платити (абсолюція)

absque (*з abl.*) без, окремо; удалині

abs-tineo, tinui, tentum, 2 стримувати; щадити; не допускати, відмовлятися (*від спадщини*) (абстиненція, піст, невживання, утримання від вина etc.)

abs-trāho, trāxi, tractum, 3 відтягувати; відвертати; відводити (абстракція)

ab-sum, a-fui, ab-esse не бути; не перебувати (*де-небудь*), бути відсутнім

ab-sūmo, sūmpsi, sūmptum, 3 споживати, витратити; нищити,
pass. гинути

absurdus, a, um недоречний, неприємний, безглуздий (абсурд)

ab-undo, āvi, ātum, 1 розлитися; бути багатим; перевищувати
(права)

ab-ūsus, ūs *m* споживання, витрачання; зловживання

ab-ūtor, abūsus sum, abūti, 3 витратити, розтринькувати; повністю
тратити; вживати, зловживати

ac (*перед приголосним, крім h*) = **atque** і, й, та; а також, і потім, як

ac- = **ad-** *перед початковими c або qu* основного слова

Academīa, ae *f* грец. Академія (назва філософської школи Платона в Афінах), вищий навчальний заклад (академічний)

accēdit додається

accēdo, cessi, cessum, 3 (*з acc.*) приступати; підходити, наближатися,
приєднувати(ся); брати (*на відкуп прибутки*) (акцесорний)

accelĕro, āvi, ātum, 1 квапитися; поспішати (акселерація)

acceptilatio, ōnis *f* акцептація (*формальний акт погашення боргу*)

accessio, ōnis *f* = **accessus, ūs** *m* (приріст); приєднання; додача;
належність

accessorius, a, um підлеглий, додатковий (акцесорний)

accidentia, ae *f* випадок, випадковість

accīdit трапляється

accīdo, cīdi, -, 3 (**cado**) падати, траплятися

accīdo, cīdi, cīsum, 3 (**caedo**) надрубати, обрізати; зменшувати
(акциз)

accingo, cīnxi, cīnctum, 3 підперезати; одягати; постачати; готувати(ся);
приступати

accipio, cēpi, ceptum, 3 = **accepto, āvi, ātum**, 1 приймати; одержувати;
прирівнювати (акцепт)

acclāmo, āvi, ātum, 1 (**acclamatio, ōnis** *f*) криком, вигуком схвалювати
або не схвалювати; виголошувати, робити оголошення (акламація)

accommodo, āvi, ātum, 1 пристосовувати; *юр.* виносити <вирок>
(акомодація)

accūro, āvi, ātum, 1 вдаватися

accusatio, ōnis *f* звинувачення, скарга

accusātor, ōris *m* *юр.* обвинувач, викривач, донощик

accusatrīx, īcis *f* винуватиця

accūso, āvi, ātum, 1 скаржитися; *юр.* звинувачувати (акузатив)

acer, acris, acre гострий, запеклий; діяльний

acerbus, a, um жорстокий, суворий; уїдликий

acquiro, quisivi (quisii), quisitum, 3 = **adquiro** 1 додавати(ся),
прибавляти(ся), заробляти

acta, ōrum *n pl.* акти, протоколи (актовий)
actio, ōnis *f (< ago)* рух; *pl.* дія, діяльність; судовий процес, сесія; скарга; *юр.* процесуальна формула; позов; **actio in utilis** позов за аналогією (*для захисту претензії сторін*) (акція)
activitas, ātis *f* діяльність
actum, i *n* акт, угода
actīvus, a, um дійовий, діяльний (активний, актив)
actor, ōris *m* діюча особа; позивач; керуючий; виконавець
actuarius, i *m* стенограф, писар; рахівник
actus, ūs *m* дія, акт; право прогону худоби
acūmen, īnis *n* лезо, вістря; гострота (розуму)
ad (*з acc.*) до, у, перед, біля, для
addīco, dīxi, dictum, 3 *юр.* присуджувати; продавати, доручати; призначати суддю
addictio, ōnis *f* неплатоспроможність
addictus, i *m* неплатоспроможний боржник
addo, didi, dītum, 3 додавати
addūco, dūxi, ductum, 3 приводити, доводити; схилати
adeō до того, як
adeo, ii (īvi), itum, 4 приходити; з'являтися, зазнавати, звертатися з проханням, за порадою (*до претора в суд*); вступати (*у володіння спадщиною*)
adfēro, attūli, allātum, afferre приносити; додавати
adhibeo, hibui, hibītum, 2 прикладати, вживати, застосовувати (*силу*)
adhuc досі, донині; все ще
adiicio (adicio), iēci, iectum, 3 припускати, приєднувати, набавляти
adigo, ēgi, actum, 3 приганяти; приводити; примушувати
adīmo, ēmi, emptum, 3 (*з dat.*) віднімати, стягати, конфіскувати (*адемпція*)
adimpleo, ēvi, ētum, 2 наповнювати; задовольняти, виконувати, викорінювати
adiudico, āvi, ātum, 1 присуджувати; вирішувати (*ад'юдикація*)
adiungo, nxi, nctum, 3 сполучати, приєднувати, додавати, сприяти (*ад'юнкт*)
adiutorium, i *n* допомога, підтримка
adiutrix, icis *f* помічниця, підсобниця
adiūvo, iūvi, iūtum, 1 допомагати, підтримувати (*ад'ютант*)
adlectio, ōnis *f* обрання, обирання
adminicūlum, i *n* опора; підтримка
administratio, ōnis *f* служіння, обслуговування, управління; допомога; виконання (*адміністрація*)
administro, āvi, ātum, 1 служити, управляти, допомагати, виконувати

admitto, mīsi, missum, 3 допускати (*про правопорушення*), чинити (адмісія)

admōdum дуже, вельми; звичайно

admoneo, monui, monitum, 2 (*з acc.*) нагадувати; наближати; переконувати; карати

admonitio, ōnis f нагадування; попередження; покарання <паліцями>

adnōto = annōto, āvi, ātum, 1 відмічати; *юр.* вносити до списків засуджених (анотація)

adoptio, ōnis f (< **adopto**, 1) усиновлення; право усиновлення (адопція)

adprehendo, ndi, nsum, 3 хапати, ловити, захоплювати (адпрегеція)

adquīro, sīvi, sītum, 3 = **acquīro** 3 включати, додавати, наживати

a(d)scribo, scripsi, scriptum, 3 вписувати; призначати

a(d)sēro, serui, sertum, 3 *юр.* стверджувати (*на суді*) (адсерція)

adsiduus, a, um осілий; дієздатний

adsigno, āvi, ātum, 1 = **assigno**, 1

a(d)sto, astīti, astātum, 1 стояти поряд

adsum, affui, -, adesse (*з dat.*) бути, перебувати, бути присутнім, допомагати, захищати

adulescens, entis m, f юнак, недорослий; дівчина

adulterium, i n (< **alter**) перелюб, розпуста; фальсифікування (адюльтер)

advēnio, vēni, ventum, 4 приходити, прибувати (авантюра)

adventus, ūs m прихід, прибуття (адвентист)

adversarius, i m супротивник, суперник

adversus (*з acc.*) проти, всупереч

adversus, a, um протилежний, несприятливий; ворожий

advocātus, i m «покликаний до суду на допомогу», захисник, юрист (адвокат)

advōco, āvi, ātum, 1 закликати, запрошувати до суду

aedes, is f = aedis, is f приміщення, дім, палац; храм

aedīlis, is m едил, молодший магістрат, посадова особа з 367 р. до н. е.

aedilicius, a, um едильський

aedificatio, ōnis f будівництво, спорудження

aedificium, i n будинок, споруда

aedifico, āvi, ātum, 1 будувати, споруджувати

aeger, gra, grum хворий, слабкий

aegrōtus, a, um хворий, розладнаний

aemūlor, ātus sum, 1 успадковувати; суперничати, заздрити, змагатися (емуляція)

aeneus, a, um мідний, бронзовий; міцний

aequitas, ātis *f* справедливість, рівність перед законом
aequo, āvi, ātum, 1 робити рівним; розподіляти порівну; порівнювати, рівняти, вирівнювати (адекватний)
aequor, ōris *n* рівнина; море
aequum, i *n* (*син. aequitas, ātis f*) правда, справедливість (*один з принципів римського права*)
aequus, a, um рівний, спокійний; справедливий, тотожний (еквівалент)
aër, aëris *m грец.* повітря, атмосфера Землі; погода, клімат (*аеро-*);
aera, ae *f грец.* ера
aerarium, i *n* ерарій, державна скарбниця (*при храмі Сатурна*); фонд; архів
aerumnōsus, a, um обтяжений бідами, пригнічений
aes, aeris *n* мідь, бронза (*у формі злитків для зважування за обрядом манципації*); гроші, монета
aes aliēnum «чужа мідь», борги; пасив
aestas, ātis *f* літо, спека
aestimatio, ōnis *f* оцінка майна; ціна
aestīmo, āvi, ātum, 1 оцінювати; вважати; визначати
aestimātum, i *n* оціночний договір
aetas, ātis *f* життя, століття; час, пора; вік людини (близько 30 років, *поет.* 100); до 7 років – **infantes**, до 12–14 років – **impubēres**, з 12–14 років – **puberes**, до 25 років – **minōres**); юність, молодість; літа
aeternus, a, um; *арх. aeviternus* вічний; безсмертний; **aeterna Urbs = Roma** вічне місто, тобто Рим
affectio, ōnis *f син. affectus, ūs m* вплив; ставлення, воля, намір; настрої, почуття; душевний стан; любов, пристрасть; фізичний стан (афект)
affecto, āvi, ātum, 1 прагнути, жадати; домагатися, досягати; удавати
affēro, attūli, allātum, afferre (*неправильне дієслово*) приносити, постачати; додавати; повідомляти
afficio, fēci, fectum, 3 піддавати, робити, завдавати
affinitas, ātis *f* свояцтво; *pl.* свояки
affirmo, āvi, ātum, 1 стверджувати; доводити, підтримувати
Afrīca, ae *f* Африка (*римська провінція Карфаген*)
agens, entis виразний, дійовий (агент, агенція)
ager, agri *m* (*син. fundus, praedia*) поле, земля (аграрний)
agger, ēris *m* насип, вал; дамба; узвишшя
aggratio, ōnis *f* помилування
aggravo, āvi, ātum, 1 (*від gravis*) обтяжувати
aggredior, gressus sum, 3 (*з acc.*) підходити, нападати (агресія)
agitatio, ōnis *f* спонука, мотив

agĭto, āvi, ātum, 1 приводити у рух; гнати, діяти; збуджувати, спрямовувати; обмірковувати; вести переговори (агітувати)
agmen, ĩnis n рух, натовп
agnatio, ōnis f (*vid agnasci*) агнація (*родичі батька*)
agnosco, nŏvi, nĭtum, 3 визнавати; брати на себе зобов'язання
agnus, i m ягня (агнець)
ago, ěgi, actum, 3 робити, діяти; вести судовий процес; стягати (акт)
agraria, ae f земельний закон
agricŏla, ae m селянин, землероб (Агрікола)
agricultŭra, ae f землеробство, рільництво, сільське господарство (агрокультура)
aio (ais, ait, aiunt) говорити, стверджувати; робити заяву; **lex ait** закон проголошує
albus, a, um білий (матовий); сивий; щасливий (Альбїон)
alea, ae f кубик; жереб; ризик, небезпека; гральна кістка; **lex aleatoria** закон проти азартних ігор
algeo, alsī, –, 2 мерзнути
alias або, тобто, інакше
aliĕno, āvi, ātum, 1 (< **alienatio, ōnis f**) відчужувати; передавати або продавати (алієнація)
aliĕnus, a, um чужий, не свій; іноземний, інший; невластивий; залежний
alii... alii одні... інші
alimentum, i n (< **alo**, 3) харчі; платня за виховання (аліменти)
aliquando колись, якимсь, одного разу
aliqui, -qua, -quod якийсь, який-небудь
aliquis, -quid хто-небудь, що-небудь, хтось, інший
aliquot кілька, небагато
alĭter інакше
alius, a, um інший (*з багатьох*), протилежний, чужий (алібі)
alius... alius один... другий
alluvio, ōnis f алювій (приплив, наносна земля)
allevatio, ōnis f *сеп. в.* полегшення, пом'якшення
allĕvo, āvi, ātum, 1 (*vid levis*) полегшувати; підтримувати; втішати
allĭgo, āvi, ātum, 1 прив'язувати
almus, a, um годувальний; благодійний (альма матер)
alo, alui, alĭtum, 3 вирощувати; годувати (аліментарний)
alter, altĕra, altĕrum один (*з двох*), інший, другий (альтруїзм, альтернатива, альтернат)
alternus, a, um поперемінний, черговий (альтернативний)
altus, a, um високий, глибокий, великий (альт, олтар, екзальтація)
amabilis, e люб'язний; приємний
amarus, a, um гіркий; тяжкий

ambiguus, a, um (*від ambo + ago*) сумнівний
ambio, tvi, itum, 4 (*ambo + ire*) обходити
ambitio, ōnis f честолюбність, марнославство (амбіція)
ambītus, ūs m підкуп виборців
ambo, ae, o обидва, обидві
ambulātor, ōris m торговець; особа (*бездіяльна*) (Cato)
ambūlo, āvi, ātum, 1 прогулюватися, переходити (*про речі*)
 (преамбула)
amens, entis божевільний; *юр.* непідсудний
amīca, ae f подруга, кохана
amicitia, ae f дружба (*договір*)
amīcus, i m (*від amo*) друг, товариш, приборчик (амікошонство)
amitto, mīsi, missum, 3 втрачати; відпускати
amnestia, ae f (*грец. = лат. oblitio*) забуття; прощення (*провини*)
 (амністія)
amo, āvi, ātum, 1 кохати; бути вдячним (аматор)
amor, ōris m кохання (Амур)
amplus, a, um значний, великий, обширний, шановний (амплікація)
amplius більше (*суддя, котрий багато часу витрачає на слухання справи*)
amputatio, ōnis f обрізування
an (*питальна частка*) чи, або; невже
Anaxagōras, ae m Анаксагор (*грецький філософ V ст. до н. е.*)
ancilla, ae f рабиня, служниця
anfractus, ūs m кривизна; поворот (*дороги*)
angustus, a, um стислий, вузький; важкий
anīma, ae f дух, душа, життя; вітер (анімізм, реанімація)
animadversio, ōnis f покарання; смертна кара
animadverto, verti, versum, 3 (*з асс.*) звертати увагу, помічати; карати смертною карою
anīmal, ālis n жива істота, тварина; худоба (аніمالіст)
anīmus, i m душа, дух; думка, намір, воля
annecto, nexui, nexum, 3 прив'язувати, приєднувати (анексія)
annōna, ae f річне постачання хліба; продовольство; ціни на хліб (анона)
annūlo, āvi, ātum, 1 відміняти (анулювати)
annus, i m рік (*спочатку – 10 місяців, потім – 12*); віковий ценз (аннали)
annuus, a, um річний; щорічний
ansa, ae f вушко; ручка
ante (*з асс.*) перед, попереду, раніше
ante Christum natum до Різдва Христового, тобто до н. е.
antea раніше

antecēdo, cessi, cessum, 3 переважати, мати перевагу
antēhac досі, перед цим
antequam (*z coniunctīvus*) раніше ніж
antestor, testātus sum, 1 закликати у свідки
antiburschius, a, um *сер. в.* антибурш; той, хто настроєний проти молоді
antichrēsis, is *f грец.* антихрѐза (форма закладу), договір, з якого кредитор одержує право мати прибутки від застави
antinomia, ae *f грец.* суперечність між обома законами (антиномія)
antiquitas, ātis *f* давність, старовина (античність)
antiquus, a, um старий, давній (античний, антиквар, антикварний)
aperio, perui, pertum, 4 відкривати; відмикати
apertē відкрито
apex, apīcis *m* вершина, кінчик; а́пекс (*жгутик білої вовняної коничної шапки жерців-фламінів із шкіри жертовного ягняти*)
apīces iuris юридичні тонкощі, премудрощі
apis, is *f* бджола
apocha, ae *f грец.* розписка (боргова), квитанція (апоха)
apodyterium, i *n* *грец.* кімната для роздягання у лазні
apostolīcus, a, um *грец.* апостольський, «посланий»
apparātus, ūs *m* готування; обладнання, прилад; особовий склад (апарат)
appareo, parui, paritum, 2 з'являтися; бути очевидним; бути до послуг
appellatio, ōnis *f* назва, оскарження, звернення до суду (апеляція)
appello, āvi, ātum, 1 звертатися (*до когось*) із промовою; апелювати (*до народу*); апелювати (*до суддів, сенату*) (апеляція)
appēto, petīvi, petitum, 3 домагатися, прагнути; відчувати спрагу; *перен.* жадати (апетит)
Appius Claudius Caecus Апі́й Клавді́й Це́к («Незрячий») – консул 307 і 296 рр. до н. е., поклав початок *via Appia*, оратор і юрист, написав *De usurpationibus*, а також склав збірку судових формул
appositio, ōnis *f* додаток; *юр.* обвинувачення
apprecor, precātus sum, 1 молити, благати
apprehendo, prehendi, prehensum, 3 хапати, ловити
apprōbo, probāvi, probātum, 1 схвалювати; погоджуватися; доводити (апробувати)
appropinquo, āvi, ātum, 1 наближатися
appulsus, ūs *m* право прогону на водопій
Aprīlis, is *m* (від **ap̄rīre**) квітень (*місяць*)
aptus, a, um здатний, придатний
apto, āvi, ātum, 1 пристосовувати; призначати
apud (*z acc.*) при, біля, близько

- aqua, ae f** вода (акваріум, акваторія)
aqua pluvia дощова вода
aquaeductus, i m водогін; право проведення води <через чужу ділянку> (акведук)
aquaehaustus, ūs m право черпати воду <з чужої ділянки>
aquam dare дати час оратору (вода у водяному годиннику, тобто регламент, час)
aquila, ae f орел; знак (прапор легіону); = **avis Romāna**
Aquila (de damno) lex Аквілій закон (286 р. до н.е.). Трибун Аквілій – автор плебісциту про покарання грошовим штрафом того, хто навмисно вбив чужого раба або тварину, спалив, зламав чужу річ; закон виявився підставою для багатої казуїстики
ara, ae f вівтар, жертovníк
arātor, ōris m орач, селянин
aratrum, i n соха, плуг
arbiter, tri m спостерігач, свідок; розпорядник-посередник; третейський суддя; суддя, законодавець (арбітр)
arbitrium, i n рішення третейського суду; арбітражне рішення; право (вибору); влада, воля; свавілля
arbitror, arbitrātus sum, l спостерігати; оцінювати; *юр.* бути третейським суддею, бути посередником; думати, вирішувати, вважати (арбітраж)
arbor, ōris f дерево; дерев'яний виріб (щогла, весло, важіль, руків'я, стовп, шибениця або хрест, стіс, корабель)
arca, ae f ящик; сундук, скриня; каса, державна скарбниця; тюремна камера, темниця
arcānum, i n *сер. в.* таїна
arceo, ui, -, 2 замикати; стримувати
arcera, ae f віз, повозка (для слабких та хворих)
archivum (archium), i n *грец. син. tabularium, i n* *лат.* архів (архіваріус)
arcus, ūs m лук (зброя); дуга; брама (арка)
ardeo, arsi, arsūrus, 2 палати, горіти, тліти
arduus, a, um тяжкий, стрімкий, крутий
arēna, ae f (від **harēna** *грец.*) *лат. sabūlum, i n* = **sabūlo, ōnis f** пісок; пустеля; майданчик для боротьби; циркові видовища, бій, поле діяльності, поприще, професія, місто; арена амфітеатру, театр (арена)
arenda, ae f *сер. в.* майновий найм (оренда)
argentarius, i m банкір, лихвар (аргентарій)
argenteus, a, um срібний; грошовий
argentum, i n *грец.* срібло; срібні вироби, гроші
argumentum, i n доказ, довід; фактична підстава, висновок (аргумент)

- arguo, guī, gūtum**, 3 виявляти, стверджувати, з'ясовувати, доводити, *юр.* звинувачувати; засуджувати; спростовувати (аргументувати)
- Aristo, ōnis m (Titius)** Тітій Арістон – учень Касія і радник імператора Траяна, друг Плінія Молодшого, автор *Notae* («Примітки») і *Digest*
- Aristotēles, is m** Арістотель із Стагіри (*Македонія*), учень Платона, засновник перипатетичної філософської школи у Афінах («Лікейон») (384–322 *pp. до н. е.*)
- arma, ōrum n pl. t.** зброя; озброєння; військове майно; бойові припаси; війна, боротьба; військо (армія, армада, казарма, арсенал)
- armentum, i n** велика худоба (*робоча*); стадо або табун
- aro, arāvi, arātum**, 1 орати; обробляти; займатися землеробством (орач)
- arrestatio, ōnis f ser. v.** арешт
- arrha, ae f semitस्क.** = **arra, ae f** завдаток; застава
- arripio, ripui, reptum**, 3 схоплювати, красти, хапатися (*за щонебудь*), *юр.* звинувачувати
- arrogatio, ōnis f** усиновлення (*дорослого*)
- ars, artis f** вміння, ремесло, мистецтво; наукова система (артіль, артилерія)
- articūlus, i m** суглоб, член; стаття (*закону*); рішення (артикул)
- artifex, icis m** ремісник, майстер, художник (артист)
- artificium, i n** ремесло, техніка; мистецтво; майстерність
- arto, āvi, ātum**, 1 обмежувати; *юр.* призначати (*строк*)
- arch, arcis f** фортеця; притулок, захист (Акрополь)
- as, assis m** ас (*римська дрібна мідна монета*); ціле (*по відношенню до спадкоємного майна*); фунт (= 0,327 г)
- ascendentes, ium m, f, pl.** предки, родичі по висхідній лінії
- ascendo, cendi, censusum**, 3 підніматися
- asīnus, i m** віслик; *перен.* зла людина
- aspectus, ūs m** зір; вид, вигляд, поява; поле зору (аспект)
- asper, aspēra, aspērum** суворий; важкий; затятий; *юр.* суворий <закон>
- aspēnor, pernātus sum**, 1 відкидати, відхиляти, нехтувати
- aspicio, spēxi, spectum**, 3 (*з асс.*) дивитися; спостерігати; досліджувати; поважати, помічати
- aspīro, āvi, ātum**, 1 дихати (*на*); прямувати, простувати (*до мети*) (аспірант, аспірація)
- assecūro, āvi, ātum**, 1 давати гарантію, запевняти
- assessor, ōris m (vid assideo)** помічник (*за посадою*); засідатель (асесор)
- assentio, sensi, sensum**, 4 = *арх.* assentior, **sensus sum**, 4 погоджуватися; схвалювати

assĕro = adsĕro, 3

assertor, ōris m заступник, захисник; (*y судi*); пред'явник прав рабовласника

assiduus = adsiduus, a,um осілий; постійний, невпинний

assigno = adsigno, 1 позначати; ставити печатку (асигнація)

assuesco, suĕvi, suĕtum, 3 = adsuesco звикати до чогось

assūmo, sumpsī, sumptum, 3 брати, приймати; привласнювати; мати претензію

astrum, i n грец. зірка; світило (астронавтика, астрологія)

asylum, i n грец. син. лат. refugium, i n юр. притулок; право притулку; пристановище, схованка

at (арх. ast) але, проте, аж; навпаки

atāvus, i m (від avus) прадід; *pl.* предки, прабатьки (атавізм)

Aternia lex (Tarpeia) Атернійв закон 454 р. до н. е. про розмір грошових штрафів

Aternius, i m Атерній, римський консул, юрист, автор *lex Aternia*

Athēnae, ārum f, pl. t. Афіни (*столиця Еллади*)

Atheniesis, is m, f афінянин (-нка)

atque = ac i, a також, і потім; як; і все ж; однак; до того ж

atrocitas, ātis f жорстокість

atrociter жорстоко, суворо, безжалісно

atrox, ōcis жакхливий, жорстокий, тяжкий

attentus, a, um старанний, уважний, економний

attĕro, trīvi, trītum, 3 терти; знищувати; втрачати

attribuo, ui, ūtum, 3 наділяти; додавати (атрибут)

auctio, ōnis f (< augeo, 2) збільшення, зростання; публічний торг; продаж; майно, яке продається з торгів (аукціон)

auctor, ōris m призвідник; засновник; заводій; творець або винний; *юр.* опікун; поручитель, свідок, агент; загально визнаний знавець і суддя (автор, аторней)

auctoritas, ātis f судження, думка, погляд; можливість або право; влада, положення, вплив, відповідальність; *юр.* обов'язкова сила (*судового рішення*); розсуд (авторитет)

auctōro, āvi, ātum, 1 наймати; продавати; зобов'язувати

audacia, ae f сміливість, відвага; нахабство

audax, ācis відважний, сміливий; нахабний

audeo, ausus sum, 2 бути сміливим, бути відважним; дерзати, наважуватися

audientia, ae f слухання; увага; *юр.* слухання (*справи*), судовий розгляд; слідство (аудієнція)

audio, īvi, ītum, 4 слухати, чути; вислуховувати (*про суддю*); допитувати (аудит, аудиторський)

audītor, ōris m слухач; *юр.* слідчий (аудитор)

auditorium, i n зал для судових засідань (аудиторія)

audītus, ūs *m* слух, чутка; слухання (аудит)
aufēro, abstŭli, ablātum, auferre відносити; забирати; викрадати;
 віднімати; тримати
augeo, aūxi, auctum, 2 збільшувати; сприяти (аукціонний)
augur, ūris *m* авгур, птахопровісник; жрець (інаугурація)
Augustus, i *m* (*cognomen*) прізвисько імператора Октавіана (Август), тобто «високий, священний. великий», яке перейшло на всіх наступних імператорів; місяць на честь імператора Августа (Август, августійший)
aureus, a, um золотий, золотавий (ауреус)
auris, is *f* віхо; слухач
auritus, a, um той, що має вуха, що уважно слухає *pl.* свідок
aurum, i *n* золото; золоті вироби; гроші; здобич (Аврора)
ausculto, āvi, ātum, 1 вислуховувати; слухатися
aut або
autem але, навпаки, же, а; ж
authentĭcum, i, *n* *грец. син. лат. exēmplar* оригінал (аутентичний)
autumnus, i *m* осінь
auxilium, i *n* (< **augeo**, 2) допомога, підтримка; підмога; засоби;
pl. військові сили; допоміжні війська, союзники
avaritia, ae *f* жадібність, скупість
avārus, a, um жадібний, скупий, користолюбний
ave (habē)! avēte! здрастуй(те)! або прощай(те)!
avello, velli, vulsum, 3 відкривати; розлучати (авульсія)
aveo, -, -, 2 здрастувати; бути здоровим; радіти; **Ave, Maria!** (*початок католицького гімну*)
aversio, ōnis *f* (< **averto**) повернення в іншу сторону (аверс, реверс)
(in)aversiōne = per aversiōnem (*Dig.*) оптом («чохом», гуртом)
 продавати, купувати, розміщувати; здавати в оренду
avia, ae *f* = **anus avia** бабка, баба, бабуся
avia, ōrum *n pl.* бездоріжжя
avidē жадібно
avidus, a, um жадібний, зажерливий
avis, is *f* птах; віщий птах; передвістя (авіація)
avisamentum, i *n ser. v.* рада; думка; вказівка (авізо, авіз)
avisatio, ōnis *f* попередження, повідомлення, оповіщення, сповіщення (авізувати, авізований)
avītus, a, um старовинний, спадковий
avuncŭlus, i *m* дядько з боку матері, вуйко (авункулат)
avus, i *m* дід, прадід; предок
axiōma, ātis *n* *грец.* головне положення, висхідний принцип (аксіома)
axōn, ōnis *m* *грец.* вісь, стрижень (*сонячного годинника*); вал (*в балісті*); *pl.* аксони (*таблиці з текстами законів Солона*)

В

- bacalia (baccalia), ae (laurus) f** особливо родючий вид лавра (бакалавр)
- Bacchanalia, ium (ōrum) n** (< **bacchor** безумствувати, шаленіти) Вакханалії, свята на честь Вакха (Бахуса) – бога рослинності і родючості, покровителя виноградарства та виноробства (*мали характер оргій*); SC de B. – сенатська постанова стосовно заборони Вакханалій (186 р. до н. е.)
- baculum, i n** палиця; ціпок, жезл (бацила)
- baiulo, -, -, l** носити тягар
- baiulo = baiulus, i m** носій, поштар
- ballo, -, -, l грец.** танцювати; кидати (балістика)
- ballista, ae f грец.** (< **ballo**) військова машина для кидання каміння (баліста)
- balneātor, ōris m** (< **balneum** лазня, ванна) банщик; володар або орендар публічних лазень (бальнеологія)
- baptista, ātis n грец.** занурювання у воду; обмивання; хрещення (баптист)
- barba, ae f** борода
- barbārus, i m грец. син. peregrīnus** іноземець, варвар (варварський)
- basilica, ae f грец. (син. regia porticus** царський палац) базиліка (*на форумі*); торгові ряди; зали судових засідань; християнський храм; суч. церква, каплиця
- basis, is f** основа, фундамент; система (базис)
- Bavaria, ae f** Баварія (*герцогство зі столицею в Мюнхені*)
- beātus, a, um** щасливий, блаженний; багатий; праведний
- bellicōsus, a, um = bellicus, a, um** войовничий
- belligerandus, ūs m** ведення війни
- bello, āvi, ātum, l** воювати
- bellum, i n (арх. duellum** боротьба обох сторін) війна; боротьба; бій; *pl.* війська (Белона, дуель, парабелум)
- Bendērae, ārum f pl.** Бендери (*місто в Бессарабії на правому березі Дністра*)
- bene** добре, порядно; вчасно (нотабене)
- beneficiātor, ōris m** володар бенефіція (*землевласник; воїн, вільний від важких робіт*); суч. держава-бенефіціарій (бенефіціарій)
- beneficium, i n** добродійність, подарунок, прихильність, привілей (бенефіс, бенефіцій)
- benevōlē** прихильно, доброзичливо
- benvolentia, ae f** доброзичливість, прихильність, ласкавість
- benevōlus, a, um** (< **bene + volo**) прихильний, ласкавий, доброзичливий

- benignus, a, um** доброзичливий, милий
- bestia, ae f** звір, тварина (бестіарій)
- bibliothēca, ae f** грец. бібліотека, «книгосховище»
- Bias, antis m** Біант (*грецький філософ, один із семи мудреців стародавньої Греції*)
- bibliopōla, ae m** грец. книготорговець
- biennis, e** дворічний
- biennium, i n** дворіччя
- bini, ae, a** по два (білінгвізм, бігамія, біпатриди)
- bibo, bibi, -, 3** пити
- bis** двічі (біс)
- Bohdan, Bogdānus, Budhānus, i m** Богдан Хмельницький гетьман України
- bona, ōrum n pl.** «добро», майно (окремої особи, включно права і борги); статок; маєток (бона, бонітарний)
- bonum, i n** добро, благо; користь, перевага (боніфікація)
- bonus, a, um** хороший, добрий; чесний, справедливий; добропорядний; аристократ (бонус)
- bos, bovis m, f (dat./abl. pl. bubus або bobus)** віл, корова; монета із зображенням вола
- bos in linguā** віл на язиці, продажний свідок
- Brehmae** Бремен (*місто у Німеччині*)
- breve, is n** короткий перелік, стислий огляд; послання папи (бреве)
- brevis, e** короткий; стислий (бrevіарій, абревіатура)
- brevitas, ātis f** короткість, стислість
- breviter** коротко, стисло; швидко
- Britannia, ae f** син. **Albion** провінція Британія (*Англія із Шотландією та Ірландією*)
- Brundisium, i m** Брундізій (*порт у південній Італії, був завойований Римом у 245 р. до н. е.*)
- Brutus, i m (< brutus** глухий, тупий; *комерц.* брутто – маса товару з упаковкою) Луцій Юній Брут визволив Рим від тиранії Тарквініїв, засновник республіканського ладу і перший консул Риму
- bullā, ae f** амулет (булла); *сер. в.* – імператорська грамота, послання папи
- bursa, ae f** сума; гаманець, каса, фонд; біржа; гуртожиток для бідних студентів університетів, пізніше духовні учбові заклади – назва духовного училища, семінарії (бурса, бурсак, бурсацький)
- bustum, i n (< comburo)** син. **ustrīna** місце спалювання мертвих; могила, місце для поховання, поховальні багаття; похорон

- cadāver, ěris** *n* труп, мертвець
- cado, cecīdi, casum**, 3 падати; занепадати; траплятися; *юр.* програвати процес; гинути, вмирати (декаданс; казус, казуїстика)
- cadūcus, a, um** хиткий; *юр.* залишений без спадкоємця; виморочний, без господаря
- caecus, a, um** сліпий, незрячий; неосвічений (Цек)
- caedes, is** *f* вбивство, різня; загибель (пестицид)
- caedo, cecīdi, caesum**, 3 бити, сікти, рубати; різати; добувати (*руду*); вбивати (геноцид, цезура)
- caelebs, ībis** нежонатий (*холостий або вдовий*) (целібат)
- caelestis, e** небесний, божественний (целестін)
- caelum, i** *n* = **coelum, i** *n* небо; повітря; атмосфера
- Caesar, āris** *m* (*cognōmen* в роді Юліїв, пізніше титул принцепсів, також спадкоємців трону) Гай Юлій Цезар (100–44 рр. до н. е.) – політик, полководець, оратор і письменник; завоював Галлію; відомий реформами в галузі сім'ї та шлюбу (*lex Iulia*) (цезаріанець, кесар, Кесарія)
- caesus, ūs** *m* вбивство
- Caius = Gaius, i** *m, praenōmen*, Гай (*римське власне ім'я*)
- calamītas, ātis** *f* нещастя, біда, лихо; шкода
- calceus, i** *m* черевик, чобіт
- calcei forma** шевська колодка
- calculatio, ōnis** *f* рахунок; розрахунок (калькуляція)
- Calendae = Kalendae**
- calendarium, i** *n* боргова книга (*прибутково-розрахункова книга запису позик, яку вели банкіри та лихварі*); запис новонароджених (календар)
- Calpurnia lex** Кальпурній закон (149 р. до н. е.) про хабарі
- Calpurnius, a, um** Кальпурній, консул 133 р. до н. е.
- calumnia, ae** *f* (< **calvor** обманювати; **actio calumniōsa**) наклеп, підступи; *юр.* фальшиве звинувачення, позов з приводу хабарництва
- calumniātor, ōris** *m* *син.* **calumnarius, i** *m* наклепник, інтриган, сутяга, підступник (*за наклеп на лобі випалювали літеру С*)
- calx, calcis** *f* вапно; п'ята
- camēra, ae** *f* *грец. арх.* **camara** склепіння; палата, кімната; скарбниця; *юр.* кабінет слідчого, слідча комісія (комора, комірник, камера, камерарій)
- campiductor, ōris** *m* керівник; гетьман (*польний = намісник великого гетьмана*)
- campus, i** *m* поле, рівнина; поле битви, військовий плац (*для стройових занять, парадів*) (кампанія, чемпіон)

- Campus Martius** Марсове поле (*місце центуріатних зборів*); *перен.* коміції
- cancellarius, i m** (< **cancellāre** перекреслити великим хрестом (*заповім*) (*Dig.*) писар, начальник канцелярії
- cancelli, ōrum m pl.** решітка, загорода (огорожа) (*в суді*) (канцелярія, канцлер)
- candidātus, i m** претендент на виборну посаду (*в магістратуру*), (*носив білосніжну тогу*) (кандидат, кандидатура)
- candīdus, a, um** білосніжний; чистий; чесний (Кандід)
- canis, is m, f** собака, пес; сузір'я Пса (каналія, кіники, канікули)
- cano, cecīni, cantum (cantātum), 3** співати, грати, провіщати; *юр.* присягати закону; **canticum malum** – магічна формула (кантор, кантата, канитель)
- canōn, ōnis m грец. син. regūla iuris** правило; норма; церковне правило – канон; податок, рента (канонічний, канонік)
- capio, cepi, captum, 3 (3 abl.)** брати, здобувати; захоплювати, придбати; *pass.* втрачати; обирати
- capio, ōnis f** захоплення; стягнення боргів
- capitāl, ālis n (= crimen capitāle)** тяжкий злочин
- capitālis, e** головний; пов'язаний з безпекою для життя; *юр.* кримінальний (капітал, ~альний)
- capitecensi, ōrum m pl.** капітецензи (неімуші), *букв.* «оцінні по головах»
- capitis deminutio** обмеження прав, правоздатності, зміни правового статусу, (*сукупність фізичних і моральних здібностей людини, включно з поняттями волі, громадянства, повноважень*)
- Capitō, ōnis m (Ateius Gnaeus Атей Гней)** Капітон – відомий правник V ст. н. е.
- captatio, ōnis f** обман; шкода
- captio, ōnis m** полонений; захоплений
- capto, āvi, ātum, 1** хапати, ловити (капкан)
- caput, capitis n** голова; життя <людини>; столиця; розділ, глава <книги>; *юр.* правосуб'єктність; *екон.* капітал (позичковий) (*сума, фонд*) (капітал, капітул, капелан, капітуляція, Капітолій)
- carcer, ēris m (< carcēro ув'язнювати)** темниця; в'язниця, тюрма (карцер)
- Carelia, ae f** Карелія
- careo, carui, (itūrus), 2 (3 abl.)** бути позбавленим; втрачати; розтринькувати
- Carōlus, i m** Карл [Густав XII] – шведський король
- caritas, ātis f (< carus)** дорожнеча; нестача; любов, шана
- carmen, īnis n** пісня; вірш; *юр.* формула позову
- carpo, carpsi, carptum, 3** рвати; збирати; витягати (корпія)
- carrūsa, ae f** повозка (карусель)

Carthāgo, īnis *f* = **Karthāgo** Карфаген (*місто-держава на північному узбережжі Африки, на території сучасного Тунісу*), зруйноване римлянами у 146 р. до н. е.

carta = charta

Carthesius, i *m* Декарт Рене, латиною Картезій (1596–1650), французький філософ і математик

carus, a, um дорогий (*у обох значеннях*)

Cassius, i *m* Касій (*римське помен*); Гай Касій Лонгін – видатний правник I ст. н. е. – засновник правової школи Касіанців у Римі (*Cassiāna schola – Cassiāni*)

casso, āvi, ātum, l *арх.* **quasso** проголошувати недійсним (*рішення*), анулювати (*закон*); знищувати; скасовувати (*касувати, касація*)

Cassubia, ae *f* Кашубія

cassus, a, um пустий; даремний; безплідний; некорисний (*інкасторт*)

castellum, i *n* (< **castrum**) укріплення, невелика фортеця; замок; ферма; оплот (*каштелян, костьол*)

castigatio, ōnis *f* (< **castigo, l** ганьбити, карати, бичувати) «очищення»; покарання; биття; самобичування; умиртвіння плоті

castra, ōrum *n pl.* = **castrum, i** *n* табір (військовий) (Манчестер)

castrensis, e (**peculium**) табірний (*пекулій*), (*про майно придбане на військовій службі*)

castus, a, um морально чистий, непорочний, цнотливий, благочестивий, вірний (*каста, кастовий*)

casū (casualiter) випадково

casus, ūs *m* (**cado, 3**) падіння; крах, загибель; помилка; випадок, привід; випадковість; *юр.* випадкова подія (*казус, казуїстика*)

catholicus, a, um правовірний, католицький

Catilīna, ae *m* (**Lucius Sergius**), (Луцій Сергій) Катіліна (*організатор антидержавних змов у 66 і 63 рр. до н. е.*)

Cato, ōnis *m* (**Marcus Porcius**), (Марк Порцій) Катон (234–149 рр. до н. е.) – римський письменник, оратор, державний діяч, адвокат, автор першого історичного твору латинською мовою *Origīnes* («Початки»), збереглися фрагменти, і трактату *De agricultūra*; непохитний ворог Карфагену

caupo, ōnis *m* хазяїн готелю, корчмар, шинкар; торгівець

causa (*арх.* **caussa**), *ae f* причина; правова основа; мета; *юр.* судова справа, процес, правова основа (*кауза, каузальний*)

causa (*з gen.*) для, з метою, заради; **honōris causa (doctor)** почесне звання (*доктор гоноріс кауза*)

cautio, ōnis *f* = **cautēla, ae** *f* (< **caveo, 2**) обережність, запорука; боргове зобов'язання; забезпечення <виконання>; *юр.* гарантія, розписка

cautus, a, um обачний, обачливий; обережний (каутелярний)
caveo, cavi, cautum, 2 піклуватися, остерігатися; бути обережним;
юр. оформляти документи
cedo, cessi, cessum, 3 йти; поступатися, підкорятися; прямувати
 (прецедент, процес, цесія, концесія, ексцес, цедент)
celēber, bris, bre загальноновживаний; урочистий, святковий; відомий, знаменитий
celer, ěris, ěre швидкий
celeriter швидко
celo, āvi, ātum, 1 затаювати, приховувати
celsitūdo, ĩnis f величність; високість (*до коронованої особи*)
celsus, a, um (celsissĭmus) високий, знатний, найвищий (*у титулах*)
Celsus, i m (cognōmen) Цельс – фамільне ім'я. Відомі батько і син (прокуліанці), юристи II ст. н. е. 1. Публій Ювенцій Цельс (*pater*); 2. Публій Ювенцій Цельс (*filius*), автор *Digest*
cena, ae f обід, трапеза
censeo, sui, sum, 2 вести перепис; оцінювати; визначати, вважати (ценз, цензура, рецензія)
ensor, ōris m (< censeo) ординарний магістрат з IV ст. до н. е., обирався кожні п'ять років на 18 місяців; суворий критик; наставник, суддя (цензор)
censuālis, e земельно-податний (цензовий)
census, ūs m (< censeo) перепис населення; підрахунок; оцінка майна; список (*борговий*); ценз (*виборчий*); прибуток; податок (ценз, чинш)
centenarius, i m сотник (центенарій)
centrum, i n грец. вістря циркуля; центр (*кола*) (центр, центральний)
centum (= C) сто (цент, процент, центнер, сантиметр, центуріон, центумвір, чентезімо, стотинки)
centumvĭri, ōrum m pl. син. hasta центувіри (*члени судової колегії із ста (фактично 105 або 180), розбирали приватно-правні питання; існували до III ст. до н. е.*)
centuria, ae f сотня (*головна одиниця, загін солдатів римського війська із 100, потім із 60 чоловік*); одиниця голосування цензова в народних зборах; категорія (*кожна з 193*) центурій (центурія)
centuriātus, a, um центуріатний
centurio, ōnis m центуріон; сотник козацький
cerno, crevi, cretum, 3 (< **cribrum**) вирішувати, пізнавати; бачити; розрізняти, розпізнавати (концерн, конкретний)
certifico, āvi, ātum, 1 (< **certus + facio**) підтверджувати; завіряти (сертифікат)
cera, ae f віск

- cerātus, a, um** навощений, покритий воском <таблиця>
Ceres, ěris f (< *creo*) Церера – римська богиня полів та землеробства; *перен.* врожай; зерно, хліб
certo, āvi, ātum, l сперечатися; боротися
certus, a, um певний, справжній, визначений (*термін, строк*)
cervix, ĩcis f потилиця, шия; горлечко (*амфори*); колона, стовп
cessatio, ōnis f зволікання; бездіяльність
cessio, ōnis f (< *cedo*, 3) поступка, передача; *юр.* цесія (*офіційна передача майнових прав іншій персоні*); настання, прихід (*терміну платежу*) (цесія)
cetĕri, ae, e інші, останні
cetĕrum але, проте
cetĕrus, a, um інший, решта; **et cetĕra = etc.** і таке інше
ceu подібно тому як; як би; немов би
Chaldaeus, i m халдей; *перен.* маг
charta, ae f *грец.* аркуш папірусу; *перен.* папір; лист; книга, документ; договір, угода (карта, картка, хартія)
Chia, ae f = Chios (Chius), i f Хіос, острів Іонійського узбережжя (*славний вином, мармуром та фігами*)
Chilo(n), ōnis m Хілон із Спарти, один із «семи мудреців» Греції
chirogrāphum, i n *грец.* почерк, рука; рукопис; *юр.* боргова розписка (хірoграф)
chiliarchus, i m *грец.* сотник (хіліарх)
Chmielnjecius (= Chimilitzki = Chmielniski) (Богдан) Хмельницький – гетьман України
Christiānus, i m *грец.* християнин
Christus, i m (*грец.* помазаник) (**Iesus Iesus**) Христос
cibaria, ōrum n pl. продовольство; хліб
cibus, i m їжа, харч
CIC = Corpus iuris civilis Звід цивільних законів (*назва кодифікації Юстиніана*)
cicatrĭx, ĩcis f рубець, шрам
Cicĕro, ōnis m (< *cicer* горох) (**Marcus Tullius**) (Марк Туллій Цицерон (106–43 *pp.* до н. е.) – політичний діяч, філософ, оратор, письменник, видатний адвокат республіканського Риму (цицеро, чичероне)
cingo, cinxī, cinctum, 3 обперезати; оточувати; *pass.* обдирати навколо (*дерево*), обрізати (*монету*) (цинк, цинга)
circā (*з acc.*) навколо, поблизу; біля; під час
circenses, ium m pl. sin. ludi циркові видовища
circĭter приблизно
circŭlus, i m коло; кільце (цикуль, циркуляр)
circum = circa навколо
circumvenio, vĕni, ventum, 4 обходити; обманювати; шкодити

- circumverto, verti, versum**, 3 обертати, вертати; обманювати
- circus, i m** коло; цирк
- cito, āvi, ātum**, 1 приводити в рух; *юр.* викликати свідків; цитувати (цитата, цитаційний <закон>)
- citō** швидко; терміново
- citus, a, um** швидкий; терміновий; стрімкий
- civīlis, e** громадянський, державний, політичний; *ср. в.* міщанський (цивільний, цивілістика)
- civiliter** з точки зору громадян; по-громадянськи
- civis, is m, f** громадянин, ~нка; підданий, ~на; *ср. в.* городянин, міщанин
- civitas, ātis f** (*син. грец. polis* поліс, місто-держава) громадянство; право громадянства; держава, співдружність; місто, міська община; народ (цивілізація, цитадель)
- clam** (< *celo*) таємно, потай
- clam** (*з acc. i abl.*) таємно, тайкома від, без відома
- clamo, āvi, ātum**, 1 кричати; гукати; проголошувати (реклама, прокламація, акламація, екскламація)
- clamor, ōris m** крик; шум, лемент, волання
- clarus, a, um** ясний; славний; чистий; знаменитий; славетний (декламація, кліринговий)
- classicus, a, um** *син. senatōres* належний до першого класу римських громадян; *перен.* першокласний, зразковий; морський, класовий (класичний, класифікація)
- classicus, ūs m** *ср. в.* збір, сигнал
- classis, is f** розряд; майновий клас; флот (клас)
- claudio, clausi, clausum**, 3 замикати; закривати; закінчити (клаузула)
- clausūla, ae f** застереження (букв. заключний пункт); *юр.* клаузула (*особливий пункт в договорі або законі*)
- clavis, is f** ключ, конклав
- claves uxōri adimēre** відібрати ключі у дружини, тобто розірвати шлюб (клавіша, клавір)
- clavus, i m** цвях
- clemens, entis** поблажливий, вибачливий, милостивий; ласкавий (Климент)
- clementia, ae f** поблажливість, м'якість; ласка, милість
- clericus, i m** клірик, священнослужитель (клерикальний, ~ізм; клерк)
- cliens, entis m** вільний громадянин у Римі, який віддав себе під опіку патрона; підданий, васал; *екон.* замовник (клієнт, клієнтела)
- clienta, ae f** піддана, клієнтка
- clientēla, ae f** взаємовідносини між патроном і клієнтом; сукупність клієнтів; васали (клієнтура)

- Clivia**, ae *f* Клівія
- clivus**, *i m* схил, пагорб
- cloāca**, ae *f* *apx.* **cluaca** (< **cluo**) критий канал для нечистот; *ірон.* черево, утроба (клоака)
- Coa = Cos (Coos)**, **Coi** *f* Кос (*острів – батьківщина Гіппократа та Апеллеса*)
- coactus**, *a, um* (*ppp* < **cogo**, 3) змушений, приневолений
- coatro**, **āvi**, **ātum**, *l* утискувати, скорочувати; змушувати
- Cocceius Nerva** Кокцей Нерва (*очолював школу прокуліанців*)
- coctum**, *i n* вариво; харч (кок)
- codex**, **icis** *m* *apx.* **caudex** стовбур; *pl.* книга; звід законів (кодекс)
- codicillus**, *i m* пень; *pl.* дощечка для запису; табличка; записка; *юр.* кодиціл (*додаток до заповіту*)
- codificatio**, **ōnis** *f* (< **codex** + **facio**) систематизація законодавства (кодифікація)
- coemptio**, **ōnis** *f* (< **coēmo** купую) коемпція (*форма шлюбу у плебеїв*); символічний обряд купівлі; фіктивний шлюб
- coēo**, **coii**, **coītum**, **coīre**, 4 сходитися, збігатися; погоджуватися, вступати в статевий зв'язок
- coepio**, **coepi**, **coeptum**, **coepisse** починати(ся)
- coerceo**, **cui**, **cītum**, 2 (< **cum** + **arceo**) стримувати; карати
- coetus**, **ūs** *m* (**coītus**) збори; зв'язок; рада; зборище (*LXIII*)
- cogitatio**, **ōnis** *f* = **cogitātus**, **ūs** *m* мислення; думка, міркування; судження; намір, план
- cogito**, **āvi**, **ātum**, *l* (< **co** + **agīto**) мислити, думати; міркувати; гадати
- cognatio**, **ōnis** *f* (< **co** + **gnascor** = **nascor**) когнація, спорідненість; родичі, рід (когнація)
- cognātus**, *i m* родич (*близький*) (когнат)
- cognitio**, **ōnis** *f* (< **cognosco**) пізнання, судочинство; розшук, слідство; вивчення, уява, поняття, наслідок, потяг (когніція, когніційний)
- cognitor**, **ōris** *m* *юр.* адвокат; поручитель, представник; захисник, заступник слідчого (когнітор, когнітура)
- cognōmen**, **inīs** *n* родинне ім'я, прізвисько; ім'я, назва; прізвище, кличка
- cognosco**, **nōvi**, **nītum**, 3 пізнавати, помічати; *юр.* вести слідство (рекогносцировка, інкогніто)
- cogo**, **coēgi**, **coactum**, 3 (< **cum** + **ago**) примушувати, вимагати, з'єднувати **ius cogens** імперативні норми права
- cohēres**, **ēdis** *m, f* співспадкоємець
- cohors** (*apx.* **chors i cors**), **hortis** *f* (< **hortus**) когорта; військовий загін = 1/10 частина легіону
- Cohors Zaporoviensis** Військо Запорозьке

- collaudo, āvi, ātum**, 1 вихваляти, схвалювати
- collēga, ae m** (< **lego**) «спільно обраний», товариш за професією; однодумець (колега)
- collegium, i n** товариство; корпорація; братерство; юридична особа (колегія)
- colligo, lēgi, lectum**, 3 збирати(ся); робити висновки (колектив)
- collisio, ōnis f** (< **collido**) зіткнення; *юр.* розходження, розбіжність між окремими законами або протиріччя законів (колізія)
- collōco, āvi, ātum**, 1 класти, розміщувати; видавати заміж
- colloquium, i n** співбесіда; переговори (колоквіум)
- collum, i n** шия (кольє)
- collusio, ōnis f** таємна угода, змова, зговір
- colo, colui, cultum**, 3 обробляти <землю>; жити, мешкати; шанувати (культура, колонат, колонія, культ)
- colonellus, i m** полковник
- colōnus, i m** поселенець, орендар (колон)
- comes, itis m** (< **cum** + **eo**) супутник, товариш, союзник; граф; *pl.* кортеж (комета)
- comitas, ātis f** міжнародна ввічливість, чемність
- comitia, ōrum n pl.** народні збори; сейм (коміції)
- comitium, i n** місце на форумі, де відбувалися народні збори; народні збори (для обрання консулів) (коміції)
- commēātus, ūs m** відпустка; товарний транспортний вантаж
- commemōro, āvi, ātum**, 1 згадувати (меморіал)
- commendatio, ōnis f** (< **cum** + **mando**) доручення; заступництво; *ср. в.* комендація (рекомендація, командитний)
- commentarius, i m** = **commentarium, i n** нотатки, нариси, мемуари; архів сенатський; *юр.* протокол (коментар, ~тор)
- commercium, i n** (< **merx**) торгівля, право торгувати, товарообіг; торгові зносини
- commissarius, i m** старшина (комісар)
- commissio, ōnis f** змагання; з'єднання, зв'язок; *юр.* доручення (комісія, комісійний)
- committo, mīsi, missum**, 3 зводити <для змагань, боротьби>; зіставляти, порівнювати; доручати; довіряти; *юр.* порушувати закон
- commodātum, i n** *син.* **credītum** позичена річ; позичка; договір кредиту; *суч.* ломбард
- commoditas, ātis f** вибачливість, люб'язність, поступливість
- commōdum, i n** зручність, вигода, користь (акомодація)
- commōdus, a, um** зручний, вигідний (комод)
- commoveo, mōvi, mōtum**, 2 приводити в рух; зворушувати, збуджувати
- communicatīvus, a, um** спільний (комунікативний)

- communicātor, ōris** *m* співучасник, спільник
- communio, īvi, ĩtum**, 4 укріплювати; міняти, обмінювати (комунікація)
- communio, ōnis** *f* спільність, співучасть; *юр.* колективна (спільна) власність
- commūnis**, *e* спільний; суспільний; загальнозживаний (комунальний, комуна)
- commūto, āvi, ātum**, 1 міняти, змінювати; заміняти; обмінювати(ся) (комутатор)
- compar, āris** *m* товариш, супутник, рівний (*за станом*)
- compāro, āvi, ātum**, 1 порівнювати, співвідносити; здобувати, добувати; влаштовувати (компаративний)
- compassus, ūs** *m* сподвижник
- compello, pūli, pulsum**, 3 гнати, заганяти, зганяти; примушувати, схиляти
- compendium, i** *n* збереження, заощадження; скорочений підручник (компендіум)
- compensatio, ōnis** *f* *син. solutio* відшкодування, сплата повної вартості; мінова торгівля; винагорода; *перен.* порівнювання; залік; *юр.* взаємне погашення (компенсація)
- comperio, pēri, pertum**, 4 точно дізнаватися, довідуватися; виявляти
- compīlo, āvi, ātum**, 1 пограбувати, обібрати, привласнити (компіляція)
- complūres, ium** *pl.* численні; багато
- compūto, āvi, ātum**, 1 обчислювати
- competens, entis** (< **compēto**) відповідний, придатний, компетентний, законний (*суддя*)
- compēto, īvi, ĩtum**, 4 добиватися, домагатися; співпадати; *юр.* вимагати згідно закону [компетенція]
- compilatio, ōnis** *f* (**compīlo**) крадіжка, грабіж; плагіат (компіляція, компілятор)
- compitālis**, *e* встановлений на перехресті, на роздоріжжі
- compleo, plēvi, plētum**, 2 наповнювати, завершувати, виконувати; *pass.* виправдовувати (комплект, комплекція, комплімент)
- compōno, posui, positum**, 3 складати, припиняти; створювати; складати (*угоду*); сплачувати; закінчувати (компонент, композиція)
- comprehendo, ndi, nsum**, 3 пов'язувати, поєднувати; захопити, викладати; розуміти (компрегенсія)
- compromissum, i** *n* третейське рішення, суд; договір суперечних сторін (компроміс)
- conātus, ūs** *m* (< **conor**) спроба, замах; намагання
- concedo, cessi, cessum**, 3 йти; їхати; погоджуватися; дозволяти; поступатися; дарувати (концесія)

- concerno**, —, —, 3 змішувати (*разом*), відрізняти (концерн)
- conceptio, ōnis f** (< **concipio** збирати, приймати) з'єднання, зачаття; сукупність; система; формулювання (редакція) юридичних актів (концепція, концептуальний)
- concilium, i n** поєднання, зв'язок, союз, сходка, гурт, сход, собор
- concomitans, antis** супровідний
- concito, āvi, ātum**, 1 пробуджувати; приводити в рух, спонукати, кликати, підбурювати (*LXIII*)
- concordālis, e** згідний, одностайний
- concordia, ae f** (< **concoro**) згода, гармонія; одностайність, акордна оплата праці (конкордат)
- concubinātus, ūs m** (< **concupio**) позашлюбне співжиття, статеві зносини (конкубат)
- concurro, curri, cursum**, 3 збігатися з усіх боків; стікатися, сходитися; прагнути (конкуренція, ~ент)
- concursum, ūs m** збір, наплив, скупчення; публічне оголошення, підбір кадрів (конкурс, конкурсне управління)
- condemnatio, ōnis f** (< **condemno**, I) засудження; обвинувальний вирок; накладання кари або штрафу; кінцева частина процесуальної формули (кондемнація)
- condemno, āvi, ātum**, 1 засуджувати; накласти штраф, виносити вирок
- condicio, ōnis f** = **conditio, ōnis f** умова; стан; становище (кондиція)
- condico, dixi, dictum**, 3 домовлятися; *юр.* вимагати за обов'язковим позовом
- condictio, ōnis f** *юр.* обов'язковий позов (кондикція)
- condo, didi, ditum**, 3 споруджувати, закладати; будувати; засновувати; творити (*право*); ховати
- condominium, i n** *син.* **communio** спільна власність (кондоміній)
- condūco, dūxi, ductum**, 3 зводити, вести; наймати(ся); орендувати (кондуктор)
- confarreatio, ōnis f** архаїчна форма патриціанського шлюбу (*релігійний обряд*) (конфареація)
- confarreo, āvi, ātum**, 1 виходити заміж за обрядом конфареації з принесенням у жертву Юпітеру хліба з полби (**far**)
- confēro, tūli, collātum, ferre** зносити, збирати в одне місце, переносити; спрямовувати; бесідувати, доповідати (конференція)
- confessio, ōnis f** (< **confiteor**) свідомість, визнання; згода, віросповідання (конфесія, конфесійний)
- confessus, a, um** той, хто визнав провину (конфесіональний)
- conficio, feci, fectum**, 3 робити, виробляти; виконувати (конфекція)
- confidenter** конфіденційно

- confidentia**, *ae f* (< **confido**, 3) довір'я; упевненість (конфіденція, конфіденційність)
- confido**, **confisus sum**, 3 вірити, бути певним; розраховувати, вважати (конфіденційний)
- confirmo**, **āvi**, **ātum**, 1 зміцнювати; підтверджувати; проголошувати дійсним; стверджувати, ратифікувати (конфірмація)
- confiteor**, **fessus sum**, 3 (< **fateor**) усвідомлювати, визнавати; зізнаватися; виявляти; сповідувати(ся)
- confliġo**, **flixi**, **flictum**, 3 зіштовхуватися; боротися; перебувати у протиріччі (конфлікт)
- confoederatio**, **ōnis f** союз, союзний договір (конфедерація)
- confoederātus**, **a**, **um** союзний (конфедеративний)
- confundo**, **fūdi**, **fūsum**, 3 лити, сипати; зливати, змішувати, поєднувати, переплітати
- confusio**, **ōnis f** безладдя, замішання; злиття кредитора і боржника у одній особі (конфуз)
- congregior**, **gressus sum**, 3 (< **gradior**) сходитися (конгрес)
- coniectūra**, *ae f* здогад; виправлення або відновлення (*тексту*) (кон'єктура)
- coniunctim** разом, спільно; сукупно
- coniungo**, **iunxi**, **iunctum**, 3 (< **cum** + **iugum**) з'єднувати, приєднувати (кон'юнктура)
- coniunx**, **iūgis m, f** чоловік, дружина, жінка;
- coniunctivus**, **a**, **um** поєднаний; умовний (кон'юнктив)
- coniuratio**, **ōnis f** змова; взаємна клятва
- coniuro**, **āvi**, **ātum**, 1 присягати; вчиняти змову
- connubium**, *i n* право шлюбу
- conor**, **conātus sum**, 1 пробувати, намагатися, прагнути
- conqueror**, **conquestus sum**, 2 скаржитися, нарікати
- conrepto**, —, —, 1 (< **corrēpo**, **repsi**, **reptum**, 3) повзти, забиратися; здригнутися
- consanguineus**, *i m, f* (< **sanguis**) кровний родич; брат, сестра
- conscientia**, *ae f* розуміння, свідомість; *юр.* знання про чужий злочин; згода; совість
- conscrībo**, **scripsi**, **scriptum**, 3 записувати; набирати; заносити до списку senatorів
- consecutio**, **ōnis f** наслідок
- consensus**, **ūs m sin.** **conventio**, **pactio** згода, одностайність (консенсус)
- consentio**, **sensi**, **sensum**, 4 погоджуватися; бути згодним
- consēquor**, **secūtus sum**, 3 (*з асс.*) слідувати; переслідувати; досягати (консеквентний)
- conservo**, **āvi**, **ātum**, 1 зберігати, охороняти; дотримувати (консервативний)

- consīdo, sēdi (sīdi), sessum**, 3 сідати, розташовуватися
- consilium, i n** (< **consūlo**, 3) нарада, рада; план, намір (консиліум)
- consisto, stīti, —**, 3 ставати; складатися; полягати; існувати (консисторій, консистенція)
- consors, consortis m, f** брат, сестра; співучасник, колега, партнер
- consolidatio, ōnis f** юр. з'єднання права власності і права користування нею в руках однієї особи
- consolido, āvi, ātum, l** (< **solidus**) зміцнювати, укріплювати; підтримувати; юр. консолідувати *Dig.* (консолідація)
- consortium, i n** (< **sors**) «велика агнатська родина»; спільність, єдність; спілка; співтовариство (консорціум)
- conspectus, ūs m** вид; зовнішній вигляд; огляд; **in conspectū** на виду (конспект)
- conspiratio, ōnis f** (< **conspīro** змовлятися, бути одностайним) зговір, змова (конспірація)
- constans, antis** постійний, стійкий (константа)
- constantia, ae f** постійність, сталість (констанція)
- Constantinopolīcus, a, um** константинопольський
- Constantīnus, i m** (**imperātor Caesar C. Fulvius Valerius Augustus**) Константин I Великий (285–337 pp.), римський імператор, заснував нову столицю Константинополь (раніше Візантію) Міланським едиктом (313 p.), дозволив християнам вільно сповідувати свою релігію
- constat** відомо
- constituo, stitui, stitūtum**, 3 ставити; ухвалювати; встановлювати; будувати
- constitutio, ōnis f** син. **politia** грец. ухвала, устрій; указ (*принцепса, імператора*) (конституція)
- constitūtum, i n** ухвала, постанова; договір; юр. виклик до суду; **constitūtum debīti** визнання боргу
- consto, constīti, (constatūrus)**, 1 стояти твердо; лишатися незмінним, складатися (констатувати)
- constrictus, a, um** (< **constringo**, 3) обмежений, стислий
- construo, strūxi, structum**, 3 споруджувати, зводити, будувати (конструкція)
- consuetūdo, īnis f** (< **consuesco**) звичка, звичай; норма поведінки людей; джерело звичаєвого права
- consul, consūlis m** консул, голова Римської республіки (*щорічно до 367 p. до н. е. обиралися центуріатними коміціями два консули, один від патриціїв, другий від плебеїв*); пізніше радник; сер. в. член міської ради (консуляр, проконсул)
- consulāris, e** консульський (*цenz за віком 43 роки*)
- consulātus, ūs m** консульство; консульське звання (консулат)

- consūlo, sului, sultum**, 3 радитися (*у юриста*); радити; міркувати; діяти; турбуватися; запитувати; **libet consulēre?** можна просити поради? (*формула звертання за юридичною консультацією*) (консалтинг, консультація, консультувати)
- consulto, āvi, ātum**, 1 радитися, міркувати, обговорювати; вирішувати, піклуватися; запитувати (консультант, консультативний)
- consultum, i n** постанова; рішення (сенатусконсульт)
- consultus, i m** законодавець, правник (юрисконсульт)
- consummo, āvi, ātum**, 1 рахувати, складати; з'єднати; завершувати; закінчувати
- consūmo, sumpsī, sumptum**, 3 споживати, витратити; використовувати; завершувати, припиняти (*позов*); *pass.* зношувати, стиратися (консюмеризм)
- contagio, ōnis f** спілкування, контакт; зараза [контагіозний]
- contēgo, tēxi, tectum**, 3 покривати; захищати, зберігати
- contendo, tendi, tentum**, 3 натягати; напружуватися; поспішати; боротися; сперечатися в суді
- contentus, a, um** задоволений, наявний, розташований
- contestatio, ōnis f** свідчення; *юр.* відкриття судового процесу викликом свідків
- contestor, testātus sum**, 1 запрошувати у свідки, благувати; починати позов запрошенням свідків (контестація)
- contēxo, texui, textum**, 3 сплітати; з'єднувати (контекст)
- contextus, a, um** сплетений, зв'язаний
- contineo, tinui, tentum**, 2 містити (*в собі*); зв'язувати; ґрунтуватися (континент)
- contingo, tigi, tactum**, 3 (< **tango**) торкати, доторкатися; *перен.* траплятися, стосуватися, виникати (контакт, контингент)
- continuus, a, um** безперервний, постійний (континуум)
- contio, ōnis f** (< **co-ventio**) збори; промова (*на зборах*)
- contra** (*з асс.*) проти (контр-)
- contractus, ūs m** угода, договір (контракт, контрактовий)
- contradīco, dīxi, dictum**, 3 суперечити, заперечувати, перечити (контрадикція)
- contrāhens, entis** (*частіше pl. contrahentes* договірні сторони) сторона, яка бере участь в договорі, яка домовляється (контрагенти)
- contrāho, trāxi, tractum**, 3 стягувати; здійснювати; укладати угоду; починати (*війну*)
- contrarius, a, um** протилежний, зустрічний; заперечний (контраст)
- conrectatio, ōnis f** (< **conrecto**, 1) *юр.* розкрадання, розтрата
- contributio, ōnis f** (< **contribuo**) загальний внесок; суспільний збір коштів; розверстка збору або податку; платіж, побор; податок (контрибуція)

- controversia**, *ae f* зворотний рух води; судовий спір, суперечка; позов (*тяганина*) (контроверсія)
- contubernium**, *i n* (< **con** + **taberna**) група солдатів, які мешкають в одному наметі; товариство, корпорація, цех (*об'єднання ремісників*); *юр.* співжиття рабів або раба з вільною особою
- contumacia**, *ae f* упертість, пихатість, гордість; затятість, непоко-ра; *юр.* неявка в суд
- contūmax**, **ācis** упертий, норовистий, непокірливий
- contumelia**, *ae f* образа, наруга; грубість
- conubium** = **connubium**, *i n* шлюб; право укладення шлюбу
- convenio**, **vēni**, **ventum**, 4 сходитися, збиратися; бути згодним; *юр.* подавати позов
- conventio**, **ōnis** *f* = **conventum**, *i n* збори, засідання, з'їзд; сейм; угода, договір (конвенція)
- conventus**, **ūs** *m* схід, збори; угода (конвент)
- convertō**, **verti**, **versum**, 3 повертати, привертати (конверсія, конвертований)
- convicium**, *i n* (< **vox**) викриття, сварка, лайка
- convictus**, **ūs** *m* спільне життя, бенкет; *юр.* спільна перемога, доказ
- convinco**, **vīci**, **victum**, 3 долати, перемагати, доводити; жити разом
- convōco**, **āvi**, **ātum**, 1 скликати, збирати
- coopto**, **āvi**, **ātum**, 1 обирати додатково, поповнювати (кооптація, кооптувати)
- copia**, *ae f* (< **co** + **ops**) чисельність, велика кількість; запас; ресурси, фонд (копія)
- copiae**, **ārum** *f pl.* 1. засоби; військо, збройні сили
- coquo**, **coxi**, **coctum**, 3 варити їсти; пекти, куварити; задумувати; палити; катувати вогнем (кок)
- cor**, **cordis** *n* серце; душа, дух (акордний, рекорд)
- coram** (*z abl.*) у присутності (*когось*), перед (*кимось*)
- Cornelia lex** Корнеліїв закон (*на користь nobilitetu pro про-скрипції*)
- Cornelius**, *i m* (**Sulla**) Корнелій Сулла (138–78 до н. е.), диктатор
- cornu**, **ūs** *n* ріг; фланг (*війська*), віднога (*гори*) (корнет)
- corōna**, *ae f* *грец.* вінок (корона, король, королева)
- corōno**, **āvi**, **ātum**, 1 увінчувати (коронація)
- corporālis**, *e* тілесний; речовий; матеріальний (корпоративний)
- corpus**, **ōris** *n* тіло; сутність; ріст, ціле, маса; *юр.* звід (*прав*) (корпус, корпорація, корпускул, інкорпорування)
- correspondentia**, *ae f* *сер. в.* листування
- corrigo**, **rēxi**, **rectum**, 3 випрямляти, виправляти (корекція, коректор)
- corroborātus**, **a**, **um** *сер. в.* зміцнений

corrumpo, rūpi, ruptum, 3 псувати, шкодити; підкупляти, спотворювати; забавляти; розбещувати; фальсифікувати
corruptio, ōnis *f* псування, підкуп; обман; фальсифікування (корупція, корумпований)
cortex, icis *m* кора; оболонка
corvus, i *m* ворон; стінобитний гак
Cos, Coi *f* *грец.* Кос (Кой), один із Спорадських островів на узбережжі Карії (поблизу Родоса)
Cosaticus, a, um козацький
cotidiānus, a, um щоденний, повсякденний; звичайний
cotidiē *арх.* **cottidie** щоденно
cras завтра
Cratēs, ētis *m* *грец.* Кратет – афінський філософ, представник Академії (бл. 270 р. н. е.)
creatio, ōnis *f* творення, породження, обрання, створення (*світу*)
creber, bra, brum щільний, густий; тісний; частий
credibilis, e ймовірний
creditor, ōris *m* позикодавець, довіритель (кредитор)
credītum, i *n* позичка, борг (кредит)
credo, credidi, creditum, 3 вірити; давати кредит, позичати; вірувати; вважати (кредо, акредитив, кредитувати)
credītus, a, um довірений, доручений (кредитний)
credūlus, a, um довірливий
cremo, āvi, ātum, 1 палити, спалювати; карати спалюванням за підпал (кремація, крематорій)
creo, creāvi, creātum, 1 створювати, обирати; творити (креатура)
crepītus, ūs *m* шум, тріск, цокіт
creresco, crevi, cretum, 3 рости, виростати, зростати, збільшувати (крещендо)
crimen, criminis *n* провина; звинувачення; злочин (криміналістика, кримінологія, дискримінація)
criminālis, e карний, злочинний (кримінальний, кримінальність)
criminaliter у кримінальному порядку
crimīnōsus, a, um обвинувальний, злочинний (кримінал)
Croesus, i *m* *грец.* Крез (*цар Лідії (560–546 рр. до н. е.)*), переможений Кіром; його ім'я стало синонімом найбагатшої людини, *перен.* багач
cruciātus, ūs *m* (< **crucio**) муки, катування, тортури; страта
crudēlis, e жорстокий
crudelitas, ātis *f* жорстокість
crumīna, ae *f* = **crumēna** гаманець; гроші готівкою
cruх, crucis *f* хрест (*у формі Т або +*), знаряддя катування і страсти; мука; біда; горе
cubītus, ūs *m* спокій, сон; співжиття; ліжко (інкубація, конкубіна)

cubo, cubui, cubitum, I лежати, відпочивати; співжити
cubiculum, i n спальня
cuilibet (*dat. від quilibet*) будь-кому
cuius (*gen. від qui*) чий
culpa, ae f *син. negligentia* провина, необережність; помилка, не-
 долік
culpabilis, e той, хто заслуговує на осуд (*догану*); винний, винува-
 тий
culpo, avi, atum, I звинувачувати; осуджувати
cultus, ūs m культура (*матеріальна*), турбота, виховання; спосіб
 життя; одяг; поклоніння, шанування (культ, культовий)
cultūra, ae f (< **colo**) вирощення; виховання; освіта; шанування;
 поклоніння (культура, культурний)
cum (*арх. quom*) (*з abl.*) з, разом з
cum = quum коли, тому що, хоч, оскільки
cum... tum як... так
cuncti, ae, a pl. усі разом; в цілому
cupīdus, a, um той, хто прагне, жадає; *юр.* пристрасний (*суддя*)
 (Купідон)
cupio, ivi, itum, 3 пристрасно бажати, прагнути; бути відданим,
 вірним
cur (*арх. quor*) чому, для чого
cura, ae f (< **curo**) турбота, піклування, клопіт, нагляд; опіка; лі-
 кування (прокуратор, синекура, курорт, прокурор, акуратний)
curia, ae f (< **co + viri** «збори мужів») курія (*кожна з 30 общин*
римського патриціату), по 10 у кожній трибі, складалася з
 10 родів; приміщення, місце куріатніх зборів; сенат, засідання
 сенату; двір, подвір'я; папська курія; міська курія; *юр.* право,
 законність; закон (курія, куріал, куріатний)
curiōsus, a, um турботливий, цікавий (*за часів доміану поліцей-*
ські чиновники <очі імператора>)
curriculum, i n (< **curro**) біг; коловорот, обіг; колісниця (*бігова*);
 шлях, путь, поприще; життєва дорога (*плин*); курс; строк
curro, cucurri, cursum, 3 бігти, поспішати; текти, потрапляти,
 курсувати; бути в обігу (кар'єра, курсувати, контокорент)
currus, ūs m віз; колісниця; екіпаж; судно, корабель (карета)
cursus, ūs (< **curro**) *m* біг, їзда, політ, плавання, змагання; шлях,
 маршрут, рейс; течія, напрямок; рух; кар'єра; **cursus publicus**
 державна пошта (курс, курсив, кур'єр, екскурсія, конкурент)
curūlis, e курульний, посадовий
curūlis, is m курульний (*едил*); *pl.* курульні посади і особи
custodia, ae f *арх. custodēla* охорона, опіка, сторожа, варта; на-
 гляд; арешт (*домашній*); державна в'язниця

custodio, īvi, ĩtum, 4 охороняти, стерегти (*раба, втікача*); захищати; тримати під вартою (*підсудних <перед розслідуванням> і засуджених на смерть*)
custos, ōdis *m* сторож, вартовий; охоронець законів; захисник; покровитель; *pl.* охорона, варта; караул
custūma, *ae f* арх. стародавній звичай; суч. митниця
cutis, is *f* шкіра; кора, оболонка; зовнішній вигляд; зовнішність
Czyhirīnus, i *m* (= *Czyhyrīnus* = *Czehirin*) Чигирин (*місто-резиденція гетьмана Б. Хмельницького; тепер – на території Черкаської області*)

D

damnatio, ōnis *f* осуд, вирок
damno, āvi, ātum, 1 *арх.* **dampno** визнати винним, засуджувати; виносити вирок
damnōsus, a, um згубний, небезпечний; марнотратний, шкідливий
damnum, i *n* (*арх.* **дарном** від **daps** > **dare**) збиток; шкода, втрата; пеня, штраф
Danuīlus, i *m* Даниїл (*ім'я*)
Dardanarii торговці-спекулянти (*продовольством*)
dare se (dari) даватися, бути даним; дозволятися; бути можливим (*донатива*)
datio, ōnis *f* надання, передача права власності; дарування; податок; *юр.* право відчуження (дарування)
datio legum законодавство (Сіс.)
de (*z abl.*) з; із; від; у; про; згідно; в
de aliquo в кого-небудь (*купувати*)
de cursū за правом
de forō з форуму (*зійти*)
de malō за хворобою
de mea sententia згідно моєї думки
de morte (flēre) плакати про смерть (*сина*)
de noctē вночі
de odiō з ненависті
de plebē із народу (*людина*)
de raptū про гвалтування
de rigōre iuris за буквою закона
de unā partē з однієї сторони
de vastō у зв'язку з фактом шкоди майну
dea, ae *f* богиня
debeo, debui, dubītum, 2 *арх.* **dehibeo** бути зобов'язаним, бути боржником; *pass.* бути приреченим (дебет, дебентура)
debīlis, e ослаблений, немічний, безсилий; інвалід, каліка (дебільний)

- debitor, ōris** *m* зобов'язаний; боржник (дебітор)
- debitrix, icis** *f* зобов'язана відповідати за свої дії; боржниця
- debitum, i** *n* повинність, борг (дебет)
- debitus, a, um** належний, заслужений
- decēdo, cessi, cessum**, 3 відступати, відходити; **d. de vitā** помирати
- decem** десять (декан, декуріон, децимація)
- December, bris** *m* (*abl. -i*) грудень (*місяць*) (декабрист)
- december, bris, bre** десятий (*місяць*)
- decemvir, i** *m pl. decemviri* (*gen. -ōrum i -um*) децемвір, член колегії десяти
- decemviri legibus scribundis** децемвіри – законодавці (*автори законів XII таблиць, 451–450 pp. до н. е.*), пізніше голови судових колегій
- decerno, crēvi, crētum**, 3 вирішувати; *юр.* постановляти в судовому процесі, у законодавчому порядку; приймати рішення; судитися (декрет, декреталії)
- decens, entis** пристойний, порядний; старанний
- decīma, ae** *f* 1/10 капіталу; десятина (*податок на церкву*) (децима)
- decimus, a, um** десятий; значний, великий (дециметр, Децім)
- decipio, cēpi, ceptum**, 3 (< **capio**) захоплювати, спокушати; обманювати
- decisio, ōnis** *f* зменшення; угода, рішення, домовленість
- stare decisis** *юр.* дотримуватися судових прецедентів, *букв.* «стояти на вирішеному», тобто на прийнятих рішеннях
- declaratio, ōnis** *f* судження, виявлення (декларація)
- declāro, āvi, ātum**, 1 робити заяву (*про що-небудь*); обнародувати, оголошувати, повідомляти
- decoctor, ōris** *m* марнотратник; розтратник, банкрут
- decretum, i** *n* ухвала, рішення; указ; головне правило, закон (декрет)
- decurio, ōnis** *m* (< **decuria**) командир декурії; радник; сенатор; *pl.* сенат; начальник челяді в палаці (декуріон)
- decurro, curri, cursum**, 3 збігати; рухатися; *екон.* бути в обігу
- dedicium, ōrum** *m pl.* дедіції (*підкорені (підлеглі) італіки, на відміну від socii (союзників)*)
- dedicium, a, um** (< **dedo**) підкорений, підданий, той, що здався на милість переможця, капітулював
- deditio, ōnis** *f* (< **dedo**) здача; капітуляція; видача з головою (**d. noxae** або **ad noxam** – *про раба або тварину, які заподіяли шкоду*)
- dedūco, dūxi, ductum**, 3 зводити; брати заміж, вводити наречену в дім чоловіка; виганяти з володіння; приводити до консула; проводити воду; передавати (*справу*) до суду; відраховувати, відлічувати (дедукція)

- deductio coloniae** виведення частини населення з Риму для заснування нової колонії
- defectio, ōnis f = defectus, ūs m** зникнення; зменшення; недолік (дефективний, дефектний)
- defectus, a, um (< deficio)** безсилий, слабкий; *юр.* (про борги) безнадійний (дефект)
- defendo, fendi, fensum, 3** відбивати; захищати (*власну справу*); *юр.* порушувати судову справу; переслідувати, вимагати повернення волі (дефензива)
- defensio, ōnis f** оборона, захист; відхилення звинувачення, мотив захисту
- defensor, ōris m** той, хто дає відсіч, оборонець, захисник, патрон, імператорський чиновник, заступник
- defenstrīx, īcis f = defensatrīx** захисниця, заступниця
- deficio, fēci, fectum, 3 (з acc.)** занепадати; втрачати; не вистачати, бракувати; помирати; виявлятися недостатнім, збанкрутувати (дефіцит)
- definio, finīvi, finītum, 4** обмежувати; визначати; встановлювати; призначати; закінчувати; *зрідка* вбивати (дефінітивний)
- definitio, ōnis f** *юр.* пояснення юридичних понять; визначення, обмеження; вказівка; *філос.* логічне визначення; вимога; приписи (дефініція)
- deformis, e** спотворений
- deformo, formāvi, formātum, 1** спотворювати, паплюжити, ганьбити (деформація)
- defunctus, a, um (< defungor** помирати) мертвий, покійний
- degustatio, ōnis f** випробування, спроба (*дегустація*)
- deicio (deīcio), iēcī, iectum, 3** скидати; відкидати; знищити; позбавляти; зруйнувати; проганяти; **deiecta** скинуте
- deinceps** далі
- deinceps, cipītis** наступний
- deinde** далі, потім; нарешті; згодом
- delectamentum, i n (< delecto)** насолода, втіха; задоволення, радість
- defrudeo = defrūdo = defraudo, āvi, -, 1** обманювати, позбавляти обманним шляхом
- delecto, āvi, ātum, 1** приваблювати, втішати, задовольняти, радувати (делікатний)
- delegatio, ōnis f** переказ боргу або зобов'язання; доручення про сплату (делегація)
- delēgo, legāvi, legātum, 1 = delīgo, lēgi, lectum, 3** обирати, доручати, відправляти (делегат, делегування)
- delatio, ōnis f** *юр.* обвинувачення, оголошення, показання, донос
- deleo, ēvi, ētum, 2** знищувати, руйнувати; порушувати, ламати; забувати

- delecticius, a, um** стертий, підчищений (*документ*)
- delibĕro, āvi, ātum**, 1 зважувати; обмірковувати; вирішувати, обговорювати, визначати; *юр.* робити відстрочку
- delictum, i n** провина, правопорушення; помилка; злочин (делікт)
- delinquo, līqui, lictum**, 3 бракувати, не вистачати; помилятися, завинити; *юр.* порушувати (*право, закон*) (делінквент)
- demens, entis** безумний, безумець; непідсудний (деменція)
- deminuo, minui, minūtum**, 3 зменшувати; обмежувати; *pass.* втратити права громадянина (*повністю або частково*); віднімати, вираховувати; частково продавати
- deminutio, ōnis f** зменшення; обмеження; *юр.* право відчуження; **deminutio capītis** правове обмеження або позбавлення прав
- demonstratio, ōnis f** показування, опис; частина процесуальної формули (демонстрація)
- demonstro, āvi, ātum**, 1 показувати; пояснювати; доводити, викладати (демонструвати)
- Demosthĕnes, is m** Демосфен (384–322 *pp.* до н. е.), славетний афінський оратор
- demum** тільки, лише; справді, далі
- denarius, i m** (*gen. pl. -um*), *скор.* **D** (< **decem**) динарій – срібна монета (= 10–16 асів (4 сестерція); *сер. в.* пенязь (динар))
- denĕgo, negāvi, negātum**, 1 відмовляти навідріз, заперечувати; **denegatio actiōnis** (*Dig.*) відказ, відмова від позову
- denique** нарешті; взагалі, тільки, лише
- dens, dentis m** зуб; гак, крюк (дантист)
- denuntiatio, ōnis f** оголошення (*про позов*); повідомлення (*про безпеку*); *юр.* свідчення (*обвинувача*) (денунціяція, денонсація)
- denuntio, āvi, ātum**, 1 *син.* **nuntio** подавати знак; робити заяву, сповіщати, оголошувати
- depalmo, -, -, 1** (< **palma**) бити долонею; надавати ляпасів
- depello, pūli, pulsum**, 3 скидати, зіштовхувати; проганяти; усувати, знімати (*з посади*)
- dependentia, ae f** покарання, відплата
- dependo, pendī, pensum**, 3 відважити; платити; покутувати (*провину*), тобто бути покараним; витратити
- depensus, a, um** відважений (*про гроші*), сплачений; **actio depensī** позов до виплати кредитору поручителем за головного боржника
- depōno, posui, positum**, 3 відкладати, класти; відмовлятися; віддавати для схову, довіряти; *юр.* депонувати (*річ*) (депоненти, депозитарій)
- deposītum, i n** (= **depositio, ōnis f** свідчення, відкладання; річ, передана на зберігання, поклада, депозит, договір схову речей; *перен.* резерв; **actio deposīti** (депозитний)

- deportatio, ōnis f** (< **deporto**) вивезення; перевезення, висилка, вид вигнання за часів Тіберія (*на острови з конфіскацією майна і позбавленням прав громадянина*) (**postliminium, i n** амністія депортованого) (депортація, депортування)
- deprecatio, ōnis f** *ser. v.* вибачення
- deprec̄or, precātus sum**, 1 вимолювати, випрошувати
- deprehendo, ndi, nsum**, 3 помічати, виявляти; хапати, захопити; викривати
- depressio, ōnis f** придушення; застій; пригніченість (депресія)
- depūto, putāvi, putātum**, 1 призначати (депутат, депутація)
- derōgo, rogāvi, rogātum**, 1 (*z dat.*) відміняти, позбавляти, обмежувати; *юр.* частково відміняти (*закон*)
- descendentes, ium m pl. sin. postēri** кровні родичі по низхідній лінії, нащадки (*діти, онуки*)
- descendo, cendi, censum**, 3 спускатися, сходити; вступати; звертатися; походити; вести рід
- describo, scripsi, scriptum**, 3 описувати; розподіляти; встановлювати (*закон, право*)
- descriptio, ōnis f** опис; розподіл (*володінь*) (дескрипція, дескриптивний)
- desēro, serui, sertum**, 3 покидати, залишати; відмовлятися (дезертир, десерт)
- desertus, a, um** порожній; **Campus Desertus** Дике Поле
- desiderium, i n** (< **desidēro**, 1) побажання, прагнення; втрата; вимога; потреба
- desidēro, āvi, ātum**, 1 бажати; сумувати; вимагати; позбавлятися; *pass.* гинути; не вистачати
- designo, āvi, ātum**, 1 (< **signum**) позначати; визначати; намічати; викривати (асигнація)
- desidiōsus, a, um** ледачий
- desīno, sīvi, sītum**, 3 *sin. amitto*, 3 переставати, закінчувати; **legātum sinendi modo** спадкоємство тілесних речей
- desipio, sipui, -, 3** (< **sapio**) божеволіти; чинити безрозсудно
- desisto, stīti, stītum**, 3 відступати, припиняти, відмовлятися від звинувачення, від позову
- despēro, sperāvi, ātum**, 1 впадати у відчай, втратити надію
- despicio, spēxi, spectum**, 3 нехтувати, дивитися з презирством, зневажати
- destinatio, ōnis f** призначення (*на посаду*); рішення; план дій
- destīno, āvi, ātum**, 1 (<**stare**) призначати, стверджувати; купувати; сватати
- destruo, strūxi, structum**, 3 руйнувати; шкодити, псувати; спростувати (деструктивний)
- desum, defui, -, deesse** (*z dat.*) бракувати, не вистачати

- detentio, ōnis** *f* тримання, володіння (*фактичне володіння річчю*)
(детенція)
- detractio, ōnis** *f* віддалення; позбавлення, повне звільнення, привласнення
- detrahō, trāxi, tractum**, 3 стягувати, знімати; завдавати збитку; притягати до судової відповідальності
- detrimentum, i** *n* (*букв.* «стерте») збиток, втрата, програш; нещастя; *pl.* мізерні залишки
- deus, i** *m* (*pl.* **dei (dii)** або **di**; *gen.* **deōrum i deum**; *dat./abl.* **deis (diis)** або **dis**) бог, божество (деїзм, атеїзм)
- devenio, vēni, ventum**, 4 спускатися; доходити, потрапляти; звертатися (*до судової діяльності*)
- devīto, āvi, ātum**, 1 уникати
- deuius, a, um** віддалений, далекий; непрохідний; необачний
- devōco, vocāvi, vocātum**, 1 скликати; апелювати, відкликати; відволікати
- dexter, tra, trum** правий; умілий; правосторонній
- diabōlus, i** *m* *грец.* дух зла і неправди (*злий дух*), супротивник бога (диявол)
- dico, āvi, ātum**, 1 проголошувати; освячувати; стверджувати на процесі (дикція, диктувати)
- dico, dixi, dictum**, 3 говорити, казати, мовити; називати; призначати; обирати
- dictātor, ōris** *m* екстраординарний магістрат, обирався за надзвичайних обставин сенатом на термін до 6 місяців; військовий трибун з консульською владою (диктатор)
- dictatūra, ae** *f* конституційний тип, звання і обов'язки диктатора (*з IV ст. до н. е. до 220 р. до н. е.*) (диктатура)
- dicto, āvi, ātum**, 1 диктувати; наказувати, робити розпорядження (диктат)
- dictor, ōris** *m* автор (*цивільного права*) (диктор)
- didīco = disco, didīci, -**, 3 вчитися, навчатися; зводити; довідуватися
- dies, diēi** *m, f* день; час; дата, число, термін; відстрочка (діета, ажур)
- diffarreatio, ōnis** *f* *син.* **divortium**, *i* *n* розірвання шлюбу; (**cum manū**) за допомогою формули
- differentia, ae** *f* відмінність; *лог.* видова різниця (диференція)
- diffēro, distūli, dilātum, differre** розносити; *pass.* розрізнятися, відрізнятися; *юр.* відстрочувати (діляція, диференціація)
- difficilis, e** важкий, трудний; суворий
- difficultas, ātis** *f* перешкода; труднощі, утруднення; нестача
- digēro, gessi, gestum**, 3 розділяти; розносити; розміщувати (*у певному порядку*) («Дігести»)

Digesta, ōrum n pl. «Дігести» – найменування різних юридичних творів; *Дігести* Юстиніана або *Пандекти* – частина законотвірчої компіляції VI ст. н. е.

dignitas, ātis f гідність, чеснота; почесне звання, титул

dignor, dignātus sum, I удостоювати; вважати гідним, належним

dignus, a, um достойний, гідний поваги, належний

dilatio, ōnis f відкладення у справах про гроші; відстрочка (*судочинства*), (диляція)

diligens, entis юр. ретельний, старанний (*хазяїн*)

diligentia, ae f ретельність, старанність; бережливість, економія, заощадження; юр. попередня заява суду

diligō, lēxi, lectum, 3 високо оцінювати; поважати; любити, шанувати

Diogēnes, is m грец. Діоген із Сінопи (404–323 рр. до н. е.), грецький філософ-кінік

Dionisius, i m Діонісій Старший (431–367 рр. до н. е.), тиран Сіракуз (*міста-полісу в Сицилії*)

diplōma, ātis n (грец. «складене пополам») документ; письмове розпорядження; свідоцтво ветерана (диплом, дипломат, дипломатія, дипломатичний)

directus, a, um арх. derectus прямий; прямо поставлений; **actio directa** прямий позов (*позов заставодавця або поклажодавця про повернення речі; позов довірителя про повернення прийнятого довіреною особою*) (дирекція, директива, директивний)

dirigo, rēxi, rectum, 3 арх. derigo спрямовувати, направляти; визначати; керувати; управляти; кидати, метати (директор, директриса, директорування, директорія)

discēdo, cessi, cessum, 3 (z abl.) відходити (*під час голосування в сенаті в різні сторони*); відступати, ухилятися; розлучатися (*про подружжя*)

discerno, crēvi, crētum, 3 розділяти, розмежовувати; *pass.* відрізнятися (дискреція)

disciplīna, ae f (< disco) вчення, освіта, виховання, настанова; теорія, система; суворий порядок, організація (дисципліна)

disco, didīci, –, 3 вчитися, навчатися; довідуватися, дізнаватися (дисциплінарний)

discordia, ae f розлад; розбрат; протиріччя (Дискордія)

discrimen, īnis n проміжок; різниця (дискримінація)

discussio, ōnis f арх. discutio струс; дослідження; фінансова ревізія (дискусія)

disertus, a, um красномовний; ясний, точний

disiunctē = disiunctim окремо; у формі альтернативи (протиставлення)

dispar, āris нерівний; неоднаковий, різний

- disparitas cultus** відмінність конфесій (*перешкода для шлюбу*)
- dispartio, partīvi, partitum**, 4 розподіляти, розміщувати; *pass.* розлучатися
- dispicio, spēxi, spectrum**, 3 розглядати; розуміти
- dispōno, posui, positum**, 3 розташувати, виставити; *юр.* розпорядитися (диспозиція)
- dispūto, āvi, ātum**, 1 рахувати; досліджувати, міркувати, сперечатися (диспут, диспутація)
- dissentio, sensi, sensum**, 4 суперечити, не узгоджуватися; розходитися у поглядах; *юр.* оголошувати когось порушником
- dissimulatio, ōnis f** затаювання, приховування; лицемірство, іронія; нехтування; *юр.* фіктивна угода
- dissōnus, a, um** незгодний, різний; ворожий, супротивний (дисонанс)
- disto, distīti**, —, 1 перебувати на відстані, бути на віддалі; розрізнятися (дистанція)
- distrahō, trāxi, tractum**, 3 тягати; розтягати (*в різні сторони, тобто страта четвертуванням*); розпродувати; розірвати (*угоду про спадщину*)
- ditio, ōnis f = dicio** (*пот. s. не вживається*) панування, влада; збагачення; володіння (Дит)
- dito, āvi, ātum**, 1 збагачувати; розширяти; обдаровувати; осипати
- diū** (*арх. dudum*) довго; давно
- diuturnus, a, um** довготривалий, довгочасний
- diversus, a, um** протилежний, різний, різноманітний; віддалений (диверсія, дивертисмент)
- diverto, verti, versum**, 3 повертати в інший бік
- dives, divītis** (*abl. -e*) багатий; прибутковий
- dives, ītis m** багач
- divīdo, vīsi, vīsum**, 3 (< **viduo**) розділяти; роз'єднувати (індивід, дивіденд)
- divinītas, ātis f** божественність (*титул імператора за життя*)
- divīnus, a, um** божественний; пророчий; небесний
- divisio, ōnis f** розрізнення, відмінність; розподіл; *юр.* продовольство (дивізія)
- divitiae, ārum f pl.** багатство; дорожчості, коштовності; достаток, плодючість
- divortium, i n** розлучення (*за згодою обох сторін*)
- divus, a, um** божественний, блаженний (*епітет до померлих цезарів*) (дівінація)
- do, dēdi, datum**, 1 давати (*річ у власність*); дарувати, приносити в дарунок; подавати (*скаргу*); видавати; платити; **datum est** видано; **do, dico, addīco** надаю (*права*), виголошую (*вироки*), прису-

- джую (*юридична формула – tria verba, якою претор офіційно оголошував свої функції і права*) (дата, донор)
- doceo, docui, doctum, 2** (< **disco**) *учити, навчати; повідомляти; юр. викладати; доповідати (документ)*
- doctor, ōris m** (< **doceo**) *учитель, викладач (доктор права, доктор наук)* (доктор)
- doctrīna, ae f** *вчення, наука; знання* (доктрина)
- dolor, ōris m** *біль, страждання; смуток; гнів*
- dolus, i m** *хитрість; обман; підступ; злий намір*
- domesticus, a, um** *домашній, родинний; вітчизняний*
- domi = domui** *вдома*
- domicilium, i n** *син. sedes* *житло, домівка; місце перебування, право місцеперебування; право житла; резиденція (доміцилій)*
- domīna, ae f** *хазяйка; господиня; пані (мадонна)*
- dominium, i n** *син. proprietas* *панування, владарювання; володіння, влада; власність; право власності (доміній, кондоміній, домініон)*
- domīno, āvi, ātum, 1** *господарювати (домінанта, домінат, домінувати)*
- domīnus, a, um** *хазяйський, панський; господній, божий (домінування)*
- domīnus, i m** *хазяїн, господар, домовласник, володар; пан; бог, господь (епітет імператорів після Августа і Тіберія)* (домінуючий)
- domum** *додому*
- domus, ūs f** (*dat. apx. domo i domu; gen. pl. domuum i domōrum*) *дім; житло; батьківщина (вся родина і господарство римського громадянина з усім майном)* (мажордом)
- donatio, ōnis f** *дарування; угода про дарування; подарунок (донатива)*
- donec** *доки, аж доки*
- donum, i n = грец. doron** *дарунок (донор)*
- dormio, īvi, ītum, 4** *спати; бути безтурботним (дортуар)*
- dos, dotis f** (*gen. pl. -um*) *посаг; багатство, дарування, надання (дотація)*
- Drāco, ōnis m** *Дракон(т), афінський архонт і перший законодавець, закони якого thesmoi, порівняно з nótoi Солона, відрізнялися нечуваною суворістю (625 р. до н. е.)*
- dubitatio, ōnis f = dubium, i n** *сумнів; небезпека*
- dubīto, āvi, ātum, 1** *сумніватися, мати сумнів; бути нетвердим, нерішучим*
- dubius, a, um** (< **duo**) *той, хто сумнівається; спірний; нерішучий, ненадійний; трудний, критичний*
- ducālis, e** *гетьманський*

ducātus, ūs *m* князівство; князювання; **Magnus ducātus Lithuaniae** Велике князівство Литовське
duco, duxi, ductum, з вести, переводити; вважати, гадати; витрачати, очолювати; одружуватися; підраховувати; викликати до суду
ductor, ōris *m* = **duco** командир, полководець
dulcis, e солодкий, приємний (Дульцінея)
duim, duis, duit, duint *apx.* до до (= dem, des, det, dent)
dum доки, бо, аби
dummōdo якщо тільки, тільки б, поки що
dumtāxat настільки; принаймні тільки
duo, duae, duo два, дві (дуалізм)
duplex, icis подвійний (дуплекс)
uplicātus, a, um подвійний [дублікатний]
in duplō удвічі
duplum, i *n* подвійна кількість (дупло, дубль)
duplus, a, um = duplis, e подвійний
durus, a, um твердий; суворий; тяжкий; грубий, простий
duumvir, i *m* дуумвір (член судової колегії з двох), представник вищої влади в римських муніципіях і колоніях) (дуумвірат)
dux, ducis *m* (<duco) провідник, вождь; полководець; керівник; князь; гетьман (дож, дуче)

Е

e (ex) (*z abl.*) з, із, від; за, поза; на; після; в; згідно; внаслідок; на підставі
e contra з іншої сторони, з іншого боку
ex accidenti випадково
ex assē [heres] повний спадкоємець
ex bonō et aequō по добру і справедливості
ex capite на якій-небудь юридичній основі
ex consiliō за порадою; навмисно
ex iurē за правом
ex legē за законом; на підставі закону
ex morē згідно із звичаєм, неписаним законом
ex pactō згідно договору
ex professiō = ex proposiō з наміром
ex usū згідно зі звичаєм; шляхом використання
ex votō згідно з обіцянкою; за обітницею
ex curiā поза судом
ex directō прямо; негайно
ex factō із дії; із факту
ex industriā з метою, навмисно
ex necessitāte за необхідністю

- ex ordīne** згідно наказу
ex regōre iuris за суворістю закону
ex statūto згідно закону
ex vi aut metū силою або страхом
ex voluntāte добровільний
ex aequō порівну
ex animō із совісті
ex cathedrā з кафедри; на підставі (основі) авторитету
ex causā з причини
ex consensū за згодою
ex intervallō після перерви
ex lex злодій, проголошений поза законом
ex nunc з цього часу
ex tempore для даного випадку
ea там, тому
eadem res (< **idem**) те ж саме (*правове питання*)
ebrietas, ātis f (< **ebrius** п'яний) пияцтво
ecce arch. ence так ось; і ось; ось поглянь
ecclesia, ae f грец. «народні збори»; церква; християнський храм, община (з IV ст. державна релігія християнство за часів Костантина I) (еклезіаст)
edax, ācis (< **edo** їсти) їдкий, уїдлиий; зажерливий; гризучий
edico, dixi, dictum, 3 проголошувати; наказувати; призначати; юр. робити розпорядження, видавати едикти
edictum, i n наказ; офіційне розпорядження; публічне оголошення; едикт (*розпорядження претора при вступі його на посаду з вказівкою принципів, якими він буде керуватися при судочинстві*); наказ будь-якого магістрата або імператора (едикт)
edictum perpetuum постійний преторський едикт (*вироблений на основі раніше обнародованих. Видавався кожним новим претором з незначними змінами*), в остаточній редакції юриста Юліана (130 р. до н. е.); перен. постійно діючий закон
edictum praetorium преторський едикт (250–80 рр. до н. е. – період творчої діяльності демократичного інституту римської юриспруденції)
editio, ōnis f видання; вказівка; заява
editus, a, um виданий
edo, dixi, ditum, 3 видавати (*едикт, книгу*), творити; випускати, породжувати; проголошувати, призначати; віддати (*життя*), померти
edūco, āvi, ātum, 1 виховувати (*людину, оратора*), вирощувати; створювати, виробляти
edūco, dūxi, ductum, 3 виводити; виходити; викликати; вивозити; підсумовувати; підводити

- effectīvus, a, um** = **efficax, ācis** творчий, дійсний; успішний; *юр.* той, що має юридичну силу (ефективний)
- effectus, ūs** *m* виконання, дія; наслідок, результат (ефект)
- efficio, fēci, fectum**, 3 робити, створювати, виробляти; виконувати; досягати; доводити; призначати; обирати (ефективність)
- effrenātus, a, um** невгамовний; безупинний, невпинний
- effundo, fūdi, fūsum**, 3 *арх.* **ecfundo** зливати; злити; розтринькувати; вибити (*око*); скинути
- efractūra, ae** *f* злам; крадіжка зі зломом
- egens, entis** = **egēnus, a, um** (< **egeo**) неімущий; бідний; нужденний
- egeo, egui**, —, 2 потребувати; прагнути, бажати, робити, намагатися; бути позбавленим
- ego** (*gen. mei*) я (мене) (его, егоїзм)
- egregius, a, um** відмінний; найвищий; славний, вельмишановний (*як титул в епоху імперії*)
- eicio, iēci, iectum**, 3 викидати; проганяти, виключати
- elabōro, āvi, ātum**, 1 дбати; трудитися; придбати; постачати; здобувати
- electio, ōnis** *f* (< **eligo**, 3 вибирати, обирати) ретельний відбір; вибір; обрання, вибори (елекція)
- elector, ōris** *m* електор (*один із семи німецьких князів з правом голосу при виборі імператора*) (електорат)
- electorālis, e** вибраний
- elegans, antis** витончений, вишуканий, граціозний; логічний (елегантний)
- eloquens, entis** красномовний
- eloquentia, ae** *f* (< **elōquor**) дар слова, красномовство (елоквенція)
- emancipatio, ōnis** *f* формальне звільнення сина з-під влади батька (*знімання patria potestas*); офіційна відмова від права власності (*цляхом фіктивного продажу per aes et libram*); формальна відмова від прав глави сімейства (емансипація)
- emāno, āvi, ātum**, 1 витікати; виходити (*із чого-небудь*) (еманація, еманацийний)
- emansio, ōnis** *f* самовільна відлучка (*солдата або раба*)
- emendo, āvi, ātum**, 1 виправляти, удосконалювати; *юр.* карати, компенсувати; **emenda** компенсація (емендація)
- emergo, mersi, mersum**, 3 впливати на поверхню; виявляти(ся); виникати
- emigro, migrāvi, migrātum**, 3 виселятися; переселятися; прощатися з життям, вмирати (емігрант, емігрувати)
- eminens, entis** видатний, відмінний; **ius eminens** вища влада держави над громадянами

emineo, minui, —, 2 = **emmineo** видаватися, відділятися, виявлятися, відрізнятися; бути головуючим (*на зборах*)
emitto, mīsi, mīssum, 3 випускати; висилати, вислати; виганяти (емісія)
emo, emi, emptum, 3 купувати, викупляти, придбати; *букв.* брати (*річ за гроші*)
emphyteúsis, is *f* *грец.* спадкоємна оренда (емфітévзic)
emphyteúta, ae *m* *грец.* орендар (емфітévта)
emphyteuticus, a, um *грец.* спадкоємний; **ius emphyteuticum** спадкове право
emptio, ðnis *f* купівля; покупка; придбання (коемпція)
emptio-venditio купівля-продаж (*угода*)
emptor, ðris *m* покупець
emptrix, ícis *f* покупниця
enchiridion, i *n* *грец.* підручник; посібник; порадник (*збереглися фрагменти твору Помпонія*)
enim навіть, бо ж, тому що; справді, насправді
enuntio, ávi, átum, 1 проголошувати, виказувати
eo, ii, itum, íre йти, ходити; їздити; плисти; літати; текти; чинити (*злочин*) (**ire in scelus**)
eō туди
eōdem туди ж; там же
epistūla, ae *f* *грец.* = **epistōla** послання; документ; лист; імператорський рескрипт (епістолярний)
epitōma, ae *f* *грец.* = **epitōme** вилучення, витяг; виписка (епітома)
epūlae, ārum *f pl.* страви; бенкет (*під час свят*)
eques, ítis *m* (< **equus** кінь; **equites, ium** *m pl.*) вершник, належний до стану вершників (*спочатку патриціанська кіннота, ядро римського війська, пізніше 18 самостійних патриціансько-плебейських центурій*); знать, фінансова аристократія; *сер. в.* козак
equester, tris, tre кінний
equitas, átis *f* кіннота
equus, i *m* кінь; машина для руйнування мурів; сузір'я (екіпаж, екіпіровка)
ercisco, erctum, 3 *арх.* **hercisco** ділити спадщину
erga (*з асс.*) біля, навпроти; стосовно до, щодо
ergō отже, і тому; внаслідок цього
eripio, ripui, reptum, 3 виривати; красти; вихоплювати; рятувати; *юр.* конфіскувати
erro, ávi, átum, 1 заблудитися; помилятися; вагатися, бути непевним
erro, ðnis *m* бродяга; раб-втікач; бурлак
error, ðris *m* = **errātum, i** *n* відхилення від прямого шляху, промах; помилка, незнання; обман; вагання (аберація)
erubesco, rubui, —, 3 червоніти (*від сорому*); соромитись

erudio, īvi, ītum, 4 вчити, навчати, давати освіту (ерудиція)
eruditus, a, um (< **erudio**, 4 вчити, навчати) (букв. виведений з
 грубого стану) освічений (ерудит)
erus, i m хазяїн, господар
esse (*inf. do edo*)
esse (*inf. do sum*)
essentiālis, e суттєвий
Estonia, ae f Естонія (в сер. в. під протекторатом Швеції)
et i; a також
et cetera (etc.) і так далі; та інші; решта
etiamsi якщо, навіть
etsi хоча, навіть якщо
evādo, vāsi, vāsum, 3 виходити; втікати; рятувати(ся)
evanesco, evanui, -, 3 зникати
evecio, ōnis f (< **evēho**) подорожня, путівка; підйом
evenio, vēni, ventum, 4 виходити; закінчуватися, збуватися
evēnit відбувається
eventuālis, e висхідний; можливий; юр. непрягий (*намір*) (евенту-
 альний)
eventus, ūs m вихід; закінчення, кінець; випадок, наслідок; доля
evictio, ōnis f евікція; відсудження; вилучення (*речі*) за судом
evidens, entis очевидний, явний (свіденція)
evīto, āvi, ātum, 1 позбавлятися недоліків (*пороків*); юр. звільняти
 від звинувачень
evīto, āvi, -, 1 позбавляти життя; уникати
evōco, āvi, ātum, 1 звати, викликати; запрошувати, закликати;
 завербувати
evolvo, volui, volūtum, 3 розгортати; розвиватися (еволюція)
ex (*z abl.*) = **e** з, із, від; на основі etc.
exactē точно, ретельно
exaequo, āvi, ātum, 1 (*z dat.*) вирівнювати; порівняти
exalto, āvi, ātum, 1 підвищувати, піднімати(ся) (екзальтація)
examīno, āvi, ātum, 1 перевіряти, випробовувати; «зважувати на
 терезах»; оцінювати, судити (екзаменувати)
exāmen, īnis n натовп, купа; букв. «зважування на терезах»; оцін-
 ка (екзамен)
excellens, entis = **excellentissimus, a, um** видатний, визначний,
 надзвичайний (*титул*)
excellētia, ae f вищість, зверхність, ясновельможність (*титул*)
excelsus, a, um видатний, визначний, високий
exceptio, ōnis f виняток; вилучення, обмеження; юр. позовне за-
 стереження; заперечення, протест, заява суду (ексцепція)
excipio, cēpi, ceptum, 3 виймати, робити виняток; підтримувати;
 юр. висувати застереження (*про позивача*)

excerptum, i n витяг, виписка

excīto, āvi, ātum, 1 будити, спонукати, підбурювати; викликати
підозру

exclūdo, clūsi, clūsum, 3 виключати, виганяти; утримуватися, усу-
вати (ексклюзивний)

excusatio, ōnis f виправдання, звільнення від відповідальності

excūso, āvi, ātum, 1 (< *causa*) вибачати, виправдовувати; *юр.* звільняти, звільнити від обов'язків, повинностей

executio, ōnis f (< *exsequi*) *юр.* виконання (*рішення*); мука (*Христа*) (екзекуція)

exemplar, āris n (< *exīmo, 3*) зразок, примірник; оригінал (*документа*) (екземпляр)

exemplum, i n приклад (*із практики*); модель, копія (*документа*);
exempli gratia наприклад

exeo, ii, itum, ire виходити (*з-під влади*); виїздити; закінчитися, походити, звільнитися (*з неволі, від боргів*)

exequātur! нехай буде виконане, здійснене! (*формальне надання повноважень іноземному консулу країною, в яку він посланий*) (екзекутива, екзекватура)

exēquor (exsēquor), exsecūtus sum, 3 (*з асс.*) прямувати (*за ким-небудь*) до кінця; виконувати; здійснювати (екзекуція, ~тор)

exerceo, cui, itum, 2 тренувати, приводити в рух; експлуатувати; *pass.* займатися; *юр.* вести слідство

exercitor, ōris m підприємець (*орендар, судновласник-фрахтівник, шинкар, банкір*)

execitus, ūs m тренування, вправа; сухопутне військо (*на відміну від classis – флот*); армія

exercitus Zaporoviensis Військо Запорозьке

exhereditatio, ōnis f (< *exherēdo, 1*) позбавлення спадщини (*вид заповідального розпорядження*)

exhibeo, hibui, hibitum, 2 *син. edeo, 2* показувати (*документ, рахунок*); свідчити (*про заповіт*)

exīgo, exēgi, exactum, 3 (< *ex + ago*) *букв.* виганяти; вимагати; стягати; відкидати; збирати, виконувати, завершувати, здійснювати

exiguus, a, um незначний, мізерний, малий, недостатній

ex(s)ilium, i n (< *exsilio, 4* вискочити, перебувати у вигнанні) вигнання; заслання (*добровільне залишення батьківщини знатним громадянином з метою уникнення смертної кари (ius exilii) за делікт, пізніше фактичне відокремлення deportatio або relegatio. Порівняй у греків суд черепків (остракізм)*)

exīmo, ēmi, emptum, 3 вилучати, виймати; витягувати; витягати; викупляти; позбавляти; *юр.* давати відстрочку (*про засідання*)

existimatio, ōnis f (< **existīmo**, 1 вважати, думати) «судження», репутація, добре ім'я громадянина
exitus, ūs m вихід; привід, мета; кінець, загибель, розв'язка; *юр.* формула суду; **exitus letālis** смертельний випадок
exordior, ortus sum, 4 замислювати, починати, творити
exotīcus, a, um іноземний (екзотичний)
expecto, āvi, ātum, 1 чекати, очікувати
expedio, īvi, ītum, 4 готувати, споряджати (експедиція, експеди-тор)
expēdit корисно, вигідно, потрібно
expello, pūli, pulsum, 3 *син.* **deicio**, 3 виганяти (*силою*), гнати; штовхати
expendo, rependi, pensum, 3 зважувати; виплачувати, видавати
expensa, ae f = expensum, i n = expensus, ūs m витрата, видаток (*Dig.*); *pl.* судові витрати
experientia, ae f досвід, практика; *юр.* закон
Experientia est optīma magistra. Досвід – найкращий учитель
experimentum, i n (< **experior**) спроба; доказ (експеримент, ~альний)
experior, expertus sum, 4 (< **perītus**) випробовувати, довідуватись; робити спробу; пізнавати за досвідом; здійснювати в суді (експертиза)
expertus, a, um знаючий, випробовуваний, дослідний (експерт)
expīlo, pilāvi, pilātum, 1 = **expolio** розграбовувати, розкрадати; **expilātor** грабіжник
expleo, plēvi, plētum, 2 наповнювати, доповнювати; виконувати; задовольняти; сплачувати
expletio, ōnis f наповнення; завершення; виконання; сплата
explicite за змістом; розгорнуто, ясно
explīco, āvi, ātum, 1 розгортати; пояснювати; здійснювати (експлікація)
explorātor, ōris m (< **explōro**, 1 розвідувати, досліджувати, дослідник; військовий розвідник
explōno, posui, posītum, 3 викладати, розповідати, описувати; підкидати (*дитину*) (експонувати)
expositio, ōnis f «підкидання»; виклад; опис (експозиція, експонент)
expositus, a, um виставлений, доступний (експонат)
expostūlo, āvi, ātum, 1 заявляти претензію, настійно вимагати
exprīmo, pressi, pressum, 3 витискати, вимагати силоміць; ясно висловлювати, проявляти, показувати (експрес, експресивний)
éxprobro, āvi, ātum, 1 дорікати; помічати
expromitto, mīsi, missum, 3 (< **mitto**, 3) обіцяти (*сплатити*); бути доручителем (*Dig.*) (експромісія)

expromissor, ōris *m* новий боржник; доручитель, гарант (*Dig.*)
expūgno, āvi, ātum, 1 перемогти, подолати, взяти приступом
exporto, āvi, ātum, 1 виносити, вивозити (експортувати)
exsisto, stīti, —, 3 складатися; виникати (екзистенція)
exsolvo = solvo
extinguo, tinxi, tinctum, 3 гасити; знищувати; забувати; оголошувати поза законом; **Crimīna mortē extinguntur** Смерть скасовує злочин
exsūlo (exūlo), āvi, ātum, 1 жити у вигнанні, перебувати на засланні; бути вигнанцем; закінчити своє існування
extemplō відразу ж
extenuatio, ōnis *f* зменшення, послаблення
extenuo, āvi, ātum, 1 зменшувати, послаблювати
externus, a, um зовнішній, іноземний (екстерн, ~ат)
extorqueo, torsi, tortum, 2 виривати (*зброю з рук*); катувати; вимагати гроші
extorsio, ōnis *f* арх. extorqueo вимагання; катування
extrā (*з acc.*) за, поза, за межами (екстра-, екстрений)
extra iudicium поза судом
extra ius поза правом
extra legem поза законом
extra ordinem (*син. extraordinarius, a, um* поза формулярним судочинством), поза порядком (*звичасм*), у надзвичайному порядку, процесі (екстраординарний)
extraneus, a, um чужий, сторонній; зовнішній, чужоземний
extrēmus, a, um дальній, останній (екстремізм)
exūlor, —, **āri**, 1 = **exsūlo**, 1
exul, is *m* вигнанець
exvēho = evēho, vēxi, vectum, 3 виїздити; потрапляти

F

faber, bri *m* майстер, ремісник, коваль, художник, творець (фабрика)
fabrīco, āvi, ātum, 1 виготовляти, добувати; фальсифікувати; підробляти (фабрикувати)
fabūla, ae *f* чутка, байка; зміст; контракт, договір, угода (фабула)
facies, ēi *f* обличчя; зовнішність; вигляд; *юр.* наявність (*заяви, закону, судового наказу*) (фасад, анфас)
facilē *син. facīlter* легко, без труднощів, охоче, зручно
facilis, e легкий, нескладний
facīnus, ōris *n* дія; вчинок; злочин
facio, feci, factum, 3 робити, чинити, виконувати (фактор, фактичний)

- factio, ōnis** *f* політичне угруповання; дія; *юр.* правомочність; група однодумців
- factum, i** *n* «зроблене»; дія, вчинок; юридичний факт; нормативний акт (факт, фактура)
- factus, ūs** *m* виготовлення (факторія)
- facultas, ātis** *f* можливість, здібність; *юр.* правоздатність; право (факультет, факультативний)
- faenerātor, ōris** *m* = **fenērātor** лихвар (*той, хто дає позичку під проценти*)
- faenēror, faenerātus sum, l** = **faenēro, l** давати позичку під проценти
- faenesitium, i** *n* збирання сіна
- faenus (fenus), ōris** *n* позичковий капітал; прибуток, приріст; проценти
- Falcidia lex** Фальцідійв закон 714 р. н. е. [при встановленні фідейкомису спадкоємцю залишалась четвертина спадщини]
- falsō** фальшиво, неправдиво
- falsus, a, um** (< **falso, l** підробляти) неправильний, фальшивий, несправжній; помилковий; лицемірний
- falsus, i** *m* брехун; лицемір
- falx, falcis** *f* (< **falco, l** косити) серп, коса
- fama, ae** *f* добре ім'я або репутація (*особи*); чутка, погослос; громадська думка
- fames, is** *f* голод; злидні, бідність; жадібність
- familia, ae** *f* (< **famulus**) сім'я, родина (*сукупність осіб під владою глави сім'ї*); челядь; майно; раби (фамільний)
- familiāris, e** сімейний, домашній; близький, дружній, приятельський (фамільярність)
- familiāris, is** *m, f* сім'янин, домочадець, близький друг
- famōsus, a, um** відомий; сумнозвісний, ганебний, безчесний
- famūla, ae** *f* служниця, рабиня
- famulus, i** *m* підвладний, слуга, служитель, раб
- fanatica mania** хвороблива релігійність
- fanum, i** *n* святилище, храм (фанатик, профан)
- far, farris** *n* *син.* **farīna** полба (*борошно*) (конфареація)
- farreum, i** *n* пиріг жертвний для Юпітера
- fas** *n* (*тільки ном. і acc. sing.*) веління неба, богів; сакральне (релігійне) право; природне право; вищий закон (*неписаний*)
- fas est** дозволено, можна
- fascēs, ium** *m pl.* фасції (*пучок пруття із сокирою, який носили ліктори*); консулат, гетьманат (фашизм)
- fascis, is** *m* в'язанка лозин; пучок
- fasti, ōrum** *m pl.* календар; літопис, хроніка
- fastus, a, um** службовий; судовий; відкритий для судових засідань (*присутній*)

fatālis, е згубний, визначений долею, рокований
fateor, fassus sum, 2 (< **for**) визнавати(ся); висловлюватися
fatum, і *n* (*pl.* **fata, ōrum n) слово; доля, воля богів; непереборна сила (фаталізм, фатум, фея)
faustus, a, um щасливий, сприятливий (Фауст)
faveo, favi, fautum, 2 робити добро, заступатися; опікуватися; протегувати, бажати, сприяти (фаворизувати, фаворизований)
favor, ōris f прихильність, доброзичливість (фавор, фаворит, фаворитка)
Februarius, i m лютий (місяць)
fecundus, a, um плідний, багатий
fel, fellis n жовч; ненависть
felicitas, ātis f щастя, успіх (Феліца)
feliciter щасливо, успішно
felix, icis щасливий, родючий (Фелікс)
felonia, ae f *сер. в.* тяжкий злочин, смертна кара (фелонія)
femīna, ae f жінка (фемінізм, фемінізація, фемініст, ~тка)
femineus, a, um = feminīnus, a, um жіночий (феміністичний)
feneratio, ōnis f кредит під проценти; лихварство
fenebris, e процентовий, відсотковий
fera, ae f (ferus, i m) дикий звір, тварина
ferē майже, близько, звичайно
feriae, ārum f pl. свято; судові канікули
fero, tuli, latum, ferre носити, нести; переносити, терпіти; видавати; говорити, вирішувати (конференція, прелат, референт, референдум, реферат)
ferox, ōcis дикий; мужній, відважний
ferreus, a, um залізний; твердий, жорстокий (фероїн)
ferrum, i n залізо; зброя, меч (феросплав, ферит)
fertilis, e родючий, врожайний (фертильний, фертильність)
festīno, āvi, ātum, i поспішати; квапити, прискорювати
festūca, ae f стебло, жезл (*ритуальна паличка претора*) (фестука)
festus, a, um святковий, урочистий; радісний (фестивальний)
fetiāles, ium m pl. arch. feciāles феціали (*колегія з 20 жерців-міжнародників*) (феціальний)
fictio, ōnis f (< fingo, 3) вигадка, видумка; утворення, коригування; юридична законна фікція [фіктивний]
fideicommissum, i n (син. legātum, i n) легат) фідейкоміс (*доручення спадкодавця про виділення частини спадщини на користь третьої особи*); форма заповідальної відмови
fideiussor, ōris m поручитель, гарант
fidēlis, e вірний, відданий; віруючий (Фідель)**

- fides, ĕi** *f* віра, вірність, довіра; достовірність; довіреність; *юр.* кредит; чесність; відданість; обіцянка, захист; застава (фідеїзм, конфіденція)
- fido, fisus sum**, 3 вірити, довіряти, покладатися (фідеїст, фідеїстичний, фідер, фідерний)
- fiducia, ae** *f* упевненість, надія; *юр.* фідуціарна угода (*форма застави*) (фідуція, фідуціарій)
- fidus, a, um** вірний, надійний, відданий, сумлінний (фідуціарний)
- figūra, ae** *f* зовнішність, статура; спосіб, форма, ідея (фігура)
- filia, ae** *f* (*dat., abl. pl. -is (-ābus)*) дочка (філія)
- filiiatio, ōnis** *f* рідня, батьківство (філіація)
- filiius, i** *m* (*voc. sing. -i*) син *pl. filii* діти, нащадки (філіал)
- finālis, e** кінцевий; граничний, прикордонний; найбільший (фінал)
- finġo, finxi, finctum**, 3 доторкатися; вигадувати, утворювати, творити (фікція, фіктивний)
- finio, tvi, itum**, 4 кінчати, закінчувати; обмежувати; визначати; роз'яснювати; штрафувати (фінішер, фінішувати)
- finis, is** *m* (*pl. fines, ium* *m* територія, область; землі) межа, кордон, кінець, край; висновок, закінчення; смерть; *юр.* штраф (фініш)
- finitio, ōnis** *f* обмеження, визначення, правило, закон (дефініція)
- Finlandia, ae** *f* Фінляндія (сер. в під протекторатом Швеції)
- fio, factus sum**, 3 виникати, народжуватися, робити, здійснюватися, виготовлятися; ставити(ся), обиратися; **Fiat iustitia!** Нехай здійсниться правосуддя! (факт)
- firġo, āvi, ātum**, 1 робити сильним, зміцнювати; стверджувати; свідчити (фірма, конфірмація)
- firġus, a, um** міцний, надійний; *юр.* дійсний (фірма, ферма)
- fiscālis, e** фіскальний, належний до скарбниці, скарбничий
- fiscus, i** *m* кошук; ящик для грошей, державна скарбниця, банк; борги (фіск, фіскал, конфіскація)
- fixus, a, um** (< **figo**, 3) твердий, незмінний, непохитний
- flagitium, i** *n* нечесний вчинок; ганьба; ганебна справа
- flagro, āvi, ātum**, 1 гріти, палати; блискати
- flagrans, antis** палаючий, гарячий
- flagrum, i** *n* = **flagellum, i** *n* бич, канчук, батіг
- flatus, ūs** *m* подих; дихання; *перен.* збіг обставин (**prosper flatus fortunāe**)
- Flavius, i** *m* (**Gnaeus**) (Гней) Флавій, *scriba* Апія Клавдія Цека, курульний едил 304 р. до н. е., видав перший календар Риму і впорядкував судочинство (**ius civile Flaviānum**)
- fleo, flevi, fletum**, 2 плакати; ридати, голосити
- fletus, ūs** *m* плач, ридання; сльози
- flictus, ūs** *m* удар; зіткнення (конфлікт)

- flo, flavi, flatum**, 1 дути, видувати, віяти; грати; карбувати (*монети*) (флейта, інфляція)
- floro, florui**, —, 2 цвісти, процвітати; блищати, сяяти (Флоренція)
- flos, floris** *m* квітка, цвіт, краса (флора)
- fluctuo, āvi, ātum**, 1 носитися на хвилях; *перен.* похитнутися
- fluidus, a, um** рідкий (флюїди)
- flumen, inis** *n* течія, річка; вода, потік
- fluo, fluxi, fluxum**, 3 текти; литися; падати; гинути (інфлюенца)
- fluvius, i** *m* течія води, ріка (*текуча вода*)
- foedus, ēris** *n* союз, договір (*союзний*); угода, ліга (федерація, федеративний, федеральний)
- foenum = fenum, i** *n* сіно
- foenum esse (= edere)** їсти сіно, бути дурнем
- foenus = fenus, ōris** *n* прибуток, бариш, приріст; процент на позичку; борги; позичковий капітал; лихварство
- foetus = fetus, ūs** *m* плід (*нащадки*)
- folium, i** *n* листок (фоліант, фоліо)
- fons, fontis** *m* джерело, струмок; початок (фонтан)
- for, fatus sum**, 1 (< **fa + or**) говорити; віщувати; передбачати (інфанти, інфантия)
- fore = futurum esse** буде
- foraneus, i** *m* (< **foras**) іноземець; чужоземець
- forensis, e** ринковий; той, який належить до судових справ; службовий; спільний; загальноприйнятний; **medicīna forensis** судова медицина
- forma, ae f** форма, вид; обличчя; зображення; стан, статура, врода (формувати, формуляр)
- formālis, e** формальний, урочистий
- formīdo, āvi, ātum**, 1 жахатися
- formūla, ae f** формула; *юр.* формуляр (*процесуальні юридичні регламентації, письмові розпорядження судового магістрату; кожний позов мав свою формулу, зразки містилися у преторському едикті*) (формулярний)
- formōsus, a, um** вродливий, красивий
- fors, fortis f** (< **fero**) випадковість, несподіваність (форс-мажор)
- fortē** (< **fors**) випадково, дуже, можливо
- fortasse** можливо, випадково
- fortis, e** (< **fero**) хоробрий, мужній, сильний, відважний (фортеця, комфорт)
- fortīter** сильно, твердо, хоробро, мужньо
- fortūitus, a, um** випадковий, простий; без злого наміру
- fortūna, ae f** щастя, доля; успіх; *pl.* майно (фортуна)
- fortunātus, a, um** щасливий; успішний

- forum, i n** (*син. rostra* ростральна трибуна у Римі між Форумом і коміцієм, прикрашена носами кораблів) майданчик, майдан; в Римі ринок (*для худоби*); майдан (*головний майдан – центр політичного життя*); місце суду; суд (*за місцем проживання, за місцем народження*); суд за місцем скоєння правопорушення; місце юрисдикції; збори (форум)
- fossa, ae f** рів, рівчак; канал; яма з водою, де топили злочинців-жінок (Фосбрюк)
- fossagium, i n** податок на підтримку міського рову
- fragmen, inis n = fragmentum, i n pl.** уламки; залишки (фрагмент)
- frango, fregi, fractum, 3** ламати, розбивати; розривати (фракція, фрактура)
- frater, fratris m** брат, друг (фратрія)
- fraternitas, ātis f** братерство, братство
- fraudatio, ōnis f = fraus, ūdis f** обман, шахрайство
- fraudātor, ōris m** шахрай; банкрут
- fraudo, āvi, ātum, 1** обманювати (*клієнтів*); віднімати, урізати
- fraus, ūdis f** обман, неправда, підступність; помилка, шкода, збиток; **fraus est celāre fraudem** утаювання обману є обман; **fraus legis** обман по відношенню до закону
- frequens, entis** численний, частий, постійний
- frequenter** часто, у великій кількості
- frigīdus, a, um** холодний; неживий; байдужий (фригідний)
- frigus, ōris n** холод, мороз (фригідність)
- frivōrum, i n pl.** дріб'язок, дрібниця, хлам
- frivōlus, a, um** безглуздий, пустий (фривольний)
- frons, frontis f** лоб, чоло, обличчя; зовнішність; фасад (фронт, фронтальний)
- fructuarius, i m юр.** той, хто має право на користування прибутком (узуфруктуарій)
- fructus, ūs m (< fruor)** твір, плід; результат, приріст, прибуток, відсоток; *юр.* право користування плодами (фрукт)
- frumentarius, a, um** хлібний, зерновий (фуражир, фрументарій, фуражний)
- frumentatio, ōnis f син. frumentum publicum** розподіл хліба народу, безоплатні роздачі (фрументация)
- frumentum, i n** хліб (*у зерні*); *pl.* пшениця; **res frumentaria** продовольство; **frumentum imperātum** надзвичайний податок (*на хліб*)
- fruor, frūitus (fructus) sum, 3** насолоджуватися, користуватися, експлуатувати; *юр.* мати прибуток
- frustrā** даремно, марно; помилково; бездоказово; безуспішно, безцільно
- frustratio, ōnis f** обман; марне очікування, невдача

- frustrātor, ōris** *m* спритник, спритна людина
frustror, ātus sum, 1 обманювати; обдурювати
fuga, *ae f* утеча; швидкий перехід, біг; плин (фуга, фугета)
fugio, fugi, fugitūrus, 3 (*з acc.*) = **fugīto**, 1 бігти, утікати; проходити; тягти (*про час*); дезертирувати
fugitīvus, a, um утікач (*про раба*)
fugo, āvi, ātum, 1 проганяти, примушувати; засилати (фугувати)
fullo, ōnis *m* валяльник (який відповідав за зберігання прийнятого одягу)
fulmen, īnis *n* блискавка, громовиця (фульмінат)
Eripuit coelo fūlmen, sceptrūmque tyrānnis. «Вирвав із неба блискавку, а в тиранів – скіпетр». (французький філософ д'Аламбер (1775 р.) про участь у боротьбі за самостійність США Беніаміна Франкліна, який брав участь у прийнятті американським конгресом у Філадельфії «Декларації незалежності» та створенні Конституції США (1787))
fumus, i *m* дим; пара; туман; **servītus fumi immitendi** (власники земельних ділянок повинні були терпіти зловонний чад від сусіда, якщо той мав це сервітутне право) (фіміам, парфуми)
functio, ōnis *f* (< **fungor**) виконання; службовий обов'язок; *юр.* сплата податків (функція)
functus, a, um юридично не існуючий
fundamentum, i *n* основа (фундамент)
fundo, āvi, ātum, 1 закладати основи; засновувати, забезпечувати; **fundāmus** ми засновуємо (*корпорацію*) (фундатор, фундація, фундаментальний)
fundo, fudī, fusum, 3 лити, розлити; розбивати; наповнювати; розсипати; витратити, розтрачувати (конфуз, конфузити, конфузія, фузія)
fundus, i *m* дно, основа; земля, земельний наділ, ділянка; *юр.* той, хто схвалює (= **auctor**) (фонд, фондовий)
fungor, functus sum, 3 виконувати обов'язок (функціонувати, функціонер)
funus, ěris *n* (< **funĕro**, 1) = **facĕre funus** поховання, похорон; труп; смерть, вбивство; загибель; **venīre in funus** прощатися з покійним
fur, furis *m, f* злодій, злодійка; плагиатор
fur diurnus з. спійманий вдень
fur manifestus явний з. (спійманий)
fur nocturnus з. спійманий вночі
f. u. r. = homo trium litterārum злодій (= людина з трьох літер)
furca, ae *f* вила; рогатка, колода у формі V або П (*одягалася на шию винного раба*); вилоподібний хрест (*знаряддя страти*) *Dig.*; шибениця; смертна кара (*для рабів*) (фуршет, фуркація)

furia, *ae f* (*частіше pl. furiae, ārum f*) лють, шаленство; шал; безумство (фурія)

furiōsus, a, um *син. dementes* психічно хворий, божевільний; юр. недієдатний, невідсудний (**ipsō factō**)

furio, *-, -, 4 = furo, -, -, 3* розлючувати; безумствувати; біситися, шаленіти

furor, ātus sum, *1* красти

furor, ōris m шаленість, лють, безумство (фурор)

furtim = furtō крадькома

furtīvus, a, um украдений, викрадений (*про речі*)

furtum, i n (< *ferre* нести, уносити з собою) крадіжка; грабіж; розтрата; **actio furti** штрафний позов (*який давався у розмірі від подвійної до четвертної вартості речі*)

fustigatio, ōnis f фустигація; биття (*до смерті*), тілесне покарання

fustis, is m палиця, дрючок; дрюк, ломака

fusus, a, um (< *fundo*) широкий; розлитий; більш докладний; словоблудний

futūrum, i n майбутнє, майбуття; **futūra facta** майбутні події; **pro futūro** на майбутнє; аналогічним (подібним) чином (футуролог, футурологія)

futūrus, a, um майбутній; наступний; приблизний (фьючерний)

G

Gaius, i m Гай (138–192 pp.) – славетний юрист класичного періоду, автор *Institutiōnes*

Gallia, ae f Галлія (*римська провінція, сучасна Франція, Бельгія, Швейцарія і Північна Італія, заселена кельтами (галлами)*)

gallīna, ae f курка

gallus, i m півень

gaudeo, gavīsus sum, *2 (z abl.)* тішитися, радіти, бути радим, веселитися («Гаудеамус»)

gaudium, i n радість; вітха

gelīdus, a, um холодний, крижаний, льодяний

Gellius (Aulus) Авл Геллій – письменник II ст., автор *Noctes Attīcae* з численними цитатами з галузі права

gelu, ūs n холод, мороз, лід

gemīni, ōrum m pl. близнята; сузір'я

gemīno, āvi, ātum, *1* подвоювати

gemīnus, a, um подвійний, парний; подібний, схожий

gemītus, ūs m (*арх. pl. -ī*) зітхання, стогін; гул, шум; скорбота, печаль

gemo, ui, itum, *3* стогнати, зітхати

gena, ae f щока

- gener, genēri** *m* зять, швагер; *перен.* жених, наречений
- generālis, e** головний, загальний, особливий, спільний; родовий (генеральний)
- generōsus, a, um** благородний; шляхетний; дворянський
- genius, i** *m* геній, дух (*покровитель окремої людини, сім'ї, місця etc.*); талановита людина; талант; **g. publicus** геній держави
- geno, ui, itum, 3** *арх.* **gigno, 3** народжувати; *pass.* виникати (генерація, дегенерат, генезис)
- gens, gentis** *f* рід, римська триба, община, клан, плем'я; народ; населення; нащадок; походження
- gentilis, e** родовий; вітчизняний; язичницький; *pl.* **gentiles** члени одного роду, сородичі (гентільний)
- genu, ūs** *n* = **genus, ūs** *m* коліно; покоління; походження (генерація)
- genus, ēris** *n* рід, ряд, спосіб, плем'я; походження, покоління, нащадки; **genēris** *юр.* рід (генерація)
- Genucius, i** *m* (Lucius) Луцій Генуцій (*відомий народний трибун*)
- Georgius, i** *m* Дердь Ракоці II (*Трансільванський князь*)
- germānus, a, um** рідний; істинний
- gero, gessi, gestum, 3** нести, приносити; вести; робити, здійснювати; *юр.* укладати договір (герундій)
- gestio, ōnis** *f* (< **gesto**) дія; угода; ведення справ; поведінка; виконання (жест)
- gestor, ōris** *m* гестор (*повірений*), керівник, агент, особа, яка веде справу на користь іншого; агент, керівник; повірений, уповноважений (**gestor negotiōrum Dig.**) (гестор)
- gestum, i** *n* ведення справ
- gestūra, ae** *f* позиція; манера; поза, поведінка, жест
- gigno, genui, genitum, 3** народжувати, родити; *pass.* виникати (генетика, геніталії, генетив)
- glacies, ēi** *f* лід (глетчер, гляціологія)
- gladiātor, ōris** *m* (< **gladius** меч) гладіатор (*раб, військовополонений або вільнонайманий*); цирковий борець; зброяр; **gladiatōres, ium** *pl.* гладіаторські ігри, бої
- gleba, ae** *f* *арх.* **glæba** брила, купа, земля; *перен.* кріпак
- globus, i** *m* куля; натовп; кліка (глобус)
- gloria, ae** *f* слава, честолюбство; краса, гордість (глорія)
- gloriōsus, a, um** славний, чванливий; честолюбний; похвальний
- glossēma, ātis** *n* *грец.* = **glossa, ae** *f* слово, глоса, глосема (*коротка примітка*) (глосатори)
- Gothi, ōrum** *m* *pl.* готи (*германське плем'я*)
- gnomon, ōnis** *m* *грец.* показник; стрілка (*сонячного годинника*); *юр.* збірка службових вказівок для фінансових службовців (гномон)

Gracchi, ōrum *m pl.* брати Гракхи (*Гай і Тіберій із роду Семпроніїв, народні трибуни II ст. н. е., автори демократичних законів аграріїв Lex Sempronia, 2–13*)

gracilis, e стрункий (граціозний)

gradātīm крок за кроком; *перен.* мало-помалу, поступово

gradior, gressus sum, 3 йти, крокувати (агресія)

dradus, ūs *m* крок; рух, ступінь, клас, розряд; ступінь спорідненості; статус (градація, градус)

Graecia, ae f Греція (*римська провінція Ахайя з 27 р. до н. е.*)

Graecus, a, um грецький

Graecus, i *m* грек

grandis, e великий, величезний (гранд, грандіозний)

granum, i *n* зерно, зернина; крихітка; хліб (гранула)

gratia (*z gen.*) заради, для

gratia, ae f подяка, милість (*імператора*) (грація)

gratis безплатно, безкоштовно; безкорисно

gratūlor, ātus sum, 1 (*z dat.*) поздоровляти, дякувати

gratum est дякую

gratus, a, um бажаний, заслуговуючий пошани; приемний, милий, любий; **persōna non grata** особа небажана

gravāmen, īnis *n* тягар, вага; *pl.* роботи, служби

gravatio, ōnis *f sep. v.* звинувачення

gravis, e важкий, тяжкий; значний, серйозний (гравій, гравітація)

gregarius, a, um рядовий, звичайний

gregarius, i *m* пастух, вівчар; чередник

Gregoriānus (codex) (< **Gregorius, i** *m*) збірка римських законів, складена в III ст. юристом Грегоріаном в часи правління Діоклетіана

grex, gregis *m* стадо, череда; натовп (агрегат)

gubernātor, ōris *m* *грец.* керманич, стерновий (губернатор, губернія)

guberno, āvi, ātum, 1 керувати, правити

Gustāvus, i *m* (Карл XII) Густав (*шведський король*)

gustus, ūs *m* спроба; ковток; смак (дегустація)

gutta, ae f крапля; невелика кількість (гуталін, гутаперчовий)

gymnasium, i *n* *грец.* гімнасій, навчальний заклад, школа (гімназія)

Н

habens, entis багатий, заможний

habeo, ui, itum, 2 тримати, мати, володіти; *pass.* вважатися; засідати; **habeas corpus** позначення судового наказу

habilis, e легкий, покірний; здатний, умілий; *юр.* правоздатний (реабілітація)

- habitatio, ōnis** *f* житло, квартира; проживання, мешкання у визначеному місці; житлове право (в чужому домі як особистий *сервітут*); орендна платня; **habitātor** або **inquilīnus** орендар дому (габітація)
- habīto, āvi, ātum**, 1 (з *acc.*) мешкати, жити; проживати; населяти; постійно перебувати
- habītus, ūs** *m* зовнішність, вигляд, подoba; одяг, спосіб життя; *юр.* габітус – складова частина поняття доміцілія
- Hadriānus, i** *m* (**Caesar Traiānus Augustus**) Адріан (римський імператор Цезар Траян Август (117–138 рр. н. е.), за наказом якого був виданий *edictum perpetuum* постійно діючий едикт (закон))
- haeres, ēdis** *m* = **heres**
- haeresis, eos** *f* *грец.* (син. **apostasia, superstītio**) вчення, система, школа, напрям (ересь)
- Hannībal, ālis** *m* Ганнібал (карфагенський полководець часів другої Пунічної війни; загинув у 183 р. до н. е.) **Hannībal ante portas.** (Liv.) Початок війни
- harēna, ae** *f* = **arena, ae** *f*
- hariōlus, i** *m* = **haruspex, icis** *m* (від **harus** черево і **specio** бачу) віщун по птахів або нутрошах, ворожбит; жрець (гаруспик)
- hasta, ae** *f* син. **festūca** жердина, спис; жезл центумвіра (символ судової влади центумвіра) (гастати)
- haud** не, аж ніяк, навряд; не зовсім
- haurio, hausī** (арх. **haurii**), **haustum**, 4 черпати (воду), набирати, пити; ковтати; *перен.* витрачати, розтринькувати
- haustus, ūs** *m* черпання, ковток, втягування; *юр.* право користування водою
- Hebraeus, i** *m* єврей
- hei (ei)!** ах! на жаль!
- hemo, ōnis** *m* арх. = **homo**
- herba, ae** *f* трава, зелень (гербарій, гербіциди)
- hereditarius, a, um** спадковий, спадкоємний
- hereditas, ātis** *f* спадок, спадщина; володіння; спадкове право
- heredium, i** *n* спадкоємне майно, спадщина
- heres, ēdis** *m* спадкоємець (особа, яка успадковує права покійного на майно); власник (геральдика)
- heri** (арх. **hesterno**) вчора; нещодавно; днями
- herus = erus**
- hetaeria, ae** *f* *грец.* співдружність, товариство (гетерія)
- heu!** ох! ой! на жаль!
- hic** тут; зараз
- hic, haec, hoc** цей (тутешній, присутній тут)
- hiems, hiēmis** *f* зима; холод, холоднеча

hinc звідси; звідти
hinc... hinc з одного боку... з іншого боку
Heraclītus, i m Геракліт із Ефеса, грецький філософ-діалектик
(VI – поч. V ст. до н. е.)
Hippocrātes, is m Гіппократ *(видатний лікар і філософ античності (460–370 рр. до н. е.))*
hisco, –, – 3 розкриватися; вимовляти; зяяти (гіатус)
Hispania, ae f Іспанія *(арх. Іберія) (римська провінція з 197 р. до н. е.)*
historia, ae f історія; природознавство; знання, дослідження (історія, історичний)
hodiē сьогодні, тепер, нині
hodiēque також і нині, до цих пір
homicīda, ae m вбивця
homicidium, i n убивство
homo, homīnis m арх. **homo** людина; чоловік; раб; істота (гомункул, омаж)
honestē чесно
honestus, a, um чесний, благородний
honor, ōris m арх. **honor** честь, почесть; пошана; почесна посада *(державна)* (гонор)
honorarium, i n почесний дар; винагорода за професійні послуги *(лікаря, учителя, адвоката)* (гонорар)
honorarius, a, um почесний, посадовий (гонорарний)
honor = honor
hora, ae f грец. час; година; пора року; **prima hora** 6–7 година ранку; **quota est?** котра година? **horae legitīmae** регламент для оратора (гороскоп, горологія)
Horatius, i m (Quintus Flaccus) Квінт Горацій Флакк *(римський поет-класик часів Августа (65–8 рр. до н. е.))*
horreo, ui, –, 2 жахатися; боятися; тремтіти
horribīlis, e страшний, жахливий
horrīdus, a, um страшний, дикий, жахливий
horror, ōris m страх, жах
Hortensius, i m Гортензій *(римський юрист, автор lex Hortensia (287 р. до н. е.), за яким плебісцити набули законної сили)*
hortor, ātus sum, l спонукати; переконувати, умовляти
hortus, i m город; сад; *pl.* парк; ферма, вілла
hospes, ītis m, f чужоземець, гість; відвідувач
hospitālis, e гостинний
hospitia curia об'єднання адвокатів
hospitium, i n притулок; об'єднання; пристанище; гостинна зустріч
hostīlis, e чужоземний, ворожий

hostis, is *m, f* *син.* **peregrīnus** іноземець, ворог; неприятель; *юр.* протилежна сторона
huc сюди; для цього; з тим; до того
huc-usque до того місця; так далеко
huius-ce-modi такий
humanitas, ātis *f* людяність, людська гідність; освіченість, культура (гуманізм, гуманітарний)
humānus, a, um властивий, належний людині (гуманний)
humilis, e *син.* **tenuis, e** низький; малий; уклінний; простонародний (гуміліти)
humiliter низько; принижено; боязко, улєсливо
humus, i *f* земля, ґрунт (гумус, ексгумація)
Hungaria, ae *f* Угорщина (Унгарія)
Hungārus, a, um угорський
hyperocha, ae *f* *грец. син.* **superfluum** надлишок; залишки
hypothēca, ae *f* *грец. син.* **pignus conventum** іпотека, застава (*нерухомого майна, коли майно залишалось у володінні боржника*); договір про заставу (іпотека)
hypothecarius, a, um іпотечний, заставний (*позов, кредитор*)

I

I. C. D. (Iuris Civīlis Doctor) доктор цивільного права
I. D. (Iuris Doctor) доктор права
I. U. D. (Iuris Utrīus Doctor) доктор обох прав (*цивільного і канонічного*); університетський диплом
iacens, entis лежачий; без власника (*про спадщину*)
iaceo, cui, cītum, 2 лежати (*без використання*); залишатися без власника; висіти
iacio, iēcī, iactum, 3 кидати (*жереб*); викидати (*за борт баласт*)
iacto, āvi, ātum, 1 кидати; *pass.* коливатися; **se iactāre** хвалитися, пишатися
iactūra, ae *f* кидання, викидання; збиток
iactus, ūs *m* кидок, кидання каміння (*акт символізував заяву права або титулу на нерухомість*); викидання за борт (*товару*)
iam уже, вже, зараз
iam pridem уже давно
ianua, ae *f* *син.* **foris, is** *f* двері; вхід, доступ; вступ, початок (Янус, Генуя)
Ianuariūs, i *m* січень (*місяць*)
ibi там, тут; тоді, туди
ibīdem там само; саме тут
ico, ici, ictum, 3 бити, ударяти; ранили, вражати

ictus, ūs *m* удар, забите (*місце*); випад; напад; натиск, поштовх; наголос; пульс
idcirco для того, тому
idem, eādem, idem той же самий; один і той же; подібний (ідентичний, ідентура)
identidem неодноразово, постійно, завжди
ideō тому, з тієї причини
idiōta, ae *m* *грец.* недоук, профан; ідіот; *юр.* непідсудний (ідіотизм)
idoneus, a, um пристойний, зручний; придатний; *юр.* платоспроможний (боржник)
ignāvus, a, um бездіяльний
igītur тоді, отже
ignis, is *m* (*abl.* **igni/igne**) вогонь; пожежа; смолоскип, вогнище; випробування вогнем як судовий доказ
ignominia, ae *f* позбавлення доброго імені, безчестя, нещастя
ignominiōsus, a, um безчесний
ignorantia, ae *f* *син.* **imprudētia** незнання (*факту, права, закону*); невігластво; недосвідченість; помилка
ignōro, āvi, ātum, 1 не знати, не мати уявлення (ігнорувати)
ignosco, nōvi, nōtum, 3 вибачати
ignōtus, a, um незнайомий; невідомий; незначний, незнатний; незнаючий, несвідомий
ille, illa, illud (*gen. sing.* **illius**) той (*відомий*); він
illicebra, ae *f* = **illicium, i** *n* спокуса; принада; підбурювання
illex без закону, беззаконно
illibātae = illibāte неухильно, бездоганно
illicet = licet
illicite = impūne незаконно; проти закону; нелегально
illicio, lēxi, lectum, 3 (< **lacio**) заманювати, підбурювати, втягувати
illicitus, a, um недозволений, незаконний
illustris, e *син.* **clarissīmus** сяючий, світлий, славний; знаменитий, видатний; ясновельможний (*почесний титул*)
illustritas, ātis *f* ясновельможність
illustro, āvi, ātum, 1 прикрашати, звеличувати, прославляти (ілюстрація, перлюстрація)
Illici = Piaci Ілірія (Паннонія) ср. в. під протекторатом Швеції
Illyricum, i *n* Ілірик (Ілірія) – римська провінція; гірська країна (*суч. Далмація, Боснія, Албанія*)
imaginarius, a, um той, що (який) здається, вважається; примарний, фіктивний (імажинізм, імажиністський)
imāgo, īnis *f* зображення, відображення, образ; копія; **imagīnes** зображення предків (імідж, імажиніст)
imitatio, ōnis *f* наслідування, копія (імітація)

- imītor, ātus sum**, 1 (*з acc.*) наслідувати, зображувати
- immineo, minui**, —, 2 нависати, стирчати, загрожувати (міна)
- immitto, mīsi, missum**, 3 вплітати, протягувати; відпускати, посилати; *юр.* вводити у володіння; допускати; **immissio** випускання пари, диму, пилу *etc.* на сусідню ділянку
- immō** ні, навпаки; та, аякже, звичайно ж; навіть
- immō vero** мало того; звичайно, певна річ
- immobilis, e** нерухомий (*про майно*)
- immortalis, e** безсмертний, вічний (імортель)
- immūnis, e** вільний від повинностей, недоторканий; **vocatio militiae, pontifices** чоловіки, яким за 45 років; жерці (імунітет, імунізований)
- immunitas, ātis f** (< **munus**) звільнення від повинностей; пільга (*на податки*); *юр.* виняткове право (імунітет)
- immutabilis, e** змінений; незмінний
- impar (impāris)** нерівний, неоднаковий
- impedimentum, i n** перешкода; обоз; багаж; *юр.* законне заперечення (*напр.* шлюбу)
- impedio, pedīvi, pedītum**, 4 перешкоджати, заважати (*правовому ефекту*); заплутати (експедитор)
- impensium, i n** витрата; проценти, відсотки
- impendo, pendī, pensum**, 3 присвячувати; витратити (компенсація)
- impensae, ārum f pl. sin. sumptus** витрати, видатки; вживання
- impensē = impensō** дорого, дорогою ціною
- imperātor, ōris m** «повелитель»; командир; полководець; вождь; *пізніше* почесний титул (імператор)
- imperfectus, a, um** (< **facēre**) незавершений (*закон*); недоконаний; неповний (імперфект)
- imperiālis, e** імператорський
- imperitia, ae f** недосвідченість; невміння; недостача професійних знань
- imperītus, a, um** недосвідчений
- imperium, i n** наказ, правління; вища влада (*держави*); авторитет, значення, вплив (*про особу*); Римська імперія; **ius imperandi** сукупність прав домовласників над членами сім'ї (імперій, імперія)
- impēro, āvi, ātum**, 1 наказувати, управляти, панувати (імперативний)
- impētus, ūs m sin. iracundia** намагання, натиск; напад; жага, пристрасть; афект
- impius, a, um** нечестивий; злочинний
- impleo, plēvi, plētum**, 2 наповнювати; виконувати
- implicātus, a, um** заплутаний

implicītē заплутано; припустімо (імплікація)
implico, plicui, plicitum, 1 заплутувати, збивати з пуття
implōro, āvi, ātum, 1 слізно благати; юр. апелювати
impōno, posui, positum, 3 класти; накладати (обов'язок); нанести, завдати; **impositio servitūtis** встановлення сервітуту (імпо-
 нувати)
importo, portāvi, portatum, 1 ввозити; вносити (імпортувати, ім-
 порт, реімпорт, реекспорт)
importāta = introducta
impossibilis, e неможливий (про умову)
impossibilitas, ātis *f* неможливість
impotentia, ae *f* неможливість, нездатність (вилучас з дії законів)
imprīmis особливо; перш за все; головним чином
imprōbus, a, um непридатний; безчесний, безсоромний (свідок)
impūbes, ēris неповнолітній (з 7 до 14 (12) років; під владою ба-
 тька або опікуна)
impūnē безкарно
impunitas, ātis *f* безкарність (у зв'язку з неповноліттям або само-
 захистом)
impunitus, a, um безкарний, непокараний (по праву)
imputatio, ōnis *f* юридична відповідальність
imprisōno, āvi, ātum, 1 брати під варту
imprudens, entis нерозумний, нерозсудливий, необережний
imprudencia, ae *f* = **ignorantia** незнання, необережність
impūto, putāvi, putatum, 1 ставити за провину; зараховувати
in (з *acc.* або *abl.*) в, на, заради, для, стосовно
in bonis habēre «мати у майні»; преторська бонітарна власність
in integrum restitutio повернення у вихідне становище (обов'язок
 претора)
in iurē в суді (перед судовим магістратом), перша стадія легіса-
 ційного або формулярного процесу
in iurē cessio поступка права (формальний засіб придбання, пере-
 дачі або втрати всіх квіритських прав)
in ius vocatio виклик до суду (позасудове звернення майбутнього
 позивача до майбутнього відповідача із закликом негайно з'я-
 витися до суду (LXII))
in manum conventio виходити заміж
inānis, e пустий, суєтний; спустошений
incendium, i *n* пожежа; підпал
incertus, a, um *syn.* **dubius** невизначений, сумнівний, недостовірний
incestus, a, um нечистий, злочинний; гріховний; **crimen incesti**
 кровозмішування (інцест)
incido, cīdi, cāsūm, 3 падати, потрапляти; кидатись, нападати (ін-
 цидент)

incipio, cēpi, ceptum, 3 починати(ся), приступати
incito, āvi, ātum, 1 приводити в рух, спонукати, заохочувати, підбурювати
incītus, a, um непорушний, нерухомий
in camērā в камері слідчого; приватним чином; закрите судове засідання
incivīle несправедливо
incognītus, a, um невідомий; під чужим ім'ям (інкогніто)
incōla, ae m, f (< **incōlo**, 3) житель, мешканець; особа, яка мешкає в місці свого доміція; поселенець (*той, хто не одержав громадянства*); **ius incolātum** сукупність прав і обов'язків мешканця
incolūmis, e непошкоджений, бездоганний; цілий
incommōdum, i n шкода, збиток; неприємність; незручність
incorporālis, e безтілесний; нематеріальний; неречовий; недоторканий
incorpōro, āvi, ātum, 1 втілювати, включати, вводити (інкорпорувати)
incumbo, cubui, cubītum, 3 налягати; спиратися; нападати, вдиратися (інкубація)
inde звідси; потім, там, звідти
indebilitō несправедливо
indebītus, a, um невинний; незалежний
in bancō на лаві; в судовому засіданні
in brevi коротко
in carne особливо
in contumaciam заочно
in curiā в суді
in duplō, duplum у подвійному розмірі
in excambiō в обіг
in faciendō фактично, дійсно
in forō в суді; у трибуналі; в юрисдикції
in iudiciō у присутності судді; перед суддею; в суді
in iurē за правом, законно
in locō замість
in morā у простроченні
in nucē коротко
in rē у справі; в угоді
in summā у цілому
in totō у цілому
in tutō у безпеці
indecōrus, a, um непристойний; ганебний; бридкий, безславний
indicium, i n заява, показання; донос; доказ
indictio, ōnis f (< **indicto**, 1 звинувачувати) обвинувальний висновок; прокламація, декларація (індикт)

- indefensus, a, um** позбавлений захисту (*відповідач*); той, хто відмовився від захисту; *юр.* відповідач, який не заперечує проти позову
- indefinitus, a, um** безмежний, невизначений
- indemnatus, a, um** неосудний; без суду і слідства
- indemnificatus, a, um** *сер. в.* незастрахований
- indemniss, e** той, що не зазнав збитку
- indignitas, ātis** *f* (< **indignus** негідний) безчестя, приниження, підлість
- indignor, dignatus sum, I** вважати негідним, обурюватися, сердитися, гніватися
- indivisus, a, um** нерозділений, неподільний (*pro rechi*); атом (індивід, індивідуум)
- indo, dīdi, dītum, 3** надавати ім'я; класти, накладати; наводити
- index, icis** *m* *син.* **nuntiātor** показник; виписка; *перен.* донощик, шпигун (індекс, індексація)
- indoctus, a, um** неосвічений, невчений
- indubitatus, a, um** безсумнівний
- indūco, dūxi, ductum, 3** вводити; вносити (індукція)
- inductio, ōnis** *f* індукція, наведення аналогічних прикладів (*для доказу*); *юр.* анулювання, викреслення (індуктивний)
- indulgentia, ae** *f* *сер. в.* (< **indulgeo, dulsī, dultum, 2** поступатися) поблажливість; милість, відпущення гріхів; амністія (індульт, індульгенція)
- induo, dui, dūtum, 3** одягати; засвоювати
- Indus, i** *m* Інд (*річка в Індії*)
- industria, ae** *f* працьовитість, старанність; промисловість (індустрія)
- indutiae, ārum** *fpl.* перемир'я; затишшя; перерва; індульгенція
- inedia, ae** *f* голод, голодування, піст (*церк.*)
- ineo, ii, itum, 4** входити, вступати, приймати
- ineptus, a, um** непридатний, нікчемний, безглуздий
- ineptio, —, —, 4** верзти дурниці; робити дурниці
- iners, inertis** невмілий, бездіяльний (інертний)
- inertia, ae** *f* безчинність; *юр.* недієздатність, лінощі (інерція)
- infamia, ae** *f* неслава, безчестя, сором, ганьба, погана репутація; юридичний інститут
- infamis, e** *син.* **probrus** який має погану репутацію (*засуджені, гладіатори, божевільні*); безчесний
- infans, fantis** *m* (< **in + for** говорити) немовля, дитина (*до 7 років*)
- infanticidium** вбивство народженої потвори (*LXIII*)
- infectus, a, um** незроблений, невиконаний; недоконаний; неможливий (інфект)
- infecundus, a, um** безплідний; неврожайний

- infēlix**, **icis** нещасний, нещасливий; безплідний; **arbor infēlix** шибениця
- infēro**, **intūli**, **illātum**, **inferre** вносити, приносити; починати; **ius inferendi** право поховання
- infērus**, **a**, **um** (> **inferior**, **ius**; **infimus**, **a**, **um** вищий, найвищий ступені) нижній, молодий; підземний (*про богів*)
- infidēlis**, **e** невірний; невіруючий; особа, яка порушує клятву вірності
- infinītum**, **i** *n* безмежність, безкінечність (*правом не схвалюється*)
- infirmītas**, **ātis** *f* (< **infirmo**, **l**) безсилля, безпомічність; хвороба
- infitor**, **ātus sum**, **l** (> **actio in duplum**) заперечувати, навмисно не визнавати (*позову*)
- inflammo**, **āvi**, **ātum**, **l** запалювати, підпалювати; підбурювати
- influo**, **flūxi**, **flūxum**, **z** вливатися, впадати, текти; роздувати (інфляція, інфлюенца)
- informis**, **e** безформний
- informo**, **āvi**, **ātum**, **l** подати вид, форму; повідомляти (інформація)
- infrequens**, **entis** *син.* **indelectus** рідкий, нечастий; (*відмовник (солдат), втрачає римське громадянство і стає рабом vendēre trans Tibērim*)
- infrā** (*з асс.*) нижче, внизу, під, після; в межах (**vide infrā**)
- infūla**, **ae** *f* інфула; **l**) священна головна пов'язка у жерців, весталок, жертвних тварин, а також у послів, що просили миру чи заступництва; **2**) символ святості, недоторканості
- infundo**, **fūdi**, **fūsum**, **z** вливати, наливати, наводнювати (інфузорія)
- ingeniōsus**, **a**, **um** талановитий, обдарований
- ingenium**, **i** *n* талант, розум (геній)
- ingens**, **entis** величезний, могутній
- ingenuītas**, **ātis** *f* благородне походження, шляхетність
- ingenuus**, **a**, **um** туземець; вільнонароджений (**ius ingenuitātis**)
- ingigno**, **genui**, **genītum**, **z** обдарувати при народженні; наділяти; вдихнути
- inglūvies**, **ēi** *f* зоб; ненажерливість
- ingrātus**, **a**, **um** = **non gratus** невдячний; неприємний (**libertus aut emancipātus filius** *лібертин або емансипований син*); особа; іноземний дипломат, який скомпрометував себе
- ingredior**, **gressus sum**, **z** вступати, входити; нападати; *юр.* переслідувати у судовому порядку
- Ingrīa**, **ae** *f* Інгрія (*Угорщина*)
- inhālo**, **āvi**, **ātum**, **l** дихати на; видихати (інгаляція)
- inhīo**, **āvi**, **ātum**, **l** дивитися здивовано (*роззявивши рота*); дивитися з жадністю

inhorresco, horrui, —, 3 задрижати, вжахнутися

iniectio, ōnis f (< **in** + **iacio** = **inicio**, **iēci**, **iectum**, 3 накласти (*руку*)),
накидання; *юр.* «накладання руки» (**manus**) на боржника для
приводу його до претора з метою примусового стягнення або
на незаконно затриманого з метою визволення (ін'єкція)

inimīcus, a, um ворожий, неприязний, недружній

inimīcus, i m недруг; ворог; неприятель, супротивник

iniūialis, e попередній (*допит свідка*)

iniūtiō спочатку; на початку (ініціатива)

initium, i n початок (*якоїсь правової ситуації*); вступ; *pl.* **initia**
походження; принципи; першоелементи; *перен.* богослужіння
(ініціації, ініціали)

iniuria, ae f (< **non** + **ius** *син.* **contumelia** (*LXIII*)) правопорушен-
ня; насильство; безправ'я, несправедливість; протиправна дія
(*наприклад* **damnum**); особиста образа; гвалтування; моральна
шкода (**animus iniurandi**); **actio iniuriarum** (*lex Cornelia*,
13) загальний позов проти образи

iniustus, a, um несправедливий, протизаконний

iniussū без наказу

innātus, a, um (< **innascor**, 3) природний; натуральний

innītor, nīxus sum, 3 упиратися, спиратися, ґрунтуватися; залежа-
ти; закінчуватися

inno, āvi, ātum, 1 плавати, плисти; текти, протікати

innocens, entis *син.* **innoxius, a, um** нешкідливий; невинний, неза-
хищений (Іннокентій)

innominātus, a, um безіменний; нетиповий (*договір*)

innumerābilis, e незліченний

innuptus, a, um неодружений

inopia, ae f (< **in** + **ops**) нужда, бідність; брак, нестача

inopinātus, a, um несподіваний, непередбачений

inquam говорю, стверджую

inquit говорить, каже

inquirō, quisīvi, quisītum, 3 (< **quaero**, 3) досліджувати, розшуку-
вати, шукати (інквізитор)

inquisitio, ōnis f розшук, слідство; дослідження; церковний суд
(*про єресь*); інквізиційний процес на відміну від змагального
(інквізиція)

insania, ae f божевілля; *юр.* непідсудність

insatiābilis, e ненаситний, невтомний; невичерпний

insciens, entis = **inscius, a, um** незнаючий, невмілий

inscribo, scripsi, scriptum, 3 вписувати, надписувати, давати за-
головок; *юр.* звинувачувати у злочині

inscriptio, ōnis f (< **inscribo**, 3) *син.* **libellus inscriptiōnis** напис,
запис; письмове звинувачення (*у злочині*); згода обвинувача у

- випадку, якщо обвинувачуваний буде виправданий, прийняти кару, встановлену за злочин, який він інкримінує обвинувачуваному; в *Digesta* – вступна частина кожного розділу
- insidiae, ārum** *f pl.* (< **insideo**, 2) засідка, підступ; інтриги
- insigne, is** *n* знак; відзнака; *pl.* **insignia** знаки, почесні знаки, символи вищих магістратів (*fascis, gladius, lictōres, sella curūlis, toga praetexta*)
- insignis, e** видатний, визначний (*титул імператорських чиновників*)
- insimul** водночас, у той самий час
- insolitus, a, um** незвичний, незвиклий; *букв.* «тісний прохід»
- insinuatio, ōnis** *f* *букв.* включення, повідомлення; *юр.* внесення документа в протокол; приписи для деяких юридичних дій з часів Костянтина, *напр.* для **donatio**; вчинення (інсинуація)
- insinuo, āvi, ātum, l** класти за пазуху; впускати, пропускати; *юр.* робити заяву перед суддею (інсинуувати)
- inspectio, ōnis** *f* судовий огляд
- inspector, ōris** *m* імператорський чиновник; *букв.* «оглядач»
- inspicio, spēxi, spectum, 3** (< **specio**) дивитися; спостерігати, знайомитися (інспектор, інспекція)
- instans, antis** теперішній
- instantia, ae** *f* наполегливість, наполегливе клопотання (інстанція)
- instanter** негайно
- institor, ōris** *m* (< **insto**, 1) прикажчик, посередник; маклер; агент; торговець (купець); рознощик; керуючий, керівник, службовець (**actio institoria**)
- instituo, stitui, stitūtum, 3** (< **statuo**, 3) засновувати; встановлювати; вирішувати, призначати; навчати; наставляти; виховувати (інституція)
- institutio, ōnis** *f* установа; навчання; вказівка
- institutioēs, um** *f pl.* головні принципи; трактат, посібник з права (інституції)
- institūtum, i** *n* (< **instituo**, 3) рішення, установа; звичай, звичка; інститути римського приватного права: право власності, спадкоємство, сімейний статус, вчення про позови, зобов'язувальне право, інститут рабства [інститут]
- instrumentum, i** *n* *син.* **scriptūra, ae** *f* знаряддя, засіб, документ; інвентар (інструмент, інструментарій)
- instruo, strūxi, structum, 3** наставляти; будувати; навчати, ознайомлювати; споряджати (інструкція, інструктор, інструктувати)
- insūla, ae** *f* (< **in** + **salō**) острів (*місце заслання*); ізольований будинок; прибутковий будинок з кількома поверхами для орендарів із неімущих сімей
- insultus, ūs** *m* стрибок; удар; напад (інсульт)

- insum, infui, inesse** бути властивим; перебувати усередині; бути присутнім; бути в наявності
- insūper** крім того
- intēger, tegra, tegrum** недоторканий; незіпсований; цілий; у попередньому стані; **restitutio in integrum** обов'язок претора (інтегрований)
- integratio, ōnis f** повернення; відновлення (інтеграція)
- integritas, ātis f** бездоганність, чесність; безпека, цілісність (*держави*); недоторканість
- intellectus, ūs m** розуміння, свідомість, вміння; сприйняття, відчуття (інтелект)
- intellēgo, lēxi, lectum, 3** розуміти, сприймати, відчувати; мислити, пізнавати; значити (інтелектуалізувати, інтелігенція, інтелектуал)
- intempresīve** несвоєчасно, недоречно; невчасно
- intendo, tendi, tentum, 3 = intento** натягувати; стверджувати; претендувати; давати позов (інтендант, тенденція)
- intentio, ōnis f** намір, зміст; напруга, зусилля; звинувачення; одна з головних частин позовної формули (інтенція)
- inter (z acc.)** між, серед; у числі (інтер'єр)
- inter coniuges** між чоловіком і жінкою
- inter nos** між нами; довірливо
- inter partes** між сторонами
- intercēdo, cessi, cessum, 3 = intervenio** перебувати між; *юр.* виступати посередником; поєднуватися; бути запорукою
- intercessio, ōnis f** втручання, протест (*народного трибуна*); вступ до чужого зобов'язання; *юр.* виконання, стягнення податків (інтерцесія)
- interdīco, dīxi, dictum, 3** забороняти, відмовляти; наказувати
- interdictio, ōnis f** заперечення, позбавлення; **i. aquae et ignis** вислання (*втрата громадянства і майна*) (інтердикція)
- interdictum, i n (пізніше = actio, ōnis f)** заперечення, відмова; наказ судового магістрата; преторський засіб захисту; **i. Unde vi** проти насильницького захоплення чужої земельної ділянки; **i. Utrūbi (за зразком i. Utī possidētis)** на захист сумлінного володаря рухомістю на протязі року (інтердикт)
- interdiū** вдень
- interdum** інколи, часом, зрідка; між тим
- interest** важливо, має значення; *юр.* зацікавленість у чомусь, особливо в галузі зобов'язувального права (інтерес)
- interficio, fēcī, fectum, 3** вбивати; гинути; знищувати; переривати (*розмову*)
- intērim** тимчасово, тим часом
- ad intērim** тимчасовий, на час

- interlocutio, ōnis f** (< **loquor**, 3) проміжне визначення, у когніційному процесі попередня судова міра (захід), тимчасове рішення; суч. попереднє обговорення спору (*до суду*) (інтерлокуція)
- internus, a, um** внутрішній, глибокий (інтимний, інтернувати)
- interpellatio, ōnis f** «перебивання»; запит у парламенті; заперечення сторони у кримінальному праві; попередження (*боржнику*); притягнення до судової відповідальності (інтерпеляція)
- interpello, āvi, ātum, I** звертатися зі словами; нагадувати; заперечувати, вимагати; затримувати
- interpolatio, ōnis f** «відгладжування»; зміна, вставка (*у тексті*) (інтерполяція)
- interpōno, posui, positum, 3** застосовувати; вставляти; виставляти, висувати; укладати, класти (*гроші*); давати
- interpres, ětis m** (< **interpretor**, I тлумачити, перекладати) «посередник»; тлумач (*законів*); перекладач (інтерпретатор)
- interpretatio, ōnis f** тлумачення (*права*); пояснення; переклад; герменевтика; **i. pontificum** (LXIII) до кінця IV ст. до н. е.; потім **i. prudentium**; з часів принципату **i. прерогатива імператора** (інтерпретація)
- interrogatio, ōnis f** (< **rogatio**) запитання (*відповідача*); допит (*свідка*); запит; висновок (інтеррогація)
- interrōgo, rogāvi, rogātum, I** (< **rogo**, I) питати, запитувати; робити висновок
- interrumpo, rūpi, ruptum, 3** припиняти (*термін давності*) (інтеррупція)
- intersum, interfui, interesse** (*з dat.*) перебувати між; відрізнятись; брати участь, бути присутнім; юр. являти (*майновий*) інтерес
- intervallum, i n** (< **vallum**) «проміжок»; відстань; термін; різниця; **ex intervallō** з відстрочкою (інтервал)
- intervenio, vēni, ventum, 4** «з'являється»; приходити; втручатись; наступати; юр. виступати в суді як позивач, доручитель etc. (інтервент, інтервенція)
- intestabilis, e син. imprōbus, infāmis** позбавлений права бути свідком, складати заповіт; знеславлений
- intestātus, a, um** без заповіту (*померлий*); **intestāto decedēre** померти без заповіту
- intīmus, a, um** (< **intīmo**, I повідомляти) нижній, внутрішній; глибокий (інтимний, інтимно)
- intolerabilis, e** нестерпний
- intōno, tonāvi, tonātum, I** гриміти; голосно говорити, галасувати (інтонація)
- intrā** (*з acc.*) всередині, всередину, протягом; у межах
- intra vires** у межах прав, повноважень

intra fidem у межах віри; той, хто заслуговує на довіру
intrīco, tricāvi, tricātum, 1 заплутувати; розладнувати (інтрига)
intro, āvi, ātum, 1 входити, в'їздити; вступати
introdūco, dūxi, ductum, 3 уводити; допускати; **introducta** *сін.*
importāta речі орендаря квартири (*раби, меблі*) = застава
 [інтродукція]
introho, troiī, troītum, 4 (< **īre**) входити; вступати (*напр.*, на земельну ділянку – **fundum**; або насильницьки в дім – **domum vī, lex Cornelia, 13**)
introitus, ūs *m* доступ, вхід
introspectio, spēxi, spectrum, 3 дивитися в середину; заглядати; зазірати
intueor, intuītus sum, 2 дивитися на; звертати увагу; приглядатися; мати на увазі; обдумувати (інтуїція)
intuītus, ūs *m* очікування; передбачення
inultus, a, um (< **ulciscor** мстити) безкарний, той, кому не помстилися
inutilis, e некорисний, безплідний; недійсний; небезпечний; непридатний; шкідливий
invadiatio, ōnis *f* *сеп. в.* застава, заклад
invadio, āvi, ātum, 1 давати під заставу; закладати
invalidus, a, um нездоровий, немічний; *юр.* недійсний (інвалід)
invecta et illāta господарський інвентар орендаря
invēho, vēxi, vectum, 3 = **invēhor** вводити; приносити; *pass.* в'їхати
invendītus, a, um непроданий
invenio, vēni, ventum, 4 знаходить, відкривати, добувати; **inveniēdo** відкривати (*майно*), встановлювати (*факт*) (інвентаризувати)
inventarium, i *n* *сін.* **repertorium** перепис майна (*під опікою*); інвентар (інвентарний, інвентаризація)
inventio, ōnis *f* винахід; відкриття; винахідливість (інвентаризатор)
inverīto, āvi, ātum, 1 стверджувати; доводити
investigatio, ōnis *f* дослідження (*причин*); дізнання
inveterātus, a, um закоріненний (*звичай*) (**consuetūdo inveterāta**)
invia, ōrum *n pl.* (< **via**) бездоріжжя; недоступність
invicem по черзі; взаємно; **an invicem** з обох боків
invideo, vīdi, vīsum, 2 заздрити; ненавидіти
invidia, ae *f* заздрість; ненависть, зненависть; злоба, ревності
invīdus, a, um заздрісний, недоброчливий, ненависний; ревнивий
invīsus, a, um = **invidiōsus** ненависний, огидний; ворожий
invitatio, ōnis *f* (< **invīto**, 1) запрошення

invītus, a, um (< **invīto**, 1) вимушений, приневолений; небажаний, без згоди, проти волі; мимоволі, всупереч бажанню

invius, a, um недоступний, непрохідний, неприступний

invocatio, ōnis f (< **invōco**, 1 закликати) заклик

iocus, i m жарт, радість, гра; розвага; *юр.* умовна (уявна) угода (**per iocum**)

ipse, ipsa, ipsum (він) сам; **ipso iurē** за законом; **ipso factō** в силу самого факту (соліпсизм)

ira, ae f гнів; пристрасть; злоба

iracundia, ae f *син.* **impētus, ūs m** гнів, запальність, вибух гніву

irascor, irātus sum, 3 гніватися, злитися; дратуватися

irātus, a, um гнівний, розгніваний, сердитий

irrationālis, e нерозумний, несвідомий (іраціональний)

irrealis, e нереальний

irremediābilis, e безповоротний, безвихідний

irreverens, entis нешанобливий (*солдат*), байдужий

irrideo, rīsi, rīsum, 2 (*з асс.*) насміхатися; висміювати

irrigō, āvi, ātum, 1 зрошувати, наводнювати (іригація)

irrisor, ōris m глузій

irrito, āvi, ātum, 1 проголошувати недійсним, відміняти

irritus, a, um (< **ratus**) невдалий, даремний, марний; *юр.* недійсний (*заповіт*)

is, ea, id цей (він), той; **id est** тобто, а саме

iste, ista, istud цей; той, той (*самий*)

ita; ita est так, таким чином

Italia, ae f (*від vitūlus* теля) 1) територія Апеннінського півострова (*грецька назва* Hesperia (*Гесперія*) – *західна країна*); 2) *praefectūra* (складалася з *Риму та діоцезів* – *північні області Італії й Африка*)

Italicus, a, um італійський; що належить до Італії (**ius Italicum**)

itāque тому, таким чином

item також, таким же чином

iter, itinēris n (< **ire**) дорога (*пішки*), рух, поїздка, перехід, марш; право проходу (*земельний сервітут*)

iteratio, ōnis f 1) повторне посідання тієї самої магістратури (*через 10 років*); 2) друга манумісія для придбання римського громадянства латинянами (**Latīni Iuniāni**) (ітерація)

iterum знову, ще раз, вдруге (ітеративний)

itīdem таким самим чином, так само

iubeo, iussi, iussum, 2 наказувати, веліти, визначати; *юр.* схвалювати, приймати (*закон*), постановляти, санкціонувати (*договор*)

iucundus, a, um приємний, милий, принадний

Iudei Іудеї (*релігія іудаїзму була визнана римською державою, але за часів доміанату іудеї позбавилися своїх привілеїв, була відмінена юрисдикція раввінів*)

iudex, iudicis *m* (< **ius** + **dicere**) суддя (*у тому числі третейський або преторський, у формулярному процесі приватна особа (iudex privatus), обирався із спеціального списку присяжних суддів (album iudicum), у якому були тільки сенатори; пізніше Lex Sempronia, 12 – вершини; суддя не мав права приймати рішення у власній справі; в когніційному процесі суддю призначав високий судовий магістрат, який був уже чиновником; рішення по апеляціях завжди приймав суддя найвищого рангу; в юстиніановому праві судді з особливих справ називалися **i. suus** або **i. speciālis (dilectus)**; суддя звичайної компетенції – **i. ordinarius**, з цивільних справ – **i. civilis**, з військових справ – **i. militāris**; судді апеляційної інстанції призначалися імператором – **i. sacri**)*

iudicatio, ōnis *f* = **iudicātum, i** *n* **судове слідство; судочинство; судове рішення; вирок; критика**

iudiciālis, e = **iuridiciālis, e** = **iudiciarius, a, um** **судовий**

iudicium, i *n* **суд; судовий розгляд; позов; рішення; судження; вирок**

iudico, āvi, ātum, l **судити, вирішувати, виносити рішення; мати судження, думку; свідчити**

iugērum, i *n* **югер (міра земельної площі (= 1/4 га (2519 м²)) для визначення земельного податку)**

iugum, i *n* (< **iungo**) **ярмо, хомут; парна запряжка волів, коней; югер (площа односторонньої оранки однією запряжкою) (югер)**

Iulia, ae *f. nomen gentile* **Юлія**

Iulia lex **Юліїв закон, закон Августа про шлюб**

Iulianus, a, um **юліанський**

Iulianus, i *m* (**Salvius**) (**Сальвій**) **Юліан, римський юрист часів імператора Адріана, за дорученням якого склав постійно діючий едикт – edictum perpetuum**

Iulius, i *m* **липень (місяць, названий на честь Юлія Цезаря)**

Iulius, i *m*, *nomen gentile* **Юлій (римське родове ім'я)**

iumentum, i *n* **арх. iugmentum (< iungo) запряжений кінь, в'ючна тварина (кінь, мул, віл)**

iungo, iunxi, iunctum, 3 **зв'язувати; з'єднувати, сполучати; запрягати; виходити заміж; складати (договір, мир) (хунта)**

iunior, iunius (iuvēnis) **молодший; молодий (юніор)**

Iunius, i *m* (**Iuno, ōnis** *f*) **червень (місяць, названий на честь Юнони)**

Iuppiter, Iovis *m* = **Zeus, i** *m* **Юпітер – цар неба, богів і людей, в римській міфології бог-покровитель Риму; йому був присвячений орел (aquila) і головний римський храм на Капітолії; Культ Юпітера відображений і в праві: 1) завдання вищого магістрату**

вбивати щорічно в мур храму Юпітера цвях (**clavum fidēre**); патриціанський жрець фламін Юпітера (**flamen Diālis**) з курільним кріслом посідав у сенаті, шлюб складав у формі конфарації; 3) **iurāre per Iovem lapīdem** урочиста клятва кремнієм (символом Юпітера); 4) **pontifex maxīmus** – колегія понтифіків – жерців культу Юпітера на чолі з великим понтифіком

iura *n pl.* (< **ius**) права; закони; правовий порядок, інститути (*права*); **iura personārum** особисте право; **iura Popūli Romāni** правовий порядок римського народу; **iura novit curia** суд знає закони (*він сам дає правову оцінку*)

iuramentum, **i n = iurandum**, **i n = iusiurandum**, **i n = iuratio**, **ōnis** *f* присяга, клятва (*суддів, судових магістратів*): **Audiātur et altēra pars!** Нехай буде вислухана й інша сторона!

iurātor, **ōris** *m = iurātus* присяжний експерт або оцінювач при цензорі; член колегії присяжних

iuro, **āvī**, **ātum**, **l = iuror**, **l** присягатися, давати клятву

iuris est це законно

iuris praecepta приписи права

iurisconsultus, **i n** юрисконсульт

iurisdictio, **ōnis** *f sin.* **forum** судова компетенція, право суду; влада; підсудність, судочинство [юрисдикція]

iurisperītus, **i m** законодавець; правник; юрист (*досвідчений, компетентний у праві*)

iurisprudentia, **ae** *f* правотворчість; правова наука; галузь права; трактат права (юриспруденція)

ius, **iuris** *n* право; правосуддя; законодавство; закон, суд (юрист, журі)

ius Romānum римське право

ius privātum приватне право

ius publicum публічне право

ius civīle цивільне право

ius gentium право народів, міжнародне право

ius canonīcum канонічне право

ius civitātis право громадянства

ius cogens імперативна норма права

ius crimināle кримінальне право

ius feciāle феціальне право

ius gladii право меча

ius hereditātis спадкове право

ius honorārum посадове (*адміністративне*) право

ius naturāle природне право

ius possessiōnis право володіння

ius praetorium преторське право

ius repraesentatiōnis право представництва

ius sanguinis право крові
ius soli право ґрунту
ius vitae necisque право життя і смерті
iussus, ūs *m* **син.** **iussio, ōnis** *f* наказ, веління; розпорядження (*судового магістрату*)
iussū з наказу (*домовласника*)
iustē справедливо, законно
Iustiniānus, i *m* Юстиніан, візантійський імператор (482–565 pp.) – енергійний правитель, організатор, відновлював традиції Римської імперії, зробив латинську мову офіційною і звелів розробити **Corpus iuris civilis** для зберігання наважливіших цінностей римського права, які інакше могли б загинути; **Iustiniāni novi** – назва студентів першого курсу, що вивчають право, введене Юстиніаном
iustitia, ae *f* справедливість, правосуддя, благочестя (юстиція)
iustus, a, um справедливий, законний; праведний (*церк.*)
iuvat (*з асс.*) корисно
iuvenis, e = iuvenālis, e **син.** **adulescens** молодий, юний, юнацький (*молоді люди віком до 25 років*); колегія молоді
iuvenis, is *m, f* юнак, дівчина
iuventus, ūtis *f* = **iuventa, ae** *f* молодість, юність; юнацтво, молодь
iuvo, iuvi, iutum, i (*з асс.*) допомагати, підтримувати (*ад'ютант*)
iuxtā (*з асс.*) (< **iungo**) біля, поблизу; *юр.* згідно (*із законом*)

К

Kalendae, ārum *f pl. t.* календи (*перше число кожного місяця римського календаря*), коли сплачували борги і відсотки (календи)
Kalendarium, i *n* = **Calendarium** книга обліку банкірів і лихварів для прибутків і витрат; запис народжених (календар)
Karthāgo, inis *f* = **Carthāgo** Карфаген (*місто і римська провінція Африка, з 146 р. до н. е.*)
katapōda *грец. син. лат.* **interpretatio** «Крок за кроком» – назва першої частини *Дігест Юстиніана* (*дослівний переклад тексту грецькою мовою*)
Kiiovia, ae *f* Київ – стільне місто України-Руси
kozācus, i *m* (= **cosācus**) козак
kozaticus, a, um (= **cosaticus**) козацький

L

labefacto, āvi, ātum, i трясти; розхитувати, руйнувати
Labeo, ōnis *m* (**M. Antistius**) Лабейон М. Антістій (45 р. до н. е. – 10/21 р. н. е.), найвидатніший юрист часів Августа; перекона-

ний республіканець, але шанував імператора як наукового авторитета; обіймав посаду претора, відмовився від консулату і присвятив своє життя правознавству. Засновник Прокуліанської школи права. Написав близько 400 творів (*дійшли тільки фрагменти*)

labor, lapsus sum, 3 плисти, текти; падати; помилятися (ляпсус)

labor, ōnis m праця, труд, труднощі, зусилля; *pl.* біль; повинності, відробітки (лаборант, лейборист)

laboriōsus, a, um працьовитий, працелюбний

labōro, āvi, ātum, 1 працювати, старатися; страждати, терпіти (лабораторія, колабораціонізм)

lac, lactis n молоко (галактика, лактація)

Lacaena, ae f грец. спартанка (лакедемонянка)

Lacedaemon, ōnis f грец. Спарта (Лакедемон)

Lacedaemonius, i m спартанець (лакедемонянин)

lacēro, āvi, ātum, 1 роздирати, шматувати; розбивати

Laco, ōnis m спартанець

Laconīca, ae f Спарта (Лаконія, Лаконіка)

lacrīma, ae f сльоза

lacrīmo, āvi, ātum, 1 проливати сльози, слізно молити

lacus, ūs m (< lacūna) озеро

laedo, laesi, laesum, 3 шкодити, ображати; гнівити, кривдити; юр. порушувати право; **nēmīnem laédēre** нікому не шкодити (*заповідь юриста*)

laesio, ōnis f шкода, пошкодження; образа; напад; **laesio maiestātis** образа величності

laetus, a, um (< laetor, ātus sum, 3 радіти) гладкий; благий; веселий (*про «полонених» варварів в Італії та Галлії, які несли військову службу, були як gentiles*), *сер. в. лет* (чужоземець, крипак) (лет)

laevus, a, um лівий (*рука, сторона*); благополучний (*у авгурів*)

lamentabilis, e плачевний, жадібний

lamīna, ae f пластинка; *pl.* гроші

lana, ae f шерсть (*вівці*), вовна; одяг (льон)

lapis, īdis m камінь, каміння; перун (*символ бога грому*); надгробок; **lapidicīna** каменоломня, рудня [лапідарний]

lapīdo, āvi, ātum, 1 закидати, бити камінням

lapillus, i m камінець (*для голосування, білий (+), чорний (—)*) (ляпіс)

lapsus, ūs m (< labor) ковзання; падіння, течія; помилка, промах; **l. linguae** обмовка [ляпсус]

lar, laris m *син. genius* лар (*дух-охоронець землі*); домашнє вогнище, житло

largior, ītus sum, 4 щедро давати, роздавати, дарувати; вибачати

- largitas sponsalicia** *син.* **donatio ante nuptias** передшлюбний подарунок
- largitio imperiālis** щедрість; дар імператора, привілей, милість; *пізніше* державна скарбниця
- largē (largīter)** щедро, вдосталь; часто
- largus, a, um** широкий, щедрий; **largā manū** щедрою рукою
- lascivio, ii, itum, 4** бавитися, псувати, гратися
- lassus, a, um** втомлений
- latebra, ae f** (< **lateo**, 2 бути невідомим, прихованим) = **latitatio, ōnis f** схованка, притулок, затемнення; *перен.* виверт, обставини (латентний)
- latenter** *син.* **clam** потай, тайкома; секретно
- latifundium, i n** (< **latus** широкий, надмірний + **fundus** земельний наділ) маєток; плантація, велике земельне володіння (латифундія, латифундист)
- Latīne** латинською мовою, по-латинськи
- Latīni, ōrum m pl.** латиняни, нащадки стародавнього населення
Лация
- Latīnus, a, um** латинський, римський
- latio, ōnis f** несення, внесення (*законопроект*) (легіслатура)
- latitūdo, inis f** ширина, протяжність
- Latium, i n** Лациї (*область у нижній течії Тібру, центром якої був Рим*); *перен.* Рим, римська держава (= **ius Latii**)
- latro, ōnis m грец.** = **grassator, praedo** розбійник; бандит; пірат
- latrocinium, i n** військова служба (*за наймом*); розбій, бандитизм; грабіж
- latus, ēris n** (< **fero**) бік, сторона (латеральний)
- laudatio, ōnis f** хвала; надгробне слово; похвала
- laudo, āvi, ātum, 1** хвалити; славити, прославляти
- laureātus, a, um** увінчаний лавром (лауреат)
- laureus, a, um** з лавра, лавровий (Лаврентій)
- laurus, i f** лаврове дерево, лавровий вінок; гілка (бакалавр, лавра)
- laus, laudis f** хвала, слава; ухвала; **laus Deo** «хвала Господу» (*початкові слова тексту стародавнього векселя*)
- lautumiae, ārum f pl.** = *грец.* **lithotomiai** каменоломня; тюрма, в'язниця
- lavo, lavi, lautum (lavātum), 1** мити, купати; зрошувати
- lectīca, ae f** носилки, ноші
- lectio, ōnis f** збирання, вибір, читання, урок, лекція
- lector, ōris m** читач (лектор, лекторій)
- lectum, i n** ліжко, ложе (*для їжі, праці*); *перен.* шлюб; катафалк
- lectūra, ae f** читання; те, що необхідно прочитати (лектура)
- lectus, i m** постіль, ложе
- legālis, e** узаконений, законний, правовий; повноправний (легальний)

- legālitas, ātis** *f* законність (легалізація)
- legāti, ōrum** *m pl.* послы (римського народу)
- legatio, ōnis** *f* посольство; доручення; посада легата (делегація)
- lagātum, i** *n* розпорядження власника; відмова по заповіту (легат, легатарій)
- legātus, i** *m* посол, легат, помічник намісника провінції або головнокомандуючого (делегат)
- legē** за законом, за правом
- leges legum** закон законів; природне право
- legio, ōnis** *f* легіон (складався з 4200–6000 піхотинців і 300 вершників); козацький полк, військо (легіонер)
- legislātor, ōris** *m* законодавець; автор законопроекту (легіслатура)
- legitimatō, ōnis** *f* узаконення (*dimej від конкубінату*), визнання батька; наявність права; **I. ad causam** легітимація для участі у справі
- legitīmē** за законом, законно; на законних підставах
- legitīmus, a, um** законний; чинний (легітимний)
- lego, āvi, ātum, I** робити розпорядження за заповітом; командувати (легат)
- lego, legi, lectum, 3** збирати; обирати; читати (делегація, колектив, лекція)
- lena, ae** *f*; **leno, ōnis** *m* = **personae turpes** звідниця; звідник (*хазяїн дому розпусти*)
- lenio, īvi, ītum, 4** заспокоювати; пом'якшувати
- lenis, e** м'який, спокійний; ніжний
- lenocinium, i** *m* *син. adulterium* (*lex Iulia, 45*) звідництво, зводини (*суворо каралися*)
- lentē** поволі; спокійно; в'яло, мляво
- lentus, a, um** повільний, млявий
- leo, leōnis** *m* *грец.* лев; сузір'я (лев, леопард)
- Leonīdas, ae** *m* *грец.* Леонід (*спартанський цар з 491 р. до н. е.*)
- leonīnus, a, um** лев'ячий
- sociētās leonīna** (*Dig.*) лев'яче співтовариство (*від якого одна сторона має вигоду, а інша тільки тягар*)
- lepos, ōris** *m* краса, принада; гумор
- lepus, ōris** *m, f* *засць; сузір'я*
- lessus** (*асс. um; інші відмінки не зустрічаються*) *m* *арх.* плач (*над небіжчиком, ридання на похоронах (LXIII)*), голосіння
- letālis, e** (< **letum** смерть) смертельний, смертоносний (*хвороба, рана, отрута*); **exītus letālis** (*мед.*) смертельний випадок (летальний, летаргія)
- levir, levīris** *m* (*Dig.*) дівер
- levis, e** легкий, легковажний; незначний; гладкий, рівний; дешевий

levīter легко

levo, āvi, ātum, 1 полегшити, піднімати; зменшити; *юр.* стягати податки (*Dig.*); *pass.* **levāri** підніматися (елеватор, елевація)

lex, legis f (< **ilex** дуб, збір жолудів) закон, правова норма; правило, принцип; порядок; визначення, рішення; договір, угода; *pl.* право управління, влада; віросповідання; збірки законів; **lex iubit** закон наказує; **leges publicae** закони, прийняті на коміціях = (формальний) суверенітет римського народу; **lege uti** чинити за законом; **leges libertasque C.** конституція республіки; **sine legē** без усякого порядку; **lex mancipii** договір про купівлю-продаж, купча; **lex (leges) Christiāna** християнська віра *etc.* (легато, легалізм, легітимізм)

libellus, i m (< **liber**) книжка, невеликий твір; заява (*письмова*); список; прохання, клопотання, скарга; посвідчення

libens, entis радий, охочий, той, хто охоче працює (*із задоволенням*), готовий, прихильний, доброзичливий

libenter охоче, із задоволенням

liber, libēra, libērum вільний; незалежний (ліберальний, лібералізм)

liber, libri m луб, лико, книга; твір; *юр.* угода (лібрето, екслібрис)

liberālis, e вільний, щедрий; ввічливий (ліберал, ліберті)

librarius, i m переписувач; писар; учитель грамоти

libēri, ōrum m pl. *син.* **fili** діти (*вільнонароджені, на відміну від рабів, які входили в ту ж саму familia*)

libēro, āvi, ātum, 1 (*з abl.*) звільняти (*від податків*), повертати (*незалежність*) (лібералізація)

libertas, ātis f воля, свобода; щирість, привілей, імунітет; право брати участь у виборах; розпуста; *pl.* вольності

libertatio, ōnis f вільність

libertīnus, i m вільновідпущеник; слобожанин (лібертин)

libertus, a, um вільновідпущений (*раб*) (ліберт)

libet, libuit, libēre треба; бажано

libīdo, īnis f прагнення, пристрасть, потяг; бажання; любовстрасть; сваволя (лібідо)

libītus, ūs m (< **libet**) розсуд; примха

libra, ae f римський фунт (327,45 г); терези; рівновага; сузір'я (ліра (*італійська*), лівр (*французький*))

librīpens, endis m вагар (*присутній при формальних угодах*)

licentia, ae f (< **licet**) дозвіл; пільга; можливість, правомочність; влада, свобода дій (*вольниця*) (ліцензія, ліценція)

liceo, ui, itum, 2 = liceor, licitus sum, 2 продавати; оцінювати; пропонувати (*покупцеві*)

licitatio, ōnis f пропозиція, надбавка до ціни (*на торгах*), аукціон

- licet, licuit (licitum est)**, 2 (з *acc. c. inf.*) дозволено, можна (ліцензувати, ліція, ліценціат)
- licitor, ōris m** (< **ligo**, 1) служитель, почесна охорона при консулі, преторі, диктаторі з поліцейськими функціями (ліктор, лікторський)
- Licinius, i m, nomen gentile** (Марк) Ліціній (Красс), автор *lex Licinia* (62 р. до н. е.) (передбачав негайну передачу кожного проголошеного законопроекту в державний архів – *aerarium populi Romani*)
- licitus, a, um (illicitus, a, um)** дозволений (недозволений); **religio licita** = Iudaei
- ligo, āvi, ātum**, 1 зв'язувати; стискати; сковувати (лігатура, ліга)
- Lilybaetānus, a, um** сицилійський
- Lilybaeum, i n** Лілібей (міс на Сицилії)
- limen, ĩnis n** поріг, двері, вхід; оселя; дім
- limes, ĩtis m** (< **limĭto**, 1) обмежувати; розмежовувати) межа, кордон; рубіж (лімес, ліміт, лімітація, лімітний)
- linea, ae f** букв. «нитка лляна»; лінія, рядок; риска (лінеарний)
- lingua, ae f** мова, красномовність (лінгвістика)
- linum, i n** льон; полотно
- liquet** ясно; **non liquet (N. L.)** неясно (примітка про неясність питання)
- liquidus, a, um (liqueo, liqui (licui))**, – 2 бути прозорим; бути очевидним) рідкий; чистий, прозорий, ясний (ліквідувати, ліквідація, ліквідність, ліквідний)
- liquor, ōris m** рідина, волога (лікер)
- lis, litis f** сварка, суперечка; суд, позов (літіс контестаціо)
- litĭgo, āvi, ātum**, 1 сперечатися, сваритися; судитися, звертатися до суду
- littĕra, ae f** риса; літера, почерк (літер)
- littĕrae, ārum f pl.** наука, писемність, грамота, лист; *юр.* судовий акт; документ, указ (література)
- litterālis, e** письмовий, писемний (літеральний)
- litteralĭter** письмово
- litterātĭm** «по літерах», буквально
- litus, ōris n** морський берег, узбережжя
- livor, ōris m** заздрість
- Livius, i m, cognōmen (Titus)** (Тіт) Лівій (59 р. до н. е. – 17 р. н. е.) (талановитий римський письменник і великий історик (латинський Геродот), автор *Ab Urbe condita* («Від заснування Риму») в 142-х книгах)
- locālis, e** місцевий; розміщений (локальний)
- locatio-conductio, ōnis f** договір найму; оренда
- locātor, ōris m** орендодавець, хто здає в оренду (локатор)

- locō** замість; на зразок, подібно
- loco, āvi, ātum**, 1 оселяти, розміщувати; виходити заміж (**l. in matrimonium**); здати внайми, в оренду (локація)
- locus, i m** місце, місцевість; **loca n pl.** околиця; **locus regit actum** місце керує актом; **loco citāto (loc. cit.)** (екон. локо)
- longē** далеко, вдалині; вздовж
- longitūdo, īnis f** довжина, протяжність
- longus, a, um** довгий; довговічний; далекий, високий (пролонгація)
- loquor, locūtus sum**, 3 говорити, розповідати, бесідувати, вести переговори, перемовини (колоквіум)
- luceo, luxi, –**, 2 бути світлим, світити, блищати, сяяти (Люцифер)
- lucerna, ae f** лампада, ліхтар, світильник
- lucidus, a, um** світлий; сяючий, ясний; **lucīda itervalla** моменти просвітлення для **furiōsi**
- lucrātīvus, a, um** прибутковий, вигідний
- lucrum, i n** вигода; прибуток; нажива; **lucrum cessans** втрачена вигода; **lucri causa** заради наживи
- luctus, ūs m** смуток, скорбота, траур (*після смерті чоловік була вдова повинна носити траурний одяг і не виходити заміж 10 місяців, інакше вона ставала persōna infāmis*)
- ludo, lusi, lusum**, 3 грати (*в кості, на сцені*), бавитися; обманювати (ілюзія)
- ludus, i m** (*в м'яч*); присудження до гладіаторських ігор; **ludi gladiatorii** публічні гладіаторські ігри; **ludus litterarius** школа (*початкова*); **ludi magister** учитель (*шкільний*) (прелюдія)
- luēs, is f** зараза, заразна хвороба (люес)
- lugeo, luxi, luctum**, 2 оплакувати, сумувати; носити траур
- lumen, īnis n** світло, світило; свічка; **pl. lumīna** очі, ясність; краса життя (ілюмінатор, люмінісценція)
- luna, ae f (Luna) arch.** **lucna** місяць (*небесне тіло*); богиня місяця (лунатик, лунатизм, лунати)
- luo, lui, luitūrus**, 3 омивати, очищати; заплатити; звільняти; спокутувати (люес)
- lupa, ae f** вовчиця; повія, проститутка; **lupa Capitolīna** емблема Риму – Капітолійська вовчиця (*зображували на монетах*) (лупанар)
- lupus, i m arch.** **lucus** вовк; морський вовк (*риба*); *техн.* гак; **lupīnum caput** вовча голова (*людина поза законом*); **lupus in fabūlis** про вовка поговорка; **Homo homīni lupus est (Plautus)** Людина людині вовк (*Плавт, III ст. до н. е.*) [лупин, люпус]
- lustro, āvi, ātum**, 1 оглядати, обходити; світити; очищати (люстрація, люстра, перлюстрація, ілюстрація)
- lustrum, i n** «перевибори», звіт магістратів перед населенням

(один раз на 5 років); очисна жертва після перепису населення (цензу) (на Марсовому полі військовий парад)

lusus, ūs m (< **ludo**) гра, забава, жарт

lux, lucis f світло; світоч, слава; день; життя (люкс, Люцифер)

luxuria, ae f розкіш; необережність, марнотратність

luxus, ūs m пишнота, надмірна розкіш; лишок, розпушта (люкс, люксівський)

luxuriōsus, a, um пишний, розкішний (люксовий, люксусовий)

Lycæum, i n Ліцей, філософська школа Арістотеля в Афінах; спочатку гімнасій на честь Аполлона Лікейського

Lycurgus, i m Лікург (цар Спарти VI ст. до н. е. і законодавець)

lyra, ae f грец. ліра (музичний інструмент); пісня; сузір'я Ліри (ліричний)

М

M. – скор. **mille** тисяча (мільйон, мільйонер)

Macedonia, ae f Македонія (римська провінція з 148 р. до н. е.)

machīna, ae f грец. механізм, знаряддя; осадна машина (машина)

machīnor, ātus sum, i творити, виготовляти; придумувати, вигадувати (махінація, махінатор)

machio, ōnis m будівник, каменярь (порівняй фр. *maçon*)

machmetista, ae m магометанин, мусульманин

machātor, ōris m вбивця

macte! чудово! відмінно!

macto, āvi, ātum, i славити, шанувати, звеличувати, умилювати; вбивати

mactus, a, um уславлений

macūla, ae f (< **macūlo**, 1) пляма; ганьба (макулатура)

Maecēnas, ātis m Меценат (римський аристократ, покровитель поетів); спонсор (меценатство)

maestus, a, um сумний, засмучений

maeror, ōris m (< **maereo**, 2 сумувати, журитися) сум, журба, жаль

Maevius, i m, nomen Мевій (ім'я родове)

mage арх. = **magis** більше; швидше (магізм)

magīa, ae f син. **artes magīcae** = **crimen** мистецтво магів; ворожитство; астрологія (злочин карався смертю) (магія)

magīcus, a, um ворожбитський, чарівний (магічний)

magester, tri m арх. = **magister, tri m** «вищий» начальник; командуючий; майстер, учитель; наставник (ремісничого цеху); голова; керуючий; магістр (учене звання); **magister memoriae** референт імператора; **magister navis** капітан судна (магістр, майстер, маестро, магістраль, магістрант)

magisterium, i n сер. в. наказ

- magistra, ae** *f* начальниця, керівниця; наставниця, учителька (магістрантка)
- magistrātus, ūs** *m* посадова особа, урядовець; почесна посада; уряд; влада; магістрат; **m. popŭli Romāni** республіканські органи вищої влади і управління
- magnātes, ium** *m pl. 1.* магнати; великі землевласники; можновладці; вельможі (магнат, магнатка, магнатство, магнатський)
- magnitŭdo, inis** *f* = *арх.* **magnitas, ātis** *f*, **magnities, ēi** *f* величина, велич; значення; великий розмір; могутність; перевершеність
- magnus, a, um** великий, гучний, багатий; **magna culpa dolus est** груба необережність є злий намір
- magnopere** (< **magnus** + **opus**) дуже, великою мірою
- magus, i** *m грец.* жрець, чарівник (*маг*)
- maior, maius** більший, старший, важливіший, значніший (майор)
- maiores, um** *m pl.* предки (*родичі по висхідній*)
- maiestas, ātis** *f* авторитет, гідність, святість; велич, величність (*особливо дуржави, римського народу, пізніше імператора* (princĭpis, augusta)); суверенітет
- Maius, i** *m (mensis)* травень (*місяць*)
- malē** погано; невдало, бідно, дуже; *юр.* несправедливо, протизаконно; **male dictum** лайка, лайливе слово
- maledīco, dīxi, dictum**, 3 ганити, лаяти, лихословити, проклинати; **maledīcus, a, um** лихомовний, лайливий
- maleficium, i** *n* злочин, правопорушення, злодіяння; поганий вчинок, шкода, лиходійство
- maleficus, i** *m* злочинець
- malignus, a, um** злий, скупий; заздрісний
- malitia, ae** *f* злий намір; злість, ненависть; зла воля, підступність, спритність
- malo, malui, -, malle** (< **magis** + **volo**) віддавати перевагу; більше хотіти, воліти
- malum, i** *n* яблуко, плід
- malum, i** *n* зло, нещастя, лихо, горе; хвороба; лихий намір; вада, шкода; недолік
- malus, a, um** поганий, дурний, злий; безсовісний; лихий; неправильний; болісний; **dolus malus = malus animus** злий намір
- maniceps, cipis** *m* (< **manus** + **capio**) той, хто наклав руку на річ; власник, орендар; представник; *юр.* відкупник державних прибутків; підприємець; начальник поштової станції
- mancipatio, ōnis** *f* (< **mancipio**, 1) формальна передача або придбання у власність, тобто юридично оформлена купівля (*урочистий обряд у присутності п'ятьох свідків*); *юр.* купівля або продаж (манципація)

- mancipium, i n arch.** = **mancipatio**; **res mancīpi** (= **mancīpi**) 1) речі, передача яких у власність відбувалася шляхом манципації (земельні ділянки в Італії, будівлі, раби, сільськогосподарська худоба); 2) раб (рабиня); 3) *юр.* купівля; право власності, власність (манципій, манципований)
- mancīpo, āvi, ātum, l** передавати, продавати у власність (за обрядом манципації); поступатися (манципувати)
- mandātor, ōris m** поручитель; замовник; організатор; повірений (мандатарій)
- mando, āvi, ātum, l** (< **manus + do**) доручати, передавати (судовий наказ); **mandāmus** судовий наказ (мандатний)
- mandātum, i n** доручення, договір, мандат; наказ, указ імператора; *юр.* застава майна без покриття; консенсуальний контракт; **mandātu** за дорученням (мандат)
- mandūco, āvi, ātum, l** жувати, їсти
- mane** (*arch. mani*) вранці, рано; ранок
- maneo, mansi, mansum, 2** залишатися; продовжувати; тривати; дотримуватися; очікувати (манера, іманентний)
- manes, ium n pl.** (< **manus arch.** хороший, добрий) добрі духи підземного світу і покійників-предків по відношенню до живих; тіні небіжчиків, покійників (мани)
- mania, ae f greц.** безумство (манія)
- manifestus, a, um** певний, явний, очевидний, відкритий; той, кого спіймали на місці злочину; **nec manifestus** невідкритий; спійманий пізніше (маніфест)
- manipūlus, i m** (< **manus + pleo**) сніп; загін воїнів (числом від 60 до 120 чол. = 1/3 когорти) (маніпул, маніпуляція)
- manumissio, ōnis f** «звільнення з-під влади»; *юр.* акт відпускання на волю (раба), надання свободи; **festūca** прут, лозина (для обряду манумісії) (манумісія)
- manumissor, ōris m** той, хто відпускає раба на волю (*Dig.*)
- manumitto, mīsi, misum, 3** звільняти з рабства, відпускати (раба) на волю, тобто з-під руки; здійснювати манумісію
- manuālis, e** ручний (млин римських солдатів) (мануальний)
- manus, ūs f** рука, влада; присяга (на Біблії); сила, насильство; черк; загін, зграя; абордажний гак; **lex in manibus ser. v.** закон сили; **brevī manū** (*Dig.*) негайно; **longā manū** (*Dig.*) поволі; **manus militum** загін; **manus praedōnum** банда, зграя, ватага
- Marcus, i m, praenōmen** Марк (власне ім'я)
- mare, is n** (*abl. sing. -i*) (= **res commūnes omnium**) море, морський берег; морська вода; **mare altum (apertum)** відкрите море (морський простір; перебуває в загальному користуванні); **mare clausum** закрите море (у володінні однієї держави) (мариніст, субмарина, гардемарин)

- maritimus, a, um** = **marinus** морський, прибережний, приморський (Марійка, Марина, маринад)
- marita, ae** *f* дружина, наречена
- maritus, a, um** шлюбний, подружній
- maritus, i m** (< **marito**, *l* видавати заміж) чоловік, жених, наречений; *pl.* подружжя
- Mars, Martis** *m* спочатку бог-покровитель стад; римський бог війни; війна; Марс (*планета*)
- Martius, i m** (*mensis*) березень (*місяць на честь Марса*)
- Martiālis, is m** (**Marcus Valerius** Марк Валерій) Марціал (43–104 рр. н. е., римський поет-епіграміст народився в Іспанії) (*cum grano salis* – іронічно)
- masculinus, a, um** (< **mas** = **masculus** муж) чоловічий; сильний; мужній
- mater, matris** *f* мати, мати сім'ї; **mater familias** почесне позначення (матриця)
- materia, ae** *f* = **materies, ēi** *f* *син.* **substantia** деревина (*ліс*), матеріал, речовина, першооснова (*будь-якого знання*), зміст, причина; **materia prima** першооснова (матерія, матеріальний)
- matertēra, ae** *f* сестра матері (*тітка*)
- mathematici** *грец. син.* **astrolōgi** математики; астрологи (*складання гороскопів належить до artes magicae. заборонялось senatusconsultum de m-s.*)
- martimonium, i n** (< **mater**; *син.* **nuptiae** весілля) шлюб, подружжя; **m. cum manū** шлюб із владою чоловіка над жінкою (*суворий*), **m. sine manū** шлюб без влади (*вільний*)
- matrōna, ae** *f* *син.* **materfamilias** статечна, заміжня жінка; подружжя (матрона, мадонна, мадам, мадемуазель)
- matruēlis, is m** двоюрідний брат (*з боку матері*)
- matūrē** вчасно
- matūrus, a, um** зрілий, передчасний, завершений; вагітний; повний
- maxīme** більше за все, особливо
- maximus, a, um** *арх.* **maximus** найбільший (максимум, максимальний, Мاکсим)
- meātus, ūs m** (< **meo**) хід, рух, течія (*maris*); коловорот; вихід; гирло
- mechanica, ae** *f* *грец.* механіка
- medeor, –**, 2 (*z dat.*) лікувати, зцілювати; *перен.* допомагати, полегшувати; **ars medendi** медицина, наука лікування (медик)
- medians, antis m** посередник
- medicamentum, i n** ліки (медикамент)
- medicīna, ae** *f* *син.* **ars** наука лікування; лікувальний засіб; ліки; отрута; *перен.* полегшення; **medicīna forensis** судова медицина (медицина)

- medīcus, a, um** = **medicīnus, a, um** = **medicionālis**, е лікарський, медичний, цілющий
- medīcus, i m** лікар; хірург (**officīna, ae f** кабінет (лікаря)); **medīcus pecōrum** ветеринарний лікар (*професія лікаря вважалася вільною*)
- mediocris, e** середній; помірний; задовільний; центральний
- mediocrītas, ātis f** посередність, середина; помірність
- mediocrīter** посередньо; помірно; більш-менш
- medium, i n** середина, центр
- medius, a, um** той, що знаходиться посередині; половинний, середній, помірний; звичайний, нейтральний, центральний (меридіан, медіальний)
- medītor, ātus sum, l** обмірковувати, обдумувати, ретельно підготовляти (медитація)
- mel, mellis n** мед; солодоші (мармелад, Мелітополь, меліса, мелітоза)
- meliior, melius** кращий, краще (меліорація)
- mellīfex, īcis m** бджоляр, бджолознавець
- mellificium, i n** пасіка
- membra, ae f** учасниця
- membrum, i n** член (*тіла*); *pl.* тіло; частина цілого; учасники (*студенти*); кімната, приміщення; **pro membrō** око за око (мембрана)
- memīni, meminisse** (*неправильне дієслово*) = **memōro, l** пам'ятати, згадувати, пригадувати (ремінісценція, мемуари)
- memor, ōris** хто пам'ятає; вдячний; **memor sum** я вдячний, я пам'ятаю
- memorabilis, e** = **memorandus, a, um** достопам'ятний; чудовий; хто гідний уваги (меморіальний, меморандум)
- memōria, ae f** пам'ять, спомин, спогад, пам'ятка (меморія, меморіал)
- memorīter** на пам'ять, напам'ять
- memōro, āvi, ātum, l** нагадувати, згадувати; називати, розповідати; **memento mori** пам'ятай, що ти смертний
- mendāx, ācis** (< **mentior, 4; mentior nisi...** (*формула клятви*)) брехливий, оманливий; фальшивий; **mendax etiam fur est** брехун – також злодій
- mens, mentis f** розум, воля, мислення, розсудливість; настрої, дух, душа (*душевний склад*); свідомість, совість; думка, уявлення або спомин; судження; намір, план, рішення; **mens legis** дух закону, намір законодавця; **mente capti** фізично хворі (= **dementes**); **reservatio mentālis (r. m.)** мисленна оговорка (*задня думка*) (ментор, менталітет, момент, мент)
- mensa, ae f** стіл, блюдо (*для трав*); міняльна лавка, крамниця, лоток; банк; **m. argentarii** стіл міняйла

- mensis, is m** місяць (*календарний*) (семестр)
- menstruālis, e** щомісячний
- menstruum, i n** щомісячна платня
- mensularius, i m** (*Dig.*) міняйло
- mensūra, ae f** (< **metior**, 4) (*Dig.*) вимір; міра, величина; характер, властивість; **agri mensor** землемір (мензурка, мензура, мензуральний)
- mentio, ōnis f** згадування, бесіда; зговір, змова
- mentior, itus sum**, 4 брехати, вигадувати; симулювати; порушувати слово
- meo, āvi, ātum**, 1 ходити, йти, рухатися
- mercātor, ōris m** (< **mercor**, 1) купець; покупець; торгівець; **lex mercatoria** МЕРП (*міжнародне економічне право*)
- mercatorius, a, um** купецький, торговий, гондлярський (меркантильний, ~іст)
- mercaturā, ae f** *син.* **commercium**, **i n** купецтво; торгівля, придбання (Меркурій, меркуріали)
- mercennarius, i m, f** найманець, поденник, поденщик (*купецький стан*)
- merces, ēdis f** платня, орендна платня, винагорода за послуги; прибуток, збитки; вартість; гонорар (мерсеризувати, мерсеризація, мерсеризований)
- mercor, ātus sum**, 1 (< **merx**) придбати; купувати
- mereo, ui, itum**, 2 = **mereor, itus sum**, 2 заслужувати, бути гідним; заробляти; робити послуги; турбуватися
- meretrīx, icis f** *син.* **mulies quaestuarīa** = **femīna probrosa, lena** = **persōna turpis** блудниця, повія; проститутка; хазяйка притону; **vectigal meretricium** спеціальний податок для проституток
- mergo, mersi, mersum**, 3 занурювати, топити; знищувати (*про корабель, державу*)
- mergunt sortem usūrae** проценти перебільшують капітал
- meridies, ēi m** (< **medius** + **dies**) полудень, південь; середина (меридіан)
- meritō** по заслугі; справедливо
- meritum, i n** заслуга, винагорода; ласка; *юр.* претензія; сутність; **meritum causa** сутність спору
- meritus, a, um** = **merens, entis** заслужений, достойний
- merus, a, um** чистий, незмішаний з водою (*про вино*); щирий, правдивий
- merx, mercis f** = **mercimonium**, **i n** товар (*комерційний*); *перен.* торговельне майно; **Mercis appellatiōne homīnes non continēre**. Слово «товар» не стосується людей (комерція, маркетинг)
- Messāna, ae f** Месана (*місто в Сицилії*)
- messis, is f** (< **meto**, (**messui**), **messum**, 3) жнива; збиральні роботи

- metallum, i n** грец. метал; рудня; **damnatio in matallum** присудження (*раба*) до довічної праці в рудні
- metior, mensus sum, 4** міряти, вимірювати, відміряти (метр)
- metropōlis, is f** грец. метрополія, місто-колонізатор; головне місто; обласний центр
- metuo, ui, ūtum, 3** боятися, уникати; не терпіти; остерігатися, берегтися
- metus, ūs m** страх, боязнь; побоювання; небезпека; погроза; юр. шахрайство, насилля
- meus, a, um** мій, належний мені; **meum est** належить мені, моя власність (мадонна, монсеньйор)
- migro, āvi, ātum, 1** переселятися (*в іншу квартиру etc.*); переходити, переїздити; мінятися, змінюватися; юр. порушувати закон; **ius migrandi** міграційне право (міграція)
- miles, itis m** воїн, солдат, боєць; піший солдат; поліцейський; *pl.* солдати, піхота, військо; **delicta militum** військові делікти; **magister militum** голова кінноти; **ius singulāre** пільги для солдатів (міліція)
- milia, ium n pl.** від **mille** тисячі (мільйон, мільйонер)
- militāris, e** солдатський, воїнський, воєнний (мілітаризм)
- mille** (*скор. М.*) тисяча; *перен.* велика кількість; **mille passus** римська миля (= 1478,7 м) (миля)
- militia, ae f** міліція, похід, війна, кампанія; військова служба; військо, армія (*військова повинність за межами Риму*)
- milito, āvi, ātum, 1** бути солдатом, перебувати на військовій службі; боротися; служити; воювати (мілітаризм)
- minae, ārum f pl.** (< **minior**) зубці, виступи; *перен.* погроза (міна, міномет)
- minimus, a, um** (< **parvus** малий) найменший, молодший син; **Minima non curat praetor.** Міський суддя (претор) не займається дрібницями (мінімальний, мінімум)
- minister, tri m** (< **minus**) міністр, служник, слуга; помічник (*судді*) (міністр)
- ministerium, i n** (< **ministro, 1**) служба, служіння; посада; уряд; заняття, пост (міністерство, мін'юст)
- ministerius, i m** службовець
- ministra, ae f** помічниця
- ministro, āvi, ātum, 1** служити; доставляти, вести; правити (адміністрація)
- minor, minus** (< **parvus**) менший, молодший; малий; юр. неповнолітній (*до 25 років*); **minor iurāre non potest** неповнолітній не може приймати присягу (мінори)
- minuo, ui, ūtum, 3** зменшувати, знижувати, обмежувати, знизити; **capitis deminutio** обмеження правоздатності

Minōs, ōis *m* грец. Мінос, цар Криту, після смерті став суддею в підземному царстві

mirabilis, e = mirificus, a, um = mirus, a, um = mirandus, a, um (< **miror**, 1 дивуватися) дивовижний, чудний, незвичайний, гідний подиву; **mirum! miraculum!** о, чудо! о, диво! (міраклъ)

misceo, miscui, mixtum, 2 мішати, змішувати; спілкуватися; **actio mixta** мішаний позов (метис, проміскуїтет)

miser, misera, miserum (< **misēror**) = **miserabilis, e** нещасний; бідний; жалюгідний; плачевний; незвичайний; **misēret** жаль (мізерний, мізантроп)

miseria, ae *f* горе, біда, лихо; нещастя; труднощі, боязнь

misericordia, ae *f* милосердя, співчуття, жалість; крик; *юр.* скарга; штраф; **m. communis** штраф, накладений на общину

misēror, ātus sum, 1 співчувати, жалкувати

missio, ōnis *f* (< **mitto**, 3) посилка, відправлення; звільнення, відпустка, дипломатична місія; *юр.* введення у володіння; **missio honesta** почесне звільнення з війська (місія, місіонер)

mitis, e (< **mitesco**, 3 м'якшати) м'який, поблажливий; **ius mite** м'яке право

mitto, misi, missum, 3 посилати, пускати, кидати, метати; *юр.* вводити у володіння (емісія, емісар)

mobilis, e рухливий, мінливий; **res mobiles** рухомість; **res immobiles** нерухомість (меблі, мобілізація, мобільний)

moderanter *син.* **moderāto** помірно, в міру

moderātus, a, um *син.* **modicus, a, um** помірний, стриманий, спокійний (модерато)

modernus, a, um новий, теперішній, сучасний (модернізація)

Modestinus, i *m* (Herennius) (Гереній) Модестін (*III ст. н. е.*) – класичний римський юрист, учень Ульпіана, володів добре грецькою мовою; автор *Responsa, Regūlae, Pandecta, De praescriptionibus, De excusationibus*, де заторкнув усі галузі права; належав до числа авторитетних юристів

modestus, a, um помірний, стриманий (Модест)

modo лише, тільки (що)

modo... modo то... то

modus, i *m* міра, об'єм, спосіб; ритм, порядок, форма, спосіб дії; правило (мода, модус, модуляція, модифікація)

moenia, ium *n pl.* міські стіни, укріплення; житло; палац; місто

molendinum, i *n* *син.* **molina, ae** *f* млин (*ручний у римських легіонерів у поході*)

moles, is *f* маса, скеля, величезна споруда; громада, брила (молекула)

molestia, ae *f* тягар; неприємність

molestus, a, um обтяжливий, важкий; гнітючий

molior, itus sum, 4 пом'якшувати, розслабляти
mollis, е м'який, ніжний, слабкий (моллюск)
molo, ui, itum, 3 молоти
momentarius, a, um негайний, тимчасовий
momento, āvi, ātum, 1 *сер. в.* звертати увагу (момент)
momentum, i n рухома сила; момент, теперішній час
monāchus, i m грец. чернець (монах)
monasterium, i n = monachium, i n монастир
moneo, ui, itum, 2 умовляти, застерігати, наставляти, повчати, закликати (монітор, монета)
monopolium, i n грец. виняткове право торгівлі (монополія)
mons, montis m гора, скеля
monstro, āvi, ātum, 1 вказувати, показувати, доносити, визначати (демонстрація)
monstrum, i n знак, дивина, чудовисько; виродок (*народжена дитина*) (монстр)
montānus, a, um гірський, гористий
monumentum, i n пам'ятник, надгробок; *букв.* «згадування»; **monumenta publica** документи публічних архівів (*тому достовірні*) (монумент)
mora, ae f затримка, зволікання; гаяння часу, час; *юр.* прострочка, відстрочка; **sine morā** негайно (мора)
morbus, i m хвороба, недуга; **m. temporarius** тимчасова; **m. perpetuus** постійна; **m. comitiālis** падуча (= *epilepsia*)
mordeo, momordi, morsum, 2 кусати, гризти, пожирати; мучити (морда)
mores, um m pl. звичаї; мораль
morigērus, a, um слухняний
morior, mortuus sum, 3 вмирати, гинути; згасати (морг)
moror, ātus sum, 1 затримуватися, баритися, зволікати; дати відстрочку (*сплати*); відкласти виконання (*зобов'язання*) (мораторій)
mors, mortris f смерть, кров, вбивство; труп; **mors civilis** громадянська смерть (*позбавлення усіх громадянських прав*); **Crimina morte extinguuntur** смерть припиняє злочин (амортизація)
morsus, ūs m (< mordeo) укус, кусання
mortālis, e смертний; людський; земний (натюрморт, сальто мортале)
mortuus, a, um син. defunctus мертвий; померлий; мертвонароджений (*про дитину*)
mortalitas, ātis f смертність; смерть; тлінність
mortifer, ēra, ērum смертоносний, смертельний
mos, moris m звичай; спосіб життя, характер; неписаний закон; провинність; сукупність етичних заповідей; *син.* **ius non scriptum** неписаний закон (мораль)

motus, ūs *m* *син.* **motio, ōnis** *f* рух (фізичний); хвилювання, збудження; натиск; діяльність; **terrae motus** землетрус (мотор, мотив, мотивація)

moveo, movi, motum, 2 рухати, збуджувати; торкатися; починати спір, хвилювати; позбавляти (*членства в сенаті*) (емоція, моторний)

mox скоро, незабаром, негайно

muliebris, e жіночий

mulier, ēris *f* *син.* **femīna, ae** *f* жінка; подружжя; дружина; **tutēla muliērum** опіка жінок; **mulier inops (indotāta)** вдова, яка терпить нужду

mulsum, i *n* *грец.* медовий напій (*вино з медом*) (емульсія)

multa, ae *f* (< **multo**, 1 карати штрафом) покарання (*штраф*); пеня; контрибуція; конфіскація; *син.* **poena pecuniaria** грошовий штраф

multi, ae, a численні (мультимільйонер)

multiplex, icis різноманітний, численний (мультиплікація)

multitūdo, inis *f* велика кількість

multō значно; набагато; надзвичайно

multum багато, дуже сильно

multus, a, um численний, великий числом, багато

mulus, i *m* мул, віслук

mundus, a, um чистий, акуратний

mundus, i *m* світ, всесвіт; земля (бомонд)

municeps, cipis *m, f* громадянин, ~нка (*муниципального*) міста

municipālis, e муніципальний, міський [муніципалітет]

municipium, i *n* муніципій (*місто, яке користується самоуправлінням*), вільне місто (муніципій, муніципал)

munimentum, i *n* укріплення; захист (амуніція)

munio, ūvi, ūtum, 4 укріплювати, оточувати; зміцнювати (іmunітет)

munītus, a, um захищений (іmunний)

munus, ēris *n* дар, обов'язок; повинність, заслуга; посада; жертва, борг

murus, i *m* мур, стіна; *син.* **res sancta** свята річ (мур, замурувати)

Musa, ae *f* *грец.* (< **mus**) Муза (*богиня мистецтв і наук*) (музика)

mus, muris *m* миша

musca, ae *f* *грец.* муха; цікава людина

mutatio, ōnis *f* зміна (*родини*); звільнення; взаємні обов'язки; *юр.* обмін (мутант, мутація)

mutō, āvi, ātum, 1 змінювати (*заповіт*), відсувати; зраджувати (мутантний)

mutuor, mutuātus sum, 1 брати кредит, брати у борг

mutus, a, um мовчазний, німий (*вважається хворим, частково правоздатним*); **testes muti** німі свідки (*речові докази*)

mutuum, *i n* взаємність; *юр.* позика
mutuus, **a, um** взаємний; позичений, взятий в борг; спільний
mythos, *i m грец.* міф; казка

N

N. = **Numerius Negidius** Нумерій Негідій

nam бо, оскільки

namque бо оскільки, так як, насправді

narratio, **ōnis f** (< **narrō**, *l* розповідати) розповідь, повідомлення
(*про обставини справи позивачем*) (нарація, наративний)

nascitūrus, *i m, f син.* **conceptus (partus)** особа, яка повинна народитися (*тобто плід в утробі матері*)

nascor, **natus sum**, *3* народжуватися, виникати; проходити

nata, **ae f** «народжена», донька

nati, **ōrum m, f pl.** діти («народжені»)

nativitas, **ātis f** народження; різдво

nativus, **a, um ser.** в. кріпак за народженням

natio, **ōnis f** народ, плем'я (нація)

natūra, **ae f** рід, природа; природний порядок; нормальний стан правового акту (натура)

naturālis, *e* природний (*в сполученнях технічних термінів*) **ius naturāle** природне право (натуральний, натуралізація)

natus, *i m* «народжений», син

natus, **ūs m** народження; вік

naufragium, *i n* = **casus fortuitus** корабельна аварія; загін

nauta, **ae m** = **exercitor** судновласник; = **navita**, **ae m** моряк, плавець; хазяїн судна; *син. грец.* **nauarchus** (наварх), командир судна, капітан (астронавт, космонавт)

navālis, *e* морський; = **navigabilis**, *e* судноплавний; = **naviger**, **gēra, gērum** морський, корабельний, судноплавний

navicularii судновласники (*колегія; постачали в Рим продовольство*)

navigium, *i n* судно, корабель

navīgo, **āvī, ātum**, *l* плисти на судні, водити судно (навігація)

navis, **is f** судно (*будь-якого роду*), у тому числі і як предмет; *юр.* угода; **gubernator navis** стерновий

-ne (*запитальна частка*) хіба, невже, чи що; **potesne dicere?** чи не можеш сказати?

ne = *арх.* **no** не, щоб... не, невже, хіба; **ni**; **Ne sus Minervam docere.** Не свині Мінерву вчити (= *яйця курку не вчать*)

neq = **neque** не, і не

neq... **neq ni...** **ni**; **neq vī, clam, aut precariō** (*заперечна формула захисту сервітутів*) **ni** силою, **ni** тайком, **ni** з мовчазної згоди

(особа, яка заволоділа річчю за наявності хоча б однієї з цих умов, не отримувала захисту)

necessarii = necessitudīnes рідня, родичі

necessariō за необхідності, неминуче

necessarius, a, um (< **ne** + **cedēre**) необхідний, неминучий; при-
мушений; поріднений; *юр.* законний

neesse est необхідно, певне

necessitas, ātis f = necessitūdo, īnis f необхідність, неминучість;
потреба, нужда; *pl.* родичі

neco, āvi, ātum, l вбивати

necopinātō несподівано (*рантowo*)

necrōsis, is f *грец.* омертвіння (некроз)

necto, nexui (nexi), nexum, 3 плести, снувати; в'язати; *юр.* **nectāre**
sacramento накладати зобов'язання

nefandus, a, um невиразний, жадливий; ганебний, злочинний

nefarius, a, um нечестивий, злочинний

nefas n (тільки *пот. i acc. sing.*) беззаконня, неправомірне діяння;
гріх; сакральна (**sacer**) повинність

nefastus, a, um беззаконний, заборонений; неслужбовий; **dies**
nefastus день, коли не працює суд, народні збори

negatio, ōnis f заперечення; відмова (негоція)

negatīvus, a, um = negatorius (< **nego, l**) заперечуючий, відмов-
ний; **actio negatīva (negatoria)** (*Dig.*) негаторний позов (нега-
тивний, ренегат, негаторний)

neglegentia, ae f недбалість, неухважність, безтурботність; *син.*
culpa lata груба провина

neglēgo, lēxi, lectum, 3 недбало ставитися; нехтувати (негліже)

nego, āvi, ātum, l заперечувати, відмовляти (негатив, негативізм)

negotians, antis m ділок, оптовий (гуртовий) торговець або круп-
ний банкір

negotiatio, ōnis f оптова (гуртова) торгівля; банківські операції;
торгівля (*за часів Імперії користувалася привілеями (numēra)*)
(негоціація)

negotiātor, ōris m оптовий (гуртовий) торговець; комерсант, по-
середник (негоціатор, негоціант)

negotiatorius, a, um купецький (*navis*), що стягався з торгового
обігу (негоціантський)

negotiatrīx, īcis f комерсантка, посередниця (негоціантка)

negotior, ātus sum, l займатися комерційною діяльністю, торгу-
вати оптом (гуртом), займатися фінансовими операціями, тор-
гувати (*взагалі*)

negotium, i n (< **nec** + **otium**) заняття, справа, робота, діяльність;
юр. торговельна угода, конвенція; ділова операція; **essentialia**
negotii суттєві елементи (компоненти) юридичного акта; **ne-**

gotia stricti iuris = **contractus unilaterāles** суворо односторонні угоди; **accidentalialia negotii** (**conditio**; **dies**; **modus**) додаткові положення юридичного акта: умова, термін, спосіб; **dominus negotii** хазяїн справи (*угоди*); **negotiōrum gestio** (Dig.) – **negotium gestum** (< **gero**, з вести (*справу*)) ведення чужих справ без доручення (*інститут преторського права*), модель **mandatum** (негоція)

nemo (*gen. sing.* **nullius**) *син.* **nullus** ніхто; ніякий; інший (*часто зустрічається як термін у римських правилах і дефініціях*); **neminem laede!** нікому не шкодь! (*юр. принцип*); **nullius filius** нічия дитина (*син*) (*належить державі – безрідна*); **nullus liber homo** (**capīātur**) **vel imprisonētur** жодна вільна людина не може бути захопленою або ув'язненою (*без рішення суду*) (*з Великої хартії вольностей*); **nemo omnia** ніхто (*не знає*) всього; **nemo dat qui non habet** хто не має, той не дає; **nemo est supra leges** ніхто не перебуває вище законів; **nemo punītur pro aliēno delicto** нікого не карають за злочин іншої особи etc.

neolectus, a, um обраний заново

nepos, ōtis m pl. = **filiī** онук, небіж, спадкоємець, нащадок (непотизм)

neptis, is f pl. = **filiī** внучка, небога, племінниця, спадкоємниця

neque і не

neque... neque ні... ні; **neque caro, neque piscis** ні риба, ні м'ясо (*ні те, ні се*)

nequidam даремно; ніяким чином

Nero, ōnis m (**Tiberius Claudius**) (Тіберій Клавдій) Нерон (37–68 рр. н. е.), римський імператор – тиран

Nerva, ae m (**Marcus Cocceus**) (Марк Кокцей) Нерва-батько (? – 33 р. до н. е.), був дідом імператора Нерви, очолював школу прокуліанців, твори не збереглися; Нерва-син був також юристом, консулював з 17 років, автор *De usucapionibus*, батько імператора Нерви

nervus, i m нерв, сила, міць; нитка, шнурок; **nervus rerum** нерв справ (*філос.*) (нервовий)

nescio, tvi, itum, 4 не знати, не розуміти, не вміти

neu = **neve**

neuter, tra, trum жоден з обох, ні той, ні інший; середній (нейтральний, нейтралітет)

neve і щоб ні

nex, necis f (< **neco**, 1) насильницька смерть, вбивство; страта; **ius vitae necisque** право життя і смерті

nexum, i n arch. кабальне зобов'язання; кредит; *юр.* купча

nexus, ūs m зв'язок; кайдани, пута

ni не, щоб не, якщо не

ni = nisi

niger, nigra, nigrum чорний, темний (негр)

nihil (nil) ніщо, нічого; **Nihil dat fortūna mancipio** (*Sen.*) фортуна нічого не дає довічно; **nihil(ō)-minus** тим не менше, все ж, не зважаючи на це; **Nihil minus quam irasci punientem decet** менш за все треба карати у гніві

nimis надмірно; **ne quis nimis** нічого занадто

nimum надмірно, занадто

nimius, a, um надмірний; надмірно великий

nisi якщо не, хіба що

nitens, entis блискучий; красивий

niteo, ui, -, 2 блищати; сяяти; бути красивим

nitor, ōris m блиск, сяйво; краса; вишуканість

nitor, nisus sum, 3 спиратися, покладатися, намагатися; **niti genī-bus** стояти на колінах

niveus, a, um сніжний, білосніжний, білий як сніг

nix, nivis f (*gen. pl. -ium*) сніг; білизна; сивина

nobilis, e (< *nosco*) знатний, славний, благородний (нобілі)

nobilitas, ātis f (< *nosco*) знаменитість, знатність, знать, аристократія; шляхетність (нобілітет)

nobilissimus, a, um почесний титул імператора

nocens, entis шкідливий; злочинний, винний

noceo, cui, cītum, 2 шкодити; завдавати збитків; жувати; перешкоджати, заважати; **poli nocēre!** (*Hipp.*) не нашкодь! (ноксальний)

nocivus, a, um шкідливий; небезпечний; серйозний

noctū вночі

nocturnus, a, um нічний (*злодій, злочин*) (ноктамбулізм, ноктюрн)

nocumentum, i n порушення громадського порядку; шкода; **documentum-nocumentum** обмовка; документ (*свідоцтво*) з приводу (*заподіяного*) порушення порядку

nodus, i m вузол; труднощі; **Nodum in scirpo quaerere** (*Plaut.*) Шукати вузли в очереті (= *Ломитися у відчинені двері*)

nolens, entis не бажающий; **volens-nolens** хочеш – не хочеш, волею – не волею

nolentē *сш.* **invito**

nolo, nolui, -, **nolle** (*неправильне дієслово*) не бажати, не хотіти; відмовлятися; опиратися

noluntas, ātis f небажання, нехотіння

nomen, īnis n ім'я (*родове ім'я римського громадянина*); назва, найменування; титул, звання; народ, країна; *юр.* поняття, термін; боргова розписка; грошове зобов'язання; позов; висунення кандидатів на посади; **meo nomine** від мого імені; **sine nomine** безіменний, невідомий; **clarissimus nomen** (*Dig.*) = *senatōres*;

error nominis помилка у імені; **nominatim** поіменно, ясно і визначено; **nomen iuris** правове поняття, юридичий термін (номінація, деномінація)

nominālis, e іменний, що стосується імені (*номіналії – день найменування дитини*) (номінал, номінальний, номенклатура)

nomīno, āvi, ātum, I називати; згадувати; оголошувати; призначати, висувати кандидатуру (називний, анонім)

nomisma, ātis n greц. = **numisma** (*лат. nummus, i m*) гроші, монета; марка або жетон (нумізат)

nomos, i m greц. ном, область, округ; закон; кодифікація (автономія, антиномія)

non не; хіба ж не; чи не; **persōna non grata** небажана особа (*про дипломата, якого видворили з країни*)

non aliter не інакше

non defendere = indefensus незахищений

non culpabilis (non culp.) невинний

non iuridicus неправовий, позасудовий

non refert не має значення

non sequitur (non seq.) (звідси) не впливає, не слідує

non solum, sed etiam не тільки, але й

non valet не має значення

non videtur не вживається, не діє

non vult не хоче

non usus невикористовування (*призупинення сільського сервітуту*)

Nonae, ārum f pl. Нони (*5-й або 7-й день кожного місяця*), букв. 9-й день (*до Id*)

nondum ще ні

non-ne хіба не

nonnullus, a, um деякий; інший

nonnunquam = nonnumquam іноді, інколи; часом

onus, a, um apx. novēnus, a, um дев'ятий (нундіни)

nos (gen. nostri) (< ego я) ми (нас); **nostrum** з нас

nosco, novi, notum, 3 знайомитися; знати; пізнавати; вивчати; досліджувати; **Nosce te ipsum (Thales)** Пізнай самого себе (*Фалес*); **Curia iura novit** Суд знає (*суду відомі*) закони (*права*)

noster, nostra, nostrum наш; **pater noster** отче наш; **civitas nostra** Рим (ностро)

nota, ae f (< nosco, 3) знак; літера; штамп; тавро; марка; дипломатичне звернення (нота, банкнота, нотифікація)

nota bene! (= NB!) добре занотуй! (нотабене)

notarius, i m, f (< nosco, 3) писар, стенограф; секретар, діловод, ~дка (нотаріус, нотаріат, нотаріальний)

notātus, a, um (< noto, 1) видимий, помітний; маючий погану репутацію

- notitia**, *ae f* (< **nosco**, 3) знайомство; знання, слава; відомість, список (нотатки, ноти́с)
- noto**, **āvi**, **ātum**, 1 відмічати, помічати; *юр.* таврувати, ганьбити (нотифікувати, нотація, анотація)
- notum est** відомо
- notus**, **a**, **um** = **notorius**, **a**, **um** відомий, знайомий; **factum notorium** загальновідомий факт
- novatio**, **ōnis f** *юр.* оновлення (зобов'язання); заміна старого зобов'язання новим; погашення зобов'язання (новація, новаційний)
- novellae**, **ārum f pl.** молоді дерева; молодняк; *юр.* законодавчі доповнення, нові закони (*novae leges*)
- Novellae Iustiniāni** *Новели Юстиніана (535–542 рр. н. е.)*, всього 158, головним чином із сімейного і спадкового права; вони були написані грецькою мовою і склали останню (четверту) частину зводу законів *CIC*
- novellus**, **a**, **um** молодий; новий (новела)
- novem** дев'ять
- November**, **bris m** (*mensis*) листопад («дев'ятий місяць», пізніше 11-й)
- noverca**, *ae f* (< **novus**) мачуха; **apud novercam quēri** скаржитися мачусі (*тобто даремно*)
- novi** (< **nosco**, 3) я знав (= я пізнав)
- novissimus**, **a**, **um** останній, крайній
- novitas**, **ātis f** новина, новизна; нове, новий, незвичайний; раніше невідомий; *юр.* помилуваний; особа, яка не була раніше відомою; особа незнатного роду, яка досягла курульної посади; з *презирством* вискочень (**homo novus**)
- novo**, **āvi**, **ātum**, 1 оновлювати, змінювати (зобов'язання); міняти; реформувати (новатор, новація)
- novus**, **a**, **um** новий; незвичайний; **nova species** > **specificatio** новий вид (*речей*), специфікація; **nova clausula** нове правило (*новація мала велике значення в економічному житті Риму, в класичному праві це була стипуляція, в післякласичному – літеральний контракт chirographum*); **homo novus** вискочень (*фр.* парвеню)
- nox**, **noctis f** (*арх. noctu*) ніч; смерть; тяжкі обставини; **nocte diē-que labōra!** денно і нічно працюю! (ноктюрн, ноктамбулізм)
- nox**, *ae f* = **noxia** (< **noceo**, 2) шкідливе протиправне діяння, яке викликає відповідальність не порушника, а іншої особи (*шкóда, заподіяна чужою дитиною або рабом чи твариною*); провина; покарання
- noxālis**, *e той*, що погрожує, що завдає шкоди, шкідливий; **actio noxālis** штрафний позов (ноксальний)

- noxius, a, um** той, що завдає шкоди, завдає збитку (*винний*)
- nubes, is** *f* хмара; туман; нещастя, небезпека
- nubilis, e** *син.* **viripotens** здатний брати шлюб (*одружуватися*) за віком; фізично розвинутий; шлюбний
- nubilus, a, um** хмарний, похмурий; сумний, печальний
- nubo, nupsi, nuptum, 3** (*з acc.*) закутуватися в хустку; виходити заміж
- nudo, āvi, ātum, 1** оголювати, роздягати; пограбувати, спустошувати
- nudus, a, um** голий, простий; незахищений; *юр.* право без можливості його реалізувати; **pacta nuda** голі пакти; **ius nudum** голе право (*без законного захисту*) (нудизм)
- nullus, a, um** *син.* **nemo** ніякий, жоден; нікчемний; ніхто; *юр.* недійсний, неіснуючий; **res nullius** безгоспне майно, *букв.* нічия річ (нуль, нульовий, анульований)
- num** невже, хіба
- numen, ĩnis** *n* кивок, знак згоди; воля (*богів*), божество
- numerālis, e** численний; кількісний
- numĕro, āvi, ātum, 1** рахувати; платити, виплачувати (нумерувати)
- numerōsus, a, um** численний, різнобічний
- numĕrus, i** *m* число, розмір (номер, нумерація)
- nummus, i** *m* *син.* **sestertius** сестерцій (= нум) – дрібна римська монета; гріш; грошовий курс; готівка (нум)
- nummularii** дрібні банкіри, міняйли (нумулярій)
- nunc** тепер, нині
- nunc-nunc** ну-ну
- nunc olim** тепер або після (*рано чи пізно*)
- nuncupatio, ōnis** *f* найменування; проголошення; урочиста процедура оголошення заповідачем останньої волі (*тобто призначення спадкоємця*)
- nuncĭpo, āvi, ātum, 1** іменувати, проголошувати; промовляти урочисто формулу
- nundīnae, ārum** *f pl. t.* нундіни («дев'ятий день», *базарний*); ринок, ярмарок, торгівля; спекуляція, підкуп
- nundinarius, a, um** ринковий, торговий
- nundinatio, ōnis** *f* торгівля; спекуляція, підкуп; пограбування
- nunquam = numquam** ніколи
- nuntiatio, ōnis** *f* *юр.* повідомлення; заява (*з господарських і фінансових питань*); протест (нунціатор)
- nuntio, āvi, ātum, 1** оголосити, оголошувати; повідомляти (анонс, нунцій, денонсація)
- nuntium, i** *n* повідомлення; оголошення; послання
- nuntius, i** *m* вісник, посланець; *юр.* посередник, посланник (*дипл.*), постійний представник папи римського (нунцій, інтернунцій)

nuper нещодавно, раніше
nupta, ae f наречена; молода; дружина
nuptiae, ārum f pl. t. = nuptia шлюб, заміжжя; весілля, одруження
nurus, ūs f наречена, невістка; дружина онука
nusquam ніде, нікуди
nutrīco, āvi, ātum, l годувати, нянчити; виховувати
nutrīx, īcis f нянька, годувальниця
putus, ūs m кивок, нахил голови; знак згоди; воля, веління
pux, nucis f горіх

О

o! (oh!) o! ах!

ob (з *acc.*) по; внаслідок, у зв'язку з; через; до; для, заради; в обмін на; на(проти); зважаючи на

ob favōrem mercatōrum на користь купців; через прихильність до купців

obaerātus, a, um (ob + aes) обтяжений боргами; боржник

obedientia, ae f = oboedientia слухняність (*с сутністю права*)

obedo, —, ēsum, 3 роз'їдати, розмивати

obeo, ii, itum, 4 входити; заходити; гинути; вмирати; вичікувати

obiectīvus, a, um додатковий

obiectus, a, um протилежний (*об'єктивний*)

obiicio (obicio), iēcī, iectum, 3 кидати вперед; прирікати (*на страту звірям*); протиставляти; дорікати; піддавати; заперечувати (*об'єкт*)

obīter мимохідь, побіжно; випадково

obītus, ūs m (< obeo, 4) кончина, смерть

obiurgo, āvi, ātum, l лаяти; дорікати; висловлювати осуд, відхилати; *юр.* карати

oblatio, ōnis f пропозиція; дар

obligatio, ōnis f юр. зобов'язання, доручення; цінний папір; **o. ex contractū** зобов'язання з договору; **o. ex delicto** зобов'язання з правопорушення

obligatoria, ae f зобов'язання

obligatorius, a, um що має обов'язкову силу (облігаційний)

oblīgo, ligāvi, ligātum, l зв'язувати (*особисто*); зобов'язувати; звинувачувати; урочисто обіцяти; платити; *юр.* видавати (*закони*)

obligātus, a, um зобов'язаний, вдячний

oblīquus, a, um (< oblīquo) спрямований убік, дотичний, заздрісний, побічний

oblittēro, āvi, ātum, l (< ob + littēra) припиняти; стирати (*з пам'яті*); забувати

oblivio, ōnis f = oblivium, i n забуття; *юр.* амністія

obliviōsus, a, um забудькуватий
obliviscor, oblitus sum, 3 забувати, не пам'ятати; стирати (з пам'яті)
obnīxē = obnīxum настійно, посилено; не шкодуючи сил
obnīxus, a, um (< **obnītor, 3**) твердий, несхибний
obnoxius, a, um *син.* **obligātus** підвладний, покірний, залежний (з *dat.*); слабкий, зобов'язаний; відповідальний (за збиток); той, що підлягає покаранню
oboediens, entis слухняний, покірний, поступливий
ob(o)edientia, ae f слухняність, покора
oboedio, īvi, itum, 4 (< **ob + audio**) слухати(ся), підкорятися
oborior, ortus sum, 4 з'являтися, виникати
obreptio, ōnis f здобуття чого-небудь шляхом обману
obrōgo, āvi, ātum, 1 (< **rogo, 1**) доповнювати; змінювати або відміняти закон шляхом видання нового закону
obruo, rui, rūtum, 3 завалювати, засипати; закидати; задавити; засилати; обтяжувати
obscurē таємно, приховано; неясно; туманно; темно
obscurus, a, um (< **obscurō, 1** затемнювати) *син.* **ambiguus, dubius, incertus** темний, неясний, прихований; незрозумілий; *юр.* сумнівний (обскурант)
obsequens, entis поступливий; лагідний; слухняний, милостивий
obsequium, i n слухняність
obsēquor, secūtus sum, 3 поступатися, надавати послуги; підкорятися
observantia, ae f спостереження, пошана; нагляд за чужим майном; *юр.* **observatio legis** виконання законів, норм права (обсервація)
observandus, a, um гідний поваги, шановний
observātor, ōris m спостерігач; прихильник (обсерватор)
observo, āvi, ātum, 1 (з *acc.*) уважно стежити; спостерігати; дотримуватися, поважати; *юр.* дотримуватися (*закону*) (обсерваторія)
obses, īdis m, f заручник, заручниця; *юр.* застава, гарант
obsideo, sessi, sessum, 2 брати в заручники; займати; захопити
obsidio, ōnis f облога; біда
obsīdo, sedi, sessum, 2 займати, захоплювати; облягати
obsignatio, ōnis f додавання особистої печатки до письмового документа
obsigno, āvi, ātum, 1 скріплювати печаткою; свідчити; завіряти документ
obsolētus, a, um занепалий, застарілий
obstinatio, ōnis f завзятість, упертість; наполегливість
obstinātus, a, um завзятий, впертий

- obstipesco (obstupesco), stupui**, —, 3 остовпіти, дивуватися, вражатися; ціпеніти (*від страху*)
- obsto, stīti, (stātum)**, 1 протистояти; стояти перед; перешкоджати, чинити опір
- obstrēpo, strepui, strepītum**, 3 шуміти (*доцу*); завивати (*вітрові*)
- obstringo, strinxī, strinctum**, 3 стягати туго; зав'язувати; *перен.* зобов'язувати
- obstruo, strūxi, structum**, 3 будувати попереду; споруджувати; захаращувати, завалювати; перешкоджати (обструкція)
- obsum, obfui (offui), obesse** (*з acc.*) протидіяти; стояти на шляху; заважати, перешкоджати; шкодити
- obtempĕro, āvi, ātum**, 1 коритися; догоджати; годити
- obtentus, ūs m** (< *obtendo*, 3) привид; прикриття; виправдання
- obtĕro, trīvi, trītum**, 3 давити, душити (*плід*); придушувати, знищувати (*військо, лжесвідчення*); *юр.* зневажати (*права*), принижувати (*величність*)
- obtestor, ātus sum**, 1 закликати у свідки; благати
- obtineo, tinui, tentum**, 2 посідати місце; володіти; керувати; зберігати, отримувати; наполягати; добиватися; утримувати за собою; брати гору; захищати, стверджувати
- obtrunco, āvi, ātum**, 1 обезголовлювати; стинати голову; обрізувати; рубати, вбивати
- obvenio, vēni, ventum**, 4 приходити; траплятися
- obventio, ōnis f** *сер. в.* прибуток
- obversor, versātus sum**, 1 походжати перед (*кимось*), бродити; з'являтися
- obviam; obviam stare** назустріч; ставати до послуг
- obvius, a, um** зустрічний; зручний, очевидний
- obvolvo, volvi, volūtum**, 3 закутувати, закривати
- occasio, ōnis f** випадок, привід; нагода (оказія)
- occasiōnē** з нагоди
- occāsus, ūs m** захід; кінець; випадок
- occīdo, cīdi, cāsum**, 3 падати; заходити; гинути
- occīdo, cīdi, cīsum**, 3 вбивати; знищувати
- occultatio, ōnis f** приховування; **o. thesauri** приховування скарбу (*с обманом*)
- occultē** таємно, тайкома
- occulto, āvi, ātum**, 1 приховувати, ховати
- occultus, a, um** прихований, таємний (окультний)
- occumbo, cubui, cubītum**, 3 падати; заходити; гинути
- occupatio, ōnis f** *син.* **adprehensio** захоплення; заволодіння; **o. a fisco** конфіскація; **o. rei nullius** конфіскація речі, яка не має господаря
- occupo, āvi, ātum**, 1 займати; захоплювати, підкорювати (окупант)

occurro, curri, cursum, 3 бігти, послішати назустріч; приходити; з'являтися

Octaviānus, i m, *cognōmen* Октавіан – прізвисько імператора Августа після його усиновлення Юлієм Цезарем

octāvus, a, um восьмий; **octāva** осьмина (= 12,5% -й податок від вартості товару) (октава)

octo вісім

Octōber, bris m (*mensis*) жовтень («восьмий місяць» римського календаря, пізніше десятий)

oculātus, a, um той, що має очі, зрячий (окуліст)

ocūlus, i m око; зір (окуляри, бінокль, монокль)

odī, –, odisse ненавидіти, не терпіти; не переносити

odiōsus, a, um ненависний; противний, огидний; безчесний (одіозний)

odium, i n ненависть; ворожнеча, антипатія

odorātus, a, um пахучий, запашний

odor, ōris m запах, нюх (дезодор)

oeconōmus, i m *грец.* завідувач господарством; економ – служитель церкви (економ, економіка)

offendo, fendi, fensum, 3 (< **defendo**, 3) ударяти, штовхати; зустрічати випадково; уражати, шкодити

offensio, ōnis f удар; хвороба; перешкода; образа; роздратування

offēro, obtūli, oblātum, offerre (*неправильне діслово*) нести назустріч, представляти, пред'являти (*сплату боргу або забезпечення cautio*) (облатка, оферта, оферент)

officiālis, e службовий, посадовий; **officiāles** нижні чиновники (офіційний)

officio, fēci, fectum, 3 загороджувати (*шлях*), перешкоджати, заважати

officiōsus, a, um послужливий, люб'язний; законний (офіційний)

officium, i n (< **opus** + **facēre** = **opificium** послуга) посада, обов'язок, уряд, службовий обов'язок; урочистий обряд (офіс, офіцер, офіціант)

olea, ae f *грец.* = **olīva, ae f** олива; маслина (олія)

oleo, olui, –, 2 пахнути; виявляти; **Pecunia non olet?** (*Vesp.*) Гроші не пахнуть

oleum, i n (*тільки в sing.*) олія; **addēre oleum camīno** додавати масла у вогонь

olfactus, ūs m нюх

olim колись, раніше

omen, īnis n *грец.* **amen** знак, прикмета; передвістя; умова

ominōsus, a, um зловісний, фатальний

omissio, ōnis f пропуск; позбавлення

omitto, mīsi, missum, 3 випускати; покидати; пропускати; обходити; мовчати; відмовлятися

omnimōdus, a, um всякого роду, всілякий; найрізноманітніший
omnimōdō усіма способами, всіляко
omnīnō повністю, цілком; взагалі; досконало
omnis, e увесь, всякий; кожен; **Omnis actio est loquela** усякий позов є скаргою; **Omnia peccāta sunt paria** усі злочини схожі між собою (омнібус)
onēro, āvi, ātum, l обтяжувати; навантажувати; ганьбити
onus, ēris n вантаж, тягар, вага, ноша; *pl.* **onēra** борги, податки; **onus probandi** *юр.* тягар (доведення)
opēra, ae f праця, зусилля, послуга; потреба, необхідність; *pl.* **opērae** право користування чужими тваринами або рабами (опера, оперативний, кооперація)
opērae liberāles *син.* **artes** (інтелектуальні) послуги (*юристів, ораторів, лікарів, учителів etc.*)
operarius, i m робочий, поденник, орендар
operatio, ōnis f дія, справа; вплив; *юр.* денна норма орендаря
opēror, ātus sum, l працювати; трудитися; діяти; здійснювати жертвоприношення (оператор)
opifex, icis m (< **opus + facio**) ремісник; майстер
opilio, ōnis m (< **ovis + pello**) вівчар, пастух
opinio, ōnis f думка, погляд; репутація; упередженість; забобон, чутка (опінія)
opīnor, ātus sum, l думати, вважати; гадати; допомагати
oporothēca, ae f *грец.* плодосховище
oportet, oportuit, —, 2 треба, слід; належить, потрібно
oppēto, petīvi, petītum, 3 йти назустріч; підлягати; помирати
oppīdum, i n населений пункт; укріплення; місто (*невелике*)
oppōno, posui, positum, 3 класти; ставити проти; протиставляти (опозиція, опонент)
opportūne вчасно; доречно
opportūnus, a, um зручний; відкритий, для нападу, незахищений (опортунізм)
oppressio, ōnis f пригнічення; придушення; пригноблення, насильство (депресія)
oppressor, ōnis m гвалтівник
opprīmo, pressi, pressum, 3 (< **ob + premo, 3**) пригнічувати, притиснути; придушувати (*свободу*); топити (*флот*); гнобити; *юр.* звинувачувати
oppugno, āvi, ātum, l нападати, облягати; захоплювати; *юр.* звинувачувати в хабарництві
ops, opis f (*acc.* **opem, abl.** **opē**) влада, сила, могутність; кошти; допомога, гроші; *юр.* майно; **Ona** (*богиня врожаю, дружина Сатурна*); *pl.* **opes, opum** майно, багатство
optātum, i n бажання (оптація)

- optātus, a, um** бажаний; присмний; дорогий (оптант)
- optimātes, um** *m pl.* оптимати (*реакційне крило сенаторів (Сціпіон, Назіка), аристократів (Сулла та інші)*)
- optīme** якнайкраще
- optīmus, a, um** (< **bonus**) найкраще; видатний (*титул імператора*) (оптимізм, оптимати, оптимальний)
- optio, ōnis** *f sin.* **electio** вільний вибір, воля; *m* помічник центуриона; **o. tutōris** право дружини **in manū** обирати опікуна (опціон, кооптація)
- opto, āvi, ātum, l** вибирати, бажати; прагнути; просити (оптатив)
- opulentus, a, um** = **opūlens, entis** багатий, заможний; могутній, розкішний
- opus** *n* (*невідм.*) необхідність, потреба
- opus, ēris** *n* труд, праця; справа, твір; заняття, діяльність; професія; функція, задача; *юр.* підряд; *pl.* **opēra** інтелектуальні послуги (опус)
- opus est** є потреба, необхідно
- ora, ae** *f* (< **os**) кордон, межа; узбережжя; берег; край (*всесвіту*), світ, земля, життя
- oracūlum, i** *n* (< **oro**) оракул, пророцтво; провіщення; *юр.* положення (оракул)
- oratio, ōnis** *f* промова; виступ; мова; тема; вираз; молитва; *юр.* **oratio principis in senātu** = **S. C.** лист принцепса сенатові (ораторія)
- oratoria, ae** *f sin.* **ars** ораторське мистецтво; риторика, красномовство
- orator, ōris** *m sin.* **rhētor** *грец.* оратор, промовець (*громадсько-політичний діяч*); *юр.* процесуальний помічник судді (оратор)
- orbis, is** *m* коло, круг; небо, держава; система наук; **orbis terrārum** всесвіт, земля; Римська імперія; **orbī** бездітне подружжя; **orba** сирота, вдова (орбіта)
- orbītas, ātis** *f* втрата; сирітство
- ordinālis, e** порядковий (ординарний)
- ordinarius, a, um** звичайний, правильний, ординарний, регулярний (координація)
- ordīno, āvi, ātum, l** складати, встановлювати; вирішувати; упорядковувати, правильно розподіляти; давати розпорядження (субординація)
- ordior, orsus sum, 4** починати, говорити
- ordo, īnis** *m* порядок, лад, ряд; стан, клас, звання; посада; *сер. в.* чернечий орден; **o. magistratuum** *син.* **cursus honōrum** кар'єра; **o. iudiciōrum** судочинство; **o. amplissimus** = **senātus**; **o. equester** = вершники, фінансова знать; **o. decuriōnum** = члени міських рад (*декуріони*); **o. senatorius** *син.* **nobilitas** = сенатський стан (ордер, орден, ордонанс)

oriens, entis m (< **orior**, 4 з'являтися, виникати) схід, східна частина Римської імперії (орієнталістика)
orientālis, e східний (орієнтир)
oriundus, a, um той, що повинен з'явитися, починатися
origo, ĩnis f походження, початок; рід; батьківщина, рідне місто (оригінал, абориген)
originālis, e первісний; первинний; визначений своїм походженням (*incōla*)
orior, ortus sum, 4 поставати; починатися; народжуватися, з'являтися, виникати (реторсії, орієнтуватися)
Orlik Пилип Орлик – гетьман України, автор конституції Війська Запорозького (1710 року)
ornamentum, i n прикраса; зброя; звання, титул (орнамент)
ornatissĭmus, a, um вельмишановний (*титул*)
ornithon, ōnis m *грец.* пташник (орнітолог)
orno, āvi, ātum, 1 (< **ordĭno**) споряджати; прикрашати; прославляти (орнаментальний)
oro, āvi, ātum, 1 просити, благати; *юр.* захищати (оракул)
ortus, ūs m (< **orior**) схід (*сонця*); походження; поява, виникнення (аборт)
orthodōxus, a, um *грец.* православний (ортодоксальний)
os, oris n вуста; рот; мова; вхід; обличчя; присутність; **in orē** на очах
os, ossis n кістка; скелет; **os fractum** (= **iniuria**) зламана кістка як результат образи; **mobilia ossibus** рухомість (*прикріплена*) до кісток (вісь, осуарій)
oscūlor, osculātus sum, 1 цілувати; ніжно кохати; шанувати
oscūlum, i n «ротик», поцілунок
ostendo, tendi, tentum, 3 виставляти; відкривати; бачити; оголошувати
ostentatio, ōnis f показ, похвальба; обіцянка
ostento, āvi, ātum, 1 показувати, проявляти, хвалитися
ostium, i n вхід, двері; брама (Остія)
otium, i n відпочинок (*від справ*), вільний час; бездіяльність, дозвілля
Ottomanĭcus, a, um оттоманський (*турецький*)
ovatio, ōnis f (< **ovis**) малий тріумф (овація)
ovis, is f (< **ovo**, 1 лікувати, святкувати) вівця (овація)
ovum, i n яйце (овал, овуляція)

P

pabūlum, i n їжа; харчування; корм; фураж
paciscor, pactus sum, 3 = **pacifico**, 1 приходити до згоди; домовлятися; миритися; **p. de crimĭne** змова із злочинцем

- paco, āvi, ātum**, I заспокоювати; утихомирювати
- pactio, ōnis f = pactum, i n син. consensus** договір, неформальна угода; згода; **pactum conventum** угода, договір; перемир'я; міжнародний договір (пакт)
- paedagōga, ae f грец., paedagōgus, i m грец.** педагог; керівник, учитель; наставник, вихователь
- paene** майже, ледве
- paeninsūla, ae f** півострів
- paenitentia, ae f** каяття, розкаяння, зміна показань після заяви
- pagānus, a, um** сільський мешканець, селянин; язичник
- pagus, i m** сільська община; село; район; округа; сільська громада (паг, ареопаг)
- palam** явно; прилюдно
- palaestra, ae f грец.** гімнастична школа; школа красномовства (палестра)
- Palatium, i n** Палатинський пагорб у Римі з храмом Аполлона (*де пізніше розташовувався палац Августа*) (палати, палантин)
- palātum, i n** смак; уста
- pallens, entis** блідий; тьмянний (палевий)
- pallium, i n** покривало; плащ; верхній одяг; свитка (паліум)
- palma, ae f грец.** долоня, рука; пальма; першість; *перен.* винагорода, гонорар (*адвокату – palmārum*)
- palum = palam**
- palus, ūdis f (gen. pl. -ium)** болото, твань
- paluster, tris, tre** болотний
- Pandectae, ārum f pl.** Пандекти (*назва юридичних творів*), синонім для *Дігест Юстиніана VI ст. до н. е.* (пандектний, пандектистика)
- pando, ndi, passum**, 3 розкидати; розповсюджувати; розкладати; викривати
- panis, is m (gen. pl. -um i -ium)** хліб; хлібний коровай (компанйон, компанія)
- pannus, i m грец.** шматок тканини, лахміття
- Papiriānus, i m (Aemilius Емілій) Папініан**, один з великих римських юристів, друг імператора Септімія Севера, страчений Каракалою у 212 р. Твори П. (*дійшли фрагменти*): *Quaestiones. Responsa. Definitiones. De adulteriis. etc.*
- para (від грец. papas** батько) настоятель, єпископ, патріарх (папа церк.)
- Papirius, i m** Папірій, великий понтифік (500 р. до н. е.), склав збірку правил сакрального права, тобто царські закони – **leges regiae**
- par, paris** рівний, однаковий; готовий; *m* ровесник, товариш (паритет)

- parangariae** *f pl.* поштові служби (*гужова повинність*) на дорогах
- parapherna** *грец.* «крім посагу»; власне майно жінки (*sine manū*)
- parasītus, i** *m грец. син.* **convīva** нахлібник; гість (паразит)
- parātus, a, um** (< **paro, 1**) підготовлений; готовий, умілий (апарат)
- parco, peperi, -, 3** (*z dat.*) берегти, жаліти, щадити; заощаджувати, економити (Парка – богиня долі)
- parcus, a, um** ошадливий, економний
- parens, entis** *m, f* (< **parior, 1** бути рівним) батько, мати; батьки; родич; засновник; **dies parentālis** поминальний день (парентальний, паренталії)
- pareo, ui, itum, 2** з'являтися, бути очевидним, дотримуватися, підкорятися, шанувати; слідувати
- paret = appāret** стає очевидним
- paries, ētis** *m* стіна, мур; *перен.* опора
- pario, āvi, ātum, 1** робити рівним, бути рівним; *юр.* взаємно розраховуватися
- pario, peperī, partum, 3** породжувати; приносити, здобувати, добувати; засновувати, будувати; заслуговувати; придбати
- parīter** рівно, однаково
- paro, āvi, ātum, 1** готувати, придбати (апаратура, репарації)
- parricidium, i** *n* *син.* **homicidium** вбивство близьких родичів; = **crimen publicum** = **poena cullei** злодіяння, державна зрада; зрадництво
- pars, partis** *f* частина, частина цілого; сторона (*процесуальна*); **pars dimidia** половина; **pars diversa** протилежна сторона; **pars gravāta** потерпіла сторона; **pars legitīma** частина спадщини при успадкуванні (*hereditas*); **pars virilis** = **portio** частина при поділі по головах (партія, парцела)
- parsimonia, ae** *f* ошадливість; економія; *pl.* збереження, заощадження
- particeps, cipis** *m, f* (< **pars + capio**) причетний, учасник, співучасник; товариш, партнер
- p. criminis = socii malōrum** співучасник злочину = друзі по нещастю
- particulātīm** по частинах; окремо
- partīm** частково
- partio, īvi, itum, 4** = **partior, itus sum, 4** ділити, розподіляти (*свою частку*) (партитура)
- partus, ūs** *m* народження; походження; пологи; дитина від дійсного шлюбу; нащадки
- parum** мало; недостатньо; небагато
- parvulus, a, um** маленький; незначний

parvus, a, um невеликий, незначний; дрібний (*про монету*)

pasco, pavi, pastum, 3 пасти, доглядати; харчувати, жити; **ius pascendi** право пасовища (паства, пастор, пасовище, пастух)

passim (< **pando**) розсіяно, повсюди, тут і там; не розбираючись; впереміж, у різних місцях (*при цитуванні книги*)

passus, ūs m рух, слід ноги, крок; пасус (*подвійний крок = 1,48 м*) (пасаж, пасажир, паспорт)

pasticlis, e (< **pastīno**, 1) скопаний, розпушений

patefacio, fēci, fectum, 3 широко відкривати (*дорогу*) до; виявляти

pateo, ui, —, 2 бути відкритим; бути до послуг; бути очевидним; простягатися (патент, патентне право, патентований)

pater, patris m батько; тесть, свекор; родоначальник; *pl.* предки, пращури; сенатори (*патриції і виборні*); **pater familias** батько сім'ї; **pater patrātus** голова колегії феціалів (*жерців-міжнародників*); **pater patriae** батько батьківщини (патристика)

paternus, a, um = patrius, a, um батьківський; вітчизняний; отчий; **manus patria potestas** батьківська влада

patricium, i n батьковбивство

patientia, ae f (< **patior**, 1) перенесення, дозвіл; терплячість, терпіння (пацієнт)

patior, passus sum, 3 терпіти, зазнавати (пасьянс, Апасіоната)

patria, ae f земля батьків, батьківщина, вітчизна; метрополія; **apatrīdae** (особи без громадянства); **bipatrīdae** (особи з подвійним громадянством); **Ubi bene, ibi patria** Де добре, там батьківщина (*кредо космополітизму*) (патріот, репатріант, експатріація)

patricius, i m патриціїй (*почесне звання; представник вищого стану в римській державі*)

patrimonium, i n *син. bona* сподкоємний маєток; спадщина; спадок; майно (патримоніальний)

patrocinium, i n покровительство, заступництво, захист; охорона; патронат; *pl.* підзахисні, клієнти (патронаж, ~ний)

patronātus, ūs m стан патрона або права (**ius patronātus**) (патронат)

patrōnus, i m захисник, прибічник (*справедливості, народу, союзу*); правозахисник, судовий захисник, адвокат; покровитель (*клієнта*); **p. causae** юридичний консультант і захисник (патрон)

paucus, a, um малий, нечисленний

paulātīm поступово, помалу, потроху

Paul(I)us, i m *cognōmen* у роді Еміліїв; Юлій Павел (II – III ст. н. е.) – адвокат, асесор префекта преторія Папініана, префект преторія за часів Александра Севера, учень Сцеволи, найбільш плідний письменник з числа римських юристів, його твори складають 1/6 *Digest*; всього залишив 86 творів

- pauper, ĕris = paupercŭlus, a, um** бідний, убогий; обмежений; *юр.* незаможний (паупери)
- pauperies, ĕi f = paupertas, ātis f** бідність, убогість; *юр.* збитки, заподіяні твариною; позов (пауперизм)
- paveo, pavi, -, 2** боятися (пава)
- pavidus, a, um** боязкий, перейнятий страхом; переляканий
- pavor, ōris m** страх, жах; переляк
- pac, pacis f (зрідка pl.) (< paciscor)** мир; мирний час; спокій; милість; *юр.* мирний договір (пацифіст)
- peccātor, ōris m** хто помилився; грішник
- peccatrīx, īcis f** грішниця
- peccatum, i n** гріх, провина; помилка
- pecco, āvi, ātum, 1 (арх. fut. peccasso)** грішити, помилятися, провинитися
- pectus, ōris n (часто pl.)** груди; мужність, відвага; душа; серце, розум; особистість, людина (пектораль)
- peculātus, ūs m = furtum publicum** арх. крадіжка жертвовної худоби; = **deportatio, poena capītis (Lex Iulia, 39)** казнокрадство; розтрата державних грошей
- peculium, i n (pecus (арх. peccus), ōris n)** дрібна худоба; стадо; майно сина або раба під власністю pater familias; пекулій, за допомогою якого раб (servus ordinarius) викупив собі свободу; емансипований син володів пекулієм як власністю (*дар домо-власника*); > **pecunia** право власності на стадо; **obligatiōnes naturāles = actio de peculio**; **peculium castrense** військовий пекулій = здобич (praeda); майно filius familias miles
- pecunia, ae f (< pecus дрібна худоба) син. monēta, ae f** право власності на стадо; власність, майно; гроші (*готівкою, державні финанси; виручка; хабар*); в імператорську епоху монета (*мідна*); **p. numerāta** готівка
- pecuniarius, a, um** грошовий, фінансовий
- pecus, ōris n = pecus, ūdis f = pecu, (ūs) n** худоба, свійські тварини (*вівці, свині, домашні птахи*)
- pedes, itis m (< res) піший, піхотинець; pl. піхота; сухопутна армія; плебей (проходив службу в піхоті); син. pedester** піхотний (педаль)
- peiero, āvi, ātum, 1 арх. periuro** давати фальшиву клятву; порушувати клятву
- peior, peius (< malus)** гірший, найгірший
- pello, pepŭli, pulsum, 3** бити, штовхати; приводити у рух; уражати; проганяти; ображати (пульс, імпульс, імпульсивний)
- penātes, ium m pl. (< penus комора (запас продовольства))** пенати (*боги-охоронці*); рідний дім (sacra privāta), житло
- pendeo, pendendi, -, 2** зважувати, сплачувати; висіти, звисати; *пен.* сумніватися; **fructus pendentis** висячі плоди (пендель)

- pendens, entis** висячий; очікуючий; невизначений; **pendentē litē** очікуючи на рішення (*судового спору*); **in pendentī** (*Dig.*) у стані невизначеності
- pendo, pependi, pensum, 3** (< **pondus**) важити, платити (пенс, пенсія, стипендія, компенсація)
- penes** (з *acc.*) у, у володінні, у руках; **penes me** у моєму володінні
- penetro, āvi, ātum, 1** вводити, ставити; проникати, досягати
- pensio, ōnis f** (< **pendo**) платіж, пенсія (пансіон, пенсіонер)
- penuria, ae f** нестача, недолік
- penus, ōris n = penus, ūs m** продовольство; комора
- per** (з *acc.*) в, з, на, по, з-за, під час, через, крізь, серед, посеред
- per aes et librum** за допомогою міді й терезів (*платіж готівкою з I тисячоліття до н. е.*)
- per industriam** зі старанністю; працюю
- per minas** за допомогою погроз
- per procūra** за довіреністю
- per sē** сам по собі
- per vadium** під заставу
- pera, ae f** грец. сума, торба; ранець
- peraequatio, ōnis f** (< **peraeque**) *син. epibolē грец.* розверстка (*податків*) за часів доміанату
- perāgo, ēgi, actum, 3** гнати, робити; звершувати; *юр.* підвести під обвинувальний вирок, засудити
- perāgro, āvi, ātum, 1** проходити, обходити; розглядати
- percello, cūli, cultum, 3** звалити, скинути; погубити
- perceptio, ōnis f** отримання; збір; розуміння; пізнання; уявлення; поняття (перцепція)
- percipio, cēpi, ceptum, 3** *юр.* приймати (*до володіння*); одержувати, отримувати, уявляти, розуміти (перципований, перципувати(ся))
- percontō, āvi, ātum, 1 = percontor, contātus sum, 1** розпитувати, допитувати(ся); довідуватися
- percutio, cussi, cussum, 3** (< **per + quatio**) пробивати (*судно*); проколоти мечем груди; вразити; бити, стукати; страчувати; *юр.* бити рукою або палицею (= *ображати*) (перкусія)
- perdo, didi, dītum, 3** губити, нищити; втрачати; програвати; забувати
- perdōno, āvi, ātum, 1** вибачатися (пардон)
- perdūco, dūxi, ductum, 3** приводити, доводити, проводити; будувати; продовжувати; *юр.* викреслювати (*ім'я*) (*Dig.*)
- perduellio, ōnis f** (< **per + duellum** дурна, погана війна, тобто проти р. народу) *син. crimen maiestātis* державна зрада; кримінальний злочин (дуель)
- peregrīnus, a, um** (чужоземці; *арх.* вороги) варварський, перегрінський

- perennis e** (< **per** + **annus**) той, що триває цілий рік; постійний, незмінний; довговічний; міцний, вічний
- pereo, ii (īvi), itum, 4** (< **peritūra**) гинути, зникати, вмирати
- perfectus, a, um** dokonаний, досконалий; повний, завершений (**lex perfecta**); **perfecta aetas** повноліття (перфект, перфектний)
- perfēro, tūli, lātum, ferre** приносити, привозити; постачати; доносити; розповсюджувати; передавати, виконувати; закінчувати; терпіти; витримувати (*до кінця*)
- perficio, fēci, fectum, 3** готувати; виготовляти; робити, обробляти; вдосконалювати, навчати домагатися, закінчувати; *юр.* вчинити (*злочин*); виконувати (*намір*); формулювати, складати (*заповіт*)
- perfidia, ae f = perfidium, i n** віроломство, нечесність, зрада
- perfidus, a, um** віроломний, невірний; ненадійний, небезпечний
- perfugio, fūgi, fugitum, 3** удаватися; шукати притулку; *юр.* утікати, перебігати (*про раба, воїна-дезертира*); **perfuga = transfuga** втікач; дезертир; перебіжчик; відступник
- perfugium, i n** притулок; захист; сховище (*військ.*)
- perfuno, fūdi, fūsum, 3** мочити, обливати (*водою*); зрошувати; фарбувати; посипати; покривати; бентежити
- pergo, perrēxi, perrectum, 3** (< **per** + **rego**) йти далі, прямувати, виступати; продовжувати, не кінчати
- periculōsus, a, um** небезпечний, погрожуючий небезпекою, ризикований
- periculūm, i n** (< **experimentum** досвід) спроба, небезпечне випробування; ризик (*напр.* процесу), відповідальність (*за збитки*); *юр.* судовий процес; **Periculūm est in morā** Небезпека у затримці (*відстрочки*)
- perītus, a, um** (< **perior**) досвідчений, вмілий; **iuris perītus** юрист (*знавець права*)
- periurium, i n** *син.* **testimonium falsus = crimen publicum** клятвопорушення; лжесвідчення; фальшива клятва
- perlicio (pellicio), lēxi, lectum, 3** притягати, привертати
- perluo, lui, lūtum, 3** вимивати; ополіскувати; умивати; *pass.* купатися
- perlustro, āvi, ātum, 1** проходити, обходити; оглядати, очищати; переглядати поштову кореспонденцію з метою цензури або нагляду (*перлюстрація*)
- permaneo, mansi, (mansum), 2** залишатися, перебувати; триматися, продовжуватися (*перманентний*)
- permisceo, miscui, mixtum, 2** змішувати, плутати (*проміскуїтет*)
- permisso, ōnis f** дозвіл; *військ.* капітуляція
- permitto, mīsi, missum, 3** посилати; дозволяти; *військ.* капітулювати

- permoveo, mōvi, mōtum**, 2 хвилювати; прихилити; спонукати, викликати (*спрах*); турбувати
- permutatio, ōnis f** син. **negotium bonae fidei** переміна, зміна; договір міни (*обмін речі на річ*) (мутація)
- permūto, āvi, ātum**, 1 досконало змінювати; міняти, обмінювати; провадити товарообмін; викупляти; робити грошовий переказ
- pernicies, ēi f** (< **per** + **nex**) знищення; загибель; чума
- perniciōsus, a, um** згубний, небезпечний
- pernumēro, āvi, ātum**, 1 перераховувати, виплачувати; перелічувати
- perōro, āvi, ātum**, 1 закінчувати промову, виголошувати заключну промову; ґрунтовно говорити, детально висловлюватися
- perpetuo, āvi, ātum**, 1 робити вічним, постійним, незмінним, увічнювати
- perpetuō = perpetuē** безперервно, постійно, вічно
- perpetuus, a, um** постійний, незмінний, безперервний, вічний, цілий; **perpetuum mobile** вічний двигун; **edictum perpetuum** постійний едикт; **quaestio perpetua** юр. постійний слідчо-кримінальний суд; *ритор.* питання загального характеру (перпетуум мобіле)
- perrumpo, rūpi, ruptum**, 3 пробивати дорогу; поривати(ся); *військ.* форсувати, переборювати; зламувати; скопувати (*землю*); висаджувати; нехтувати (*закон*); розгладжувати (*плани*)
- perscribo, scripsi, scriptum**, 3 старанно записувати; письмово викладати; протоколювати; вносити в облікові книги; реєструвати; сплачувати за наказом
- perscriptor, ōris m** той, хто веде запис у облікових книгах; обліковець
- persecutio, ōnis f** (< **sequi**) погоня, переслідування; гоніння; покарання; юр. судове переслідування; позов
- persēquor, secūtus sum**, 3 *арх.* **sequūtus** невідступно слідувати (*за ким-небудь*); переслідувати; карати, штрафувати, мститися; здійснювати (*право*); переслідувати у судовому порядку
- perseverantia, ae f** наполегливість; настійливість
- persevēro, āvi, ātum**, 1 стояти на своєму; бути наполегливим, настійливим, впертим; перебувати
- persolvo, solvi, solūtum**, 3 розв'язувати; повністю дозволяти; виплачувати; гасити, оплачувати
- persōna, ae f** театральна маска, личина; обличчя, людська істота, людина відносно права; юр. особа (*суб'єкт права*); **p. sui iuris** син. **pater familias**; **p. aliēni iuris** підвладні особи (*uxor, filii, clientes, servi*); **p. turpes**: **gladiatōres, lenae, meretrīces, scaenīci**; **actio in persōnam** особистий позов (персона, персоналії)
- personālis, e** особовий, особистий (персональний, персоналізм)

- perspicio, spēxi, spectrum**, 3 пильно розглядати; бачити (*крізь*) (перспектива)
- perspicuus, a, um** ясний, очевидний
- persuādeo, suāsi, suāsum**, 2 (з *dat.*) переконувати; радити; викликати (довіру); запевняти; схилити підбурювати
- perterreo, terrui, territum**, 2 сильно лякати, жахати
- pertinacia, ae f** упертість; затятість
- pertinax, ācis** завзятий; упертий, затятий; скупий (Пертінак)
- pertineo, tinui**, —, 2 простягатися; стосуватися (*до*); торкатися; належати; служити; сприяти
- perturbo, āvi, ātum**, 1 призводити до безладдя, баламутити; хвилювати, викликати тривогу
- pervādo, vāsi, vāsum**, 3 проходити; розповсюджуватися; *юр.* захоплювати (*чуже*)
- pervāgor, vagātus sum**, 1 ходити, бродити; мандрувати (ваганти)
- pervenio, vēni, ventum**, 4 доходить (*до*), приходити; перебувати; досягати; діставатися
- pervigilium, i n** нічне пильнування; святкування; *культ.* богослужіння
- pervinco, vīci, victum**, 3 остаточно перемогти; розгромити; здолати
- pervulgo, āvi, ātum**, 1 видавати (*закони*); обнародувати едикт
- pes, pedis m** нога, ступня; стопа; римський фут (= 30 см) (педаль, велосипед, експедитор, педикульоз)
- pessimus, a, um** (< **malus**) найгірший (песимізм, песиміст)
- pestis, is f** зараза, чума, виразка; загибель; нещастя; катастрофа (пестициди)
- petitio, ōnis f** (< **peto**) *син.* **actio** вимога; претензія (*позов*); речовий позов; домагання; *сер. в.* клопотання, довід (петиція)
- petitorium, i n** (*протилежне* **possessorium, i n**) правовий спір; прохання, позовна заява (петиторний)
- petitorius, a, um** що вимагає, що потребує
- petitor, ōris m** (< **peto**) прохач; заявник; *юр.* позивач; претендент на посаду; претендент на руку дівчини
- peto, petivi, petitum**, 3 *син.* **postūlo** йти, прямувати, шукати; намагатися; просити; вчиняти позов; стягати; клопотати; вимагати; претендувати; простувати; **peto** я шукаю; я прошу; я вимагаю; я претендую (апетит)
- petulans, antis** зарозумілий; нахабний
- petulantia, ae f** *син.* **delictum militum** зарозумілість; нахабство; образа (*військового начальства*)
- Phaedrus, i m** Федр, давньоримський байкар (*I ст. н. е.*); народився у Фракії, вільновідпущеник Августа
- philosophia, ae f** *грец.* жінка-філософ

- philosophia**, *ae f* *грец. лат.* **studium sapientiae** філософія (любов до мудрості); філософське питання; *pl.* філософські системи; **Philosophia est magistra vitae** (*Cic.*) Філософія – наставниця життя (*Цицерон*); **Philosophia est regina litterarum** (*Cic.*) Філософія – цариця наук (*Цицерон*)
- philosophor, philosophatus sum, philosophari**, *1* мудрувати (філософствувати)
- philosophus, i m** *грец.* філософ, мислитель, мудрець; *ser. v.* богослов (філософант)
- phylaca, ae f** *грец. лат.* **custodia** темниця, в'язниця
- piaculum, i n** умилостивлююча жертва; покутування, кара; вартий кари вчинок, злочин
- pictor, oris m** (< **pingo**) художник (Піктор)
- pictura, ae f** картина (*мозаїчна*); шитво, вишивка; живопис; **tabula picta** картина, але не фреска (*настінний живопис*) стає власністю художника (піктограф, пігмент)
- pietas, atis f** (< **pius**) благочестя, відданість; співчуття, милосердя (піетет)
- piger, gra, grum** ледачий, повільний
- pignus, oris n** *син.* **pignoratio, onis f** ланцюг, пута; застава (*май-на*), ручний заклад; договір закладу; **ius pignoris** речове право на користь кредитора; **vindicatio pignoris** речовий позов; **pignus conventum** = **hypotheca** іпотека; **pignus datum** речовий заклад, реально переданий кредитору; **pignus in causa iudicati captum** судовий заклад для продажу речі з торгів; **pignus insulae** законне заставне право на житло тому, хто кредитував реконструкцію будинку
- pingo, pinxi, pinctum**, *3* зображати, малювати, прикрашати, шити, вишивати
- pirata, ae m** *грец.* морський розбійник; корсар; **poena capitis** (*Lex Gabinia, 3*); **Pirata est hostis humani generis** Пірат є ворог роду людського (пірат)
- piscaria** права (*різні*) на риболовлю
- piscatio, onis f** рибальство (*у відкритих морях, гаванях і річках*)
- piscis, is m** (< **piscor** рибалити) риба (*належала тому, хто її спіймав*); **ius piscendi** право рибальства
- pius, a, um** благочестивий; побожний, священний, чесний, добродушний; **pia desideria** благі побажання, благі наміри (Пій)
- placeo, ui, itum**, *2* (*з dat.*) сприяти; подібатися; мати успіх; цінитися, бути в ціні
- placet** = **placitum est** бажано; хочеться; існує судження, як вважають, встановлено
- placitum, i n** (< **placito**, *1* звертатися до суду) судження, погляд; приписи, вказівка; **placita iuris** норми права

- placīdus, a, um** спокійний; тихий; миролюбний, слухняний
- plaga, ae f** (< **plango**, 1 бити (*нагайками і різками, палицею*)) удар, биття; поштовх; втрата, шкода; сенсація; страждання (*від болю*); інтрига
- plagiarii** викрадачі людей
- plagium, i n** *грец. син.* **crimen legis Fabiae** викрадення людей (за законом Фабія штраф 50 тис. HS, пізніше страта) (плагиат)
- planē** звичайно, зрозуміло; рівно, ясно
- plango, nxi, nctum**, 3 бити, ударяти; карати
- planta, ae f, plantatio, ōnis f** саджанець, рослина, розсада; стопа, підошва (плантація, трансплантація)
- planus, a, um** рівний, плаский; ясний, зрозумілий; **in planō** поза судом (план)
- Plato, ōnis m** Платон (427 – 347 рр. до н. е.) – грецький філософ-ідеаліст, учень Сократа, учитель Арістотеля, засновник Академії (*філософської школи*) (платонізм)
- plaustrum, i n = plaustra, ae f** віз, підвода, повозка; сузір'я Великої Ведмедиці; *прислів'я: plaustrum percūli* Що з возу впало, те пропало (*у мене все загинуло, пішло прахом*)
- plebeia, ae f** плебейка
- plebeius, a, um** плебейський, протонародний; простий; незнатного походження
- plebeius, i m** плебей (*в доримському родовому устрої – антипод патриція; людина незнатного походження; пізніше землероби, ремісники і купці (плебейська верхівка) зливаються з патриціями і складають нобілітет (nobilitas)*)
- plebiscītum, i n** *син.* **consilium plebis** постанови плебейських зборів, з 287 р. до н. е. мають силу закону і для патрициїв (*Lex Hortensia*); з 250 р. до н. е. стають головною формою римського законодавства; народне голосування (плебісцит)
- plebs, plebis f** *арх.* **plebes** недиференційована велика кількість людей, народ, натовп, плебеї; народна маса, простий народ (*як римські громадяни, плебеї воювали в рядах (exercītus), брали участь у народних зборах (comitia), але не мали доступу до вищих адміністративних посад, були відхилені від аґер publicus; плебеї мали свій культ (богині Церери), свої збори, свої представницькі органи (едилів і, особливо важливо, народних трибунів); до 445 р. до н. е. вони були позбавлені conubium з патриціями; згідно з lex Licinia 11 в 367 р. до н. е. плебеї домоглися консулату, ставали класом фінансової аристократії (equītes – вершники); пізніше означення плебс стало умовним для широких верств вільного люду, у тому числі «пролетарів»; в епоху доміану назва плебс означала бідноту – humiliōres*)

plenus, a, um (з *gen.*) повний, наповнений, змістовний; переконливий; **plena aetas** повноліття; **plena probatio** повний доказ; **plenō iurē** з повним правом (пленум, пленарний)

plerīque, pleraeque, plerāque pl. (gen. plurimōrum, -ārum) більшість, більша частина

plērumque переважно, здебільшого, часто; звичайно; більша частина

Plinius Maior (Secundus) Пліній Старший (Секунд) (23 – 79 рр. до н. е.), римський природознавець, автор *Природничої історії*

ploro, āvi, ātum, I здійсмати крик, галас; плакати ридати

plumbatūra, ae f. син. (ad)plumbatio (видиме), з'єднання двох металевих речей свинцем

plumbum, i n свинець (пломба)

plurālis, e (< **plus, pluris** більше) численний; множина (плюралізм, плюс)

pluraliter численно; у множині

plurimus, a, um дуже великий, велетентський

poena, ae f. син. punitio «очищення»; покарання (*взагалі*), в публічному праві – *crimen*, в приватному – *delictum*; кара, штраф, стягнення; **stipulatio poena** неустойка; **poena capitis** син. **exilium, interdictio aquae et ignis, poena mortis** покарання «головою» = **capitis deminutio** (*maxima, media*); **poena cullei** син. **parricidium** кваліфікована смертна кара (*злочинця зашивали у шкiряний мішок разом із тваринами, які приносили нещастя (змій, мавпа, півень і собака) і кидали в річку або в море*); **poena metalli** = **damnatio in metallum** каторжні роботи у рудні; **poena nummeria (pecuniaria)** штраф, грошове стягнення (пеня)

poenālis, e карний, кримінальний, штрафний; **actio poenālis** штрафний позов; **iudicia poenalia** кримінальні суди (пенальті, пенні)

poenitentia, ae f (< **poeniteo**) каяття; зміна наміру; розкаяння

poëta, ae m. грец. поет; винахідник, майстер

pollens, entis могутній, сильний

polleo, pollui, -, 2 (< **potis + valeo**) мати силу, поширюватися; юр. володіти (Поленція)

politia, ae f. грец. державний устрій; *Politia* – назва твору Платона (політика)

politor, ōris m (< **polio**) землероб-здольщик (*Катон*)

pollex, icis m. арх. **pollix** великий палець; дюйм (= 24,6 мм)

polliceor, licitus sum, 2 обіцяти (*односторонньо*)

pollicitatio, ōnis f обіцянка, обітниця

Polōna = **Polonia, ae f** Полонія, суч. Польща

Pomerania, ae f Померанія (*німецьке герцогство*)

Pomponius, i m (**Sextus** Секст) Помпоній (*II ст. н. е., сучасник Юстиніана*) – один із перших істориків римського права, за-

ймався казуїстикою, юрист-енциклопедист, автор *Enchiridium*. Найважливіший твір *Ad edictum* у 150 книгах – коментар до едиктів

pomum, i n плід (з дерев: яблуко, вишня, фінік, горіх *etc.*); фруктове дерево; **bellum pomum!** ірон. гарний фрукт!

pondō арх. вагою (у фунтах) (фунт стерлінгів)

pondus, ēris n вага; гиря; маса; фунт; тягар (пуд)

pono, posui, positum, 3 класти; ставити; ховати; хоронити; залишати; довіряти, засновувати; юр. видавати (закони); **posita ac suspensa** речі поставлені і підвішені; **ponit** він довіряє (рішення справи присяжним засідателям), тобто не визнає себе винним (поза)

pons, pontis m міст; палуба; ярус; **pontibus reparandis** судовий наказ (ремонт мостів); **pons sublicius** міст на палях (з'єднував Янікульський пагорб з Римом) (понтон, Понт)

pontifex, ĩcis m pl. sin. collegium pontificum (на чолі **pontifex maximus**) «мостобудівник», служитель храмів, жрець-пontiфік; верховний жрець; єпископ; прелат (христ. церкви); папа римський; **ius pontificium sin. ius divinum** pontифікаційне (божеське) право (пontiфікат)

pontificālis, e = pontificius, a, um pontифікальний, pontифікаційний, жрецький

popūlus, i m sin. popūlus Romānus народ, народність; громадянське суспільство; демократична держава; весь римський народ (*S. P. Q. R.*); *pl.* народна маса, населення (популіст, популяція)

populāris, e належний, доступний будь-якому громадянину; народний простий; загальнодоступний; перен. демагогічний; **actio populāris** громадянський позов; **res publica populāris = civitas populāris** демократія (популярний, популістський)

populāris, is m, f «люб'язний народу»; співвітчизник; товариш; сучасник (заколоту); *pl.* популяри (опозиція щодо оптиматів); громадянське населення (популярі)

porca, ae f = porcus, i m porcellus, i m свиня (порося) (Порцій)

porcinarius, i m ковбасник

porculatio, ōnis f свинарство

porculātor, ōris m свинар

porrectum, i n (< **porrigo**) протяжність; пряма лінія

porrō грец. далі уперед; у свою чергу

porta, ae f = portus, ūs m (< **porto**) вхід, вихід; двері; порт; *pl.* брама; ворота (міські, табірні *etc.*) **portae belli** храм Януса (портал, порт'є, порт, портик)

Porta Otthomanica Порта Оттоманська (Кримське ханство)

portentum, i n (< **portendo**) чудо; чудовисько; виродок (дитина)

- porticus, ūs** *f* портик, колонна галерея; *перен.* стоїчна школа Зенона; зал судових засідань
- portio, ōnis** *f* частка; пай; відношення, пропорція (порція)
- porto, āvi, ātum**, 1 носити, переносити; перевозити, постачати; *pass.* рухатися (портативний, портмоне, портфель, порт'є)
- portoria** *n pl. ser. v.* митні податки
- portus, ūs** *m (арх. дім) син. res in usū publico* порт, гавань; пристань; митниця
- posco, poposci**, – 3 вимагати; просити; випрошувати; *юр.* звати до суду
- positio, ōnis** *f* (< **pono**) установа, установка, настанова; положення, обставини; твердження; теза, тема (позиція, позиційний)
- positivus, a, um** (< **pono**) умовний; *грам.* звичайний (*gradus*); позитивний, ґрунтовний, справжній; **ius positivum** позитивне право (позитивізм)
- possessio, ōnis** *f* (< **potis sedeo** «сиджу як господар» (*Dig.*)) володіння річчю з наміром мати її для себе; річ, яка належить до володіння (*ділянки державної землі, землі провінцій, латифундій – ager publicus; речі у торговому обігу – res in commercio; квазівласність громадянина на провінційну землю (usufructus – узуфрукт)*); *actio Publiciana* публіційв позов (*на захист сумлінного власника*); **corpus possessionis animus possidendi** намір вважати дану річ своєю; **bonorum p.** введення у фактичне володіння спадщиною
- possessor, ōris** *m* власник (*особливо сумлінний, який може стати власником речі за давністю володіння usucapio*); *юр.* відповідач; **p. fictus** фіктивний власник; **beatus possessor** щасливий власник; **bonae fidei possessor** сумлінний власник
- possideo, sēdi, sessum**, 2 (< **potis + sedeo**) володіти, мати; займати; бути осілим (посідати)
- possido, sēdi, sessum**, 3 оволодівати, опановувати, здобувати; захоплювати
- possum, potui**, – **posse** могли, бути в змозі; уміти; мати силу, значення; *юр.* мати право
- post** (*з acc.*) після
- post factum (P. f.)** постфактум, після завершення події
- ex postfacto** (*Dig.*) після вже завершеного
- postdelictum, i** *n* наступне (*повторне*) правопорушення, рецидив (*Dig.*)
- post mortem** після смерті (*власника*); посмертно
- postea** (< **post + ad**) після цього; опісля; пізніше; далі
- posterī, ōrum** *m, f* нащадки; спадкоємство
- posteritas, ātis** *f* майбутнє; нащадки

posterior, ius наступний; пізній

postĕrus, a, um = poster = postrĕmus, a, um останній, наступний; майбутній; спадкоємний; самий крайній; **in postĕrum** надалі, наперед; **postĕra aetas** нащадки, спадкоємство

postliminium, i n (< **post + limen**) постліміній; **ius postliminii (captivus)** право повернення на батьківщину і відновлення у правах (для римського громадянина, що звільнився з полону) (*Dig.*); *перен.* повернення («з порогу» a *liminĕ*), цілком принципово (*відмовити*)

postpōno, posui, positum, 3 ставити усе <інше> (на другий план) (постпозитивний)

postquam відтоді як; після того, як

postrĕmo нарешті

postrīdiĕ (< **postĕro + diĕ**) наступного дня

postulatio, ōnis f = postulātum, i n (< **postūlo, 1** вимагати, просити; звинувачувати *син.* **peto**) вимога; прохання; *юр.* скарга, позов; клопотання; виступ у суді; **postulāre iudicem** вимагати призначення судді (постулат, постульований, постулювати)

postūmus, a, um останній; посмертний (*дитина народжена після смерті батька вважається народженою до його смерті*);

postūmi sui = postūmi legitīmi (Постум)

potens, entis (< **posse**) міцний, могутній; *pl.* **potentiōres = senatōres** вищі чиновники і великі землевласники (*опора римської економіки*)

potentia, ae f *син.* **dynamis** *грец.* можливість, сила; політична влада; здатність (*спроможність*); **p. propinqua, remotissīma** можливість близька (*реальна*), віддалена (потенція, потенціал)

potentiālis, e *сер. в.* можливий, сильний, здатний (потенційний)

potestas, ātis f = ius сила, міць, можливість, влада; політичне право; *юр.* офіційне повноваження; магістратська посада; право; вища влада; *екон.* вартість; **sub potestātē** під владою; **patria potestas** батьківська влада; **potestas suprĕma** вища влада; **potestas sacrosancta** суверенна влада (*гех*); **potestas vitae necisque** право розпоряджатися життям і смертю

potio, ōnis f питво; напій (піт)

potior, ius (< **potis, e** могутній) кращий, ліпший; міцний; **Potior est conditio possidentis** Положення власника краще (*міцніше*)

potius краще, ліпше; швидше

prae (*з abl.*) попереду, перед

praebenda, ae f *сер. в.* «те, що повинно бути даним»; прибутки і майно (*дому, передмістя*) для католицького духовенства за виконання ними своїх обов'язків) (пребенда)

praebeo, bui, bītum, 2 (< **prae + habeo**) підставляти; доставляти, давати; *pass.* відбуватися

- praecēdo, cessi, cessum**, 3 йти попереду; переважати; **ius praecedendi** прецедентне право (прецедент)
- praceptor, ōris m** наставник, учитель; засновник цивільного права (*Cassius et Sabīnus Kaciū i Sabīn*)
- praceptum, i n** (< **praecipio**) прихильність; наказ, розпорядження; настанова; правило; приписи (*права або закону*); **praepcepta iuris** (*Ulp.*) приписи права
- praecipitāre e saxō Tarpeiō** скидати (злочинців) з Тарпейської скелі
- praecipuē** особливо, головним чином
- praecīlārus, a, um** прекрасний, славний, чудовий; **Omnia praecīlāra rara** (*присл.*) Усе прекрасне рідко зустрічається.
- praeco, ōnis m** (< **prae + dico**) судовий розсильний, оповісник; герольд; особа, що здійснює продаж з торгів (*аукціоніст*)
- praeda, ae f** (< **praehendo**) здобич; прибуток; бариш
- praedīco, dīxi, dictum**, 3 попереджати; проголошувати; веліти, приписувати
- praedictio** (*Lex Cicereia*) попередження про важливі обставини угоди
- praedium, i n** *син. ager, fundus* маєток, земельна ділянка; нерухомість; земельна власність; **praedia rustīca et urbāna = servitūtes** сільські і міські земельні ділянки; **p. suburbāna** заміські земельні ділянки; **praedia stipendiaria** землі у провінціях, які належали римлянам; **praedia tributaria** землі у провінціях, які належали римському імператору; **praedium dominans** панівна земельна ділянка (*сервітута*)
- praediātor, ōris m** покупець (*скупник*) земельних ділянок
- praediatūra, ae f** заставне право держави або міста на земельні ділянки; продаж або купівля земельної ділянки (*заставної, конфіскованої або проданої з торгів*) (предіальний)
- praedo, ōnis m** (< **praedor** грабувати) грабіжник, розбійник; викрадач, крадій
- praefatio, ōnis f** вступне слово, вступ, передмова; *юр.* преамбула закону (*збереглися Novellae Iustiniani (про призначення норм)*); попередні переговори про майбутню угоду
- praefectus, i m** префект (*римський чиновник з судово-адміністративними повноваженнями*); начальник, командир; **p. Urbī** начальник поліції Риму; **p. praetorio** преторіанська гвардія (*з часів Августа*) ()
- praefectūra, ae f** (< **praefectus**) адміністративний округ Римської імперії (*було 4: на заході Італія і Галлія, на сході – Ілірик і Азія (Понтійська Фракія); префектури поділялися на діоцези (dioecesis, is f грец. «управління»; області (було 14)) на чолі з вікарієм (vicarius), які поділялися на провінції (було 46) на чолі*

- з *намісником* (*praeses*) (**praesīdes** *намісники провінцій*) (префектура)
- praefēro, tūli, lātum, ferre** носити попереду; віддавати (давати) перевагу; відрізнятись (прелат, преференції)
- praefīgo, fīxi, fīctum**, 3 прикріпляти; прибивати спереду; загороджувати; призначати (префікс)
- praeciudīco, āvi, ātum**, 1 судити, вирішувати (*попередньо*) (преюдиціальність)
- praeciudicium, i n** попереднє рішення (*суду*), упередження
- praeciudiciālis, e** упереджений; питання, по якому попередньо винесене рішення (преюдиціальний)
- praemium, i n** (< **prae + emo**) нагорода, винагорода; **praemium pudōris** винагорода за сором; **praemium concubināti** винагорода за втрату цноти (премія, преміальний, преміювати)
- praenōmen, īnis n** власне ім'я (*римського громадянина*)
- praerōno, posui, positum**, 3 ставити на чолі; віддавати перевагу (перепона)
- praerogativus, a, um** (< **prae + rogo**) «голосуючий першим»; **centuria praerogativa** центурія, яка голосувала першою, прерогативна центурія (*за часів доміану*); *перен.* переважне право (прерогатива)
- praes, praedis m** (< **prae + vas**) *син.* **manceps pl. praedes** поручитель; гарант; майно поручителя
- praescribo, scripsi, scriptum**, 3 креслити; визначати; встановлювати
- praescriptio, ōnis f** вступна частина процесуальної формули попереду інтенції, вступ до закону, застереження; **p. fori** заперечення про непідсудність даному суду
- praesens, entis** (*протил.* **absens, entis**) присутній (*за місцем і часом*); теперішній; **praesens in curiā** присутній у суді (презент, ~ний, ~ізм)
- praesentia, ae f** (< **esse**) присутність, наявність (*як необхідна умова судочинства*); **Praesentia quorum sufficit** Присутність яких достатня (*формула процедури*) (презентація)
- praeses, īdis m** голова (*сенату, колегії etc.*); *намісник (провінції)* (президент)
- praesidium, i n** (< **prae + sedeo**) дозор, оборона, захист, охорона; гарнізон (президія)
- praestō** негайно; напоготові, тут, під рукою
- praesto, stīti, stītum**, 1 (< **prae + stare**) стояти попереду; переважати, ручатися; (< **prae + stare**) надавати; платити; виконувати (престиж)
- praestat** краще
- praesum, fui, esse** стояти на чолі, очолювати; керувати; захищати; правити

- praesumptio, ōnis f** презумпція; здогад права; правове припущення (у Юстиніановому праві); юридична презумпція; **p. iuris** спростовна (заперечна) презумпція; **p. de iurē** неспростовна (незаперечна) презумпція (презумпція)
- praetēgo, tēxi, tēctum, 3** прикривати; захищати; допомагати сприянню
- praetendo, tendi, tentum, 3** витягати; викликати; виправдовуватися (претензія, претендент)
- praetentūra, ae f** прикордонна сторожа
- praeter (з асс.)** крім, окрім
- praetereā** крім того; потім, далі
- praeteritus, a, um (< praeter + ire** проходити повз, виключати) минулий, колишній; **praeterita facta** минулі правопорушення
- praetermitto, mīsi, missum, 3** пропускати; юр. залишати без уваги (безкарним); не ухилятися
- praetor, ōris m (< praetor** той, хто йде на чолі народу) міський суддя (після консула представник вищої судової влади); **propraetor, ōris m** намісник провінції; **praetor urbānus** претор у справах римських громадян; **praetor peregrīnus** претор у справах іноземців; пізніше імператорський чиновник (претор, претура)
- praetorio, ii (īvi), ĩtum, ĩre, 4** проходити повз; минати
- praetorius, a, um** преторський, намісницький, преторіанський; **edictum praetorium** преторський едикт (преторій, преторіанці)
- praetextātus, a, um** підлітковий, юнацький; **toga praetexta** (пре-текста)
- praetextus, ūs m** привід
- praevaricatio, ōnis f (< praevarico** йти по непрякій лінії, відхилятися) син. **calumniā** фальшиве звинувачення (зі згодою делінквента – правопорушника); (*Lex Iulia 33*) = **crimen**
- praevenio, vēni, ventum, 4** приходити раніше, заздалегідь; випереджати (превентор, превентивний)
- praevius, a, um (< prae + via)** той, що йде попереду; попередній
- pratun, i n** луг
- pravus, a, um** кривий, неправильний; нечестивий; поганий, зіпсований; збочений; **prava consuetūdo** поганий звичай, перекручений звичай
- precarium, i n (< prece** вимагати) син. **contractus innominātus** володіння або користування; безоплатне надання за проханням до запитання (тобто тимчасово); поденщина (прекарій, прекаріст, прекарний)
- preces, precum f pl.** син. **libellus, supplicatio** прохання, благання; клопотання; заява; чолобитна до імператора
- preco, āvi, ātum, 1** прохати, благати; клопотати; робити заяву

- premo, pressi, pressum**, 3 давити, чавити; тиснути, стискати; обтяжувати (прес, преса, депресія)
- prendo, ndi, nsum**, 3 = **preenso** *син.* **prehendo** хапати, брати; арештовувати
- prensio, ōnis** *f* захоплення, арешт (*один із компонентів правомочності магистрата*); **ius prensiōnis** право арешту
- pretiōsus, a, um** дорогий, цінний (преціозний)
- pretium, i** *n* ціна; гроші; викуп; хабар; купівельна ціна; грошова вартість речі, встановлена при купівлі-продажу; **p. affectiōnis** любительська ціна; **p. iustum** справжня ціна; **p. pudicitiae** *син.* **donum nuptiāle** заручний дарунок від жениха (*нареченого*)
- prex, precis** *f* (< **preco**) прохання, молитва; прокляття; **preco partium** за клопотанням сторін
- pridem** давно, раніше
- pridiē** напередодні
- primogenitus, i** *n* перший син, первісток, «первородний»
- primōris, e** перший, найзнатніший (*титули*)
- primum, primō** спочатку, спершу; по-перше
- primus, a, um** перший; молодий; головний; **primā faciē** на перший погляд; **primus inter pares** (*самоіменування імператора Августа*); **primas** голова общини
- princeps, ipis** *m* (< **primus** + **capio**) = **persōna sacrosancta** перший; громадянин римської держави; голова, керівник; вождь; імператор (*принцєнс*); *сер. в.* князь; *почесні титули:* Augustus, Caesar, imperātor; *після смерті* divus (принцєпс)
- principātus, ūs** *m* (*I ст. до н. е. – III ст. н. е.*) першість; вища влада (принципат)
- principālis, e** головний, перший; **obligatio principālis** перше (*головне*) зобов'язання; *pl.* **principāles** молодші офіцери; **principālis officiōrum** начальник імператорської канцелярії (принципал, принципали)
- principālis, is** *m* *сер. в.* старшина
- principium, i** *n* початок; закон; принцип (*юридичний*); **p. identitātis** закон тотожності (принцип, принципіальний)
- prior, prius** перший (*з двох*); попередній, кращий; (< **propē**) найближчий (пріори, пріоритет)
- pristinus, a, um** колишній, давніший, минулий
- priusquam** перш ніж
- privātum = privātim** приватним чином, приватно
- privātus, a, um** (*протил.* **publicus, a, um**) належний до окремої особи, приватний; неофіційний; звичайний, простий; *військ.* рядовий, у відставці; **ius privātum** приватне право; **delicta privāta** приватні делікти

- privātum, i n** річ (особливо земельна ділянка) – предмет приватної власності (приватий, приватизація, приватизаційний)
- privilegium, i n** син. **beneficium persōnāle** перевага, привілей; виняткове право; пільга; закон; **privilegia** приватні закони; **privāta lex** приватний закон
- privus, a, um** (< **privo** відокремлювати, позбавляти, відбирати) відокремлений; особистий; позбавлений, вільний; **privātim docens** той, хто навчає приватним чином (приват-, приват-доцент)
- pro** (з *abl.*) згідно, відповідно, для, за, замість, завдяки
- pro bonō publicō** для суспільного блага
- pro defectū** через відсутність (покупців, нащадків, спадкоємців)
- pro domō suā** на захист свого дому (на захист власних інтересів)
- pro et contra** за і проти
- pro formā** заради форми, для видимості
- pro lucrāri** для користі
- pro nunc** на даний час, наразі
- pro patriā** для своєї країни
- pro sē** для себе
- pro tempōre** тимчасово
- probabilis, e** імовірний; правдоподібний
- probatio, ōnis f** доведення; схвалення; юр. судове слідство; **p. plena** повний доказ; **p. diabolica** диявольське доведення
- probo, āvi, ātum, l** пробувати, оцінювати; схвалювати, доводити; задовольняти; **probātum est** схвалено; **onus probandi** тягар доведення (апробація, апробувати)
- probrōsus, a, um** безчесний, ганебний; порочний (**femīna probrōsa**)
- probus, a, um** хороший (товар); чесний (жінка); порядний (звичай)
- procēdo, cessi, cessum, 3** виступати, приходити; тривати; з'являтися (процедура)
- processus, ūs m** хід, рух уперед (процес)
- procoētōn, ōnis m** грец. передня, прокойтон
- proconsul, is m** проконсул (колишній консул), намісник провінції
- procul** (з *acc.*) далеко, здалеку
- Proculiāni** прокуліанці (назва правової школи у Римі)
- Procūlus, i m** (Gnaeus Гней) Прокул – римський консул 37 р. до н. е., славетний правник, голова школи; його твір *Epistulae* багатий на казуїстику
- procumbo, cubui, cubitum, 3** нагинати(ся), налягати
- procurātor, ōris m** прокуратор, довірена особа, заступник представника (у процесі); чиновник, який відав фінансами; намісник провінції (прокуратор)
- procūro, āvi, ātum, l** турбуватися, доглядати, піклуватися; дбати,

- передбачати, довіряти, вести справи; **per procūra** за довіреністю (прокурор, прокуратура)
- prōdeo, ii, itum, 4** виходити, йти вперед; просуватися, виступати; з'являтися (*на людях*)
- prodīgus, a, um** (< **prodīgo** (**prod** + **ago**)) марнотратний, хто розтринькує своє майно (*претор встановлював опіку над ним*); **cura prodīgi** примусове управління майном марнотратника
- prodīgus, i m** марнотратник
- proditio, ōnis f** (< **prodo** зраджувати) зрада, запродавство
- proditor, ōris m** (**crimen maiestātis**) зрадник, запродавець
- prodūco, dūxi, ductum, 3** виводити (*вперед*); виробляти; створювати (продукт, продукція, продуцент)
- proelium, i n** бій, битва; боротьба; війна
- profānus, a, um** (< **pro** поза + **fanum** храм) темний, неосвічений, нечистий; невіруючий (профан, профанація)
- profectō** напевно; дійсно
- profēro, tūli, lātum, ferre** виносити (*вперед*), вивозити, виводити; висувати
- professor, ōris m** *син.* **antecessor** викладач, вчитель (*права*)
- professio, ōnis f** заява, проголошення; декларація про податки; публічна заява про рід занять (професор, професія)
- proficio, fēcī, fectum, 3** просуватися, робити успіхи, приносити користь
- profiteor, fessus sum, 2** відкрито заявляти, закликати; оголошувати, викладати, читати лекцію
- proficiscor, fectus sum, 3** відправлятися, від'їздити; від'їжджати, відходити
- profestus, a, um** щоденний; несвятковий
- profligo, āvi, ātum, 1** уражати, руйнувати; ламати, трощити; вважати, вирішувати; вигравати бій
- profūga, ae m** = **profūgus, i m** втікач, перебіжчик; вигнанець; відступник (*віри*)
- profugio, fūgi, fugitum, 3** бігти, втікати; ухилитися; уникати
- progenies, ēi f** покоління, рід, нащадок
- progredior, progressus sum, progrēdi** 3 йти (*вперед*), просуватися (*дали*), переходити, виступати (прогресувати)
- progressus, ūs m** рух уперед; розвиток; просування; успіх, виступ (прогрес, прогресивність)
- prohibeo, hibui, hibitum, 2** стримувати; перешкоджати; відганяти; заперечувати; забороняти; **ius prohibēdi** право перешкоджати (*злочину*); **furtum prohibitum** попереджена крадіжка
- prohibitio, ōnis f** (< **pro** + **habeo**) заборона (*акта магістрата нижчого рівня*); **actio prohibitoria** заборонений позов; **interdictum prohibitorium** (*Dig.*) заборонений інтердикт

- proiectum, i n = proiectio, ōnis f** виступ (у балконі)
- proiicio, iēci, iectum, 3 (< pro + iacio)** кидати; *pass.* виступати вперед; стирчати (проект)
- proinde** тому; у зв'язку з цим; отже; з огляду на це
- proles, is m, f** нащадок, дитина; *pl.* діти, нащадки (*низхідні*), рід; потомство (пролетар)
- proletarius, i m** «створювач потомства», пролетар; вільний римський громадянин, неімущий (**capite censi** «оцінені по головах», капітецензи, *тобто* неімущі), не підлягав оподаткуванню майна, але сплачував податок за дітей; звільнений від військової служби
- promiscuē** змішано, разом, спільно (проміскуїтет)
- promissio, ōnis f = promissum, i n син. sponsio** обіцянка, обіцяне (як основа зобов'язання) (промісія, компроміс)
- promissor, ōris m син. reus promittendi** боржник
- promitto, mīsi, missum, 3** подавати руку; обіцяти, провіщати; **dicta et promissa** сказане і обіцяне
- promoveo, mōvi, mōtum, 2** рухатися вперед; відкладати; викривати, призначати
- promptitūdo, īnis f** готовність
- promptus, a, um** готовий
- ex promptū** експромтом; без підготовки
- promulgo, āvi, ātum, 1** опублікувати (*публічно проголосити*), оприлюднювати (*законопроект у формі едикту за 24 дні до голосування*) (промульгація)
- pronuntio, āvi, ātum, 1 син. interlocutio** проголошувати (*попередньо*) судження судді або судового рішення (*вироку*); сповіщати (нунцій)
- propē (з асс.)** поруч, із, поблизу; повною мірою, майже
- propello, pūli, pulsum, 3** гнати, виганяти; штовхати; запобігати (пропелер)
- propēro, āvi, ātum, 1** поспішати, прискорювати
- propinquus, a, um (< propē)** близький, сусідній, подібний; рідний
- propinqui, ōrum m pl.** близькі родичі
- propōno, posui, positum, 3** пропонувати; передбачати; виставити за зразок, проголошувати; обнародувати (*імператорський указ*); **proponere actiōnem** проголошувати про новий позов у едикті; **proposita quaestio** пропонувати казус юристу
- propositum, i n** намір (*як добрий, так і злий*)
- propraetor, ōris m** пропретор (*колишній претор*); намісник провінції
- proprius, a, um** своєрідний, особливий; власний; приватний (експропріація)
- propter (з асс.)** через, внаслідок, заради

propterea тому, з тієї причини

propulso, āvi, ātum, 1 відбивати, відводити, відхилити; захищати (імпульс)

prorōgo, āvi, ātum, 1 продовжити (*термін*) (проорогаційний)

prorogatio, ōnis f. sin. iteratio відстрочка, продовження повноважень консула або претора, що призвело до встановлення режиму особистої влади (**p. imperii**)

prorsus прямо, вперед, рішуче

prorumpo, rūpi, ruptum, 3 кидатися, прориватися, пробиватися

proscribo, scripsi, scriptum, 3 публічно оголошувати; опублікувати, конфіскувати; продавати з публічних торгів (проскрипційний)

proscriptio, ōnis f. публічне оголошення (*про неплатоспроможних боржників* **p. bonōrum = publicatio b.**; (*lex Cornelia* 3) список осіб, без суду проголошених поза законом, за голову кожного з них обіцялася винагорода (*закон Сулли 82 р. до н. е.*); *пізніше у 43 р. до н. е.* репресалії другого триумвірату (проскрипції)

prosecutor, ōris m. озброєний охоронець, конвоюючий злочинця; **p. annōnae** імператорський чиновник, що відповідає за постачання продовольством армії (екзекуція)

prosequor, secutus sum, 3 (< **sequor**) прямувати; супроводжувати; намагатися; переслідувати; постачати

prospectus, ūs m. вид, огляд; увага; передбачення; **servitus ne prospectui officiātur** (*Dig.*) сервітут про можливість бачити небо з вікон (*право вимагати усунення перешок, які можуть зітсувати вид*) (проспект)

prosper, ĕra, ĕrum щасливий, вдалий (Проспер)

prospĕrĕ щасливо, вдало

prospicio, spĕxi, spectum, 3 дивитися вперед; насторожуватися; уважно споглядати

prosterno, strāvī, strātum, 3 валити, класти, нищити (прострація)

prostituo, stitui, stitutum, 3 (< **pro + statuo**) ставити попереду; виставляти для розпусти; проституювати

prostituta, ae f. проститутка (*рабіня, продана з умовою, що її не будуть примушувати займатися проституцією, при порушенні цієї умови ставала вільновідпущеницею продавця*) (*син. femina probrōsa, lena, meretrix, lupa*) (проституція)

prosum, profui, prodesse (*z dat.*) приносити користь, бути корисним, допомагати; служити

protectio, ōnis f. заступництво, опікування (протекція, протезе)

protectum, i n = protectus, ūs m. навіс; дах, який виступає над землею сусіда (протекторат)

protĕgo, tĕxi, tectum, 3 прикрити (*щитом*); покривати; захищати

- (від холоду); піклуватися, допомагати; **servitus protegendi** право робити собі дах або навіс (протектор, протекціонізм)
- protendo, tendi, tentum**, 3 простягати руку; *pass.* простягатися, підніматися
- protentus, a, um** довгий, тривалий
- protestor, testātus sum**, 1 (< **pro** + **testibus**) урочисто заявляти (*при свідках*); затверджувати (протест)
- protinus** *арх.* = **protēnus** далі, вперед, прямо; безперервно, постійно; негайно, враз
- prout** (*з coniunctivus*) залежно від чого
- provenio, vēni, ventum**, 4 виходити, виступати; з'являтися, виникати, зустрічатися
- provincia, ae f** (< **pro** + **vinco**) провінція, підкорена область з намісником (**praeses provinciae**) на чолі; сфера діяльності магістрату *cum imperiō*; спосіб управління переможеною територією за межами Італії, потім і сама ця територія; *юр.* підсудність, юрисдикція (провінція)
- provinciālis, is m, f** мешканець провінції (провінціал, провінціальний)
- proverbium, i n** приказка, прислів'я
- provideo, vīdi, vīsum**, 2 передбачати (провіденція, пруденція, провізія, провізор, авізо)
- provocatio, ōnis f** (< **provōco** викликати, оскаржувати) виклик; за часів республіки апеляція римського громадянина до народних зборів (**provocatio ad populum**) (*проти рішення магістрата*) = гарант політичних прав, суверенності римського народу; за часів імперії – постійна можливість звертання до імператора; **poena sine provocatiōne** (*lex Duilia, 1*) покарання не підлягає оскарженню (провокація, провокатор)
- provōco, āvi, ātum**, 1 викликати, закликати (*до*), збуджувати, апелювати, скаржитися (провокувати, провокатор)
- proxenēta, ae m** грец. посередник, маклер (проксенет, проксенія)
- proximus, a, um** *син.* **propinquus** найближчий; сусідній, рідний; *m* чиновник імператорської канцелярії (проксим)
- prudens, entis** (< **pro** + **videns**) передбачливий, розсудливий, досвідчений у праві; **prudentes** знавці права, юристи (пруденція)
- prudenter** розсудливо; мудро; передбачливо
- prudentia, ae f** передбаченість, розсудливість; розважливість; знання, досвід (юриспруденція)
- pubes, ēris** = **puber** дорослий, повнолітній
- pubertas, ātis f** статева зрілість; повноліття (*від 12 (14) років*)
- publicānus, i m** відкупник державних прибутків (публікан)
- publicē** спільно, привселюдно, офіційно (публічно)
- publicus, a, um** (< **populus**) публічний, офіційний, загальний, на-

- ціональний; за рахунок суспільства, держави; в інтересах держави (**publicitus**); народний; кримінальний; **ius publicum** публічне право; **res publica** державна справа, держава, політика (публічний, публіситі)
- publicatio, ōnis f** наприкінці республіканського періоду: конфіскація (**p. bonōrum**) майна особи, яка засуджена за злочин, на користь держави (*державної скарбниці aerarium, фіску fiscus*); публікація закону (*proscribere legem*) як умова вступу його у дію
- puclititia, ae f** сором'язливість, скромність, цнота; **adtemptāre p. = crimen** (*lex Iulia 23*)
- puclitus, a, um** сором'язливий, скромний, цнотливий
- puclor, ōris m** сором, цнота
- puclla, ae f** дівчинка; донька; молода жінка
- pucler, ěri m** хлопець, дитина; хлопчик-слуга; раб; учень; син
- pucleri, ōrum m, f pl.** діти
- puclilis, e** дитячий
- puclitia, ae f** дитинство (*вік від 7 до 14 років*)
- puclna, ae f** битва, бій; бійка
- puclno, āvi, ātum, l** битися, боротися; чинити опір
- puclnus, i m** кулак
- puclher, chra, chrum** вродливий, красивий; славний; благородний (Пульхерія)
- puclhritūdo, inis f** краса; блиск; вишуканість
- puclvis, ěris n** пил (пульверизатор)
- puclnio, ivi, itum, 4 (> poena)** карати, штрафувати (пеня)
- puclilla, ae f** дівчинка-сирота; неповнолітня
- puclillus, a, um** недорослий; підопічний, за якого діє опікун (*tutēla impubērum*); неповнолітній (*impūber = infantia maior*); *m* хлопчик-сирота
- puclpis, is f** корма; корабель
- puclgo, āvi, ātum, l** чистити; виправдовувати; звільняти; регулювати; **puclgatio morae = mora debitōres** «очищення», закінчення прострочки боржника (пурифікація, пурген)
- puclrum, i n** чистий прибуток
- puclrus, a, um** *арх.* **puclus** чистий, незайманий; повний, прибутковий; **puclrus idiōta** повний ідіот (пуризм, пуритани, пурген)
- pucltatio, ōnis f** рахунок, підрахунок
- puclto, āvi, ātum, l** думати, вважати; приймати; оцінювати; підраховувати (депутат, репутація)
- Pythagōras, ae m** грец. Піфагор, грецький філософ VI ст. до н. е., заснував піфагорійську школу у Кротоні (*Сицилія*); **littera (= bivium) Pythagōrae** літера Y (*символ роздоріжжя: добродіяння і пороку*)

Q

qua де, куди, звідки, як

qua supra як сказано вище

qua... qua як... так

quacumque яким би чином не

quadrāns, antis *m* (< **quartus** четвертий) квадрант, 1/4 аса або будь-якого іншого цілого (*чверть*); **heres ex quadrante** спадкоємець, який одержує четверту частину (*долю*); **quadrantes usūrae** чверть місячного відсотка, тобто 3 % річних

quadrīgae, ārum *f pl.* (< **quattuor** + **iugum**) колісниця з четвірною упряжкою (квадрига)

quadrīma dies (*Dig.*) чотирирічний термін

quadrūpes, ēdis *m, f* (**quattuor** + **pes**) чотиринога тварина; домашня худоба; чотириногий

quadruplatōres, um *m pl.* донощики (*у випадку засудження своєї жертви одержували 1/4 конфіскованого майна*); позивачі, які домогалися штрафу у чотирикратному розмірі

quadruplum, i *n* четвірна сума

quadrūpli = in quadrūplum у четвірному розмірі

quadruplicatio, ōnis *f* (< **quadruplo** учетвіряти) *юр.* заперечення відповідача на *triplicatio* (*див.*) позивача

quaelībet *див. quilibet*

quaelībet poena кожне покарання

quaelībet iurisdictionis кожна юрисдикція

quae все, що; те, що; коли; ті (*речі*), котрі

quaere питається; питання у тому, що

quaere de dubiis досліджуй сумнівні предмети

quaerens, entis *m* позивач, той, що скаржится

quaerere dat розслідування дає

quaeritur сумнівно («*питається*»)

quaerimonia, ae *f sin. querēla* скарга

quaero, quaesivi(ii), quaesitum, 3 шукати, здобувати, питати, вести слідство; досліджувати, скаржитися (інквізиція, реквізиція)

quaesitus vulgō народжений поза шлюбом

quaesitor, ōris *m* слідчий

quaesitus, a, um вишуканий

quaeso прошу, будь ласка

quaeso, sivi, -, 3 *арх.* просити, писати, дбати

quaestio, ōnis *f* опитування, допит, розгляд, слідство; у *республіканський період* – дослідження передбачуваного злочину комісією; у *феодальному праві* – слідство за допомогою тортур; **quaestiones perpetuae** постійні комісії; **quaestio facti** питання факту;

quaestio iuris питання права; **quaestionis tabella** протокол допиту

quaestor, ōris m (< **quaesitor**) квестор (*переважно в епоху царів* слідчий або суддя з кримінальних справ; *в епоху республіки й царів* вищий фінансовий чиновник, скарбник); помічник консула, претора (квестура, квесторський)

quaestus, ūs m маєток, придбаний в результаті купівлі, а не одержаний у спадок; **quaestum vulgō facere** заробляти публічно; торгувати собою

quale est виконання

qualis, e який

qualiscumque будь-який, перший-ліпший

qualitas, ātis f якість; характер; властивість (кваліфікація, кваліфікований)

quam можливо

quam як, чим, невже

quamdiu як довго, у той час, як; доти, доки

quamlibet який завгодно

quamquam = quamvis хоча; незважаючи на те, що; навіть, як би не... хоч; однак, проте

quando коли, коли-небудь

quando licet коли дозволено

quando aliquid prohibetur коли що-небудь заборонено

quando aliquid mandatur коли що-небудь доручається

quanti est? скільки коштуватиме?

quantitas, ātis f кількість; міра

quantō наскільки; до якої міри

quantum, i n скільки, як багато; **quantum meruit** стільки, скільки коштує (квант, квантовий)

quantus, a, um такий великий; який, набагато більший (квант)

quantum sufficit стільки, скільки (*треба*); скільки завгодно

quapropter чому, тому

quarē коли; як; отже; судовий наказ

quartā, ae f чверть (*вдовина доля*) (кварта)

quartus, a, um четвертий (квартал, квартет)

quasi як, немов; так сказати (квзіконтракт)

quatēnus так як, оскільки

quater чотири рази

quatio, quassi, quassum, 3 трясти, бити

quattuor чотири

-**que = et** 1) і (*при перекладі ставиться перед словом, в кінці якого стоїть*); 2) а тому, а взагалі; але, або; **ferro ignique** вогнем і мечем

quemadmodum яким чином, як, наприклад

querella, ae f = querēla, ae f скарга; позов

queror, questus sum, 3 скаржитися; нарікати

questa, ae f скарга; позов

qui sing. який, хто; **qui acquiret sibi** хто придбає для себе

qui pl. ті, хто; **qui accusare volunt** хто хоче звинуватити

qui, quae, quod який, котрий; хто (що); той, хто; **qui approbat**
хто схвалює

qui? quae? quod? який? котрий?

quia бо, оскільки

quicumque, quaecumque, quodcumque усякий (*хто*), хто б не;
той, який би не

quid що, чому, до чого, далі, хіба; **quid iuris (sit)?** що (проголо-
шує) право?

quidam, quaedam, quoddam хтось, щось, якийсь

quidem але ж, хоча, власне, при цьому

quies, ētis f спокій; відпочинок (квієтизм, реквієм)

quiesco, quīēvi, quīētum, 3 бути спокійним, жити мирно, мовчати

quietantia, ae f виправдання

quīēto, āvi, ātum, 1 виправдовувати; реабілітувати; звільняти від
відповідальності, відпускати

quīētus, a, um спокійний, мирний, задоволений

quilibet, quaelibet, quodlibet хто-небудь; будь-який; хто завгод-
но; перший-ліпший

quin (< qui + ne) щоб не; що; чому ж не; мало того; нехай (*у неза-
лежних реченнях*)

quinque п'ять (квінтет)

quintus, a, um п'ятий (квінтесенція)

Quintiliānus, i m (Marcus Fabius Марк Фабій) Квінтіліан (*1 ст.
н. е.*), римський оратор, родом з Іспанії, з 63 р. н. е. керував
школою риторики, автор *De Institutioŋe Oratoria* («Настанова
оратору»)

quippe оскільки, звичайно; певна річ; тому, бо; безумовно, оче-
видно

Quiris, itis m (pl. Quirites, ium) квірит (*повноправний римський
громадянин*) від Ромула-Квіріна («списоносця»); **ius Quiritium**
стародавнє римське право

quis? quid? хто? що? який?

quispiam, quaequam, quodpiam який-небудь; хто-небудь; що-
небудь

quisquam, quidquam хто-небудь; що-небудь

quisquis, quaequae, quidquid хто б не; що б не; будь-хто

quivis, quaevis, quidvis (quodvis) який завгодно; будь-який; хто
завгодно, всякий

quo (z coniunctivus) = ut eo щоб тим (*самим*)

quō куди, де, якою мірою; доки

quoā поки, доки, наскільки; **quoā** probatiōnem з метою доказу

quocumque куди б не; будь-яким чином
quod те, що; якщо, тому що; чому, бо; **quod meum est** що належить мені
quodam mōdo якимось чином, в деякій мірі
quōdcirca тому
quodque як і
quodsi якщо однак
quolibet куди завгодно, повсюди
quomīnus щоб не, що не
quomōdo яким чином, як
quondam минулий, колись, у давнину, інколи; часом
quoniam оскільки, тому що, бо
quoque також, теж; навіть
quōrum (*sc. numērus sufficit*) кворум (*число осіб, присутність яких необхідна для визнання зборів дійсними*); число членів даного органу, необхідне для того, щоб він був повноважним для виконання своїх функцій (кворум)
quot скільки, кожний; **Quot delicta, tot poenae** Скільки правопорушень, стільки покарань (квота)
quotannis щорічно, щороку; щоденно, щодня
quotie(n)s скільки разів, якщо
quotquot скільки б не
quotus, a, um котрий
quōusque як довго; доки; допоки; як далеко
quovis modo будь-яким чином
quum = cum коли, у той час як, оскільки; хоч; тоді як

R

rabies, ēi f сказ, лють, шал
radix, icis f корінь; основа; *pl.* джерело, походження, коріння (радикальний)
rādo, rāsī, rāsūm, 3 чистити, витирати; голити, шкребти (*genas LXIII*) (раса)
raduscūlum, i n шматочок металу, руда (*у обряді манципації aes*)
ramus, i m гілка, сук (рама)
rāpidus, a, um стрімкий, швидкий, дикий (раптовий)
rāpīna, ae f *син. raptus, ūs m = delictum publicum* захоплення, грабіж, пограбування, гвалтування (*захоплення, викрадення людини, особливо жінки проти її волі, каралося смертю*)
rāpio, rapui, raptum, 3 хапати, брати, красти; заволодіти; гвалтувати
rāptim зразу, поспіхом (раптом)
rārō зрідка

rarus, a, um рідкий, рідкісний; **Omnia praeclāra rara** (раритет)

rasus, a, um стертий, чистий, голений, бритий (расизм)

ratio, ōnis f (**reor, ratus sum, reri** 2 вважати, думати; рахувати, лічити) рахунок (*документ*); розрахункова книга (**liber ratiōnum**); комплекс фінансових справ принцепса (*res privāta*); *pl.* **ratiōnes** окремі галузі державного фінансового управління (*напр.* рудня); **ratiōnalis** титул високого фінансового чиновника (*скарбника*); **ratiōnem reddere** віддавати звіт; **ratiōnem putare** рахувати, підраховувати; **ratiōnes accipere** приймати рахунки; **ratio constat** рахунок вірний; **a ratiōibus servus = ratiōnarius, i m** (*Dig.*) скарбник, рахівник, обліковець, бухгалтер; **ratio iuris** розум, довід, мотив; загальні принципи права; **contra ratiōnem** діяти проти принципів права; **ratio legis** мета, ціль; зміст (*дух*) закону – основа діючої норми (*Lex Voconia*); **ratio scripta** «писаний розум» (*позначення римського права болонськими глосаторами*); **ratio stricta** суворе застосування правового принципу (рація, резон)

ratiocinor, ātus sum, i обчислювати, розраховувати; роздумувати, робити висновок

ratiōnalis, e розумний, рахунковий; теоретичний (раціоналізм, раціональний)

ratiōnes виклад позиції сторін при розгляді позову в суді

ratus, a, um (< **reor**) затверджений, законний, визначений, чинний; *юр.* **ratum habere = ratihabitio** (той), що має силу закону;

Grata, rata et accepta Бажано, законно, сприйнято (*дипломатична формула схвалення переговорів*) (ратифікація)

rea, ae f підсудна, відповідачка

reālis, e речовий, доказовий; *юр.* дійсний (реальний)

recēdo, cessi, cessum, 3 відходити назад; відступати; відхилитися

recens, entis свіжий, молодий; новий, сучасний; **recens secta** *юр.* звернення до суду по гарячих слідах

recenseo, censui, censum, 2 обдумувати, переглядати; підраховувати (рецензія)

recensus, ūs m перегляд попереднього

receptum, i n *син.* **factum praetorium** прийняття; прийняте зобов'язання (*рецепт*); обов'язок (*третейського судді*); гарант; відповідальність; *юр.* неформальна угода з третейським суддею про розгляд спору; угода з капітаном корабля, господарем готелю чи заїжджого двору про збереження переданих їм речей (*майна*) пасажирів і мешканців; угода з банкіром про сплату за рахунок клієнта певної суми третій особі; **receptum est** загальноприйнято (рецепт, рецепція, рецеписа *екон.*)

receptus, i m арбітр

recidivus, a, um повторний (рецидивний)

- recīdo, cīdī, cāsūm**, 3 падати назад; повертатися (рецидив)
- recīdo, cīdī, cīsūm**, 3 відрізати, відрубати, відсікати, нищити, відрізувати (*народи*) (рецидивіст)
- recip-/recuperātor, ōris m** «той, хто знову дістає втрачене», рекуператор, член колегії присяжних (*з трьох*) у справах про відшкодування збитків, хабарництво, образу etc. рекуператор-суддя
- recipio, cēpi, ceptum**, 3 (< **re** + **cipio**) = **recūpero** (*знову*) придбати; (*знову*) приймати; сприймати; розмішувати; обіцяти; звільняти з полону (рецептивний, рекуперация)
- reciprōcus, a, um** який повертається; зворотний; взаємний; **taliōnes reciprōci** зворотна (*взаємна*) помста
- recīto, āvi, ātum**, 1 читати (*вголос*), декламувати; *юр.* оголошувати (*закон*), зачитувати (речитатив)
- reclāmo, āvi, ātum**, 1 голосно заперечувати; викрикувати (реклама, рекламація, рекламувати)
- recognosco, gnōvi, gnītum**, 3 розглядати; упізнавати; *юр.* інспектувати, ревізувати (рекогносцировка)
- recompensa, ae f** *син.* = **recompensatio, ōnis f** повернення; *юр.* відшкодування (*збитків*)
- recondo, dīdi, dītum**, 3 забирати; ховати; приховувати; *pass.* ховатися
- recondūco, dūxi, ductum**, 3 (< **duco**) вести назад; *юр.* знову наймати або орендувати
- reconductio, ōnis f** *син.* **locatio conductio rei**
- recordatio, ōnis f** (<**recordor** < **re** + **cor**) спогад, згадка; включення; **recordum** *юр.* запис
- recordor, ātus sum**, 1 (< **re** + **cor**) згадувати, пам'ятати; зауважувати; включати; **recordātur** (*coniunctīvus*) *юр.* нехай це буде включене у запис (рекорд, рекордний)
- rectē** прямо, правильно; чесно; правомірно (**rectē iudicāre, rectē solvēre**); *юр.* належним чином
- rector, ōris m** (< **rego**) керівник; = **regens provinciae** губернатор (*римської провінції*); = **praeses** намісник
- rectus, a, um** прямий, правильний; виправданий; **rectus in curia** виправданий; **rectum** те, що правильно, *тобто* право; **rectum esse** бути правим
- recūbo, āvi, —**, 1 лежати (*на спині*), відпочивати (інкубація)
- recupĕro, āvi, ātum**, 1 знову знаходити, відновлювати; звільняти з полону (рекуператори – римські судді)
- recūso, āvi, ātum**, 1 (< **re** + **causa**) відхилити, відмовляти(ся); *юр.* заявляти протест (**recusatio testis**) (рекузация – відведення свідка)
- reddo, dīdi, dītum**, 3 повертати, віддавати; зберігати, робити, повторювати; *юр.* судити; **reddītus albi** біла рента (*виплачувана*)

сріблом); **redditus assisus** фіксована рента; **redditus nigri** рента (виплачувана роботою, зерном або мідними грошима) (рента, рант'є)

redemptio, ōnis f повернення; викуп; хабар; великий штраф

redemptor, ōris m = locatioconductio opēris підприємець; підрядчик громадського будівництва; відкупник податків; спекулятивний скупник боргових документів

redemptus, a, um викуплений з полону (**r.ab hostē**) (зобов'язаний відшкодувати викуп; якщо раб, тоді викупляє хазяїн)

redeo, ii (ivi), itum, 4 (< re + eo) йти, їхати назад; повертатися; переходити (про спадщину, владу)

redhibitio, ōnis f взаємне повернення купленої речі (через прихований порок)

redīmo, ēmi, emptum, 3 (< red + emo) викупляти, відкупляти

redītus, ūs m повернення; вихід; юр. прибуток, рента

redūco, dūxi, ductum, 3 відводити назад, повертати; робити висновок; **reductio ad absurdum** абсурдний висновок (редукція)

refēro, tūli, lātum, referre нести назад, віддавати, повертати; говорити, повідомляти, сповіщати; сприймати, заносити у список (**magister memoriae референт імператора**); **referendarius** римський чиновник (подає імператору звернення скаргників) (референт, референдум, релятивізм)

refert важливо, має значення

refert nihil не має значення, неважливо

reformatio, ōnis f (< reformo) перетворення, зміна; за часів доміна-
ту: **r. in peius** зміна на гірше (більш сувора санкція вищої судової інстанції), **r. in melius** зміна на краще (рішення у апеляційному судочинстві на користь процесуальної сторони) (реформація)

refugio, fūgi, fugitum, 3 бігти назад; утікати; відступати; шукати притулку

refugium, i n притулок, сховище; **ius refugii** право притулку

refutatio, ōnis f спростування (аргументів, свідків); **libelli refutatorii** заяви спростувальні

regālis, e царський, царственный, пишний; привілейований; **regalia** королівські привілеї та прерогативи (регалії)

regīmen, īnis n (< rego) управління, керівництво; **regīmen morum** режим (звичаїв) звичаєвий (реєстр, режим)

regīna, ae f цариця; королева; **regīna probatiōnum** цариця доказів (Регіна)

regio, ōnis f напрямок, лінія; кордон; перен. сфера, ділянка, квартал; округ адміністративний; район міста Риму; **regio iuridicōrum** судовий округ; область (Італії); перен. країна (регіон)

registrarius, i m нотаріус

registrum, i n сер. в. список

- regius, a, um** царський; королівський; деспотичний, тиранічний;
leges regiae царські закони; **civitas regia** (Cic.) монархія; **potes-
 tas regia** влада царів, вища влада (політична, військова, судова
 і адміністративна); **domus regia** «царський дім», резиденція
 великого понтифіка (Регій)
- regno, āvi, ātum, l** правити, управляти; владарювати, царювати
regnum, i n царство; царська влада; царювання; держава, королів-
 ство; самовладдя, тиранія; **regnum coelōrum** царство небесне
- rego, rexi, rectum, 3** правити, управляти; керувати; виправляти;
 регулювати (регент, ректор, директор, коректор)
- regredior, regressus sum, 3** йти назад, відступати; відходити; по-
 вертатися; *юр.* вчинити позов за правом регресу (регрес, регрес-
 сивний, регресант, регресат, регресія)
- regressus, ūs m** зворотна вимога
- regūla, ae f** (< **rego**) лінійка; правило; установлення; критерій,
 правовий принцип; **regūlae iuris** норми права; **regūla iuris sin.
 canon, definitio** правовий принцип; **regūla est** таке правило;
regulariter регулярно; за правилом (регули, регламент, регуля-
 рно, регулярна юриспруденція)
- reicio, iēcī, iectum, 3** *арх.* **reiicio** (< **re** + **iacio** скидати, звільняти
 від військової служби) кидати назад; скидати; відмовлятися;
юр. робити вивід, відводити (*суддів*)
- relatio, ōnis f** (< **refēro**) віднесення, перенесення; відшкодування;
 відповідь, повертання; повідомлення, доповідь; *філос.* відно-
 шення; *юр.* вид процесу; звинувачення проти позивача (*зу-
 стрічне звинувачення* (реляція))
- relātor, ōris m** подавець
- relātus, a, um** (< **refēro**) відносний (релятивний, релятивізм)
- relegatio, ōnis f** (< **relēgo** виводити) заслання (*із збереженням
 громадянських прав*); заборона перебувати у визначеному мі-
 сці (*тимчасово або довічно*); розпорядження виплатити гроші з
 рахунку (*депозиту*)
- relēvo, āvi, ātum, l** полегшувати; піднімати; *юр.* звільняти від
 відповідальності
- relictum, i n** залишок
- relictus, a, um** (< **relinquo**) останній, реліктовий (реліквія (= *мо-
 щі*), релікт)
- religio, ōnis f** (< **relīgo, l** = **relēgo** зв'язувати, з'єднувати, шанува-
 ти) благочестя, святість, святиня; сумлінність; *pl.* богослужін-
 ня, культ; **Religio sequitur patrem** релігія (*дитини*) прямує за
 батьком (релігія, релігійний)
- relinquo, līqui, lictum, 3** залишати (*напр.* легат); **relicta** = **residium**
 залишки; відмова відповідача від заперечення проти позову
 (реліктовий)

- remaneo, mansi, mansum**, 2 залишатися; зберігати (перманентний)
- remedium, i n** (з *gen.* або *dat.*) (< **re** + **medeor**) ліки; засіб (лікувальний); *юр.* правовий вихід із становища, засіб захисту
- remigro, āvi, ātum**, 1 (< **re** + **migro**, порівняй **emigro**, 1 переселятися, виганятися з батьківщини, виселятися) переселятися, повертатися (іміграція, еміграція)
- reminiscor, -, -, 3** (< **re** + **memīni**) згадувати; обдумувати (ремінісценція)
- remissio, ōnis f** зворотна відправка; повернення; послаблення (*хвороби*); комерційна знижка; звільнення від штрафу, податку; в *юриспруденції* – відмова від свого права, анулювання (*умови*) відпущення (*зріхів*) культ.; *перен.* відпочинок, відновлення (ремісія)
- remissium** слабше
- remitto, mīsi, missum**, 3 відпускати, повертати, відсилати; прощати, послаблювати; зменшувати, анулювати, відмовлятися; звільняти; відпускати (*зріхи*); відпочивати, відновлювати (ремітент)
- remōtus, a, um** віддалений; далекий
- removeo, mōvi, mōtum**, 2 відсувати; видаляти; усувати; звільняти (з *посади*); **removēre senātū** виключати із списку senatorів; **r. tutelā** позбавляти опіки; **r. officiō** увільнити з посади
- renuntiātio, ōnis f** повідомлення, сповіщення; оголошення магистрату про результати голосування; відмова (*від спадщини*); *військ.* зрада
- reor, ratus sum, reri** 2 вважати, думати; визнавати; взяти до відома (ратифікувати)
- reparatio, ōnis f** (< **repāro**) відновлення, оновлення, придбання (*знову*); *юр.* відновлення строку; в *міжнар. праві* – відшкодування матеріальних збитків після війни (*країні-переможниці*)
- repello, pūli, pulsum**, 3 відштовхувати, відкидати; ображати
- repens, entis = repentīnus, a, um** несподіваний, нежданий, раптовий
- repentē arch. repentīnē = repentīnō** несподівано, неждано, раптово
- reperio, rep(p)ēri, repertum**, 4 *син.* **experior** знаходити, відкривати (репертуар)
- reperitorium, i n син. inventarium** перелік, список майна
- repetitio, ōnis f** повторення; повернення; повертання; *юр.* зворотна вимога (репетиція, репетитор)
- repēto, petīvi, petītum**, 3 повторювати, повертатися; *юр.* зворотно вимагати (репетитувати)
- repetundae, ārum f pl.** хабар (**crimen repetundārum**); гроші, які підлягають стягненню (**pecunia repetundārum**) (з *адміністрації*)

тивних осіб, як одержанні ними у вигляді хабарів чи шляхом вимагання) (*lex repetundarum*)

repleo, plēvi, plētum, 2 наповнювати знову; постачати

replicatio, ōnis f. sin. exceptio юр. зустрічне заперечення; розгортання, відповідь позивача на заперечення відповідача; **r. doli** заперечення, оскарження злого наміру; *Actio Publiciana* позов на захист сумлінного власника (репліка, реплікація)

repōno, posui, positum, 3 класти назад; відновлювати; зберігати; повертати; *перен.* бачити, заперечувати, відповідати (репозиція)

reporto, āvi, ātum, 1 нести назад; везти (*постачати*); передавати; повідомляти; виносити; одержувати; придбати; *комерц.* репорт, відстрочка операції (репортер, репортаж, репорт)

reposco, —, —, 3 вимагати повернення

repraesento, āvi, ātum, 1 наочно представляти; уявляти; відновлювати; відтворювати; імітувати; юр. негайно платити; з'являтися до суду; достроково виконувати зобов'язання; **ius repraesentationis** право представництва; **repraesentari iudicio** негайно з'явитися до суду (репрезентація)

reprehendo, ndi, nsum, 3 затримувати, дорікати, осуджувати, спростовувати (репрегенція)

reprimo, pressi, pressum, 3 проганяти, стримувати; придушувати; відтіснити; **repressaliae** *сер. в. = в міжнар. праві ius cogens* примусові норми права (репресії, репресалії)

repudio, āvi, ātum, 1 відкидати, відмовлятися; відхиляти; усувати; розлучатися, відстороняти юр. відмовлятися від легату або спадщини

repudium, i n одностороннє розірвання заручення або шлюбу (*сторона втрачала посаг*)

repūto, āvi, ātum, 1 обчислювати, вираховувати, обдумувати; зважувати; **Reputatio est vulgāris opinio, ubi non est veritas** Репутація є загальне судження, у якому немає істини (= *відсутня істина*) (репутація, реноме)

requiēs, ētis (*acc. -em, abl. -e*) *f* спокій, відпочинок (реквієм)

requiesco, quiēvi, quiētum, 3 відпочивати; давати спокій; покоїтися; **hic requiescit** тут покоїться (*напис-епітафія*)

requiro, quisivi, quisitum, 3 відшукувати, шукати; з'ясовувати; вимагати; юр. реквізіція; **requisitum** «необхідне» (*обов'язкові дані для документів*); **requisitio** вимога, примус (*за сплату відчуження майна*) (реквізит, реквізіція)

rēs, rēi f річ, предмет (*матеріального світу*); майно (*у праві*); *рл.* цінні речі, цінності; справа, судова справа; обставини (*не перекладається*); держава (**res publica**) = «громадська справа»; державна власність; юр. правочин, предмет позову, власність, дія, судове рішення, юридичний прецедент; безпре-

цедентна справа, нічия річ (*майно*); приватна власність; святий предмет; скарбниця, державні інтереси, суспільне благо, політичний устрій; **res privatae** приватна власність; **res communes** суспільного користування; **res publicae et privatae** публічні і приватні; **res corporales** тілесні = предметні права власності; **res religiosae (sacrae)** предмети культу; **res immobiles** нерухомість; **res mobiles** рухомість; **res incorporales** безтілесні (*права і юридичні ситуації (крім права власності): узуфрукт, зобов'язання, спадкоємство*); **res mancipi** манципні речі (*основні засоби виробництва: земельні ділянки, будинки, робоча худоба, раби і сільські сервітути*); *решта* – **res nec mancipi** неманципні (*ребус, реальний, республіка*)

rescindo, scīdi, scissum, 3 знову розривати, руйнувати; знищувати; *юр.* відміняти, позбавляти законної сили (**actiōnes rescissoriae, iudicium rescindens = restitutio in integrum**)

rescribo, scripsi, scriptum, 3 писати у відповідь; переписувати; письмово заперечувати; *юр.* робити грошовий переказ, сплачувати, записувати до залишку (*як борг*) (рескрипт)

rescriptum, i n письмова відповідь; указ імператора

reservo, āvi, ātum, 1 (< **servo**) зберігати, зберегти, відкладати, залишати (*у резерві*); *юр.* залишати за собою право; **reservatio mentalis** прихована обмовка (резервація, резервіст, резервуар)

resideo, sēdi, sessum, 2 (< **sedeo**) залишатися (*сидіти*) на місці; перебувати; зберігати (резидент, резиденція)

residuum *син. reliquum* залишок

resistentia, ae f опір (резистенція)

resisto, stīti, –, 3 припинятися; протистояти, чинити опір

resolūtus, a, um той, хто втратив

resolvo, solvi, solūtum, 3 розв'язувати, розпускати; відміняти; *юр.* платити; **resolūtō iurē** втратив право (резолуція, результат)

respecto, āvi, ātum, 1 = **respicio, spēxi, spectum**, 3 дивитися назад, оглядатися; брати до уваги; мати на увазі; вважати; очікувати, сподіватися; **respectus parentēlae** прийняття до уваги спорідненості (респектабельний)

respondeo, pondi, ponsum, 2 обіцяти один одному; відповідати, давати пораду або висновок із судових справ (**ius respondendi**); *юр.* сплачувати борги (респондент, кореспондент, ~ція, респонси)

responsum, i n (= **responsio**) відповідь (*на запитання*), судження суддів; **Responsa** юридичні збірки відповідей, юридичних висновків; **responsa prudentium** відповіді юристів

res publica, rei publicae *син. грец. politeia* «державна справа» (*питання, політика*); державна власність, скарбниця; державні інтереси; суспільство, політичний устрій (республіка)

restauro, āvi, ātum, 1 відновлювати; *юр.* поновлювати (*спадщину*)
(реставрація)

restituo, stitui, stitutum, 3 повертати; відновлювати у правах; *юр.* анулювати, каструвати, проголошувати недійсним; **interdicta restitutoria** преторські інтердикти про повернення прав на спадщину фідеїкомісарію; складання повноважень і відповідь про опіку; **restitutio in integrum** надзвичайний засіб (реституція)

resto, stīti, –, 1 залишатися

retineo, tinui, tentum, 2 затримувати, стримувати; зберігати за собою (*право, річ*); **ius retentiōnis** право утримання; **retentiōnes dotāles** утримання з посагу (ретенція)

retorsio *сер. в.* відповідна дія (*в міжнар. праві*)

retorta повернута назад

retra, ae f *грец.* ретра, договір, закон (*Лікурга*)

retrāho, trāxi, tractum, 3 тягти назад, відтягувати; залучати; приховувати; викреслювати, відносити

retracto, āvi, ātum, 1 (*знову*) хапати, брати; переробляти, обдумувати, відмовлятися, чинити опір

retrō (*з асс. дуже рідко*) за, позаду (ретро)

retrō (retrorsus) назад або геть; позаду; той, хто йде назад (ретроград, ретроспектива)

reus, i m (< **res**) «маючий судову справу»; *pl.* обвинувачуваний і позивач (*сторони у суді*); підсудний, відповідач, винний

revello, velli, vultum, 3 виривати, відкривати, розривати (*могилу*); уводити (*силою*)

reverendus, a, um достойний (*епітет на означення найвищого духівництва*)

reverentia, ae f повага, шаноба, боязкість (реверанс)

reversio, ōnis f повернення майна власників; передача кредиторів цінностей; торгове зобов'язання; зворотна сторона, бік

revertor, reverti (reversus sum), 3 повертатися, звертатися (реверсування)

revīso, vīsi, vīsum, 3 знову дивитися; оглядати, перевіряти (ревізія, ~ор, ревізувати)

revocatio, ōnis f односторонній відзив, відміна (*заповіту*), касаційна скарга, протест проти рішення судді

revōco, āvi, ātum, 1 звати назад, відкликати; відхилити, відмінити; утримувати; знищувати; відкладати; *юр.* відміна попереднього розпорядження, доручення; відзив посла (**ius domum revocandi**); пропозиція чекодавця відмінити виданий чек (ревокація)

rex, regis m (< **rego**) правитель; цар; король (рояль, рояліст)

Rhenus, i m Рейн

rhetor, ōris m *грец.* orator ритор, учитель красномовства; оратор;

- rhētorīca forensis** судова риторика (риторика, риторичне запитання)
- rideo, risi, risum**, 2 сміятися; бути веселим; жартувати, насміхатися, глузувати
- ridicūlus, a, um** смішний
- rigor, ōris** *m* твердість, суворість; **rigor iuris** (надмірна) суворість права (ригоризм, ригористичний)
- ripa, ae** *f* берег (річки) (під час ремонту власника захищав преторський інтердикт **interdictum de ripā muniendo**); = **res publica** публічна річ
- risus, ūs** *m* (< rideo) сміх
- ritus, ūs** *m* обряд; звичай (ритуал)
- robaria, ae** *f* сер. в. розбій
- robātor, ōris** *m* сер. в. розбійник
- robur, ōris** *n* арх. **robor** дуб; сила, міцність
- robustus, a, um** дубовий; твердий; міцний
- rogatio, ōnis** *f* питання; юр. запит, внесення пропозиції; законопроект; законодавча ініціатива
- rogo, āvi, ātum**, 1 запитувати (**testis rogātus**); просити; пропонувати (на посаду); приводити (до присяги); **Lex posterior derogat priōri** попередній закон відміняється наступним (якщо той йому суперечить) (прерогатива, пророгаційний, пророгація)
- rogus, i** *m* вогнище (поховальне); кончина; могила
- Roma, ae** *f* (син. **Urbs** (до 330 р. до н. е.), потім **Urbs aeterna** Вічне місто) Рим, столиця Лацію, потім всієї Римської імперії, був заснований, за переказами, Ромулом у 753 р. до н. е. на семи пагорбах (septimontium) (у римлян **Urbs** (Рома)); **Roma nova** = **Constantinopolis**
- Romāna, ae** *f* римлянка
- Romānus, i** *m* римлянин (Роман)
- Romānus, a, um** римський (*civis, popūlus, nomen, lingua, urbs*); романський, румунський
- rosa, ae** *f* роза, троянда (квітка); **sub rosā** таємно; юр. за неофіційних обставин (розарій, розетка)
- Rossia** (= **Russia**), **ae** *f* Русь (Київська Русь)
- Rossiācus, a, um** руський (тобто діловою українською мовою написаний)
- Roxolania, ae** *f* Роксоланія (= Україна)
- Roxolānus, a, um** роксоланський, український
- rota, ae** *f* (< **roto**, 1 крутити, вертїти) колесо; диск (сонця); гончарне коло; колесо (знаряддя тортур); зміна (ротатор, ротатор, ротация, ротонда)
- ruber, rubra, rubrum** червоний (**mare Rubrum**) (рубін, рубець)

rubrīca, ae f червона (фарба, глина, вохра); рўбрика, заголовок закону (писався червоною фарбою); громадянський закон; **libra rubricāta** червоні книги (тобто юридичні книги) (рубрика)
rudimentum, i n початок, першооснова (рудимент)
ruīna, ae f падіння; обвал; *pl.* звалище (руїна)
umor, ōris m чутка, поговор (гумореска)
rumpo, rupi, ruptum, 3 ламати, рвати; розкидати (корумпований)
ruo, rui, rutum, 3 руйнувати(ся)
rursus = rursum навпаки; знову; назад; у свою чергу
rus, ruris n село; поле
rustīcus, a, um сільський, селянський, простий, грубий (**res rustīca**); *De rē rusticā* («Сільське господарство» назва твору Варрона)
rustīcus, i m селянин, землероб
ruta et caesa f pl. (< **ruo i caedo**) *юр.* вирите (здобуте із землі) і зрубане (тобто мінеральні і лісові багатства, які під час продажу земельної ділянки не переходять у власність покупця) (*Dig.*)

S

Sabīnus, i m (Mas|s)urīus Мазурій) Сабін, разом із своїм учнем Касієм Лонгіном, є засновником правової школи, яка одержала назву школи сабініанців – в історії римського права одне з найавторитетніших імен. Він жив у першій половині I ст. н. е., походив з простої родини. У 50 років завдяки імператору Тіберію першим серед вершинського стану одержав право давати відповіді (*ius respondendi*). Головний твір Сабіна *Ius civile* у трьох книгах служив підручником і коментувався юристами до III ст. Інші твори: *Ad edictum. De furtis. Fasti. Responsa.* etc.
sacer, sacra, sacrum (< **sancio** освящати) посвячений, святий; проклятий, приречений підземними богами; **sacra** святі речі, дії; релігійні обряди; право; **Sacer esto!** Будь проклятий! (*формула прокляття*) (сакральний)
sacerdos, ōtis m, f жрець, жриця; *сер. в.* єпископ
sacramentum, i n присяга; клятва; *юр.* грошовий штраф (*застава, заклад*) на випадок програшу справи; військова присяга; **sacramentāles** присяжні; **s. fidelitātis** присяга на вірність
sacrātus, a, um священний; присяжний
sacrificium, i n (< **sacrifico**, I приносити в жертву) жертва; жертвоприношення
sacrilegium, i n святотатство, відчуження священних предметів (*осквернення могил etc.*), каралося смертю (*lex Iulia 39*) *crimen laesae (violātae) religiōnis*; *юр.* правопорушення

- sacrosanctus, a, um** священний і недоторканий (*напр. народний трибун, пізніше церква*): **potestas sacrosancta, scripturae sacrosanctae**
- saeculum, i n арх. saeculum** вік, століття; рід; покоління; світ, все-світ (секулярний)
- saecularis, e** віковий, *пізніше* світський або язичницький (секуляризація)
- saepe** часто
- saepius** частіше
- saepius requisitus** той, що має попит, часто вимагається
- saevio, ivi, itum, 4** бути жорстоким; лютувати
- saevus, a, um** лютий, злий; жорстокий, суворий
- saevitia, ae f** жорстокість, лють
- sagax, ācis** чутливий; дотепний
- sagitta, ae f** (< **sagitto**, 1 ранили стрілою) стріла
- sagum, i n** плащ; війна
- sal, salis m** сіль; дотепність; гумор; **Cum grano salis** дотепно (салат, салями)
- salarium, i n** соляний пайок військовослужбовців, платня високопоставленим посадовим особам за часів Августа (*державним чиновникам*)
- salio, salui, saltum, 4** стрибати, танцювати; текти; пульсувати (салії, сальто мортале)
- salio, salii, salitum, 4** (< **sal**) соліти (салат, салями)
- saltus, ūs m** (< **salto**, 1 підстрибувати, танцювати) стрибок; ущелина, гірське пасовище; помістя, маєток; ферма; земельна міра (= 800 югерів) (сальтус)
- salus, ūtis f** здоров'я; благо; порятунок; привіт; **salūtem!** привіт! салют! **salus rei publicae** добробут держави (салют)
- salutaris, e** здоровий, цілющий; корисний, рятівний; непошкоджений
- salutatio, ōnis f** привітання; візит
- salūto, āvi, ātum, 1** вітати, поздоровляти; бути здоровим (салютувати)
- salvo, āvi, ātum, 1** рятувати, позбавляти; **salve!** здрастуй! будь здоровий
- salvus, a, um** здоровий; цілий, неушкоджений; незмінний; **salva rerum substantia юр.** за умови незмінної сутності речей; **salvō** за винятком; **salvō iurē** без шкоди для права
- sanatio, ōnis f** оздоровлення
- sancio, sanxi, sanctum** (*звідка sancitum*), 4 (< **sacer**) освятити; визначати, вирішувати; проголошувати; узаконювати; санкціонувати; підтверджувати; заперечувати (санкція)
- sancitus, a, um** санкціонований

- sanctē** свято, непорушно; високоморально; совісно
- sanctio, ōnis f** (< **sancio**) посвячення; схвалення; **sanctio legis** юр. примусовий захід, частина правової норми; сувора постанова; непорушний закон (санкція)
- sanctus, a, um** посвячений; святий; недоторканий; непорочний; цнотливий; благочестивий (санкт-)
- sanē** розумно, розсудливо; дійсно; (*у відповідях*) так, звичайно, зрозуміло, певна річ
- sanguis, īnis m** кров, кровопролиття; кровна рідня; походження, рід; **ius sanguinis** право крові (сангвінік)
- sanitas, ātis f** здоров'я; розсудливість (санітарія, санітар, санітарний)
- sano, āvi, ātum, I** оздоровлювати; зціляти; лікувати (санация)
- sanus, a, um** здоровий; дужий; розсудливий; розумний; **mens sana** здоровий глузд (санаторій)
- sapīdus, a, um** смачний
- sapiens, entis** мудрий, розумний, фізично здоровий (*протил. demens, furiōsus*); вчений; мудрець; **sapientis iudicis** мудрий суддя
- sapienter** мудро, розсудливо
- sapientia, ae f** розсудливість; розум; мудрість; знання; філософія; **sapientia civilis** громадянська мудрість; правознавство
- sapio, ii (īvi, ui), -, 3** (*про речі*) мати смак, мати запах; мати здоровий глузд, бути розумним; **nihil sapere** нічого не розуміти, бути дурним
- sarcīna, ae f** зв'язка, тюк, вузол; спорядження воїна (*кошик, сокира, лопата, казанок, пайок борошна, декілька списів – загальною вагою бл. 30 кг; у поході S. носили на вилоподібній жердині*); тягар; утробний плід
- sarcio, sarsi, sartum, 4** ладнати, лагодити; ремонтувати; юр. відшкодовувати; відповідати; виправляти; **sarcire damnum** відшкодовувати збитки; **sarcinatōres** кравці-ремонтники (*відповідали за прийнятий одяг*)
- Sardinia, ae f** Сардинія (*острів*), римська провінція з 227 р. до н. е.
- Sarmatia, ae f** Сарматія (*велика область Східної Європи між Віслою і Волгою із стародавнім населенням – сарматами, пізніше татарами*)
- satan = satānas, ae m** (*Vlg.*) супротивник; ворог; сатана, біс, диявол; **Praemia cum poscit iudex, Satan est ser. v.** Якщо суддя вимагає винагороду, він сатана
- satellis, ītis m** охоронець або член свити; *pl.* сторожа або свита; супутник; пособник; підсобник; спільник; юр. співучасник злочину (сателіт)
- satio, ōnis f** (< **sero**) сівба; садіння; *pl.* посіви; насадження (Сагурн)
- satīvus, a, um** посівний (*культурний*)

- satis (sat)** досить; вдосталь; **satis facēre** юр. задовольнити іншу сторону; **sapienti sat** розумному досить (*приказка*)
- satisdatio, ōnis f** юр. гарантія поручителя; забезпечення зобов'язання; порука; **s. capitis** порука головою
- satisfactio, ōnis f** син. **solutio** юр. задоволення вимог кредитора; виконання (*чужого зобов'язання*); порука; погашення боргу; виправдовування; прощення; покарання, кара; винагорода (сатисфакція)
- satur, satūra, satūrum** ситий, повний (сатира, сатиричний)
- saxum, i n** скеля, камінь; жертвний камінь (*ніж*); **durior saxo** твердіше каменя (*жорстока людина*); **saxum Tarpeium** Тарпейська скеля, з якої скидали злочинців у Римі (*на честь легендарної Тарпей, дочки начальника римської фортеці, яка відкрила ворота ворогу; була вбита і похована під скелею*); **deicere ex saxo Tarpeio** (арх. вид покарання для рабів)
- scaenici** грец. = лат. **histriones** (< **scaena**) актори (*належали до числа безчесних осіб; акторки прирівнювалися до проституток persōnae turpes meretrices*)
- scambum, i n** сер. в. лава (судова рада)
- Scaevola, ae m cognōmen** (букв. «Лівша») найбільш відомі юристи Публій Муцій і Квінт Муцій (*батько і син*) Сцеволи (консули 133 р. до н. е. і 95 р. до н. е.)
- scalae, arum f pl.** драбина (ескалація, шкала)
- scando, scandi, scansum, 3** сходити, підніматися; досягати (скандувати)
- scandalum, i n** грец. (< **scandalizo**) сварка, скандал
- scandalosus, a, um** обурливий, сварливий, скандальний
- scelerator, oris m** злочинець
- sceleratus, a, um** злочинний; **s. campus** місце у Римі, де заживо ховали весталок, які порушили обітницю цнотливості
- scelus, eris n** злодіяння; злочин; кара; **scelus viri** негідник; **princeps scelēris** головний злочинець; **consciūs, particeps, socius (scelēris)** співучасники; **socii malōrum** співучасники злочину, букв. друзі по нещастю
- sceptrum, i n** грец. жезл, скіпетр із орлом (*avis Romāna* римський птах, орел) (*символ царської влади*) = інсигнія (скіпетроносний, Сципійон)
- schema, ātis n** **schema, ae f** син. лат. **habitus** вид, зовнішність; одяг; поза; фігура (схематизм)
- schisma, ātis n** грец. схизма, розкол у церкві (схизматик)
- schola, ae f** грец. = лат. **secta, ae f** «вільний час для занять», вчена доповідь, лекція; диспут; школа, навчальний заклад; філософський напрям; поліцейський корпус; корпорація (школяр, школа, схоласт, схоластика)

- scholasticus, i m** грец. учитель; юридичний консультант; адвокат
- scholia, ārum n pl.** грец. син. **glossa** сер. в. примітки, пояснення до юридичного тексту (*глоси*) (схоліа, схоласт, глосарій)
- sciens, entis** (< **scio**) (проти. **nesciens, entis** не знаючий, той, хто не розуміє) знаючий, той, хто розуміє
- scienter** незнання, особливо «винне знання», яке обґрунтовує відповідальність
- scientia, ae f** (проти. **ignorantia**) (< **scire** знати) юр. значення; відомість; знання; досвід, вміння; **scientia domīni** знання хазяїна про правопорушення свого раба; **scientia iuris** знання (*наука*) права; **scientia rei militāris** воєнна наука; наука, галузь знань
- scilicet** (= **sc.**) (< **scire** + **licet**) треба думати; ясна річ; звичайно, тобто; а саме
- scindo, scidi** (арх. **scicīdi**), **scissum**, 3 розривати, розсікати
- scio, scivi, scitum**, 4 знати; вміти; розуміти; бачити; вирішувати; встановлювати; **scire debes** ти повинен би знати; **scire feci** я повідомив; **sciendum est** нехай буде відомо; **scire propriē** знати належним чином
- scitum, i n** (< **scire**) визначення, постанова; рішення; збори; філософське положення, принцип, теза (плебісцит)
- scriba, ae m** (< **scribo**) син. **scriptor** писар; секретар; військовий писар; переписувач (*книг*); **apparitōres: scriptor testamenti = testamentarius** etc.
- scribo, scripsi, scriptum**, 3 креслити; писати, набирати; складати (*заповіт*); **scribēre est agēre; qui scribit, bis legit** писати означає діяти; хто пише, той двічі читає (скрипторій, манускрипт, транскрипція, рескрипт, шриффт)
- scriptor, ōris m** писар, секретар; автор (*письменник*); **s. legum** юр. законодавець
- scriptūra, ae f** син. **instrumentum** писання; знаряддя; документ (**documentum, i n** документ, оговірка); письмовий документ (*хірограф*); юр. писаний закон, договір; «написане» належить власнику писаного матеріалу (*на відміну від pictūra*) (скрижаль)
- Scriptūrae Sanctae** Святе Писання (*за розпорядженням Юстиніана судовий процес починався з читання Святого письма, тобто Біблії*)
- scutum, i n** щит; оплот; **Aut cum scutō, aut in scutō** Або зі щитом, або на щиті (*спартанське прислів'я*)
- se (sed)** арх. (*з abl.*) = **sine** без
- se (sese)** див. **sui** себе
- secēdo, cessi, cessum**, 3 йти, віддалятися, відходити (сецесія)
- secerno, crēvi, crētum**, 3 відокремлювати; виділяти; відводити; усувати; **secret(ari)um** син. **auditorium** таємне місце, приміщення для негласного судового розгляду

- secessio, ōnis f** віддалення; відмова плебеїв служити у війську й їх масовий вихід із Риму у 494 р. до н. е., в результаті чого була встановлена посада народного трибуна (*tribūnus plebis*), в 287 р. до н. е. був прийнятий *Lex Hortensia* (сецесія)
- seco, secui, sectum, 1** різати; розсікати, розділяти; > **sectio, ōnis f, s. bonōrum** продаж з торгів військової здобичі, майна громадян (*по частинах*) (сектор, секція)
- secrētō** окремо; секретно
- secrētus, a, um (< secerno)** особистий, таємний
- secta, ae f (< sequor)** шлях; школа; вчення; *юр.* судовий позов (*спір*) (секта, сектант)
- secundus, a, um (< sequor)** наступний, другий; сприятливий; щасливий; успішний; **secundum** (*з acc.*) відповідно; у відповідності; *юр.* на користь; **secundum usum mercatōrum** згідно зі звичаєм купців, тобто з торговим правом (= МТП); **secundae nuptiae** другий (*наступний*) шлюб; **secundum actōrem** [вирішувати спір] на користь позивача
- secūris, is (acc. -im(-em); abl. -i/-e) f** сокира; бойова сокира; лікторська сокира; *перен.* верховна влада; *юр.* збитки
- securitas, ātis f sin. apōcha** *грец.* надійна безпека; *юр.* порука; гарантія; звільнення, виправдання; **securitāte pacis** судовий наказ (*про запевнення особи зберігати мир*)
- secūrē** безперечно, у безпеці
- secūrus, a, um** безтурботний
- sed** але, проте; **sed per curiam** але суд (*вирішив*)
- sedeo, sedi, sessum, 2** сидіти, засідати; селитися, мешкати; **sedente curia** під час засідання суду (сесія)
- sedes, is f sin. domicilium** сидіння, крісло; житло; домівка, місце перебування; резиденція; *юр.* судова трибуна; **sedes apostolica** папська столиця
- seditio, ōnis f** обурення; бунт, повстання, заколот; розходження, незгода; **seditiōsi** учасники бунту (*Lex Iulia 31*)
- sedo, āvi, ātum, 1** примушувати, осісти; застосувати (седативний)
- seges, ētis f** посів, хліб на користь, нива, рілля, поле
- segrēgo, āvi, ātum, 1 (< se + grex** стадо) відокремлювати (*від стада*), розлучати; ізолювати (сегрегація, агрегат)
- sella, ae f arch. sedūla (< sedeo)** стілець, крісло; курульне крісло (*для посадових осіб*); учительська кафедра; трон, паланкін (*сидячі носилки*); сідло
- semel** раз, колись; раз і назавжди; **Semel civis semper civis** раз громадянин, назавжди громадянин
- semen, īnis n (< semīno)** сім'я, насіння; рід, порода; *pl.* нащадок, син (семінар, ~ія)
- sementis, is f** посів; посівна

- semestris, e** (< **sex** + **mensis**) шестимісячний; піврічний; **Semestria** – збірка рішень римських імператорів
- semi-** (**semis**) *префікс* напів-, пів-
- sempiēna probatio** півдоказ
- seminarium, i n** (< **semen**) розсадник, розплідник; *перен.* школа (семинарій)
- semis** половина
- semivocālis, e** напівнімий; безсловесний (*про робочу худобу*); **instrumentum vocāle** знаряддя, що вміє говорити; раб
- semper** (< **semel**) завжди, постійно; **semper parātus** завжди готовий; **semper, ubīque et ab omnībus** завжди, всюди й усіма сповідувана (*про точку зору*)
- Sempronius, i m** (*nomen gentīle*) Семпроній (*римське родове ім'я*), до цього роду належали численні родини, серед яких відомі політичні діячі, оратори, прибічники плебеїв і демократичних ідей брати Гракхи (Тіберій і Гай)
- senātor, ōris m** член сенату, сенатор (*майновий ценз 800 тис. – 1 млн. 200 тис. сестерціїв*); **persōna clara, clarissīma** жінка сенатора
- senatorius, a, um** сенатський (*промова*); сенаторський (*стан, ценз*)
- senātus, ūs m** (< **senex**) сенат (*збори родових старійшин*); засідання сенату; Державна Рада Риму (*за часів Ромула – 100 членів, Цезаря – 900, Августа – 600*); **ius senātus habendi** право участі в засіданні сенату; **senātus decrēta** приватні акти римського права (сенат)
- sentusconsultum, i n** (S. C.) сенатусконсультус; порада, рекомендація сенату (*тексти зберігалися у храмі Церери, потім Самурна*); постанова сенату (*мала законодавчу силу*); **senātus consulta** акти римського сенату
- Senēca, ae m, cognōmen** Сенека (*Анней*), родом з Іспанії, римський ритор (*54 – 39 рр. до н. е.*); Луцій Анней Сенека – філософ і автор трагедій (*4 р. до н. е. – 65 р. н. е.*)
- senectus, ūtis f = senecta, ae f** старість; старе покоління; сивина; стриманість; зрілість
- senes = senex**
- senex, senis m, f** старий, старик, дід (*старіше 60 років*); стара
- senīlis, e** старечий, властивий старості
- senior, senius** старіший, літній (сеньйор, сеньйора)
- sensus, ūs m** (< **sentio**) почуття; відчуття; зміст, значення; свідомість; *юр.* розуміння (*особливо доброго і злого*); судження; намір; **sensū strictō** у стислому змісті; **Sensus verbōrum est anīma legis** Значення слів є душею закону (сенси, сенсація, сенсуалізм)

sententia, *ae f* судження, думка; *юр.* судове рішення, вирок; погляд, точка зору юриста; *юр.* правило; **sententia legis** метод, зміст, дух закону (сентенція)

Sententiae збірка юридичних правил для практиків (*Сентенцій*)

Sententiarum ad filium libri quinque – назва твору юриста Павла, юридичний посібник кінця III ст. користувався великим авторитетом, імператор Костянтин включив його у закон про цитування (426 р. н. е.)

sentio, **sensi**, **sensum**, 4 відчувати, помічати, розуміти; думати, вирішувати; *юр.* сприймати, розуміти різницю між добрим і злим; ламати точку зору; виносити вирок, судити; **sentire damnum** зазнати збитків

separatim *син.* **disiunctim** окремо; нарізно; роздільно; виразно

separatio, **ōnis f** відділення (*плодів*) (**separatio fructuum**); ділення; розрізнення; різне вживання; *юр.* поділ майна (*при розлученні*) (**separatio bonōrum**) (сепарація, сепаратист, сепарування)

separātus, **a**, **um** окремий; особливий; відділений; самотній (сепаратний, сепаратизм)

sepāro, **āvī**, **ātum**, 1 відділяти, відокремлювати; виключати; розрізняти; *юр.* відділяти (*особливо плоди, майно*)

sepelio, **pelīvi (pelii)**, **pultum**, 4 ховати; хоронити; закопувати; кремувати; присипляти

septem сім (септет, Септуагінта)

September, **bris m (mensis)** вересень (*місяць*)

septemvīri семичленна колегія

septimāna, *ae f* тиждень

Septimontium (< **septem** + **mons**) семипагорб (*головна територія Риму*)

septīmus, **a**, **um** сьомий (Септимій)

sepulc(h)rum, **i n** (< **sepelio**) *син.* **sepultūra** місце похорону; могила, надгробок; гробниця; надгробний напис; **ius sepulchri** = **ius inferendi** = **res religiōsae** право захоронення (*покійника*); **actio sepulchri violatio** позов з приводу осквернення могили

sequēla, *ae f* спір; судовий процес; **s. curiae** переслідування

sequester, **tri (tris) m** нейтральний, посередник; третя особа, спірна річ якої віддається для зберігання (*до вирішення спору*); довірена особа сторін; **apud sequestrum depositum** відкладене у посередника (секвестр, секвестрація)

sequestrum, **i n** збереження; заощадження; депозит (секвестр)

sequor, **secūtus sum**, **sequi** 3 (*з асс.*) йти слідом, слідувати; підкорятися; *юр.* переслідувати (*за законом*); переходити (*про права*); **ut sequitur** з цього випливає

serenissīmus, **a**, **um** найсвітліший (*титул*)

serēnus, a, um ясний, чистий, світлий, гожий, безтурботний
series, ēi f (< **sero**) ряд, ланцюг, низка (серія, серійний)
serītas, ātis f запізнення
sermo, ōnis m (< **sero**) розмова; бесіда; діалог; мова; *юр.* спір; **s. vulgāris** розмовна латина; **Sermo index anīmi** Спір є показчик розуму
serō = serā = serum (< **serus** пізній, давній) пізно
serum est пізно; із запізненням
serius aut citius рано чи пізно
sero, sevi, satum, 3 сіяти (*хліб*); саджати (*дерева*) (Сатурналії)
sero, (serui), (sertum), 3 сплітати, з'єднувати; зав'язувати, починати; **serēre negotium** *юр.* починати (*судову справу*)
serva, ae f рабіня, служниця
servilis, e рабський, невольницький; службовий; залежний (сервілізм)
servio, īvi (ii), ītum, 4 (< **servus**) служити іншому; бути рабом (*невільником*); перебувати у рабстві (*неволі*), бути підвладним; *юр.* бути обтяженим повинностями (*сервітутами*); **servīre legībūs** покорятися законам, дотримуватися законів
servitium, i n (< **servio**) *сер. в.* неволя, рабство; служба, обов'язок; повинність; *pl.* раби, невольники; раболіпство, низькопоклонство
servītor, ōris m *сер. в.* невольник; боржник
servītus, ūtis f (< **servio**) рабство, неволя; підвладність, підкореність; *юр.* повинність; оброк (*податок*); речове право на чуже майно (*сусіда*); **servītūtes: praediōrum, personārum, praetōris, rusticōrum, urbanōrum** (сервітут, ~ний)
servo, āvi, ātum, 1 пильнувати, спостерігати; охороняти; зберігати; рятувати (консерватизм, консервація)
servus, i m (*грец. uros* сторож) *син. puer, i m* (= **homo, mancipium, ancilla**) раб, невольник; служник; *юр.* раб – об'єкт права; **Servi res sunt** (*Dig.*) Раби – речі (*головне положення римського права*); **Servus nullum caput habet** Раб неправоздатна особа; **servus aliēnus** чужий раб; **servus commūnis** спільний раб (*двох власників*); **servus fugītīvus** збіглий раб (*продовжує залишатися під владою свого хазяїна*); **servus hostium = captīvus** римський солдат, який потрапив у полон до ворога (*полонений*); **servus poenae** засуджений до смертної кари, до робіт у рудні; **servus publicus** державний раб; **servus emptus** придбаний, куплений раб; **servus domestīcus** домашній раб (*челядь*)
sese = se себе
sessio, ōnis f (< **sedeo**) сидіння; тривале перебування; бездіяльність; засідання (сесія)
sestertius, i m [**HS**] (= **semis + tertius** дорівнює двом з половиною) сестерцій (*срібна або бронзова монета*) = 2,5 аса; **amplō sestertiō** за великі гроші (шекель)

seu = sive або

sevērus, a, um суворий, серйозний; страшний (Севér)

sex шість (секстет)

Sextus, i m. praepōten = Sex. Секст (власне римське ім'я)

sextus, a, um шостий (секстант = 1/6 аса, секстіль – шостий місяць, тобто серпень)

sexus, ūs m стать (чоловіча або жіноча) (секс, сексуальний)

si; si contingat; si ita est якщо (якщо це трапиться, якщо це вірно)

sic (si + ce) так (підтвердження); так і; таким чином; sic iubeo я так наказую; sic volo таке моє бажання; sic subscribitur у чому і підписано

sicarius, i n (< sica кинджал) вбивця, бандит (Lex Cornelia 19)

Sicilia, ae f Сицилія (острів), перша римська провінція (з 227 р. до н. е.)

Sicūlus, i m сікул (сицилієць); секлер (угорський прикордонник)

sicut (sicūti) як наприклад; оскільки; немов би, подібно до того;

Sicut me Deus adiuvet I нехай допоможе мені Бог

sidus, ěris n зірка, сузір'я; небесне світило; pl. зоряне небо; s. natalicium доля

siet арх. = sit хай буде

sigillum, i n син. signum статуетка, фігурка; печатка; locus sigilli (l. s.) місце для печатки

signātor, ōris m (< signo) шлюбний свідок; фальсифікатор (заповіту)

significatio, ōnis f (< signum + facio) показання, свідчення; положення, повідомлення; підтвердження; юр. значення (професійних термінів) (сигніфікація)

significo, āvi, ātum, I подавати знак; позначати; ставити підпис, підтверджувати (сигналізувати)

signum, i n (< signo, āvi, ātum, I приєднувати печатку з власним знаком (обручкою), доповнення підписом (subscriptio)) знак, печатка (у формі обручки); бойовий прапор, пароль; наказ; команда (бойовою трубою – tuba); юр. доказ, визначення письмового документу (сигнал)

silentium, i n (< sileo, lui, -, 2 мовчати) безмовність, мовчанка; тиша; юр. бездіяльність

Silent leges inter arma На війні закони мовчать

silva, ae f ліс; парк; сад; юр. ліс, сад (для вирубування) (сельва, Сільвестр)

simpla, ae f (Dig.) ординарна ціна

similis, e подібний, однаковий

similiter подібно; s. dicere юр. говорити подібно; підтверджувати

simplex, icis (< semel + plico) простий, нескладний; постійний; природний; s. loquēla, obligatio проста претензія, просте зобов'язання

simplicitas, ātis *f* простота, ясність, природність; ширість, чесність; **Sancta s.** свята простота

simpliciter просто, прямо, природно, широко

simplum, i *n* просте, несподіване, ординарне; *юр.* однократний розмір

simul (*z abl.*) разом, водночас; спільно з; **simul et semul** *юр.* разом і водночас

simulans, antis лицемірний

simulatio, ōnis *f* видимість; *юр.* дія, зроблена для виду; **s. latens** видима хвороба; **simulantia** удавані правові дії (симулянт, симуляція)

simūlo, āvi, ātum, l робити схожим, уподібнювати; зображувати (симулювати)

sin (si ne) (*z coniunctivus*) якщо ж, а якщо; якби

sincērē добре, чесно, відкрито

sincērus, a, um справжній; непідробний; чесний; щирий

sine (*z abl.*) без; **homo sine rē** неімущий; **sine curā** синекура; **sine suffragiō** без подачі голосу (синекура)

singularis, e окремий; одинокий; одноособовий; особистий, приватний; особливий, своєрідний; *юр.* винятковий, екстраординарний; **imperium singulāre** самодержавство; **ius singulāre** виняткове право (*спеціальна правова норма для особливого випадку*) (сингулярний, сингуляр)

singulariter окремо, поодиноці; винятково, незвичайно, особливо

singūli, ōrum *m pl.* одиничні (*окремі*) особи, нарізно

singūli, ae, a по одному; кожний; **Singūli insolidum tenentur.** Кожен відповідає за все

sinister, tra, trum лівий, неправильний; щасливий; удачний (*у авгурів*)

sinistra, ae *f* лівиця, ліва рука

sino, —, situm, 3 ставити, класти (ситуація)

sino, sivi, situm, 3 дозволяти, допускати, залишати

sinus, ūs *m* зігнутість, вигин, складка; бухта; *юр.* влада, розпорядження (синус)

siquis або хто

sisto, stiti, statum, 3 ставити, зупиняти(ся); *юр.* забезпечувати явку в суд

sitio, tvi, itum, 4 відчувати спрагу; бажати пити; пристрасно бажати (*чогось*)

sitis, is *f* (*acc. -im, abl. -i*) спрага; велике бажання

situs, ūs *m* положення; будівля, споруда (ситуація)

sive або

sobrīna, ae *f* двоюрідна сестра

sobrīnus, i *m* двоюрідний брат

- sobrius, a, um** тверезий (*homo*); помірний; розсудливий
- socer, ĕri m** тесть; свекор
- sociālis, e** (< **socius**) товариський; суспільний; союзний (соціальний)
- Slucz** Случ (*річка*)
- sociĕtas, ātis f** (< **socius**) спільність, товариство; торгова компанія; суспільство; співдружність; *юр.* договір товариства; **sociĕtas leonīna** лев'яче співтовариство
- socius, i m** товариш, союзник; спільник, співучасник (соціум)
- socius, a, um** загальний, спільний, союзний; **arma socia** військовий союз
- Socrātes, is m** *грец.* Сократ, батько грецької філософії (460–309 рр. до н. е.), родом з Афін, засновник ідеалістичної філософської школи, учитель Платона, страчений за звинуваченням у «злочинах» проти держави й офіційної релігії (сократичний, сократик)
- socrus, ūs f** теща, свекруха
- sodalicium, i n** таємне товариство, об'єднання (*для заколоту, підкупу виборців*); *Lex Licinis de sodaliciis* (55 р. до н. е.)
- sodālis, i m** товариш, колега, приятель, друг; супутник; співучасник; *pl.* члени жрецької колегії
- sol, solis m** *син. грец.* **Helius, i m** сонце; день; світило; бог Сонця; **sol oriens** схід; **sol occīdens** захід (солярій, Геліополь)
- solatium, i n** = **solacium** втіха, винагорода; *юр.* відшкодування, винагорода за збитки
- solarium, i n** *юр.* земельний (*щорічний*) податок; сонячний годинник (*на форумі у Римі*) (солярій)
- soleo, solitus sum**, 2 мати звичку; часто бувати, робити
- solicitus, a, um** чуйний, вільний, збуджений
- solidus, a, um** *арх.* **sollus** цілий; повний (консолідація, солідарний, солідний)
- solidus, i m** (*sc. nummus*) *син.* **aureus** солід (золота монета), = 25 денаріїв (*Dig.*)
- sollemnis, e** який щорічно святкується, регулярний, святковий, урочистий, формальний, священний; **ius sollemne** цивільне право; **sollemnia verba** урочисті слова (*формули*); **munus sollemne** щорічний податок
- sollers, ertis** умілий, мистецький
- sollicitūdo, ĩnis f** турбота; обов'язок; клопіт
- Solo, ōnis m** *грец.* Солон, афінський законодавець, архонт 594 р. до н. е., один з «семи грецьких мудреців», автор елегій, помер у 559 р. до н. е.
- solor, ātus sum**, 1 втішати; полегшувати; послабляти; відшкодовувати; нагороджувати

solum тільки

solum, i n земля, ґрунт; основа; ступня; країна, область, край, батьківщина; *юр.* земельна ділянка; **res soli** (*Dig.*) надра, нерухомість; **ius soli** право ґрунту

solus, a, um єдиний; одинокий, тільки один (сольний, соліпсизм)

solutio, ōnis f (< **solvo**) *син.* **acceptilatio, satisfactio** *арх.* звільнення боржника від зобов'язання формальним актом; виконання зобов'язання; звільнення боржника від боргу (*expensilatio*); сплата, платіж; **dies venies** строк сплати боргу, **apocha, ae f** *грец.* квитанція (*боргова*) (солюція)

solūtus, a, um «розв'язаний», вільний, незалежний, без боргів; безтурботний; **pro solūtō** у сплату

solvendus, a, um той, хто повинен сплачувати; **solvendō esse** бути платоспроможним

solvo, solvi, solūtum, 3 (< **se + luo**) розв'язувати; виконувати зобов'язання; платити борги; **Fiscus semper idoneus successor est et solvendo** (*Ulp.*) Фіск – завжди надійний і платоспроможний спадкоємець (абсолют, резолюція)

somnus, i m = somnium, i n сон; сновидіння; сплячка, бездіяльність; **per somnia** уві сні (сомнамбулізм)

sona, ae f = zona *грец.* зона

sono, sonui, sonitum, 3 дзвеніти; грати, співати, говорити (резонанс)

sons, sontis m *син.* **reus** винний, злочинний

sorbilis, e рідкий (сорбент)

sordes, ērum f pl. грязь; нищість, жадоба, покидьки суспільства; **toga sordida** тога засудженого (*темносірого кольору*)

soror, ōris f сестра; мати; мачуха; **s. patruēlis** двоюрідна сестра

sors, sortis f (< **sero** сплітати, зв'язувати; **sortior** кидати жереб) *син.* **caput** жереб; оракул; частка, сума боргу; доля; *юр.* ділянка (*за жеребом*); позичковий капітал; *Alea iacta est.* Жереб кинуто (сорт, консорціум, асортимент)

sortitio, ōnis f жеребкування (*нід час виборів жеребкуванням визначалася – centuria praerogativa; у провінціях – розподіл сфер діяльності новообраних колегіальних magistratū*)

sortitus, a, um призначений (*долею*)

spadōnes *грец.* *син.* **eunuchi** *грец.* безплідні (*через фізичну ваду або в результаті кастрації – евнухи*)

spatium, i n проміжок; розмір; термін; час; **s. deliberandi = tempus ad deliberandum** час для роздуму (шпація)

speciālis, e особистий, особливий; своєрідний (**lex speciālis**) (спеціальний)

species, ēi f вигляд, зовнішність, вид, поняття; індивідуальна річ; **nova species** нова річ (спеції)

specificatio, ōnis f (< **species** + **facio**) переробка чужого матеріалу з метою створення з нього нової речі; *юр.* договір постачання або поставки (специфікація)

spectabilis, e *син.* **illustris, e, clarissimus, a, um** (*тишній*) чудовий (*почесний титул посадових осіб із сенаторського стану*) (рес-пектабельний)

specificus, a, um специфічний, видовий

spectāmen, īnis n ознака, властивість, видовище; *юр.* доказ; ознака; вид

spectans, antis (< **specto** дивитися, оцінювати) очікуваний (спектр)

spectātus, a, um випробуваний; прекрасний

specūlor, ātus sum, l оглядатися, спостерігати (спекуляція)

sperātus, a, um (< **spero**) очікуваний

sperno, sprēvi, sprētum, 3 нехтувати, відділяти, зневажати

spero, āvi, ātum, l (< **spes**) сподіватися, очікувати; боятися

spes, ēi f (< **spero**) надія; *юр.* чекання майбутніх приємних обставин; **spes impunitas** надія на безкарність; **spes recuperandi** надія на відшкодування; **spes nascendi** чекання на народження дитини; **spes libertātis** чекання раба на звільнення на волю; **spes postliminii** чекання полоненого *etc.*

spica, ae f = spicum, i n колос; лезо; стріла або дротик (спікули)

spina, ae f колючка, тернина; спіка; *pl.* турботи; хитрощі (спинальний)

Spinōza, ae m Спіноза (Бенедикт), нідерландський філософ (1632 – 1677 *pp.*) (спінозизм)

spirītus, ūs m віяння, подув; вітер; душа; життя; натхнення (спирт, спиритуалізм, конспіративний)

spiro, āvi, ātum, l віяти; дихати, жити; бути загартованим (спіри-тизм, конспірувати, спиритуальний)

splendeo, dui, -, 2 блищати, сяяти; *перен.* виділятися, відрізнитися

splendidus, a, um блискучий, сяючий, славний

splendor, ōris m блиск, сяяння; велич, слава

spoliātus, a, um той, хто зазнав збитків

spolio, āvi, ātum, l знімати зброю; позбавляти, грабувати

spolium, i n знята шкіра; військова здобич; награбоване

spondeo, spondi, sponsum, 2 урочисто обіцяти; зобов'язуватися, ручатися, гарантувати; технічний термін при *stipulatio arch.* **Spondeo** я обіцяю

spons, ntis f (*не використовується*) воля, бажання (спонтанний)

sponsa, ae f *син.* **virgo desponsa** наречена, заручена

sponsalia, ium n pl. = **pactum de contrahendō matrimoniō** заручини; *юр.* взаємна обіцянка взяти шлюб

sponsio, ōnis f *син.* **stipulatio arch.** вербальний контракт, обіцянка («**Spondes? – spondeo**»); клятва (*у формі «стипуляції»*); сплата

- у формі штрафу за невиконане зобов'язання; застава; **stipulatio poenae** неустойка = **sponsio poenālis** (спонсія)
- sponsor, ōris m** поручитель, жених; претендент на руку (спонсор)
- spontē** (*abl. do spons*) з дозволу, по добрій волі, добровільно; сам по собі; **spontē suā** на власний розсуд (спонтанно)
- S. P. Q. R. = senātus populusque Romānus** офіційне найменування римської держави «сенат і народ римський»
- spurii** (< грец. **sporas** розсіяний) *син. vulgo concepti; naturāles* спурії, позашлюбні діти, народжені від наложниці (між *s. i. l. x* матір'ю існували аліментарні зобов'язання і право спадкування за законом) (спорадичний)
- stabilis, e** (< **sto**) сталий; постійний, незмінний; твердий (стабільний, стабілізація)
- stabularius, i m** (< **stabulum** стоянка, хлів) конюх; трактирник; утримувач заїжджого двору (*відповідав за речі і коней постояльців – receptum stabularii*)
- stagno, āvi, ātum, l** (< **stagnum, i n** озеро, ставок, болото) зупинятися; робити нерухомим, стоячим (стагнація)
- statim** (< **sto**) твердо; стійко, постійно; негайно; непорушно
- statio, ōnis f** (< **sto**) стояння; тверда позиція, положення, стан; місце, місцеперебування; *військ.* пост, караул, чати, сторожа, пікет; бухта, рейд; сан, звання; громадське місце; уложення; поштова станція; податний пункт (станція, стаціонар, стаціонарій, штатив)
- stationarius, a, um** муніципальний
- stātivus, a, um** стоячий
- statua, ae f** статуя, колона; скульптура (статуетка)
- statuo, ui, ūtum, 3** (< **statum**) ставати; вирішувати; встановлювати; схвалювати; засновувати; вказувати (*ставити за зразок*), формулювати (*умову*); визначати (*час*); постановляти, вирішувати, віддавати наказ; вважати, гадати (статут, статутний)
- statūra, ae f** тіло; стать, постава, ріст, величина (статура)
- status, ūs m** стан; порядок; *pl.* обставини; **status quo** статус-кво (*«існуючий стан»*) (статус)
- statūtum, i n** постанова, рішення
- stela, ae f** стовп; надгробок (стела)
- stella, ae f** *син. astrum* зірка, планета; сузір'я (стелаж)
- stellionātus, ūs m** (< **stellio** скорпіон) = **crimen publicū** шахрайство (стеліон)
- sterilis, e = sterilis, a, um** неродючий, безплідний, порожній; той, що не дає прибутків
- sterno, strāvi, stratum, 3** стелити; розстилати; розстеляти; розкидати; розсилати; мостити; валити, рубати; бити, вбивати (прострація)

Stētīnus, i m Щецін (польське місто)

stigma, ātis n грец. знак (на тілі); клеймо (про раба); укол, пляма (стигма)

stillicidium, i n stillicium (< **stilla** крапля) покрівельна ринва; **ius stillicidii** сервітутне право (стоку води)

stilus, i m грец. > лат. військ. загострений кілок, стебло, стиль (грифель для писання по воску); кілок для сільськогосподарських робіт (стило, стиль, стилет)

stimulus, i m (< **instigo**) гостра палиця, стрекало (для худоби); військ. рожен, паля; перен. стимул; збудження; спонукальна причина (стимул, стимулятор, стимулювати)

stipendiarius, a, um платний службовець; найманець (солдат); той, хто сплачує данину; данник (стипендіальний, стипендіат (-тка))

stipendium, i n (< **stips + pendo**) оклад солдатський (у провінції); **actio stipendiaria** платня; **praedia stipendiaria** податок (на землю у провінціях);

stips, stipis f дрібна монета; лепта, гріш, грошовий внесок; прибуток (стипс)

stipulatio, ōnis f (< **stipŭlor**) умова, згода; **s. praetoria = cautio** юр. усний договір, консенсуальний контракт, найважливіший вид угоди; **pecunia stipulāta** умовна, обіцяна сума; **stipulātus es? quo presente?** перед тобою зобов'язалися? (стипуляція, стипулятор)

stipŭlor, ātus sum, l (< **stipŭlus** арх. міцний) виговорювати собі (якусь умову); домовлятися, вимагати формальної обіцянки (стипуляція)

stirps, stirpis f арх. «коліно», низхідні родичі (від одного і того ж предка); **ius stirpis** родинний зв'язок, вужчий за gens, але ширший за familia

sto, steti, statum, l (PFA **statŭrus**) стояти; бути твердим; виставляти на продаж; бути проти; зупинятися; бути нерухожим; залишатися вірним; дотримувати, тримати слово; виконувати чинюсь волю (станція, статут, статор, статистика, статс-секретар, статурний, статичний, штат, штатив)

strangulatio, ōnis f -гса задушення, ядуха; судорога

strictus, a, um (< **stringo**) стислий; суворий, тугий; вузький; **strictō iurē** суворо за суттю закону

stringo, nxi, nctum, 3 стискати; стягати

structŭra, ae f (< **struo**) устрій; порядок; будова (структура)

studeo, ui, -, 2 (з dat.) (старанно) працювати; займатися, вчитися, навчатися; старатися (студія, студент, студіювати)

studiōsus, a, um (з gen.) старанний, допитливий; **s. iuris** студент, юрист-практик (студіоз(ус))

- studium, i n** старанність, ретельність; потяг, пристрасть; наукові заняття; наука, професія; **studia liberalia** благородні професії (*оратори, лікарі*) (студія, студійний)
- stultitia, ae f** дурість; недоумкуватість; невігластво
- stultus, a, um** дурний, нерозумний
- stuprum, i n** (< **stupro**) безчестя, осквернення, ганьба; розпуста (*публічний делікт*) *lex Iulia 23 s. cum masculō (puerō), lex Scanticia (mors або poena)*
- suadeo, suasi, suasum, 2** (< **suavis** приємний) переконувати; радити, давати пораду; пропонувати; рекомендувати; запрошувати
- suavis, e** приємний; м'який, любий
- suaviter** любо, приємний
- suadenter** переконливо
- sub** (*з abl. (de?), acc. (куди?)*) під; у, при, внизу, за; під час
- sub speciē** з точки зору; під виглядом
- sub aliā formā** у іншій формі
- sub curiā** під охороною суду (*закону*)
- sub iudicē** у стадії обговорення (= у суді)
- sub modō** за зразком
- sub potestātē** під охороною, під захистом, під покровительством
- sub sigillō** за печаткою
- sub vocē (s. v.)** під титулом
- sub-** префікс із значенням перебування всередині або під
- subditus, a, um** підданий; підкорений
- subdo, didi, ditum, 3** підкладати, підкоряти; знаходитися; *юр.* вдаватися до підробки
- subductio, ōnis f** підрахунок; обчислення
- subdūco, dūxi, ductum, 3** витягати (*з-під*); брати тайкома; забирати; викрадати; віднімати; утаювати; відводити; піднімати; робити підсумок; підраховувати
- subeo, ii, itum, 4** підходити; підлягати (*чому*); переносити; брати на себе
- subfēro = suffēro**
- subhastatio, ōnis f** *syn. venditio sub hāsta* «біля держака списа» – продаж з торгів (*військової здобичі*)
- subiectio, ōnis f** підміна, підробка, фальсифікування; *юр.* покора
- subiectivus, a, um** підлеглий
- subiectum, i n** підмет, суб'єкт (суб'єкт, суб'єктний, суб'єктивний)
- subiectus, a, um** лежачий внизу
- subīgo, ēgi, actum, 3** приганяти; примушувати; пригноблювати; навчати; мучити
- sublocatio, ōnis f** суборенда, піднайом
- subrōgo, āvi, ātum, 1** обирати додатково; доповнювати (*закон*)

- subiicio, iēci, iectum**, 3 = **subicio** кидати, ставити; класти під; підкоряти; підробляти; підкупляти
- subīnde** зараз же після, услід за цим; часто
- subītō** несподівано, раптово, без підготовки; після; невдовзі
- subītus, a, um** (< **subeo**) несподіваний, нежданий, неочікуваний; експромтний; випадковий
- subiungo, iunxi, iunctum**, 3 приєднати, підкоряти(ся)
- submitto, mīsi, missum**, 3 підставляти, підводити, посилати, присилати; підкоряти (субмісія)
- submoveo, mōvi, mōtum**, 2 віддаляти, проганяти, усувати, відстороняти
- subreptio, ōnis f** крадіжка
- subripio, ripui, reptum**, 3 красти; викрадати; утаювати
- subscribo, scripsi, scriptum**, 3 підписувати; підтверджувати; *юр.* письмово звинуватити; записувати; реєструвати (субскрипція)
- subscriptio, ōnis f** *стт.* **subsignatio** підпис; скарга потерпілого
- subscriptor, ōris m** свідок
- subsellium, i n** (< **sedeo**) лава (*сенаторів*); *pl.* судова лава; *перен.* судова установа; суд, судочинство; судова посада
- subsidium, i n** (< **sub** + **sedeo**) резерв; допомога (*грошова*); підтримка; притулок; **actio subsidiaria** *юр.* субсидіарний позов (*субсидія, субсидіарний*)
- substantia, ae f** (< **substo**) сутність (*речі*) або правопорушення; суть; сировина; матеріал; *юр.* надбання, власність, майно (*субстанція, субстанційний*)
- subpignus, ōris n** право перепозички, позичка, позичкове право
- substineo, nui, entum**, 2 затримати
- substituto, stitui, stitūtum**, 3 ставити (*позаду; замість*); підставляти; замінити (*заміщати*); призначати (*спадкоємця, заступника*) (*субститут*)
- substitutio, ōnis f** призначення однієї особи замість іншої; *юр.* заміна спадкоємця
- substitūtum, i n** = **heres substitūtus** заміна спадкоємця (*субституція*)
- subvēho, vēxi, vectum**, 3 = **subvecto** (під)возити (*нагору*); постачати; приводити (векторний)
- subvenio, vēni, ventum**, 2 = **subvento** приходити на допомогу, допомагати; з'являтися; зустрічатися (*сувенір, субвенція*)
- succēdo, cessi, cessum**, 3 (< **sub** + **sedo**) йти слідом; *юр.* наслідувати; придбати право
- successio, ōnis f** спадкоємство; придбання права; наступництво; наслідування; спадкування, наступність (*права*) (*сукцесія*)

successor, ōris *m* спадкоємець; нащадок
successorius, a, um *юр.* спадкоємний
successus, ūs *m* підхід, наближення; хід, рух, послідовність; вихід, результат, успіх; *юр.* нащадок, дитина
sudor, ōris *m* (< **sudo** тяжко працювати) піт, волога; тяжка праця
Suecia, ae *f* Швеція (*королівство*)
Suecus, a, um шведський
suesco, suēvi, suētum, 3 звикати; мати звичку
suffĕro, sustūli, (sublātum), sufferre зносити, терпіти, витримувати
sufficiens, entis достатній; придатний
sufficio, fĕci, fectum, 3 фарбувати; постачати; переобирати; бути достатнім; витримувати; **Praesentia quorum sufficit** *формула кворуму*
suffragium, i *n* (< **suffrāgor** підтримувати) виборчий голос; голосування; рішення; судження, рекомендація; **ius suffragii** *юр.* виборче право (суфражизм)
sui, ōrum *m pl.* (< **suus**) свій, власний; родичі; співвітчизники; *юр.* нащадки
sum, fui, -, esse (*з dat.*) бути, існувати; *юр.* бути в наявності; бути дійсним; мати значення; коштувати; **fui** більш не існує (*загинув, помер*), **est** можливо, буває, трапляється (есенція)
summa, ae *f* (< **summus**) *син.* **index** вища посада; вершина, досконалість; перше місце; (*головна*) суть, сутність; сума; підсумок; капітал; ціле; загальна маса, сукупність (*грошей*)
summālis, e підсумковий, сукупний (сумарний)
summarium, i *n* (< **sumitto** об'єднати) короткий виклад, огляд
summītas, ātis *f* сукупність
summus, a, um найвищий, головний, всезагальний; (сумарний)
sumo, sumpsi, sumptum, 3 (< **sub** + **emo** об'єднувати) брати, хпати, приймати; брати в кредит; купувати; придбати; наймати
sumptuarius, a, um витратний; той, що стосується витрат; **lex sumptuaria** закон про витрати на розкіш
sumptus, ūs *m* (< **sumo**) = **impensa** витрати; розтринькування; розкіш
super (*з acc. i abl.*) угорі, на, над, протягом, згори; **super altum mare** у відкритому морі; **super visum corpōris, vulneris** після огляду тіла, рани (супер-)
superbia, ae *f* гордість, пихатість; чванливість
superbio, -, -, 4 гордитися, пишатися; хвалитися
superbus, a, um гордий, пихатий, чванлий (Суперб)
superfĕro, tūli, lātum, ferre перебільшувати
superficiarius, i *m* орендар земельної ділянки
superficies, ēi *f* *аналог emphyteusis грец.* (*сільський сервітут*) поверхня; все те, що пов'язано з землею (*рослини, будови*); су-

- перфіцій (*сервітутне право мати споруду на чужій (міській) земельній ділянці*) (**actio de superficīe**); **S. solo cedit**. Вбудоване в землю слідом йде за нею (суперфіцій)
- superfluum, i n sin. hyperocha** грец. залишок; юр. підсумок після продажу застави
- superfluus, a, um** надлишковий, надмірний, зайвий; юр. не маючий; юр. наслідковий
- superior, ius** (< **supĕro** перевищувати, перемагати) вищий; попередній
- supernus, a, um** високий
- supĕrus, a, um** високий, верхній (*частина, сторона*); високий, вищий, небесний, попередній
- supersedeo, sēdi, sessum, 2** сидіти зверху (*на чому-небудь*); бути на чолі; відати; юр. розглядати (*спори, суперечки, позови*)
- superstitio, ōnis f** (< **super** + **sisto**) забобон; букв. звернення до свідків; іноземна релігія; культ (*не римський*)
- superstes, stītis arch.** (< **super** + **sto**) юр. присутній, свідок; той, хто пережив, залишився в живих
- supersum, fui, -, esse** залишитися живим, віцліти; пережити, залишитися після, бути зайвим, непотрібним; надавати підтримку
- supĕro, āvi, ātum, 1** підніматися; перевищувати; перемагати
- suppetiae, ārum f pl. sep. v.** дозвіл; підтримка
- suppĕto, petīvi, petītum, 3** бути у достатній кількості; вистачати; юр. виступати від чийогось імені
- supplementum, i n sep. v.** (< **suppleo** додавати) заповнення, поповнення, засіб (суплетивний, суплемент)
- supplex, icis** (< **sub** + **plico**) благаючий про милосердя, уклінний
- supplicium, i n** благання, прохання, молитва, моління; кара, стра-та; юр. стягнення
- supplicatio, ōnis f sin. preces** ставання на коліна (*для молитви, прохання*); приватне звернення до імператора (суплікація)
- supplīco, āvi, ātum, 1** ставати на коліна; благати, просити
- suppōno, posui, positum, 3** класти під, підкладати; підробляти
- suppositio, ōnis f** підкладання; підміна (*дитини*); юр. заклад
- suprā** (*з acc.*) вище, над, поверх; **suprā dictus** як сказано вище; раніше-, вищевказаний
- suprĕmus, a, um arch. suprĕnus** найвищий, верховний; останній, крайній (супрематизм)
- surdus, a, um** глухий; несприятливий; юр. обмежено дієдатний; **surdi** – глухі (*як і muti – німі*) не могли бути суддями (абсурд, ~ний, сурдо-)
- surgo, surrēxi, surrectum, 3** здіймати, піднімати (*бунт*) (інсургент)
- suscipio, cēpi, ceptum, 3 = succipio** підхоплювати; спостерігати; підозрювати; юр. захищати у суді

suspectus, a, um підозрілий; підозрюваний; несумлінний (*опікун*)
suspendo, ndi, nsum, 3 підвішувати, вішати (*страчувати*); зважувати; **suspidātur** нехай буде він повішений
suspicio, ōnis f = **culpa** підозра; провина; здогад; натяк, припущення, підстава підозрювати; **suspiciōnē maior** вище підозр
suspicio, pēxi, pectum, 3 (< **specio**) дивитися вгору; дивитися з підозрою; споглядати
suspīcor, ātus sum, 1 підозрювати; дивитися з підозрою, з недовірою; пропонувати
sustineo, tīnui, tentum, 2 (< **teneo**) терпіти; витримувати; підтримувати; зупиняти (сустиненція)
sutor, ōris m (< **suo** шити) швець
suus, a, um свій; його, йому належний; *юр.* власний; дійсний; самостійний, незалежний (суїцид)
symbōlum, i n *грец.* розпізнавальна ознака, печатка, знак, відтиск на воску (*свідчення особи*); символ віри (символ, символічний)
synallagma, ātis n *грец. син.* **pactum (pactio)** договір міни (*у грецькому праві*) (синалагма, синалагматичний)
syndīcus, i m *грец. син.* **actor** синдик; повірений міста, суспільства; представник (*муниципiю, колегii*); *юр.* помічник у суді (синдикат)
syngŕapha, ae f *грец.* «письмовий документ»; боргова розписка (= *квитанція*); платіжне зобов'язання; вексель
syngraphus, i m *грец.* договір (*літеральний контракт*); свідоцтво; свідчення; пропуск (синграф)
Syracūsae, ārum f pl. *грец.* Сіракузи (*центральне місто в Сицилії*)

Т

tabella, ae f дощечка, таблиця; виборчий бюлетень; табличка для запису; лист; послання; листоноша; *юр.* договір, контракт; протокол суду; **tabella iudiciālis** дощечка для голосування суддів; **tabellae dotis** шлюбна угода (табель, табеліон)
tabellarium, i n (*Dig.*) посланець, розсильний суду (табелярій)
tabellio, ōnis f (*Dig.*) *син.* **tabularius** нотаріус, табеліон
taberna, ae f хатина, майстерня; **taberna argentaria** лавка (*міньяльна*); торговий намет, приміщення
tabernarius, i m лоточник, торговець
tabūla, ae f дошка, плита, таблиця; таблиця для запису по воску; міньяльний стіл, контора; список; закон; заповіт; картина, карта (табло, таблиця)
tabularium, i n *син. грец.* **archivum** збірка документів; архів (*державний архів разом із скарбницею зберігався у храмі Сатурна*) (табулярій, архіваріус)

- tabularius, i m** табулярій (*рахівник, скарбник*); державний діловод, архіваріус
- taceo, cui, cĭtum, 2** мовчати; не заперечувати; тримати у секреті;
Qui tacet, consentit. Хто мовчить, погоджується
- tacitē** мовчки
- Tacĭtus, i m (Publius Cornelius** Публій Корнелій) Тацит, римський історик (55–117 pp. н. е.), автор творів: *Аннали (sine irā et studiō* без гніву і упередженості), *Історія, Агрікола, Германія*
- tacĭtus, a, um** мовчазний; таємний, секретний; **consensus tacĭtus** мовчазна згода
- tactus, ūs m (< tango)** дотик
- talentum, i n** грец. талант (*грошова одиниця = 2 тис. золотих*)
- talio, ōnis f (< talis)** помста; таліон; «око за око», «зуб за зуб» (*див. LXIII*); **ius taliōnis** закон рівної відплати
- talis, e** такий, подібний; **talis qualis** такий як
- tam** *син.* **taliter** так, настільки; також; такою мірою
- tam... quam** настільки... наскільки
- tamen** але, однак, все-таки, нарешті
- tametsi (< tamen + etsi)** (*з coniunctīvus*) хоч(а); однак; все ж; нарешті
- tandem (tandem)** так... як; подібно до того як; також як; немов; як би; приблизно
- tamquam (tanquam)** нарешті; врешті решт
- tango, tetĭgi, tactum, 3** торкати; бити; уражати, досягати (контакт)
- tantum** так, настільки; лише; тільки
- tantum, i n** така кількість; стільки, тільки
- tantus, a, um** такий (*за кількістю*), такий великий (*значний, важливий*); численний; лише такий; настільки невеликий
- tardē** пізно; поволі, неохоче; **Tardē venientĭbus ossa.** Хто запізнюється, тому кістки
- tardus, a, um** повільний; пізній; млявий
- taurus, i m** віл, бик (тавро, Таврія)
- taxatio, ōnis f** оцінка, таксація, визначення вищої суми, до якої можна присудити відповідача; **condemnatio cum taxatiōnē** *юр.* точна сума або кількість
- taxo, āvi, ātum, 1 (< tango)** відчутти (*на дотик*); торкати; дорікати; звинувачувати; оцінювати; визначати вартість; **dumtaxat** принаймні; не більше (таксувати)
- tectum, i n** дах; житло; храм; покрівля, будинок (архітектоніка)
- tecum = te + cum = cum + te**
- tegimentum, i n** *син.* **tegumentum** вбрання; покривало; навіс; покрівля
- tego, texi, tectum, 3** крити; покривати; ховати; захищати; зберігати в таємниці (протекція, протекторат)

telum, i n (< **tendo**) стріла або спис, дротик; зброя (*gladius, hasta, arcus, funda, iaculum, lancea, secūris, sica* etc.); *Lex Iulia 31*: все чим можна поранити людину (злочин із застосуванням зброї карається суворіше); *перен.* засіб, знаряддя

temēre випадково, необачно

temeritas, ātis f випадковість; непередбаченість; необдуманість, безрозсудність

tempestas, ātis f (< **tempus** час, строк) період, проміжок часу; *pl.* буря, негода, біда; час; *юр.* термін

templum, i n святилище, освячене місце (*de авгури вели спостереження* (*inauguratio*)); *пізніше* християнський храм (тампліери)

temporalis, e тимчасовий, перемінний (*причина*); **actio temporalis** позов, який повинен бути вчинений у визначений час (темпоральний)

tempus, ōris n час, проміжок часу; зручний момент; пора; обставини; відстрочка; **t. ad deliberandum** час для роздуму; **Tempora mutantur et leges mutantur in illis.** Часи змінюються і закони разом з ними (темп, темповий)

tendo, tetendi, tentum (tensum), 3 тягти, натягати; направляти; прагнути, схилитися; боротися (тенденція, тенденційний)

tenebrae, ārum f pl. темрява, тьма; *перен.* темниця, тюрма; притулок

tenebrōsus, a, um темний, похмурий

teneo, tenui, tentum, 2 тримати; досягати; утримувати; володіти; мати, придбати; зобов'язувати; *pass.* бути зобов'язаним; **tenēre iuris** – зміст, дух правової норми (тенета)

tener, ěra, ěrum ніжний, м'який; молодий (тенор)

tenuis, e тонкий, витончений, чистий; бідний; незначний; убогий; простий; простонародний (**collegia tenuiōrum**), низького походження (**tenuiōres** *син.* **humiliōres** *проти.* **honestiōres**); *юр.* громадянин нижчих суспільних категорій (*карні санкції проти якого суворіші, ніж проти honestiōres*)

tenuo, āvi, ātum, 1 робити тонким; послаблювати, применшувати

tenutarius, i m *сер. в.* орендар

ter тричі

tergum, i n спина, тил (*обертання спиною*); = **tergiversatio, ōnis f** *син.* **calumniā** *юр.* неправомірна (без згоди магістрату) відмова від вже вчиненого позову

terminus, i m *син.* **finis, limes** прикордонний камінь; межовий знак (*lapis*); межа; *pl.* кордон, кінець; *юр.* кінцева мета; **t. a quō (ad quem)** початковий пункт (*початок терміну*), кінцевий пункт (*кінець терміну*); **termini possessiōrum** кордони володінь (термін, детермінація, Терміналії (*свята на честь бога кордонів 23 лютого щорічно*))

tero, trivi, tritum, 3 терти; часто вживати; витрачати; **tritum-peretrītum** загальновідоме «терте-перетерте»
terra, ae f *син.* **tellus** земля; країна; край; **t. testamentālis** заповідна земля; *pl.* всесвіт; **orbis terrārum** Римська імперія; **terrae motus** = **casus fortuitus** землетрус (терикон, тераса, теракота, терарій)
terrestris, е земний; сухопутний
terreo, ui, ĭtum, 2 гнати; лякати, страхати
terrĭto, āvi, ātum, 1 дуже лякати
territorium, i n територія, область
terror, ōris m страх, переляк; жах (терор)
tertius, a, um (< tres) третій; **tertia** третина; вдовина частина (терція)
thesaurus, i m *грец.* = **thesaurus** скарб, цінності; сховище; королівська скарбниця; *суч.* словник латинської мови (тезаврація)
donum fortūnae дарунок долі
testabilis, e (< testor) *син.* **testis idoneus** той, що має право свідчити в суді
testamentarius, a, um заповідальний
testamentum, i n *син.* **tabūlae** заповіт (*остання воля*); *юр.* формальне, одностороннє цивільно-правове розпорядження; **apertūra testamenti** розкриття заповіту; **mortis causā** з приводу смерті
testātō (*протил.* **intestātō**) у присутності свідків
testātor, ōris m = **testātus** заповідач
testatrĭx, ĭcis f заповідачка
testificatio, ōnis f підтвердження; доказ; показання свідків; посвідчення
testimonium, i n свідчення; доказ; підтвердження; показання;
t. falsum лжесвідчення
testis, is m, f (< terstris < ter + sto, *тобто* бути третім у спорі) свідок; свідок-жінка; очевидець (**t. de visū**); **testes muti** німі свідки (тесть)
testor, ātus sum, 1 закликати у свідки, свідчити; робити заповіт, заповідати (атестат, атестація)
textūra, ae f = **textum, i n** (< texo ткати, будувати, складати, з'єднувати) тканина, одяг; будова; з'єднання; склад, стиль (текст, текстура, текстиль)
theatrum, i n *грец.* = **res in usū publicō** театр; глядачі, публіка; сцена (*образа у театрі вважалася iniuria atrox*); **Lex Iulia 41** почесні перші ряди
Themis, idis f (*асс. -in*) Феміда, богиня справедливості і правового порядку (*дочка Неба і Землі*)
Theodānus, i m Богдан (*ср.* Хмельницький)

- theologia**, *ae f* *грец.* теологія, богослів'я (теолог)
- Tibēris**, *is m* (*acc. -im, abl. -i*) Тібр (річка у середній Італії, на якій стоїть місто Рим); **trans Tibērim** поза Тібром (у рабстві)
- tignum**, *i n* балка, брус; будівельний матеріал; **tigni immitendi** (*сервітутне*) право класти балку на чужу стіну
- timeo**, **timui**, —, 2 боятися, страшитися
- timīdē** боязко; несміло
- timīdus**, **a, um** боязкий, несмілий; обережний
- timor**, **ōris m** страх; боязнь; побоювання
- tinctio**, **ōnis f** (< **tingo**) хрещення *церк.*
- titūlus**, *i m* напис; підпис; епітафія; оголошення про продаж або найм; почесне звання; *юр.* правова основа (титул, титулований)
- Titus**, *i n* (**Livius**) Тіт (Лівій) славетний римський історик і письменник (59 р. до н. е. — 17 р. н. е.), автор римської історії *Ab Urbe condita* («Від заснування Риму»)
- toga**, *ae f* (< **tego** покривати, захищати) тога (у мирний час святковий верхній одяг римського громадянина, білого кольору (**toga pura**), вищі сановники носили тогу з пурпуровою каймою (**toga praetexta**), претенденти на державні посади (кандидати) — білосніжну (**toga candida**), темно-сіру тогу (**toga sordida**) носили на знак трауру та засуджені); *перен.* мур; громадська влада, *тобто* сенат; **toga virilis** — тога повноліття (носили юнаки з 16–17 років)
- togātus**, *i m* римський громадянин; цивільна особа, клієнт
- tolēro**, **āvī, ātum**, 1 нести, тримати; витримувати, терпіти (толерантний)
- tollo**, **sustūli, sublātum**, 3 *арх.* піднімати (з землі народженого); виховувати дітей; *юр.* усувати, відміняти (закони) (**tollēre legem**); **tollēre altius = servītus altius non tollendi** право зведення будівлі не вище встановленої висоти
- tondeo**, **totondi, tonsum**, 2 голити; рубати; косити, залишати; грабувати (тонзура)
- tono**, **ui**, —, 1 гриміти; голосно закликати (тон, тонус, Донар)
- tonsor**, **ōris m** цирюльник; садівник
- tormentum**, *i n* (< **torqueo** терзати, мучити, крутити на колесі) метална машина; гармата; снаряд; знаряддя катування, тортури: *crimen maiestātis* (за часів Тіберія), *quaestio* (за часів домініату) (Торкват, тортури, торувати)
- tot** (*завжди з pl.*) стільки, так багато
- totīdem = totīdemque** стільки
- totum**, *i n* все, ціле; сукупність, у цілому; взагалі; **fac totum** довірена особа
- totus**, **a, um** *син.* **totālis**, *e* увесь, цілий; сукупний (тотальний, тоталітарний)

tractātus, ūs m = **tractatio** (< **tracto**) міжнародний договір; угода
tracto, āvi, ātum, l (< **traho**) тягнути; керувати; займатися; трактувати, викладати, досліджувати, обговорювати, вести переговори; *юр.* професійно тлумачити (трактувати, трактування, трактат, тракт)

tractūra, ae f тяга, тяглова сила

tractus, ūs m повільний рух; **tractū temporis** з плином часу, з часом

tradītus, ūs m легенда, переказ

traditio, ōnis f (< **trado**) *син.* **tradītus, ūs m** *юр.* традиція (*речовий договір про перенесення права власності на майно*); фактична передача речі, інститут *iuris gentium*, придбання володіння *longā manū* або *brevī manū*; вручення; здача (*міста*); переказ (*легенда*); звичка (традиція, традиційний, традиціоналізм)

tradens, entis m (< **trado**) викладач

trado, dīdi, dītum, 3 (< **trans + do**) *юр.* передавати майно у спадщину, заповідати; віддавати (*дочку заміж*); здатися ворогу, зрадити; робити розпорядження, доручати; передавати, повідомляти; навчати, викладати; переказувати; мати звичку (екст-радиція)

tradūco, dūxi, ductum, 3 (< **trans + duco**) переводити, переправляти; публічно показувати; видавати секрети; схилити до власної думки; жити; виконувати свої обов'язки; перекладати з мови на мову (традукція)

tragīcē трагічно

tragīcus, a, um *грец.* трагічний; сумний; жадливий (*про злочин*)

tragoedia, ae f *грец.* трагедія; *pl.* струс (трагізм, трагічність)

traho, traxi, tractum, 3 тягнути, тягати, волочити; вести за собою; притягувати, схилити; віднімати, виносити, грабувати; розтри-нюкувати (*гроші*); привласнювати собі; вести родовід; засвоювати (*звичай*); одержувати (*ім'я*); обмірковувати; проводити (*ніч*); довго працювати; затримувати (*промову*); **trahēre et rapēre** грабувати і розкрадати; **trahens** *екон.* трасант, **trassātus** *екон.* трасат (трактор, трасувати)

traiciō, iēcī, iectum, 3 (< **trans + iacio**) (> **traiectus, a, um**) перекидати, перевозити; переходити, переправлятися (траекторія)

tranquillus, a, um (< **trans + quies**) спокійний, тихий (*море*); мирний, миролюбний (*держав*); безтурботний, спокійний (*життя, душа*) (транквілізатор)

trans (з *асс.*) (*перед приголосним tra-*) через, пере-, (нас)крізь; за, за межами (транс-)

transalpīnus, a, um заальпійський, трансальпійський (*Галлія*)

transactio, ōnis f (< **transigo** вести переговори) *юр.* трансакція, мирна угода; позасудовий неформальний правочин (*раctum*); безіменний контракт; банківська операція (трансакція)

- transgressio, ōnis f** перехід; зміна порядку; *юр.* порушення закону; правопорушення (трансгресія, трансгресувати)
- transcribo, scripsi, scriptum, 3** переписувати (*заповіт*); передавати, поступатися; записувати, зараховувати (*борг*) (транскрипція)
- transcriptio, ōnis f** Perezapis боргу; перенесення провини (*на іншого*)
- transeo, ii, itum, ire 4** переходити (*територію*); переселятися (*у інше місце*); *юр.* порушувати (*закон*); перебігти до ворога (транзит)
- transfēro, tūli, lātum, ferre** переносити, перевозити (*через*); передавати (*володіння*); переміщувати, використовувати (трансляція, трансферт (*перенесення операції, переказ грошей*), трансферний)
- transfūga, ae f sin. perfūga** перебіжчик; утікач, дезертир (*Dig.*)
- transitus, ūs m** проходження, перехід через, перенесення права власності; **in transitū** мимохідь
- translatio, ōnis f (< transfēro)** переказ (*володіння, права власності*), передача сервітуту; заміна судді; відміна легата
- transmissio, ōnis f (< transmitto** переходити) перехід, переїзд; перенесення (*провини на інших*); **transmissio hereditātis** передача спадщини (*спадкова трансмісія*) (трансмісія)
- transporto, āvi, ātum, 1** переносити, перевозити, переправляти; засилати (транспортувати, транспорт, транспортер)
- transversus, a, um (< transverto)** повернутий у бік, боковий, фланговий, поперечний; схрещений; **transversā** напереріз (трансвертер)
- transversus, ūs m** поперечний напрямок
- tres, triā** три; **tria nomīna** три імені римського громадянина; **Homo trium litterārum (Plin.) = f.u.r.** Людина з трьох літер (*злодій, ~ка*) (триарії (*солдати третього ряду*), трига, Трійця, Тривіум, тріада)
- tresviri, ōrum m pl. = triumviri** тричленні магістратури
- triatio, ōnis f ser. v.** суд, судовий процес
- triba, ae f = tribus, ūs m** букв. третина; округа, територіальний район Риму, триба; рід; *ser. v.* волость (триба, трибутний)
- tribuo, ui, ūtum, 3** ділити, розділяти; наділяти; віддавати; дарувати; приписувати (атрибут, атрибуція)
- trientes** третина (*утричі зменшена ставка*); **heres ex trientē** спадкоємець однієї третини
- tribūnal, ālis n** трибунал, підвищення для трибунів, магістратів під час виконання ними службових обов'язків (*у тому числі й судових*); *перен.* судилище, суд; **pro tribunālī** у суді (*після регулярного судового розгляду, на відміну від de planō, in transitū*) (трибунал, трибунальний)

- tribūnus, i m** (< **tribus**) трибун (голова триби), начальник;
tribūnus plebis = **persōna sacrosancta** народний трибун (посада з 494 р. до н. е.), особа незалежна, недоторкана; **tribūnus aerarius** скарбник (помічник квестора); **tribūnus militum** військовий трибун, начальник легіону; *pl.* **tribūni, ōrum** старшина (у Війську Запорозькому) (трибун, трибуна)
- tribus, ūs f** триба; римський рід (було три); округа, район Риму (4 міських і 31 сільський) (трибутний, трибунат)
- tribūtum, i n** податок (1% з майна), данина (з населення провінції); **t. capitis** подушний внесок
- tribūtus, a, um** поділений на триби, трибутний, податок
- triennium, i n** три роки (триліття, триріччя)
- tridens, entis m** тризуб (зброя гладіаторів-ретіаріїв)
- trinoctium, i n** (< **tria** + **nox**) три ночі підряд (кидати дім чоловіка для розірвання шлюбу (usus); **ius tertii** (LXIII) право трьох ночей жінки *sine manū*
- Triocāla, ōrum n pl.** Триокалі (місто в західній Сицилії)
- Triocalinum, i n** район міста Триокалі
- triplex, icis** потрійний, троїстий
- triplicatio, ōnis f** потроєння; юр. триплікація, тобто відвід заперечення на репліку (*duplicatio*), контрзаперечення
- tristis, e** сумний, скорботний, похмурий; журливий; суворий
- tristitia, ae f** сум, смуток, журба; суворість
- triumphus, i m** грец. син. **pompa**, **ae f** триумф (привілей імператора), триумфальна процесія (урочистий в'їзд до Риму, надавався за рішенням сенату полководцеві після значної перемоги); перемога; урочистість; *lex Maria* 2 **corōna triumphālis** золотий вінок імператора-триумфатора (триумфатор, триумфальний)
- triumvir, vīri m** триумвір, член «трійки» (судової колегії з трьох осіб); *pl.* **triumvīri** (*gen.* **-ōrum** і **-um**) триумвіри, тричленна магістратура (відала заснуванням колоній, наглядом за в'язницями, нічним порядком у місті) (триумвірат)
- Troia, ae f** Троя, головне місто Троади (= **Ilion**)
- trucido, āvi, ātum, l** різати, вбивати (худобу); гасити (вогонь); душити (народ лихварством)
- tu, tui** (*pl.* **vos**) ти
- tuba, ae f** труба, сигнальний ріжок; шум, гуркіт; перен. підбурювач (туба)
- tueor, tuitus sum, 2 arch.** **tueo**, —, —, 2 бачити, споглядати; спостерігати; охороняти, піклуватися; підтримувати, оберігати; управляти (інтуїція)
- tum** тоді, після цього; потім
- tum... tum** то... то

- tumultus, ūs m** (< **tumeo**) (*син. turba, ae f* згряя) замішання, сум'яття, безладдя; бунт; натовп, безладдя; повстання
- tunc** тоді
- turbo, āvi, ātum, l arch. turbasso (LXIII)** розладжувати, ламати, збурювати, каламутити; хвилюватися (турбіна, турбулентність, пертурбація)
- Turcicus, a, um = Turcus, a, um** турецький
- turpis, e** ганебний, огидний; безчесний, аморальний; **turpes condiōnes** ганебні умови; **persōnae turpes** ганебні особи; **turpis contractus** аморальний контракт
- turpitūdo, īnis f** погана репутація
- turris, is (acc. -im, abl. -i; gen. pl. -ium) f** грец. вежа, башта (*фортечна, облогова*) (тура, туризм, турист)
- tutēla, ae f** охорона; захист; піклування; утримування; годування; доглядання; **tutēla legitīma (LXIII)** юр. опіка (*над особою або майном*); **t. testamentaria** опікування; небезпека; **tutēla est potestas ad tuendum** опіка є влада для захисту (*вільного*) (**actio tutelae**); **in tutelā esse** бути захищеним; **causa tutelāris** справа піклування
- tutor, ōris m, tutrix, icis f** захисник(-иця), опікун, опікунка; **contūtor, ōris m** співопікун; **profūtor, ōris m** заступник опікуна; **tutor falsus, suspectus** опікун ненадійний, під підозрою
- tutus, a, um** (< **tueor**) захищений; безпечний, надійний; турботливий, обережний, дбайливий
- tutius** безпечніше
- tuus, tui** твій, твого
- tuus, a, um** (< **tu**) твій, тобі належний; **odium tuum** ненависть до тебе
- tyrannus, i m** грец. тиран (*незаконний правитель*); владитель; державець (*який захопив владу проти волі народу*); жорстокий правитель, деспот (тиранія, тиранічний)

U

- uber, ēris** родючий; рясний; багатий; плодоносний
- uberrīma fides** високий ступінь довіри
- ubi** як тільки; де; там де; тоді як; коли; якщо
- ubi ius, ibi remedium** коли закон дає право, він дає також і засіб його захисту
- ubi non** де немає
- ubi quid** якщо що-небудь
- ubi societas, ibi ius** де співтовариство, там і право
- ubi... ubi** де... там
- ubicumque = ubicunq̄ue** де б то не було, всюди

ubīnam де ж? де?

Ukraina, ae f Україна

Ukrainensis, is український

ulciscor, ultus sum, ulcisci 3 мстити, помститися; карати

ullus, a, um який-небудь, хто-небудь; що-небудь; якийсь

Ulpianus, i m (Domitius Доміцій) Ульпіан, родом з Тіру (*Сирія*), правник при Септимії Севері, Каракаллі, Геліогабалі і Александрі Севері, вбитий 230 р. н. е. Гострий аналітик, У. поступався тільки Павлу. Головний твір: 83 книги коментарів до преторського едикту, за суттю це неформальна кодифікація едикту, одне з видатних творінь всієї римської науки права; потім ретельний переказ цивільного права у 51 книжці коментарів до Сабіна. Численні монографії: *Про апеляції, Про фідейкоміси, Про адюльтерії*. Самостійну групу складають праці про правомочність окремих магістратів: *Про обов'язки консуляріїв, Про обов'язки кураторів держави, Про нічну сторожу, Про консулів, Про квесторів*, а також підсумкова праця *Про трибунали*. Казуїстиці У. присвятив *Респонса, Опініонес, Диспутаціонес*, учбовому циклу *Інституції і Регули*. По праву ім'я У. перебуває серед найславетніших юристів Стародавнього Риму. *Дігести* містять 2462 фрагменти з творів У., це 1/3 їхнього обсягу.

ultimatum, i n останнє попередження; кінцеве формулювання умов при переговорах про врегулювання спору (ультиматум)

ultimō нарешті, врешті решт

ultimus, a, um найвіддаленіший, найдальший, останній, крайній (ультимативний)

ulterior, ius віддаленіший; наступний, *напр.* родич або спадкоємець (**ulterior cognātus, ulterior heres**)

ultio, ōnis f помста, кара

ultiscor, ōris m месник

ultra (z acc.) після, понад, більше, далі; **ultra vires** поза повноваженням; **ultra vires patrimonii** понад сили (*маси*) майна

ultrīx, īcis f месниця

ultrō взаємно, обопільно, з обох боків; **ultrō citrōque** взаємно, туди-сюди (ультра)

umbra, ae f тінь (*дерева*); душа; ніч, тьма; навіс; борода

umērus, i m арх. humērus грец. = arma плече, передпліччя; лопатка

umīdus, a, um арх. humīdus вологий, сирий; рідкий

umquam = unquam

unā разом, спільно; водночас

unda, ae f хвиля; вода; вал; вологість

uncia, ae f (від грец. oīncia одиниця виміру) унція = 1/12 цілого (= *аса*), фунта, спадщини

unde таким чином; від чого; звідки; **unde libēri** звідки діти? **unde habet quaerit nemo** ніхто не питає, де він узяв; **unde vi (interdictum)** інтердикт власникові, насильно позбавленому володіння

undīque звідусіль; з усіх боків

unguentum, i n мазь; *pl.* пахощі

unguis, is m ніготь, пазур; копито; лапа

unicus, a, um єдиний; винятковий; кожний; одинокий, у своєму роді (унікальний, унікум)

unilaterāles contractu односторонні угоди

unītas, ātis f єдність, єднання; **unītas actus** єдиним правовим актом; **u. personārum** злиття двох корпорацій в одну (унітарний)

unītus, a, um з'єднаний, об'єднаний; один, єдиний (унія)

universālis, e загальнозживаний, загальний; належний до цілого (універсальний)

universitas, ātis f цілісність, сукупність, ціле; *юр.* корпорація (*юридична особа*); **u. persōnarum** корпорація; **u. bonōrum** благодійний фонд; **interdicta de universitatē** (університет)

universum, i n *син.* **mundus, i m** світ, всесвіт

universus, a, um увесь, цілий; загальний; спільний, повний; **universum ius** повне право, повне володіння

univira (femīna) жінка, яка була тільки один раз заміжня; *Lex Julia 45 nuptiae secundae*

unquam будь-коли, коли-небудь

unus, una, unum (*gen. s. unūs*) один, єдиний, тільки одного; **unus iudex** одноособовий суддя; **unus contextū** не розірвавши (*дане судочинство*); **unus testis = unus nummus = testimonium unūs** один свідок = один гріш = одне свідчення

unusquisque, unaquaeque, unumquodque кожний, всякий

urbānus, a, um міський; внутріполітичний; освічений (*homo*); **relegātus** вигнаний із Риму; **praetor urbānus** міський суддя; *Ab U. c.; intra urbem* (урбанізм)

urbs, urbis f місто; фортеця; столиця; Рим; **Urbs aeterna** вічне місто = Рим; **Urbs nova** місто Константинополь; **praefectus urbis** міський префект (*Риму*)

urgeo, ursi, -, 2 = urgueo мучити, гнітити, обіймати; **nullā rē urgente** *юр.* примусити без будь-якої потреби (*Dig.*)

urīna, ae f (< *uro*) сеча

urna, ae f (< *арх. urcna (urceus)* жбан) посудина, ваза, побутова урна; урна (*для голосування*); міра для рідких речовин = 1/2 амфори = 13,13 л

uro, ussi, ustum, 3 *син.* **cremo** пекти, палити; вбивати (урна, урологія)

usquam де б не; ніде

usque ad (з *acc.*) до, безперервно; **usque ad coelum** до самого неба = підземного світу; **usque ad Orcum** до самого Орка, *тобто* до смерті

ustrīna, ae f (< **uro** палити) *син. bustum (= rogos)* місце для спалювання трупів (у Римі на відстані 1000 футів); поховальне вогнище

usuarius, i m узуарій, особа, річ якої передана для схову, і яка користується нею

usucapio, ōnis f (< **utor** вживати від **usus** використання, порука) узукапія, придбання у власність (в порядку давності за наявності певних умов, *тобто* первинне придбання права власності на чужу річ завдяки кваліфікованому володінню (*bonaefides possessor* володар сумлінний)); інститут цивільного права (не тільки для *civis*, але також для *Latīni*, які мають *commercium*); спочатку **u.** = два роки для *res immobiles* і один рік для *res mobiles*; у Юст. праві **u.** = **XXX (XL)** років; *юр.* придбана позовна давність володіння (узукапія)

usufructuarius, i m (< **usus**) *юр.* узуфруктуарій (особа, яка має право узуфрукту), утримувач речі, але не може юридично розпоряджатися нею або змінювати її за суттю (*напр., перетворювати поле в сад*), має право одержати всі плоди (крім м'яса тварин, дитини служниці, наміву (річки)), у тому числі **f. civīles** (= проценти); **nuda proprietas** гола власність (узуфруктуарій)

usūra, ae f = usūrae, ārum pl. син. fenus надлишок, додача; користування; *pl.* проценти (від лихварської діяльності); лихварство; інтерес; сплата за грошовим боргом; *lex Cornelia 31 u. Manifesta* відкрите лихварство; **u. velāta** приховане лихварство; **u. Centissimae (= asses)** вища ставка за грошовим боргом (12 % річних) (*LXIII*)

usurāre = usūro, āvi, ātum, l сплачувати процент за грошовим боргом

usureceptio, ōnis f = usucapio *юр.* зворотне придбання (за правом давності речі) речі, яка раніше була власністю того, хто придбає, але потім була передана іншому (таким чином **u.** підпадає під давність володіння, узукапію)

usurpatio, ōnis f (< **usurpo** захоплювати, заволодівати) узурпація, захоплення, заволодіння, неправомірне застосування (в результаті розірвання придбаної або погашеної (сплаченої) давності, *тобто* власник знову володіє річчю); протиправне присвоєння собі чогось (особливо у суспільному житті); незаконне фізичне звертання (особливо у взаємовідносинах сусідів); **usurpatio civīlis** позов стосовно узурпації; **u. trinocitii = ius** (узурпація)

usurpātor, ōris *m* загарбник, самозванець (узурпатор)

usurpo, āvi, ātum, I захоплювати, захопити загарбувати, загарбати, забрати; заволодіти, заволодівати (*ким – чим*) (узурпувати)

usus, ūs *m* (< **utor**) користування, вжиток, вживання; досвід, практика; звичай; *юр. арх.* форма шлюбу; узус (*право практичного користування чужою річчю*); **usus fori** практика суду; **usus tyrannus** звичай-тиран (узус, узуальний)

ususfructus, ūs *m* (< **usus + fructus**) узуфрукт, *юр.* особистий сервітут (*право користування чужою річчю і одержання з неї здобутку, не порушуючи її сутності*); користування прибутками з чогось (*єдиний сервітут, який можна ділити*); **ius utendi** речове право особисто користуватися чужою невживаною річчю; **ius fruendi** речове право особисто одержувати від речі природні здобутки, не змінюючи сутності самої речі; **salva rerum substantia vindicatio usufructus = actio confessoria** позов на захист **u.** (узуфрукт)

ut = uti як, що, щоб; тоді; **ut audīvi** як почув (я); **ut credo** як я вірю, вважаю, думаю; **ut infra** як (*вказане*) нижче; **ut res magis valet** щоб це було дійсним (*формула визнання документа*); **ut supra** як (*сказано*) вище; *арх.* **uti lingua nuncupassit (LXIII)** як вимовить язик (*тобто як буде сказано людиною у формулі, а не те, що він подумав = правове зобов'язання*); **uti possidētis** як ти володієш (*формула інтердикту на захист власника*)

uter, utra, utrum хто, який (*із двох*), який (*із двох*), один (*із двох*); який-небудь; **doctor utriūsque iuris (DUI)** доктор обох прав = диплом юриста

utérque, útrāqua, utrúmque той і другий; кожний із двох; **utraqua fortūna (Cic.)** багатство і бідність, щастя і нещастя = радість і горе

utilis, e = utibīlis, e (< **utor**) корисний; здатний; дійсний; *pl.* послуга, корисна справа; *юр.* побудований за аналогією; логічний; **actio utilis** позов за аналогією; **utile per inutile** безкорисне не відміння корисного (утилітарний, утилізація)

utilitas, ātis *f* користь, інтерес, благо, вигода; *перен.* практицизм; **u. privatōrum** вигода окремої людини; **u. commūnis (Cic.)** вигода для общини, суспільне благо; **u. pública** вигода для держави = державний інтерес, загальна користь (*благо*) (утиль, утилізований, утилітаризм)

utīnam (*z coniunctīvus*) о якщо б; о коли б

utīque = et ut(i) як би то не було, принаймні, особливо

utlagātas *ser. v.* проголошений поза законом

utor, usus sum, uti 3 (*протил. abūtor* зловживати) вживати, користуватися, застосувати; **uti iurē suō** *юр.* користуватися своїм правом; **uti frui habēre possiderēque licēre = emptio-venditio**

utrimque (< *uterque*) з того й іншого боку, з обох боків
utrūbi (< *uter* + *ubi*) на якій (з *обох*) сторони; **interdictum utrūbi** інтердикт (*преторське заперечення*) для захисту володіння рухомим майном
utrōque в обидва боки, в обох напрямках, туди і сюди
utrum чи
utrum... an чи... чи, або... або
uva, ae f гроно (*винограду*), виноград; вино
uvidus, a, um мокрий, вологий; п'яний, хмільний
uxor, uxōris f дружина, жінка; **uxor in manū** дружина підвладна чоловікові; **uxor non est iuris** жінка не має влади; **uxor sub potestāte viri** жінка під владою чоловіка; **uxor sequitur domicilium viri** жінка прямує до домілію свого чоловіка; **uxōrem ducere** одружитися
uxorātus, a, um (< *uxor*) одружений, жонатий (*vir*)
uxorius, a, um належний дружині (*майно власне parapherna*); який має відношення до дружини, дружинин; подружній, покірний або відданий своїй дружині

V

vacans, antis (< *vaco*) вільний, незайнятий, зайвий, позбавлений; **mulier vacans** незаміжня, одинока жінка; **bona vacantia** безгоспне майно (*за природним правом належить тому, хто його захопив*) (*Dig.*) (вакантий)
vacanter без потреби, дарма
vacatio, ōnis f (< *vaco*) свобода від чого-небудь; імунітет, вилучення, відпустка солдата; *юр. v. tutelae, v. militiae, v. iudicis, v. munērum* звільнення від службових обов'язків (*судді, опікуна etc.*); *v. legis* відстрочка дії закону, термін вдови (*не могла виходити заміж після смерті чоловіка протягом 10 місяців*); судові канікули (вакації)
vacuum, a, um пустий, вільний; незайнятий; одинокий (*про жінок*); **possessio vacua** незаймане володіння (вакуум, евакуація)
vaco, āvi, ātum, l (< *vanus*) бути вільним, незайнятим; бути позбавленим; *юр.* бути вільним від обов'язків, лежати без користі; служити; **vacatur** судовий наказ про анулювання (вакуумувати)
vadimonium, i n sin. cautio (satisdatio) *юр. у формулярному судочинстві* стипуляційна обіцянка боржника кредиторів з'явитися на слухання справи (**in ius vocatio**), явку гарантували поручителі або присяга; порука, доручення; явка до суду; термін явки
vadio, ōnis f = **vadium, i n ser. v.** грошова (*майнова*) застава
vado, -, -, 3 йти, простувати, вирушати (вадемекум)

- vae n !** горе! лихо! нещастя!
- vagabundus, a, um = vagus, a, um** мандрівний, бродячий; *m* волоцюга
- vagor, vagātus sum, vagāri l = vago, āvi, -, l** мандрувати, блукати, волочитися (ваганти, екстравагантний)
- vaivōda, ae m** воєвода (*Валахії і Молдови*)
- Valāchi, ōrum m pl.** волохи (*румуні*)
- Valachia, ae f** Валахія (*Волощина*), феодальне князівство на півдні Румунії
- valdē** сильно, дуже, вельми
- valens, entis = valīdus, a, um** здоровий, міцний; сильний, сильнодіючий; *юр.* дійсний (валентний, Валенсія)
- valeo, valui, valitum, 2** бути здоровим, мати силу (*значення*); бути дійсним; *юр.* коштувати; **valeat!** нехай переможе (*правосуддя*)! (*валюта, вальвація, валоризація, валет, валентність, валеріана*)
- valetūdo, īnis f (< valeo)** (*протил. morbus* хвороба = **adversa valetūdo** нездоров'я, хвороба) здоров'я; стан здоров'я; (Валентин, Валерій)
- vallum, i n** вал, насип; захист, оплот (інтервал)
- valor, ōris m** цінність, вартість; **ad valōrem** до вартості (*мито, яке стягується пропорційно до вартості товару*)
- Vandāli, ōrum m pl.** вандали (*східногерманське плем'я*) (Андалузія, вандалізм)
- Vandalia, ae f** Вандалія (*германське королівство у складі Священної Римської імперії*)
- vanitas, ātis f (< vanus** пустий; **in vanum** все, даремно) суєта; марність; **Vanitas vanitātis (Vlg.)** Суєта суєт
- vanus, a, um** пустий; марнославний; безпідставний; **potentia vana** даремна влада; **timor vanus** безпідставний страх
- vapōr, ōris m** пара; дим, чад
- vapōro, āvi, ātum, l** наповнювати паром; чадити, димити (*шкодити сусідам*)
- varūlo, āvi, (atūrus), l** одержувати побої, бути битим; терпіти крах
- variatio, ōnis f** різноманітність, зміна (варіант, варіація)
- variētās, ātis f** різноманітність, змінювання (варіатор, варіативність)
- vario, āvi, ātum, l** урізноманітнювати; змінювати; розходитися в судженнях; бути непостійним (варіювати)
- varius, a, um** різний; різноманітний; змінний, непостійний (варіант, варіативний)
- Varro, ōnis m (Marcus Terentius** Марк Теренцій) Варрон (*116 – 27 рр. до н. е.*), родом із Реате, великий римський вчений-енциклопедист, філолог, антиквар, історіограф; автор більше

- 600 творів (праці з юриспруденції, мистецтва, граматики та історії літератури); збереглися: *Про сільське господарство, Про латинську мову*, фрагменти *Меніпових сатур*
- vas, vadis** *m*; *pl. vades* *син. praes* поручитель (в легісаційному судочинстві); доручення; застава
- vas, vasis** *n = vasum, i n (pl. vasa, ōrum)* посудина; домашнє начиння; *військ.* спорядження; *c/g pl.* сільськогосподарське знаряддя (ваза, вазарій, вазапис, вазомотор)
- vasarium** «підйомні» (гроші намісникові, який їхав у провінцію (на дорогу, їжу, одяг, оклад свити etc.))
- vasto, āvi, ātum, l** спустошувати; віднімати, грабувати
- vates, is** *m, f* (< *vaticīnor* провіщати) провісник; пророк; поет; учитель, корифей; **Vaticānus (collis = mons)** один із семи пагорбів Риму на березі Тібру
- ve** (від *vel*) *частка* (наприкінці слова) або, чи; і; також; **albus aterve** (*Cic.*) білий чи (або) чорний
- vectīgal, ālis** *n* (< *veho* везти) податок; *арх.* орендна платня (за ввезене); *пізніше* загальне мито (із зерна або з продажу товару **v. frumentarium, v. rerum venalium**); збір; прибуток, данина; джерело прибутків; **v. meretricium** податок з хазяїв будинків розпусти; **actio vectigālis** вектігальний позов (векторіальний)
- vehemens, entis** (< *vemens*) сильний; жорстокий; рішучий; гострий; важливий; настирливий; міцний, різкий
- vehementer** завзято, затято; сильно, рішуче, міцно, жорстоко; **v. errāre** жорстоко помилятися
- vehicularius, i** *m* візник
- vehiculāris, e** постачальний; **res vehiculāris** (*Dig.*) пошта
- vehicūlum, i** *n* повозка, віз, візок; судно, корабель; колісниця
- veho, vēxi, vectum, 3** возити, носити; котити; *pass. vehor, vexātus sum, vehi* 3 їхати, їздити; плисти; літати; рухатися; **ius vehendi** право проїзду (інвектива, вектор, вагон)
- Vegetius, i** *m* **Вегетій** – військовий письменник IV ст. н. е., автор *Епитомē rei militāris* (Трактат «Короткий нарис військової справи») (**Si vis pacem, para bellum.** Якщо хочеш миру, готуй війну).
- vel** (з *imperatīvus do volo*) (< *volo*) *розділова частка* або, хоч, навіть; **obītus vel, potius, excessus Romūli** (*Cic.*) смерть або навіть зникнення Ромула
- vel... vel** (з *coniunctīvus*) як... так, і... і; **vel bello vel paci parātus** (*Liv.*) готовий як до війни, так і до миру
- velamentum, i** *n* благальні гілки (гілки олійних рослин або жезли, оповиті вовняними нитками – символ благання про захист); **velamentō = sub praetextū**
- velāti, ōrum** *m pl.* (milītes) (< *velo*) велати, резервні війська, незброєні воїни, які вводилися у стрій замість загиблих у бою

- (*Cic.*), *accensi* (*milites*) легкоозброєні воїни («п'ятого класу населення») (велати)
- velle** (*infinitivus do volo*) (*протил. nolle*) бажати, хотіти; **velle non creditur** не вважається, що хоче (*діяти*) (воля)
- velo, āvi, ātum, l** (< *velum*) закривати; ховати; прикрашати
- velocitas, ātis f** легкість; поспіх; швидкість; рухливість
- velociter** швидко, скоро, хутко
- velox, ōcis** швидкий, хуткий, меткий, скорий (велостанція, велодром, велотрек, велосипед, велогонщик, велоспорт)
- velum, i n** *арх. vesium* (< *vestis*) парусина, вітрило; покривало; навіс
- velum, i n** *арх. vexlum* (< *vexillum*) вітрило; *перен.* судно, корабель
- velut(i)** як; немов би; як (так); наприклад; подібно
- vena, ae f** вена, жила (*артерія*); *pl.* пульс; надра; нутро; **venas tentare** щупати пульс; **in venis rei publicae** всередині самої держави
- venalicitas, ātis f** продажність, підкупність
- venalium, i n** (*Dig.*) податок з торгового обороту
- venalicius, i m** работорговець
- venālis, e** продажний; злочинний; підкупний (*суддя*); покупний (*ціна, товар*); **res venālis** покупна річ (= *товар*); **pueri venāles** (*Cic.*) раби, виставлені для продажу
- venatio, ōnis f** полювання; звіроловство; дичина; бій диких звірів (*як публічне видовище*); *bestiae ferae* дикі звірі; *ausurium piscatio* рибальство, лови птахів
- venditio, ōnis f** *син. venditum, i n* продаж (*простий і з торгів*); правочин купівлі-продажу; віддача на відкуп; продана річ; **v. imaginaria** умовний продаж (*манципація не має юридичної сили*); **per manuum complexiōnem** правочин «по руках»; **venditiōni expōnas** судовий наказ про продаж майна, конфіскованого за рішенням суду; **venditio bonōrum** *син. subhastatio* продаж майна з аукціону; **lex venditio** закон про торгівлю
- venditor, ōris m** продавець; зрадник
- vendo, dīdi, dītum, 3** (< *venum + do*) *арх. venumdo, dēdi, dātum, l* продавати, продавати з торгів; віддавати на відкуп з торгів; продавати в рабство (*тобто trans Tibērim за Тібр*)
- veneficium, i n** = **venēnum, i n** отрута; ліки; любовний напій, чари; **veneficium bonum** ліки; **veneficium malum** отрута; *lex Cornelia 19 partus abactus* аборт
- venia, ae f** милість, послуга, благодіяння; дозвіл; *юр.* звільнення від покарання (= **indulgentia, ae f**); **venia aetātis** = **beneficium aetātis** визнання юридичної дієздатності за неповнолітнім (= *пільга за віком*); **veniam dare** пробачити

- venio, vēni, ventum**, 4 приходить; прибувати; приїжджати; потрапляти; виступати проти; ставати; **venīre** судовий наказ про виклик присяжних (інтервенція, конвент)
- venor, ātus sum, āri** 1 полювати, ловити, домагатися
- venerabilis, e** *сеп. в.* шанобливий, поважний, велебний (*титули*)
- ventum, i m** вітер, буря (вентиляція)
- venter, tris** (*ген. пл. -ium*) *m* живіт, черво; ненажерливість; *церк.* черво; утробний плід (*материнська утроба*); **inspicere ventrem** огляд живота
- ventīlo, āvi, ātum**, 1 махати, віяти; провітрити(ся) (вентилятор)
- venus, ēris f** краса; кохання (венерологія, Венера)
- venustas, ātis f** приємність, люб'язний, милість
- ver, veris n** весна; весняний збір
- verbālis, e** словесний, усний (*договір*); **contractus verbāles** вербальні договори (вербальний)
- verbātim = verbo in verbum** слово за словом; дослівно
- verber, ēris n** бич, батіг; шмагання, побої, удари
- verberatio, ōnis f** биття нагаями (*покарання*); бичування
- verbēro, āvi, ātum**, 1 бити, сікти; бичувати, шмагати; мучити, карати
- verbōsus, a, um** багатослівний
- verbum, i n** слово, вираз; сентенція; приказка; *пл.* слова (*лише одні*), пусті балачки; *грам.* дієслово; *перен.* термін; **verba precaria** слова молитви; **verba relāta** слова, на які посилаються; **verba chartārum** слова договору; **verba sunt indices animi** слова є показником свідомості; **verbo tenus** на словах; **verbum ex legibus** згідно законів
- Verda, ae f** Верда (*королівство*)
- verē** істинно, правильно
- verecundia, ae f** сум, боязкість, сором'язливість; повага; скромність; *перен.* побоювання, жах; шанобливе ставлення, повага (*до законів*)
- veredictum, i n** *сеп. в.* «вірно сказане», вираз істини; *юр.* судове рішення; **veredicto non obstante** незалежно від вердикту (вердикт)
- vereor, veritus sum, verēri** 2 побоюватися; турбуватися; сумніватися; шанувати
- Vergilius, i m nomen gentile** родове ім'я (*повн. Publius Vergilius Maro*) Публій Вергілій Марон, славетний римський поет-класик (70 р. до н. е. – 19 р. н. е.), автор *Енеїди* та інших творів
- vergo, (versi), -**, 3 хилитися, простягатися; звертатися; *pass.* бути зверненим (конвергенція)
- veritas, ātis f** (<*verus*) *син.* **verum** істина, правда, чесність; справедливість; дійсність; правила, норми; **v. actus** справжня дія; **veritas magis amicitia** істина дорожче дружби

- verna**, ae *m, f* *див.* **servus** раб, рабиня (які зросли в домі хазяїна)
- verō** же, ж, проте, хоч, але, дійсно, достеменно, звичайно
- Verres, is m** (**Gaius Licinius** Гай Ліціній) Веррес, намісник Сицилії, якого Цицерон нещадно розгромив у своїх промовах, помер у 43 р. до н. е. у вигнанні
- versor, versātus sum, versāri** I *обертатися (серед чогось), брати участь; котити (версія)*
- versus** (< **verto**) проти (**v, vs, vers**) (*про конфронтацію сторін*)
- versus, ūs m** рядок, вірш (версус, версифікація)
- verto, verti, versum**, 3 *звертатися, повертати, перетворювати; змінюватися; перегортати, перекладати; юр. присуджувати, відбути у вигнання; змінити намір (контроверсія)*
- verum** (*частка*) але, однак; проте; *арх.* звичайно, саме так
- verum, i n** = **veritas** правда, істина; справедливість; *юр.* один із принципів римського права
- verus, a, um** правдивий, справжній; щирий; справедливий; *юр.* дійсний; **testis verus** правдивий свідок; **lex vera** справедливий закон (вірний, веризм, верифікація)
- Vespasiānus, i m** (**Titus Flavius** Тіт Флавій) Веспасіан, римський імператор (69–79 рр. н. е.), відновив Римську імперію, прибічник італійської і провінційної знаті, ретельно слідкував за порядком у провінціях; автор *lex de imperiō Vespasiāni*
- vesper, ĕri m** вечір; захід (Гесперія)
- Vestālis, is f** (**virgo**) жриця богині Вести, діва весталка (*було шість, вони були зв'язані обітницею безшлюбності, підтримували у храмі Вести вічний вогонь*)
- vester, vestra, vestrum** (*gen. pl. -ōrum i -um*) ваш
- vestibŭlum, i n** вхід, передпокій (вестибюль)
- vestigium, i n** *син.* **vestimentum** подошва, слід; ступня; одяг; *юр.* володіння на підставі власності; введення у володіння
- vestio, tvi (ii), itum**, 4 покривати, одягати; наряджати; *юр.* переходити (*про право*), захищати, бути дійсним; надавати (*напр.* правовий титул); **pacta vestita** «одягнені», захищені пакти
- vestis, is f** = **vestitus, ūs m** одяг; вбрання; покривало; *перен.* захист; **v. forensis** = **toga**; **v. militāris** військовий одяг; **v. collatio** податок, внесок воїна-провінціала у державну скарбницю для постачання війська
- vestitus, a, um** одягнений, захищений; *юр.* який має судовий захист
- veterānus, i m** (< **vetus**) легіонер; старий солдат у почесній відставці (ветеран)
- veto, vetui, vetitum**, I *заперечувати; забороняти; не дозволяти; юр.* накладати вето (*з магістратської формули vim fieri veto* заперечую застосовувати силу); *пізніше:* право народного три-

- буна римської республіки відміняти, анулювати рішення сенату і магістратів; *суч.* право вето (*країн, які входять до Ради Безпеки ООН*); **veto** я забороняю
- vetus, ĕris** старий; давній (*консул*), досвідчений (*воїн*); **vetĕra statŭta** старі закони; **consuetŭdo vetus** давній звичай; **vetus ius = ius antiquum** стародавнє римське право, старовинний правовий принцип (ветхий)
- vetĕres, um** *m pl. син.* **antiqui** юристи старої школи, засновники цивільної науки права
- vetustas, ātis** *f син.* **antiquitas** давнина, старовина; стара дружба (*сусідів*); старе знайомство; старість
- vetustus, a, um** старий, давній
- vexātus, a, um** (< **veho**) болісний, болючий; настирливий, надокучливий
- vexillum, i** *n* прапор (*бойовий*), корогва, сигнальний червоний стяг; *юр.* письмове зобов'язання (*боргове*); переказний вексель = тратта (вексель, вексельний)
- vexo, āvi, ātum, l** (< **veho**) кидати, пригнічувати, мучити (вексація)
- via, ae** *f* дорога, шлях; вулиця; сільський дорожній сервітут (**interdictum de viis publicis**) (*право проїзду для повозок; ширина дороги 8 футів, на звороті – 16 футів*); **via privāta, publica, sacra** хресний путь; **via Appia** Аппієва вулиця (*у Римі, побудував Анній Клавдій Цек – видатний юрист*) (віадук, тривіальний)
- viātor, ōris** *m* подорожній, гонець, мандрівник; *юр.* розсильний суду (*apparitores – гінці-службовці*) (віатор)
- vibro, āvi, ātum, l** приводити в рух; трусити; *pass.* дрижати, тремтіти (вібрація)
- vicem = invicem = vice** замість, за; **vicē versā** навпаки
- vicīna, ae** *f* сусідка
- vicinia, ae** *f* сусідство; впогода
- vicīnus, a, um** сусідній, подібний, схожий
- vicīnus, i** *m* сусід
- vicis** (*gen.*), **vicem** (*acc.*), **vicē** (*abl.*) *pl. nom. i acc. -es; dat. i abl. -ibus* *решта відмінків не вживається* зміна, переміна, чергування; *перен.* воля; обов'язок, служба (віце, вікарій)
- vicissim** *син.* **invicem** поперемінно, по черзі
- victīma, ae** *f* жертва, жертвоприношення
- victor, ōris** *m*, **victrix, icis** *f* переможець, ~ниця (Віктор, Вікторія, вікторина, вікторіат)
- victus, ūs** *m* (< **vivo**) засоби існування; спосіб життя, побут, їжа, харчі
- vicus, i** *m* село, хутір, селянське подвір'я; міський квартал, вулиця, провулок

- videlicet (vid)** очевидно, а саме; зрозуміло, тобто
- video, vīdi, vīsum** 2 дивитися, бачити; пізнавати; стверджувати; звертати увагу; навіщати; *юр.* бути свідком, бути очевидцем;
- vide (v.)** дивись; звернись до (візуальний)
- videor, visus sum, vidēri** 2 бути видимим; уявлятися, появлятися; бути очевидним; здаватися, вважатися, бути бажаним (віза, візит, візитація, візувати)
- vidua, ae f** (< **viduo** відокремлювати < **divīdo**) вдова; незаміжня або залишена жінка (*Lex Iulia 45*)
- viduus, a, um** позбавлений чогось, овдовілий, самотній
- vigeo, vigui, -, 2** (< **vegētus**) бути повним сил аби жити; процвітати, бути славним (вегетаріанець)
- vigil, īlis m** сторож, пильний; *pl.* нічна сторожа (*створена в Римі Августом*)
- vigilans, antis** пильний (*який не спить*); невтомний, діяльний
- vigilia, ae f** варта; пильність, нічне пильнування; безсонна ніч; сторожа, чати, нічна зміна; пост (*чверть ночі*); охорона; *церк.* нічне богослужіння
- vigīlo, āvi, ātum, 1** не спати, пильнувати; турбуватися; невтомно працювати, бути обережним, берегтися
- vigor, ōris m** життєва сила, міць, енергія; *юр.* суворість (*закону*) (вігоризм)
- vilipendum, i n** *сер. в.* платня, податок
- vilis, e** дешевий, малоцінний
- villa, ae f** вілла, заміський будинок (*садиба*); маєток, дача; село, поселення; *сер. в.* орендар (виллан)
- villīco, -, -**, 1 вести господарство, управляти віллою, маєтком
- villīcus, i m** управитель вілли (вилік)
- vincio, vinxī, vinctum, 4** зв'язувати; заковувати в кайдани; *юр.* зобов'язувати
- vinco, vici, victum, 3** перемагати, долати (вікторія)
- victus, ūs m** кошти для існування або підтримки; *юр.* переможена (*та, що програла*) сторона в позові
- vin(cū)lum, i n** (< **vincio**) мотузка, пута; *pl.* кайдани; тюрма; *юр.* зобов'язання; **v. iuris** правові ланцюги; **v. matrimonii** шлюбні кайдани
- vindemia, ae f** *син.* **uva** збирання винограду; виноградне гроно
- vindex, īcis m, f** (< **vindīco**) поручитель, ~ниця; захисник, ~ниця; месник, ~ниця; каратель; **vindīces iniuriarum** месники за неправду
- vindicatio, ōnis f** (< **vim + dicere**) *юр.* віндикація; захист або помста; позов власника (*про повернення речі*) (*LXII*); **v. rei** віндикаційний позов
- vindīco, āvi, ātum, 1** заявляти претензію, вимагати за судом; *pass.*

- vindicāre sibi** присвоювати собі; відпускати на волю (*раба*), звільняти (*від податків*), захищати; карати, мститися (віндикувати)
- vindicta**, *ae f* юр. віндикта, преторський жезл (*для відпускання раба на волю*); відпущення на волю; звільнення *або* покарання; помста (віндикаційний, вендета)
- vinea**, *ae f* виноградник, виноградна лоза (виналії (*свята*))
- vinētum**, *i n* (*син. baccha*, *ae f* *грец.* вино) вино, виноград, виноградник
- vinum**, *i n* вино
- violatio**, **ōnis** *f* (< **vis**) наруга; порушення; **v. sepulc(h)ri** осквернення могили
- violens**, **entis** бурхливий, стрімкий; нестримний
- violentia**, *ae f* насильство, схильність до насильства, жорстокість; осквернення; буйство, лють; **violentia aquae** повінь
- viōlo**, **āvi**, **ātum**, *l* (< **vis**) здійснювати насильство; заподіяти шкоду; мучити, ранили, бити, грабувати, гвалтувати, оскверняти
- vir**, *i m* (*ген. пл. часто virum*) чоловік, чоловік; громадянин; боєць, воїн, солдат; дорослий; **vir bonus** порядна людина, громадянин; **is, ille (vir)** ця людина, він; **vir et uxor** чоловік і дружина (курія, куріал, віртуоз)
- virilis**, *e* чоловічий; зрілий, мужній; **officium virile** чоловічий обов'язок (*tutēla*)
- virga**, *ae f* *син. fascis* гілка, лозина; лікторська зв'язка
- virgo**, **īnis** *f* дівчина, діва, молода; **virgo sancta** весталка (Вірджинія)
- virīdis**, *e* зелений, молодий, свіжий, юнацький
- viripotens**, **entis** дівчина 13 років (*досягла шлюбного віку*)
- virītim** (< **vir**) на кожну людину, кожному окремо; нарізно; юр. подушно
- virtus**, **ūtis** *f* мужність, добродетель, хоробрість; енергія; сила, цінність, доблесть; **legis virtus** сила закону; **virtūte cuius** у силу чого
- vis** *f* **vim** (*acc.*), **vī** (*abl.*); *пл. vires*; *abl. viribus* сила, могутність (*богів*) (**vis** (*divīna, maior, fluminis*)); міцність (*вина*); енергія, бадьорість; *пл.* сили, кошти, велика кількість; можливість, здатність; насилля, пригнічення; вага, вплив, значення; сутність, суть; юр. порушення закону (*застосуванням сили*) (**vis = metus**); протиправна вимога (*примус*); влада над вільною людиною (**vis = potestas**); юридична сила, дія; **vires** *пл.* фінансова сила, кошти; у кримінальному праві: насилля (*крадіжка, пограбування, самотійний злочин*) (**crimen vis = vis privāta**), державний злочин (*бунт, заколот*) (*Lex Iulia 30, 31 vis publica = vis armāta, leges de vī*); **vis legis** сила (*значення*) за-

- кону; **vis armāta**, **inermis** озброєна сила, незброєна; **vis laica** ополчення
- viscus**, **ĕris n** (*частіше в pl.*) м'ясо, нутроці; материнське лоно; плід утроби, рідна дитина; *pl.* **viscĕra** сама середина, нутро, глибина; майно, кошти (*гроші*)
- Vismaria**, **ae f** Весмарія (*німецьке князівство*)
- visio**, **ōnis f** *син. грец.* **phenōmen** здатність зору; зір; явище; уявлення, образ (*подоба*); поняття; *юр.* окремий випадок, казус
- visus**, **ūs m** (< **video**) зір; вигляд (візуальний)
- vita**, **ae f** життя, спосіб життя; побут; **vita actiōnis** термін, строк позову; **ius vitae necisque** право життя і смерті (вітамін)
- vitālis**, **e** життєвий, життєздатний (віталізм, Віталій)
- vitiōsus**, **a, um** (< **vitio**) хибний, порочний, розбещений; неправильний, поганий; **circūlus vitiōsus** *лог.* порочне коло (доказів)
- vitium**, **i n** (< **vitio**) вада, хиба; помилка, недолік, гандж; провина, моральна вада; **v. scriptōris** описка, помилка переписувача; **v. corpōris** фізична вада (*незрячі, німі*); **v. opĕris** недолік речі; **v. possessiōnis** = **possessio vitiōsa** володіння з правовим недоліком > **redhibitio** повернення (витія)
- vito**, **āvi, ātum**, **l** ухилятися; уникати
- vitrum**, **i n** скло (вітраж)
- vitupĕro**, **āvi, ātum**, **l** гудити; шкодити; ляяти
- vivīdus**, **a, um** = **vivus**, **a, um** живий, повний життя; животворний, енергійний; **viva pecunia** живі гроші (*худоба*); **vivā vocĕ** живий голос (= *свідок*); **inter vivos** між живими (*правочин*) (вівісекція, віварій)
- vivo**, **vixi, victum**, **3** жити, бути живим; мешкати; проводити час; харчуватися; бути здоровим; насолоджуватися життям; **Vivat iustitia!** Нехай здійсниться правосуддя (*правниче гасло*) (віват)
- vivus**, **a, um** = **vivīdus** живий; живучий, свіжий; природний, виразний, натуральний, усний
- vix** ледве, насилу, навряд чи, хіба
- vocabūlum**, **i n** найменування, назва; слово; **vocabūla artis** технічні терміни (вокабула, вокабулярій)
- vocālis**, **e** голосний, той, що говорить; **instrumentum vocāle** знаряддя, яке говорить (= *раб*) (вокаліст)
- vocatio**, **ōnis f** голос (*слово*); заклик, запрошення; **v. in ius** *юр.* виклик до суду (вокація)
- voco**, **āvi, ātum**, **l** звати, закликати; відкликати; запрошувати; *юр.* звати, закликати до суду; **vocans** поручитель; **vocātus** особа, за яку поручилися (адвокат, ~тура)
- volens**, **entis** (< **volo**) бажуючий, бажаний; навмисний; **volens-nolens** волею-неволею
- volo**, **āvi, ātum**, **l** літати, летіти

- volo, volui, —, velle** хотіти, бажати; вирішувати, встановлювати; вважати, стверджувати, віддавати перевагу; **volo** я бажаю, я хочу; **volūmus** ми бажаємо, ми хочемо (воля, вольовий)
- voluntarius, a, um** (< volo) добровільний, умисний (*про злочин*) (волонтер)
- volūmen, īnis n** (< volo) сувій, рукопис; книжка, том; *юр. арх.* кодифікація
- voluntas, ātis f** (< volo) воля, бажання, рішення; *юр.* вольовий момент (*намір*); **v. donatōris** намір дарителя; **v. testatōris = lex** воля заповідача — закон (волюнтаризм)
- voluptas, ātis f** (< volo) бажання, насолода, радість
- volvo, volui, volūtum, 3** котити, скочувати; обертати, крутити; розгортати (*для читання*) (еволюція, еволюційний)
- vos (vestri)** ви (вас)
- votum, i n** (< volo) обітниця; молитва; жертва; бажання, воля; *юр.* вибори (*результат*) (вотум, вотивний)
- vox, vocis f** (< voco) голос, слово, тон; мова, промова; **vox Dei** (*Vlg.*) глас божий (вокал, вокзал)
- vulgāris, e** простонародний; звичайний; загальноновживаний; ординарний; повсякденний; грубий; = **vulgātus, a, um** загальновідомий; народний; публічний; **Vulgāta** (*Vlg.*) *переклад Біблії латиною*; **vulgāris substitutio** звичайний субститут; **vulgāris opinio** загальна думка *або* репутація; **vulgāris mulier = meretrix** проститутка; **vulgāris purgatio** просте очищення (*божий суд*); допит водою *або* вогнем як спосіб доказу (вуглярний, Вульгата, вульгаризація)
- vulgō** всюди, скрізь; звичайно, прилюдно; *юр.* публічно; **vulgō concepti = spurii** незаконнонароджені (*діти*); **vulgō quaesiti** нащадки, «діти народу», чиї батьки не можуть бути встановлені; **vulgō dicitur** правовий принцип (*загальноприйнятий*)
- vulgus, i n** народ, народна маса; натовп, чернь, простолюди, голода, сірома (вуглярний)
- vulnēro, āvi, ātum, 1** поранити; завдати збитку
- vulnus, ēris n** рана, злам; пошкодження; збиток
- vulpes** (*арх. volpes*), **is f** лисиця
- vultus, ūs m** обличчя, погляд, вираз обличчя; зовнішність; вид; зображення; портрет

X

- xenium, i n** *грец.* (*частіше в pl.*) = **xenia** ксеній, подарунок гостю; дар (проксенет)
- Xenodochium, i n** *грец.* шпиталь

Y

Літера на початку слів не зустрічається

Z

Zaporoiviensis, e Запорозький (*про Військо*)

zelus, i m, грец. жадоба, заздрість, ревності

Zeno, ōnis m грец. Зенон (*ім'я одного з трьох однойменних давньогрецьких філософів*)

zona (= sona), ae f грец. жіночий пояс; поясний гаманець чоловіків; кліматичний пояс (*зона*); **zonarius sector** кишеньковий злодій (*той, хто зрізує гаманці*)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
ОСНОВНИЙ КУРС	9
ЗАНЯТТЯ 1	
ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ	9
ПРАВИЛА ВИМОВИ	10
ДОВГОТА ТА КОРОТКІСТЬ СКЛАДУ ПРАВИЛА НАГОЛОШЕННЯ	12
ВПРАВИ	13
ЗАНЯТТЯ 2	
ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ	17
ДІЄСЛОВО (VERBUM)	17
ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ	17
ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА (НЕДОКОНАНОГО ВИДУ)	21
НАКАЗОВИЙ СПОСІБ	25
ВПРАВИ	27
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	28
ЗАНЯТТЯ 3	
ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTIVUM)	31
ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ	31
ПЕРША ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO PRIMA)	32
ДРУГА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO SECUNDA)	33
ПРИЙМЕННИК (PRAEPOSITIO)	34
СИНТАКСИС ПАСИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ	35
ВПРАВИ	35
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	37
APUD ARBITRUM	37
ЗАНЯТТЯ 4	
ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTIVUM)	39
ТРЕТЯ ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO TERTIA)	39
ВПРАВИ	42
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	44
IN IURE. IN IUDICIŌ	44
ЗАНЯТТЯ 5	
ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTIVUM)	46
ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO QUARTA)	46
ПРЕФІКСИ	47

ДІЄСЛОВА, УТВОРЕНІ ВІД <i>ESSE</i>	51
ВПРАВИ	52
<i>ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ</i>	53
<i>DE MAGISTRATĪBUS ROMANŌRUM</i>	53
ЗАНЯТТЯ 6	
ІМЕННИК (<i>NOMEN SUBSTANTĪVUM</i>)	55
П'ЯТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (<i>DECLINATIO QUINTA</i>)	55
ДІЄСЛОВО (<i>FIĒRI</i>)	56
ВПРАВИ	57
<i>ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ</i>	58
<i>RES MANCĪPI ET NEC MANCĪPI</i>	58
ЗАНЯТТЯ 7	
ПРИКМЕТНИК (<i>ADIECTĪVUM</i>)	60
ЗАЙМЕННИК (<i>PRONOMEN</i>)	62
ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ	62
ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК	62
ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ	63
ЗАЙМЕННИКОВІ ПРИКМЕТНИКИ	63
ПРИСЛІВНИК (<i>ADVERBIUM</i>)	64
ВПРАВИ	65
<i>ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ</i>	66
<i>RES CORPORĀLES ET INCORPORĀLES</i>	66
ЗАНЯТТЯ 8	
СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ	68
СИНТАКСИС ВІДМІНКІВ ПРИ СТУПЕНЯХ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТ- НИКІВ	71
ВПРАВИ	71
<i>ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ</i>	72
<i>SAPĪTIS DEMINUTIO</i>	73
<i>AD CICERŌNEM</i>	73
ЗАНЯТТЯ 9	
ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ	75
ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA DEMONSTRATĪVA</i>)	77
ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA DEMONSTRATĪVA</i>)	78
ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA INTERROGATĪVA</i>)	79
ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA RELATĪVA</i>)	79
НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA INDEFINĪTA</i>)	80
ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMĪNA NEGATĪVA</i>)	81
ВПРАВИ	81
<i>ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ</i>	82
<i>DE FONTĪBUS IURIS ROMĀNI</i>	82

ЗАНЯТТЯ 10	
ДІСПРИКМЕТНИКИ МИНУЛОГО І МАЙБУТНЬОГО ЧАСІВ	84
ПАСИВНА ФОРМА ЧАСІВ ПЕРФЕКТА	84
ВІДКЛАДНІ ТА НАПІВВІДКЛАДНІ ДІЄСЛОВА (VERBA DEPONENTIA ET SEMIDEPONENTIA)	85
ВПРАВИ	88
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	89
IUS CIVILE ET IUS GENTIUM	89
INTERPRETATIO STRICTA	89
ЗАНЯТТЯ 11	
ЧИСЛІВНИК (NOMEN NUMERALE).....	91
ТВОРЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ	92
ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ	93
СИНТАКСИС ЧИСЛІВНИКІВ	94
ВИЗНАЧЕННЯ КАЛЕНДАРНИХ ДАТ	95
ОСНОВНІ ГРОШОВІ ОДИНИЦІ РИМЛЯН	97
МІРИ ВАГИ	97
МІРИ ДОВЖИНИ	97
МІРИ ПЛОЩІ	97
ВПРАВИ	97
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	98
SUMMARIUM HISTORIAE IURIS ROMANI	98
ЗАНЯТТЯ 12	
ІНФІНІТИВНІ ЗВОРОТИ	101
ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА FERRE	103
НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА	105
ВПРАВИ	106
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	107
MANCIPIATIO	108
ЗАНЯТТЯ 13	
ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННІ ФОРМИ (GERUNDIUM ET GERUNDIVUM)	109
ВПРАВИ	110
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	111
DE ACTIONIBUS	112
ЗАНЯТТЯ 14	
ОРУДНИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ, АБО САМОСТІЙНИЙ (ABLATIVUS ABSOLUTUS).....	114
ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА EO, II, ITUM, IRE (ЙТИ).....	115
НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА (VERBA DEFECTIVA)	116
БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА (VERBA IMPERSONALIA)	117
ВПРАВИ	118

ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	119
<i>IN IURĒ CESSIO</i>	119
ЗАНЯТТЯ 15	
УМОВНИЙ СПОСІБ (<i>MODUS CONIUNCTIVUS</i>)	121
ФОРМИ КОН'ЮНКТИВА	121
ТВОРЕННЯ ЧАСІВ КОН'ЮНКТИВА	121
НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА В ЧАСАХ КОН'ЮНКТИВА	124
ФУНКЦІЇ КОН'ЮНКТИВА В НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ	125
ВПРАВИ	127
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	128
<i>DE IURE PERSONARUM</i>	128
ЗАНЯТТЯ 16	
СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ	130
ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОМ <i>UT (NE)</i>	131
ВПРАВИ	134
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	135
<i>DE LEGIBUS</i>	135
<i>DUO PLATONIS PRAECEPTA</i>	136
<i>DE FURTO</i>	136
ЗАНЯТТЯ 17	
ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОМ <i>CUM</i>	138
ВПРАВИ	140
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	141
<i>DOMINIUM</i>	142
ЗАНЯТТЯ 18	
НЕПРЯМЕ ПИТАННЯ (<i>QUAESTIO OBLIQUA</i>)	143
ВПРАВИ	143
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	144
<i>VARIA I</i>	145
<i>PERMUTATIO</i>	145
ЗАНЯТТЯ 19	
УМОВНІ ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ	147
ВПРАВИ	148
ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ	149
<i>VARIA II</i>	149
<i>SPECIFICATIO</i>	151
КОМЕНТАРІ ДО ТЕКСТІВ	154
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТЕРМІНИ І ВИСЛОВИ	158
ХРЕСТОМАТІЯ	
<i>MARCUS PORCIUS CATO</i>	160

DE AGRICULTŪRA	160
MARCUS TERENTIUS VARRO	163
DE RĒ RUSTICĀ	164
MARCUS TULLIUS CICĒRO	165
IN LAUDEM IURIS CIVILIS	166
ORATIO IN CANILINAM PRIMA	167
IN VERREM	168
TITUS LIVIUS	176
AB URBĒ CONDĪTĀ	176
ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРАВА	179
LEGES DUODECIM TABULĀRUM	180
INSTITUTIONES GAI	183
DIGESTA IUSTINIANI	191
ЛАТИНСЬКІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ XVII–XVIII СТО- ЛІТЬ	203
WONDANUS SMIELNICZKI	203
ЗАЯВА КНЯЗЕВІ ТРАНСІЛЬВАНІЇ ДЕРДЮ РАКОЦІ ІІ ПРО ДРУЖБУ З НИМ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО	204
ЛИСТ ДО ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ КАРЛА ГУСТАВА ПРО ДРУЖБУ ...	205
ЛИСТ ДО КУРФЮРСТА ФРІДРІХА ВІЛЬГЕЛЬМА ПРО ДРУЖБУ	205
ЛИСТ ДО ЯНИЧАРСЬКОГО НАМІСНИКА ПРО ВИРЯДЖЕННЯ ПОСЛА ЛАВРИНА КАПУСТИ В ОТТОМАНСЬКУ ПОРТУ	206
PACTA ET CONSTITUTIONES LEGUM LIBERTATUMQUE EXERCITUS ZAPOROWIENSIS	209
GAUDEĀMUS	224
ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК	225

Навчальне видання
СКОРИНА ЛЮДМИЛА ПЕТРІВНА
ЧУРАКОВА ЛЮДМИЛА ПЕТРІВНА
ЛАТИНСЬКА МОВА ДЛЯ ЮРИСТІВ

Головний редактор *Гайдук Н. М.*
Художнє оформлення *Молодід Л. В.*
Комп'ютерна верстка *Конопльова Л. І.*

31-05

Підписано до друку 26.X 2005 р. Формат 84×108/32.
Папір офсетний. Гарнітура Тип Тайме.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,84. Тираж 3000. Зам. № 5243.

Оригінал-макет виготовлений ТОВ «Атіка»,
04060, Київ-60, вул. М. Берлінського, 9.
Свідоцтво про видавничу діяльність і розповсюдження видавничої продукції:
Серія ДК № 216 від 11.X 2000 р., видане Державним комітетом
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Надруковано ДП «Державна картографічна фабрика»,
21000, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19.

3034044

ISBN 966-7714-09-8

4 829667 714091

V.N. Karazin Kharkiv National University

00544807

Київ-60, вул. М. Берлінського, 9.
Тел.: (044) 440-55-23, 440-15-13, 467-18-61.
Internet: www.atika.kiev.ua
e-mail: atikakiev@ua.fm